

MAYURQA

II ENCONTRE DE CIENCIAS HUMANAS I SOCIALS
DELS PAISOS CATALANS

18

FACULTAT DE FILOSOFIA I LLETRES
UNIVERSITAT DE PALMA DE MALLORCA

MAYURQA

18

MAYURQA

MISCELLÀNIA D'ESTUDIS HUMANÍSTICS

18

UNIVERSITAT de PALMA DE MALLORCA
FACULTAT de FILOSOFIA I LLETRES

Gener - Desembre

1978 - 1979

MAYURQA

II ENCONTRE DE CIÈNCIES HUMANES I SOCIALS dels PAÏSOS CATALANS

LA PRESENT OBRA VA SER REALITZADA PEL DIRECTOR - EDITOR
DR. BARTOMEU BARCELÓ i PONS

ESSENT EL SECRETARI DE REDACCIÓ
LLEONARD MUNTANER i MARIANO

LA REVISIÓ D'ORIGINALS LA VA FER EL
DR. JOSEP A. GRIMALT

 ELS AUTORS DE LES COMUNICACIONS

PER LA COBERTA S'EMPRÀ PAPER
MARTELE EMIR DE SARRIO Cia.

SERVEI DE PUBLICACIONS
FACULTAT de FILOSOFIA I LLETRES
UNIVERSITAT de PALMA DE MALLORCA

C/ Gregorio Marañón, s/n
Apartat 598

Dep. Legal PM-123-1981
ISBN 84-600-2125-4

II Encontre de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans

DESEMBRE 1978

OBRA PATROCINADA PER

LA CAIXA de PENSIONS PER A LA VELLESA I D'ESTALVIS

CAIXA DE PENSIONS

"la Caixa"

MAYURQA

Index

Introducció	11
Ponència I: "Per una teoria del fet nacional i anàlisi del procés d'una consciència nacional". Lluís V. Aracil Joan Borell Josep Fontana	
Catalanisme i anarquisme. L'anarquisme i el fet nacional català (1900-1907). Enric Olivé i Serret	21
Una aproximació al fet nacional català des de l'antropologia cultural Joan Prat i Carrós	29
La consciència nacional i la deformació localista Antoni Serra i Bauçà	53
La cuestión del visigotismo en la formación localista José E. Ruiz i Domènec	57
Ponència II: " Les classes socials i la qüestió nacional". Alfons Cucó Jordi Estivill Gregori Mir	
Sobre Nacionalisme i classes socials als Països Catalans Rafel Castellanos i Llorenç	67
L'ensenyament i la qüestió nacional als Països Catalans Jordi Monés i Pujol-Busquets	77
Les classes socials mallorquines i l'Estat Espanyol (1868-1910) Isabel Peñarrubia i Marquès	83
La consciència nacional en el Segrià Josepa Roma Riu	89
L'Espurna: Un projecte d'actuació política d'un sector de la intel·lectualitat mallorquina (1909) Damià Pons i Pons	93

Català-castellà i les classes socials a Tarragona. De la Nova Planta a la Renaixença (1714-1823)	
M. Antònia Ferrer i Boch	101
Consciència nacional i classes socials a Reus (1868-1938)	
Pere Anguera i Nolla	109
Els catecismes populars de Mallorca. D'instrument pastoral a mitjà de control cultural de l'Estat.	
Josep Amengual i Batle	117
Ponència III: "Homogeneïtat i heterogeneïtat dels espais i estructures	
Bartomeu Barceló	
Joan Becat	
Isidor Marí	
Pays Catalans, Catalogne, regions de Catalogne	
Robert Ferras	129
Problemàtica i metodologia de les divisions territorials-polítiques a Catalunya	
Joaquim Clusa	133
L'ambient comarcal com a marc dels estudis històrics a Catalunya	
Grup d'investigadors catalans d'història moderna	149
Determinació dels desequilibris econòmics espacials mitjançant l'anàlisi de components	
Bernardí Cabrer i Borràs	155
Creixement industrial i especialització. Una anàlisi comparativa País Valencià-província de Barcelona	
Ernest Reig	165
Procés d'urbanització i promoció immobiliària a la comarca de l'Horta (1960-1975)	
Josep Sorribes i Monrabal	171
Impacte del turisme sobre el nucli antic de la ciutat d'Eivissa	
Rosa Vallès Costa	183
Instruments de percussió (Mallorca)	
Antoni Artigues	193
Qüestionari sobre història i cultura popular d'una vila mallorquina des Pla	
Joan Miralles i Montserrat	211
Les festes populars a Catalunya com a manifestació de la identitat catalana	
Jesús Contreras	217
Raons per a una televisió catalana	
Anna Balletbò	225
Homogeneïtat i heterogeneïtat lingüístiques	
Isidor Marí i Mayans	233

Introducció

Els dies 8, 9 i 10 de desembre de 1978 va tenir lloc al Palau de Congressos de la ciutat de Mallorca el II Encontre de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans, fruit d'una etapa relativament recent de reflexió científica per a resoldre, en els seus aspectes més diversos, la problemàtica nacional dels PP.CC. Els antecedents d'aquest II Encontre de Mallorca són coneguts de tothom. No obstant això, caldria potser esmicolar la història, recordant d'una banda el famós "*Memorial de Greuges (1760)*", presentat a Carles III pels diputats de les ciutats de Saragossa, València, Mallorca i Barcelona, on d'una manera explícita ja es fa referència als Països Catalans. I d'altra banda els textos de Josep Narcís Roca i Ferreras que segons F. Cucurull serà el primer a emprar l'expressió *Països Catalans*: "Unió nacional de les províncies catalanes, de tot Catalunya; simpatia de tots els Països Catalans d'ençà i d'enllà de l'Ebre, d'ençà i d'enllà dels Pirineus Orientals" (Article publicat a "L'Arch de Sant Martí" 18 d'abril 1886).

Pel que fa al segle XX cal reconsiderar potser aquell "nacionalisme econòmic" de Prat de la Riba tan mal entès a Madrid, i fins i tot la doctrina nacionalista burgesa del diputat Salmerón, o aquell regionalisme "transformador" de Cambó cap al 1917. A les Illes la figura de Gabriel Aomar és potser des d'un altre caire la figura a tenir més en compte.

Deixant una mica de banda totes aquestes consideracions històriques sobre les quals encara s'ha de treballar força, cal dir que la terminologia *Països Catalans* és relativament nova al carrer. El terme va començar a ésser emprat a partir dels inicis dels anys 60 de la mà d'alguns intel·lectuals dels Països Catalans, d'una manera potser anàloga a com havia succeït a les darreries del segle XIX. La peculiaritat d'aquesta comparació ha estat la cada vegada més nombrosa difusió i acceptació d'aquest terme per part de molts científics, estudiants i partits polítics d'aquests Països.

L'any 1973 es creà una comissió per estudiar la possibilitat de tirar endavant un primer col·loqui de reflexió sobre la problemàtica nacional dels Països Catalans, on la perspectiva dominant fou la història. El col·loqui tenia lloc a Barcelona els dies 3 i 4 de maig de 1974 sota una intenció bàsica: La de facilitar l'intercanvi entre els distints Països de parla catalana. Acabat el col·loqui, foren acollides favorablement les propostes d'un I Encontre de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans que, sota el títol genèric de "*Nació, Estat i Províncies des del segle XVII ençà*", tengué lloc a Perpinyà els dies 19, 20 i 21 de març de 1976 amb una participació a tots nivells, que va sorprendre els organitzadors.

Entre els dos anys llargs que van de l'Encontre de Perpinyà al de Mallorca la preocupació per aquests problemes no va minvar. L'octubre de 1976 en aquest mateix sentit es realitzaven les

Jornades de Debat a la Facultat de Dret de Barcelona. I l'any 1977 tengué lloc a tot arreu dels Països Catalans el Congrés de Cultura Catalana amb tres objectius ben precisos:

- Estudiar els problemes, la situació de la cultura catalana i proposar-ne solucions per al futur.
- Sensibilitzar el nombre més gran possible de ciutadans de l'abast dels problemes i de la necessitat de solucionar-los.
- Iniciar la creació d'una sèrie de mitjans indispensables per a ser una cultura desenvolupada normalment.

Al finalitzar l'Encontre de Perpinyà, Bartomeu Barceló Pons i Climent Garau Arbona, aleshores Degà de la Facultat de Lletres de Mallorca i President de l'Obra Cultural Balear respectivament, es responsabilitzaven de l'organització del II Encontre de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans. Des de la tardor de l'any 1976 es dugueren a terme diversos contactes amb altres entitats culturals com la Fundació Jaume Bofill o el Centre Pluridisciplinari d'Estudis Catalans. D'aquests contactes inicials, entre intel·lectuals i científics dels Països Catalans, sorgí una inicial Comissió Organitzadora, la qual quedà formada definitivament per: Rafael Aracil, Francesc Artal, Albert Balcells, Bartomeu Barceló, Joan Borrell, Carles Camps, Alfons Cucó, Jordi Estivill, Angel Fabra, Climent Garau, Manuel Jorba, Enric Lluch, Isidor Marí, Joan Martínez Alier, Miquel Melià, Joan Francesc Mira, Andreu Murillo, Ismael Pitarch, Jordi Planes, Jordi Porta, i Sebastià Serra. Respecte al Comitè Coordinador del I Encontre, repetien com a organitzadors onze membres i s'afegien a la resta de la comissió alguns intel·lectuals de Mallorca, Menorca i Eivissa.

L'hivern de 1977 es va crear un secretariat executiu i un altre de tècnic. Pel que fa al primer, quedava integrat a Mallorca per Bartomeu Barceló i Climent Garau; per les illes d'Eivissa i Menorca, Isidor Marí i Andreu Murillo, respectivament; pel País Valencià, Angel Fabra; pel Principat de Catalunya, Jordi Porta i, finalment, per Catalunya Nord, Jordi Planes. Formaven el Secretariat Tècnic: Sebastià Serra, Rovira i Miquel Melià; l'Obra Cultural Balear va funcionar també com a secretariat tècnic d'informació.

Les funcions de la Comissió Organitzadora eren sobretot:

- Elaborar una llista de possibles participants al II Encontre, partint de la llista dels qui ja havien assistit a Perpinyà ampliant-la el màxim possible.
- Organitzar ponències i comunicacions una vegada elaborat un estat de la qüestió sobre treballs fets propis a l'Encontre.
- Estructurar un mètode de desenvolupament de l'Encontre.
- Posar en marxa un servei d'informació de l'organització de l'Encontre a tots nivells (estructura d'encontre, desplaçaments, àpats, etc.).

La Comissió Organitzadora es va reunir diverses vegades a la Facultat de Lletres de Mallorca des de la tardor de 1976 fins el dia de la celebració del II Encontre. Inicialment s'havia pensat celebrar aquesta trobada durant el dies 18, 19 i 20 de març (fent-los coincidir amb les vacances de Pasqua); raons d'organització aconsellaren el seu retard que, a proposta del Sr. Jordi Porta (fundació Jaume Bofill), definitivament tengué lloc els dies 8, 9 i 10 de desembre de 1978 al Palau de Congressos de la ciutat de Mallorca.

A una de les primeres reunions dels organitzadors, pel juny de 1976, Bartomeu Barceló, aleshores degà de l'esmentada Facultat, va proposar la tasca que s'havia de dur a terme per part dels illencs: relació entre les Illes, el Principat i el País Valencià.

Com a temes a tractar en aquesta reunió es presentaren els següents:

1. Característiques que defineixen la nacionalitat.
2. Nació i Regió.
3. Nació i Estat.

4. Llengua i Cultura.

5. Base econòmica i realitat nacional.

6. Contradicció democràtica: “democràcia d’abaix” i “democràcia de dalt”, “democràcia directa”.

7. Continuitat i discontinuïtats als Països Catalans.

8. Comportaments econòmics, comportaments socials i culturals dins els territoris.

Amb tot i amb això, d’antuvi, Joan Borrell i els seus companys de la Catalunya Nord ja havien exposat el seu tema titulat: “*Question nationale. Théorie de l’Etat. Stratégies de pouvoirs. Quelques questions*”, també tractaren alguns aspectes sobre la revolta, la institucionalització, etc.

Una qüestió que va preocupar des del principi els organitzadors fou la de redactar una ponència que tractàs sobre la visió del que pensava la comissió organitzadora respecte al II Encontre. Sobre aquest problema la Secretaria va rebre molt poca informació. Així i tot, cal assenyalar les “Propostes i reflexions de cara al II Encontre” de Francesc Artal, les insistències de Climent Garrau per popularitzar l’Encontre, la problemàtica ja esmentada de Joan Borell i les observacions d’Andreu Murillo i Manuel Jorba.

Pel mes de febrer de 1977, el treball de la Comissió Organitzadora ja era prou avançat com per poder fer una proposta dels eixos fonamentals a seguir en el II Encontre. Inicialment s’havia pensat en quatre grans ponències, intentant un marc temàtic prou ampli per afavorir la participació pluridisciplinària a cada sessió de treball. Aquestes quatre grans ponències amb els seus debats respectius i sota el títol: *APROXIMACIÓ AL FET NACIONAL I ALS PAÏSOS CATALANS* quedaven proposades de la següent manera:

1. *PER UNA TEORIA DEL FET NACIONAL.*

— Història del pensament sobre el fet nacional. Tipologia de la diversitat sobre els fenòmens i moviments nacionals.

2. *EL PROCÉS D’UNA CONSCIÈNCIA NACIONAL.*

- Obstacles i estímuls per a la creació d’una consciència nacional.
- El paper dels intel·lectuals en la creació d’una consciència nacional.
- Els elements d’identificació d’una consciència nacional.
- Els aparells ideològics de l’Estat i la no creació de la consciència nacional.

3. *CLASSES SOCIALS I FET NACIONAL ALS PAÏSOS CATALANS DEL 1939 FINS AVUI.*

- Les burgesies als Països Catalans i el fet nacional.
- Les petites burgesies als Països Catalans i el fet nacional.
- Les classes treballadores i el fet nacional amb especial referència al fet migratori.

4. *APROXIMACIÓ A LA REALITAT DELS PAÏSOS CATALANS.*

- Heterogeneïtat i homogeneïtat dels espais i estructures als Països Catalans (insularitat, comarcalismes, dialectalismes, poders centrals interns i poders locals, desequilibris econòmics, polítics i culturals).

En posteriors reunions plenàries de la Comissió Organitzadora a Barcelona i Mallorca s’acabà d’arrodonir l’estructura del II Encontre. Segons els primers fulls informatius de “Justificació i Crida”, l’objectiu d’aquests actes seguia essent el mateix que el de Perpinyà: “facilitar la reflexió col·lectiva a partir de la recollida de materials diversos que, o bé tractin de la problemàtica nacional dels Països Catalans en un aspecte global (tant dels qui defensen la idea com dels qui la neguen), o bé tractin d’un aspecte monogràfic referit a qualsevol d’aquests països des de la perspectiva particular i específica pròpia de cada camp del coneixement, el qual aspecte trobaria potser en l’Encontre el marc global on situar-se. A més, com ja va ésser el cas de Perpinyà, seran invitats

a presentar-hi comunicacions dels seus treballs, investigadors estrangers, els quals, des de perspectives teòriques i pràctiques diferents de les nostres, poden ajudar-nos a clarificar posicions, alhora que repercutiran en llurs països d'origen les nostres preocupacions actuals”.

Es feia també esment al fet que aquest II Encontre no podia pretendre, a priori, arribar a conclusions polítiques concretes, sinó essencialment “contribuir a facilitar el suport teòric, a partir de la recerca, per a les diferents posicions ideològiques i científiques sobre la formació i desenvolupament de les nacionalitats”. Per aquests motius, l'interès més ample de l'Encontre, segons els organitzadors, radicava “més en l'estudi dels aspectes i problemes metodològics i d'interpretació que no pas en el contingut concret dels resultats que, tammateix, no volem negligir”.

Assentades aquestes bases, es preveia que l'Encontre definitivament tendria a la pràctica dos tipus de sessions. Unes de caràcter general on es tractava de fer un balanç crític sobre la producció teòrica referida al tema. I unes altres de caràcter més especialitzat, en forma de seminari, on els participants es poguessin reunir per tractar qüestions manco globals. Els temes en sessió plenària quedaven estructurats en tres grans ponències:

— La Ponència I: “*Per una teoria del fet nacional i anàlisi del procés d'una consciència nacional*”, va ésser encarregada a l'equip format per Lluís V. Aracil, Joan Borrell i Josep Fontana.

(Ponència central encarregada inicialment de fer un balanç de l'estat de la producció entorn del tema. Aportacions internacionals.)

— La Ponència II: “*Les classes socials i la qüestió nacional*”, es va encarregar a l'equip format per: Alfons Cucó, Jordi Estivill i Gregori Mir.

(Ponència central encarregada de sintetitzar les aportacions rebudes dels participants.)

— La Ponència III: “*Homogeneïtat i heterogeneïtat dels espais i estructures: insularitat, comarcalisme, dialectalisme, desequilibris econòmics i polítics, etc.*”, encarregada a Bartomeu Barceló, Joan Becat i Isidor Marí.

(Ponència central encarregada de sintetitzar les aportacions rebudes dels participants.)

A cada una de les sessions seria assignat un moderador. Aquests moderadors generals varen ésser: Andreu Murillo, Alfons Cucó i E. Lluc.

Respecte a les sessions de seminaris, es tractava de crear grups en funció de la temàtica o de les disciplines específiques de cada participant a partir de les comunicacions rebudes. Una advertència molt coherent amb l'estructura de l'Encontre era que les comunicacions havien de destacar especialment els problemes metodològics de la recerca.

Una vegada encarregades les tres ponències centrals, i convidades algunes personalitats estrangeres a presentar comunicacions, la comissió organitzadora va editar la ja esmentada “Justificació i Crida”, des d'on s'informava dels objectius i estructura del II Encontre després de fer una petita història d'aquestes trobades a partir de l'Encontre de Perpinyà. S'adjuntava també el full de la pre-inscripció.

L'acollida del II Encontre, pel que feia a les inscripcions rebudes i a l'oferiment de comunicacions, va permetre d'avançar en l'organització recordant en un primer full informatiu:

1. En primer lloc la necessitat de formalitzar la pre-inscripció, ja que només a partir d'aquesta es faria arribar la informació sobre el II Encontre a les persones que haguessin manifestat el seu interès a participar-hi.

2. Es comunicava també que els textos de les comunicacions i ponències es donarien als participants abans de l'inici de l'Encontre. Les comunicacions, d'altra banda, d'una extensió màxima de quinze folis a doble espai, havien d'ésser enviades a la secretaria de l'Encontre abans del 1er d'octubre de 1978.

3. La inscripció definitiva incloïa els dinars dels dies 8, 9 i 10. Una agència es feia càrrec de resoldre el viatge i l'estada d'aquelles persones que ho necessitassin.

4. El programa del II Encontre, subjecte a possibles modificacions, s'establí de la següent manera:

Dia 8:	9	Recepció i control d'inscripcions
	10,30	Presentació de l'Encontre
	11	Ponència I: "Per una teoria del fet nacional i anàlisi del procés d'una consciència nacional"
		Ponents: Lluís V. Aracil, Joan Borrel, Josep Fontana
	16	Sessió de seminaris sobre la ponència I
	17,30	Pausa
	18	Debat sobre la Ponència I
	19,30	Pausa
	20	Sessió oberta. Aportació internacional i col·loqui
Dia 9:	9,30	Ponència II: "Les classes socials i la qüestió nacional"
		Ponents: Alfons Cucó, Jordi Estivill, Gregori Mir
	11	Pausa
	11,30	Ponència III: "Homogeneïtat i heterogeneïtat dels espais i estructures"
		Ponents: Bartomeu Barceló, Joan Becat, Isidor Marí
	16	Sessió de seminaris sobre les ponències II i III
	19,30	Pausa
	20	Sessió oberta. Aportació internacional i col·loqui
Dia 10:	9,30	Resums dels seminaris de les ponències II i III
	10,30	Pausa
	11	Debat sobre les ponències II i III
	12,30	Cloenda

Juntament amb el full informatiu nº 2 (Octubre 1978) es trameté el full d'inscripció definitiu.

En aquest segon full s'informava de:

1. Aleshores del bon grapat de pre-inscripcions així com de les comunicacions rebudes.

2. Del lloc a celebrar el II Encontre: El Palau de Congressos (Mallorca).

3. S'allargava el període d'inscripció, abans del primer d'octubre. En cas d'arribar més tard aquesta inscripció, els organitzadors no es comprometien a entregar puntualment les còpies de les comunicacions. La quota d'inscripció s'establí en 2.000 ptes. Per als estudiants quedava rebaixada a 1.000 ptes.

4. El temps màxim per a trametre les comunicacions fou fixat abans de dia 10 de Novembre amb la finalitat que els ponents les poguessin integrar als seus treballs, i tenir el temps suficient per a fer-ne còpies per a tots els assistents. Es mantenia l'extensió màxima de les comunicacions (15 folis) i el temps de la duració de l'exposició (10 minuts).

5. Es mantenia i confirmava també l'horari ja esmentat.

6. Es recomanava també la utilització dels restaurants més pròxims al Palau de Congressos, els quals foren indicats a l'arribada dels congressistes. El preu del dinar fou d'unes 200 ptes.

7. Per qüestió de desplaçaments i estada, els organitzadors es posaren en contacte amb l'agència "Viatges Internacional Expresso, S.A."

El desenvolupament del II Encontre va seguir més o menys l'estructura prevista. La modificació potser més important i que ara i aquí cal subratllar fou la manca de participació estrangera

per raons diverses i, es va endur al no res l'esperança de continuïtat del que varen suposar a Perpinyà els exemples d'Escòcia, Cuba, Perú, Euskadi i Occitània. Juntament amb el que suposava aquest problema, la comissió organitzadora s'hagué d'enfrontar sobretot amb l'habitual costum dels nostres estudiosos, alhora que un bon grapat de comunicacions no arribaren puntualment a la secretaria de l'Encontre. Amb tot i amb això, un esforç d'última hora va possibilitar l'entrega de les còpies dels treballs als assistents. En un mateix sentit, el fet que avui en aquestes actes que s'ofereixen es deixin de publicar les ponències centrals no és per altre motiu que l'esmentada "puntualitat" una vegada que els autors encara ens han de trametre els texts mecanografiats dels seus treballs.

Altres problemes més tècnics respecte a les comunicacions va sorgir a l'hora d'integrar-les adequadament a cada ponència. Era evident d'una banda la irregular dispersió temàtica de les comunicacions; endemés, aquestes anaven de temes molt concrets a síntesis globalitzadores. D'altra banda s'objectivà aquesta desigual producció científica sobre Catalunya Nord, el País Valencià, les Illes Balears i el Principat, la qual cosa no deixa de dificultar evidentment aquesta anàlisi global tan necessària sobre els Països Catalans. La crítica des de llavors ha coincidit en el fet que el II Encontre es va caracteritzar per la manca de reflexió científica entorn a la problemàtica Països Catalans. La crítica, això no obstant, deixà d'entreveure quelcom que hem de seguir tenint present per no enganar-nos: en primer lloc la cultura anormal que encara seguim essent, i en segon lloc el que suposarà per a aquesta cultura la nova situació política, evidentment diversa, a cada un dels Països Catalans.

La participació al II Encontre va esser inferior a la prevista; es reuniren a Mallorca menys de la meitat dels assistents a Perpinyà.

Contràriament a tots i cada un d'aquests aspectes, cal mentar l'enorme difusió que de l'Encontre realitzaren els mitjans de comunicació. Especialment tota la premsa de Mallorca que abans i durant l'Encontre dedicaren un espai considerable als actes. La informació a "Diario de Mallorca" va esser coberta exclusivament per Joana Mª Roque; a "Baleares" per E. Checa i Andreu Manresa; i a "Ultima Hora" per Josep Rosselló i Alfonso Dicenta. Dos diaris de Catalunya-Principat desplaçaren els seus redactors: El diari "Avui" i "La Vanguardia", i n'aparegueren notícies a "Mundo Diario", "El Correo catalán", etc. A nivell de revistes: "Treball", "Destino", entre altres, publicaren articles d'opinió.

Finalment cal agrair no tan sols als responsables de la Facultat de Filosofia i Lletres, Bartomeu Barceló i Pons, i a l'Obra Cultural Balear els seus esforços, sinó també les ajudes econòmiques i morals d'altres entitats. Especialment "La Caixa de Pensions de Catalunya i Balears", la qual va col·laborar al bon desenvolupament de l'Encontre amb una ajuda de 300.000 ptes., i també la "Caja de Ahorros" (Sa Nostra), la qual va col·laborar aportant gratuïtament l'ús i serveis del Palau de Congressos del *Pueblo Español*.

Altres entitats col·laboradores foren: La Banca Catalana, la Delegació de Cultura, la Comissió Gestora de la Universitat i l'Ajuntament de Palma.

Gràcies a totes aquestes ajudes i a les quotes d'inscripció, el II Encontre s'ha pogut autofinançar, i oferir fins i tot la publicació de les presents actes.

PONÈNCIA I

**PER UNA TEORIA DEL FET NACIONAL I
ANÀLISI DEL PROCÉS D'UNA CONSCIÈNCIA NACIONAL**

**Lluís V. Aracil
Joan Borell
Josep Fontana**

CATALANISME I ANARQUISME. L'ANARQUISME I EL FET
NACIONAL CATALÀ (1900-1907)

ENRIC OLIVÉ I SERRET

UNA APROXIMACIÓ AL FET NACIONAL CATALÀ DES DE
L'ANTROPOLOGIA CULTURAL

JOAN PRAT I CARRÓS

LA CONSCIÈNCIA NACIONAL I LA DEFORMACIÓ LOCALISTA

ANTONI SERRA I BAUÇÀ

LA CUESTIÓN DEL VISIGOTISMO EN LA FORMACIÓN LOCALISTA

JOSÉ E. RUIZ I DOMÈNEC

CATALANISME I ANARQUISME. L'ANARQUISME I EL FET NACIONAL CATALÀ (1900-1907)

Enric Olivé i Serret

S'ha interpretat sempre l'anarquisme català com a fenomen social allunyat totalment de les reivindicacions nacionals catalanes del període que estudiem.

És cert que alguns sectors obreristes i anarquistes identificaven catalanisme i reivindicació burgesa; però no ho és menys que, havent entrat el catalanisme, com havia entrat, en els primers anys del segle, en àmplies capes de la població, els obrers militants al moviment llibertari estaven interessats també en l'alliberament de Catalunya.

Ara bé, les capes treballadores més conscienciades de llur paper tenien ficat al cap que era perdre el temps lluitar per unes reivindicacions nacionals quan ells estaven mancats dels més elementals i dignes requisits per a viure. En tot cas, el seu interès catalanista es reduïa a unes reivindicacions culturals. Això en el cas dels més il·lustrats. Tal és el cas de les publicacions "*Avenir*" (1905-1906) i "*Tramontana*" (1907).¹

Era la tradició netament popular d'un poble que parlava i pensava en català, però que no l'escrivia perquè els qui en sabien havien après les primeres lletres en castellà. Per això les publicacions, escrites essencialment per gent molt de la base, eren castellanes: "*Solidaridad Obrera*", "*El Productor*", "*Tierra y Libertad*". Tot i que encara hi havia una altra raó: la necessitat d'enviar exemplars a la

resta de l'Estat, ja que, essent Catalunya el centre del moviment obrer de la Península, comptabilitzava la majoria de publicacions obreristes.

Per altra banda, la idea d'internacionalisme proletari, tan arrelada a casa nostra, era contraposada al nacionalisme, a l'alliberament nacional.

En el fons, però, aquest internacionalisme, igual que l'antiestatisme, l'antimilitarisme, etc., cal interpretar-lo com un enfrontament amb el govern centralista de Madrid. Es clar que l'anarquisme anava molt més lluny, però el que feia que s'emportés darrera seu una gran massa treballadora era el fet real i pròxim d'un govern que no resolvia els problemes de l'obrer.

Per altre costat, aquest treballador català es trobava amb la disjuntiva d'acatar l'estatisme madrileny, o d'atacar-lo i acceptar el joc que li oferia el catalanisme; però una vegada agenciat per la burgesia, a la qual veia cada jornada a la fàbrica, no podia tampoc veure solucionats llurs problemes de supervivència a través del Catalanisme.

Per tot això, cal acceptar que el catalanisme obrerista, el catalanisme anarquista, fou obra de molts pocs.

Però recordem també que eren molt pocs els qui tingueren un anticatalanisme militant

(1) Per qüestions d'espai analitzarem aquí tan sols el catalanisme de la primera publicació.

que de fet els posava en la mateixa línia que els lerrouxistes.

ELS INTEL·LECTUALS PASSATS A LA LLUITA SOCIAL.

Hom ha dit ja que el moviment que intentà culturalitzar els treballadors catalans acabà, de fet, amb el procés de Montjuïc.² Però un reduït grup d'aquests lletraferits, en lloc d'abandonar els anhels populistes, els seguiren més lluny encara.

Tal és el cas de Jaume Brossa i Felip Cortiella.

Brossa, que segons Ramon D. Perés era de la generació "formada entre'ls ateneus i les societats obreres"³ pot resumir la figura d'aquest intel·lectual modernista que continuà en la doble línia nacionalista i obrerista.

En aquest sentit, conservem una clarificadora col·laboració seva a "*La Revista Blanca*" que ens determina el seu pensament respecte a la valoració del catalanisme com a element paral·lel a la lliberació socialista antiautoritària. L'article amb el títol de "Catalanismo y Socialismo", apareix a la publicació que a Madrid dirigien els Urales.⁴

En primer lloc, Brossa reconeix la força del catalanisme com a conseqüència de la decadència del poder central. El catalanisme, ve a dir, és el resultat de l'odi contra el centralisme:

"Es innegable que el ambiente está saturado de catalanismo y que el odio al poder central, a la política madrileña,

ña, a la mentira triunfante en todos los organismos, ha venido a fortalecer el movimiento antes puramente sentimental del regionalismo. Hasta ahora, el catalanismo había consistido en algo así como un partido de estufa, que no podía sufrir el contacto con la realidad ambiente, y si por fin ha salido al aire libre, débese en parte a los desplantes patrioterros de los Romeros y del inconmesurable "Imparcial"⁵."

El catalanisme, per a Brossa, és doncs més fruit d'una reacció que no pas d'un convenciment de lluita per la llibertat catalana.

Ara bé, hem de recordar que l'autor de l'article s'està referint sempre al Catalanisme com a partit polític, no pas com a consciència col·lectiva. És en aquest sentit que cal interpretar l'auge del catalanisme polític després del fracàs del regeneracionisme. El catalanisme és "subversiu" ja que atenta contra les estructures de l'Estat, però en la pràctica "es el partido menos revolucionario que hay en España".⁶ Es un partit identificat amb els problemes econòmics d'una minoria:

"Del regionalismo de flors i violas de los certámenes literarios, se ha pasado bruscamente al regionalismo del tancament de caixas. Indudablemente esto es hacer política catalana; pero política fragmentaria al fin."⁷

Per tant, aconseguits els fins econòmics i de pressupost que es proposa el catalanisme,

(2) MARFANY, J. LL.: "Aspectes del Modernisme", p. 26.

(3) R. D. PERÉS a "Catalonia" (20-1-1900) p. 27.

Cit. per VALENTI FIOL, E. "El primer modernismo literario catalán", p. 222.

(4) LA REVISTA BLANCA. M., 1901 vol. 2, ps. 284-288.

També al recull fet per ERA 80. "Els anarquistes educadors del Poble: La Revista Blanca (1898-1905), ps. 161-167. Vegeu també l'art de GIBERT, S. (del Progrés Autonomista) "Nacionalistas-Anarquistes" a la mateixa Revista Blanca i a les ps. 167-169 de l'esmentat recull.

Quasi tots els historiadors del període oblidem la importància de la Revista Blanca en relació a la formació dels anarquistes catalans, tot i pensant que una revista publicada a Madrid no podia influir gaire en els àcrates catalans.

No oblidem els molts catalans que foren obligats a viure fora de Catalunya. Molts escolliren passar els Pirineus, però d'altres pogueren restar a Madrid.

(5) BROSSA, J. Art. Cit., p. 284 (citem per l'original a la R.B.).

(6) Idem, p. 285

(7) Idem, p. 285.

restaran els mateixos problemes que abans: les diferències de classe, la inassequibilitat de la cultura controlada per uns quants, etc., Catalunya continuarà doncs, “tan espanyola, tan atrasada y tan salvaje como antes”.

Brossa sap que hi ha militants catalanistes que estan enfrontats amb els catalanistes “oportunistas”, “feudatarios del clericalismo”, però és cert que fracassaran en el seu intent de posposar les reformes econòmiques als drets de l’home. Els catalanistes, recorda, no feren res per evitar els processos de Montjuïc.

Fins aquí la primera part de l’article en què l’autor ha puntualitzat tots i cadascun dels problemes inherents al catalanisme polític. A la segona part, intenta convèncer el lector que, tot i les seves limitacions, hi ha uns valors no gens menyspreables en el si del catalanisme. Valors que el proletariat no pot menysprear.

Els treballadors han de donar suport a les reivindicacions dels catalanistes, tenint cura de no confondre-s’hi:

*“Al objeto de impulsar la revolución económica-social, los obreros deben ayudar a las reivindicaciones autonomistas; pero sin confundirse con los catalanistas, para poner su atención en un ideal más elevado y por encima de exclusivismos de nacionalidad y de clase.”*⁸

El catalanisme ha demostrat que tractava essencialment de reivindicar unes qüestions fiscals. Recordem que Brossa escriu gairebé 20 mesos després del “Tancament de caixes”. Per tant “el proletariado hará muy bien en permanecer en actitud expectante enfrente de una contienda entre el fisco y la arbitrariedad, de una parte, y de la otra, los intereses de los contribuyentes”.

Ara bé, si el triomf de l’autonomisme pot portar a l’adveniment d’una sèrie de mesures que redundin en pro del proletariat (la supressió de les lleves, política antiproteccionista, garanties laborals, etc.), aquest podria

acceptar “el nuevo estado de derecho como un paréntesis que le permitiera reorganizarse capacitándose para la lucha que, tarde o temprano ha de sobrevenir”.

Aquesta preparació del proletariat, Brossa l’entén:

a) com una relativització del moviment i de la lluita cooperativista, que tenia tant d’èxit aleshores.

b) amb una preparació intel·lectual que ha d’anar acompanyada per la pràctica de la solidaritat proletària: “a la regeneración mesocrática hay que oponer la regeneración proletaria; hay que organizar las fuerzas socialistas; hay que anar los esfuerzos de todos, haciendo desaparecer la dualidad de los trabajadores industriales y los agrícolas; hay que difundir la instrucción y por encima de todo hay que combatir la tendencia al integrismo que se observa en los partidos políticos y que en los socialistas produciría peores daños”.⁹

Aquest era el problema cabdal del proletariat: la seva manca de preparació, de conscienciació, diríem avui. Per això, ja ho hem vist, molts esforços dels elements àcrates es dirigien cap a la instrucció, cap a l’educació.

També Brossa estava preocupat per aquesta educació proletària:

*“Nos hallamos en vísperas de honda transformación política, y si los hechos no se producen bajo una orientación social determinada, será debido a la falta de preparación del proletariado.”*¹⁰

Però a la fi, l’anarquistoide Brossa és veié decantat i absorbit per aquell catalanisme, que temps en avenir, hauria d’omplir més aquest buit de nacionalisme allunyat dels cenacles clericals i ruralistes. Jaume Brossa, l’incomprès, l’excèntric, se sentia més en el seu ambient en un “Poble Català” que no pas en qualsevol diari obrerista. Tampoc no pogué resistir el contacte amb la realitat semianalfabeta del moviment obrer. Era més

(8) Idem, p. 287.

(9) Idem, p. 288.

(10) Idem, p. 288.

un "il.luminat",¹¹ com ell mateix deia, que no pas un obrerista convençut. Així es veia allunyat dels noucentistes per massa independent i agressiu, i refusat per l'obrerisme organitzat que havia emprès ja, després de tants entrebancs, el camí ferm de l'organització moderna.

Però certament que Brossa pesà, molt més del que podria semblar, en ambients obrers que sentien la preocupació catalanista. En aquest sentit, cal recordar l'ús reiteratiu per part de Brossa de la paraula "Avenir", que temps després es convertiria en la capçalera d'una publicació àcrata i catalanista que tot seguit passarem a analitzar.

LA REVISTA "AVENIR" I FELIP CORTIELLA.

Sabem, com ja hem dit, que aquesta publicació setmanal de "Nous horitzons de perfecció" fou fundada i promoguda per Felip Cortiella, després de fracassar en l'intent de crear un centre cultural obrerista (el "Centro Fraternal de Cultura"). Cortiella, home d'una gran activitat, treu al carrer "Avenir" el 4 de març de 1905.

Els col·laboradors d'"Avenir. Publicació Setmanal de Nous Horitzons de Perfecció"¹² formaven una estranya barreja de coneguts anarquistes (Mas-Gomeri, Albert, Claudio Jovenes, etc.) i intel·lectuals, anarquitzans alguns, com Cortiella o Jaume Bausà.

La publicació pretenia recollir l'herència de tantes revistes que volgueren "una vida lliure, forta i conscient, vida d'amor, de joia i de salut, per tot hom, armonisada amb les lleis de més intel·ligent i vital dels naturismes",¹³ empalmant així amb el típic naturisme de bona part de l'anarquisme noucentista.

"Avenir" volia succeir i alhora superar les revistes que d'alguna manera encara perviuen en el "modernisme", revistes amb "títols més escaients i modernisats de *jovenesa*,

de *germanor*, d'*avenç*".¹⁴ Es fàcil deduir que es refereix a "Joventut" i a "L'Avenç", publicacions que quedaven curtes pels interessos que guiaven el grup de Cortiella, molt més militant. Aquests volien anar més lluny, anhelaven "implantar la Ciutat feliç" i ambicionaven l'ensenyança regionalista per "a tots els individus en general i a les col·lectivitats obreres en particular".¹⁵

Continua l'editorial, que atribuïm al mateix Cortiella, amb una crítica, molt en la línia àcrata, contra la politització dels medis obrers per causa dels "Mals pastors" que els han enlluernat amb "assortit de fraternitats de cantina i d'igualtats que no passen de la tramoia legalista".

Saben ben bé, els de l'"Avenir", que hauran de lluitar en un ambient on fins i tot part de les seves pròpies files els seran adverses:

*"Cal furgar en tots els sentits, en ciències, en arts, en les costums, renovar-ho tot i crear un altre mena de viure'ls pobles de la que fins avui ha imperat; un altre mena de viure que no indigni i envileixi com l'actual. Fins les idees més avençades, les nostres salvadores idees de no Estat, no Religió, no capitalisme i tots els problemes de l'educació i de l'afectivitat necessiten un renovellament seriós i profund. La rutina de les concepcions primitives, l'encarcament, la limitació, la l·legislació que'ls mateixos mestres i lluitadors d'ahir s'han deixat formar en sos cervells han cristallissat en les masses revolucionàries d'avui i constitueixen un obstacle al progrés i son una tirania per a les intel·ligències joves."*¹⁶

Acaba l'editorial amb un crit contra "l'autoritat, Iglesia i Capitalisme, aquestes tres grans plagues d'ara que tot ho enmetzines i

(11) BROSSA, J. "La Joventut catalana" L.A., 13-14 (1893) a BROSSA, J. "Regeneracionisme i Modernisme", p. 40.

(12) Al I.I.S.G.A. s'hi troben bon número d'exemplars.

(13) Avenir, I (4-III-05), p. 1.

(14) Idem.

(15) Idem.

(16) Idem.

aniquilen”, que resumeix el pensament anarquistoides de l’*“Avenir”*.

Per això els anarquistes que resten enfrontats a aquestes tres grans “plagues”, tampoc no poden fer costat al catalanisme. Aquest és també, mig adormit encara, l’esperit alliberador del proletariat, donat que, tal com l’entenia Mas-Gomeri, el nacionalisme català afegia “odioses fronteres polítiques a les ja existents (...) garantint-les amb els mateixos medis violents d’avui”.¹⁷

En aquest sentit, és interessant recordar el gravat que inclogué anys després *“Solidari-
dad Obrera”* en el seu primer número. Gravats en el qual es representava el catalanisme com l’opi del treballador, com l’enemic de la seva associació lliure i alliberadora.

Però ni Mas-Gomeri ni la resta de components de l’*“Avenir”* eren enemics de les reivindicacions catalanes; combatien el catalanisme en tant que es presentava pura i simplement com a pas d’un sistema estatal a un altre igualment autoritari. Ells no combatien el catalanisme:

*“Lo que si combatim és a l’Estat que ells (els catalanistes) preconisen, absolutament igual als Estats o formes de govern ja d’antic establertes en el món i amb les que’l poble sofreix les mateixes tiranies resultant fictícia la pretinguda evolució.”*¹⁸

Perquè els únics que tenien ben definida la idea de catalanisme, és a dir, els qui estaven organitzats “son els que entenen per fer patria’l millorar les condicions d’administració regionals per’l bon profit dels seus interessos”,¹⁹ i aquests resulten ser els mateixos que intenten “robar-nos la part sagrada que’ns correspon en el patrimoni social”.

Bausà, un altre col·laborador habitual, es trobava en la cruïlla d’acceptar el nacionalisme tal com estava plantejat, el qual anava

contra la seva ideologia llibertària, o bé d’anar contra la realitat cultural catalana. Ells no acceptaren cap de les dues alternatives: estimar la llengua, la cultura, etc. -deien- “no es pas fer patria, es fer individu”. Aquesta sortida semiairosa, que en principi semblava que salvava tant l’interès vers l’alliberament de Catalunya com la independència respecte de la política del catalanisme militant, que no inclogué mai en el seu programa les més mínimes reivindicacions del proletariat, no els alliberava moltes vegades de seguir inconscientment una política lerrouxista. Però no renegaven mai de Catalunya ni del catalanisme, tal com ells l’entenen. Distingien entre els catalanistes “enamorats de la vella Catalunya”, dels quals pronosticaven que es quedarien “com estatuets de sal mirant enrera”²⁰ i “els que de bona fe sentiu desitjos de nova vida, evolucioneu depressa cap el món nou, que’l món nou clar que també és nova Catalunya”.²¹

Això sí, veien amb bons ulls tot moviment que “tendeixi a derrocar quelcom de l’actual ordre de coses”; però el catalanisme com a moviment polític, fracassarà davant els societaris i socialistes anàrquics perquè el proletariat havia emprès ja el seu propi camí d’emancipació:

*“Fins l’obrer menos intel·ligent sap que la seva emancipació no’s troba en cap partit polític; i el proletariat militant sap que aqueixa emancipació’s troba en la igualtat econòmica i que sols podrà realitzar-se eliminant les causes que produeixen els mals existents, que tots els partits polítics eternisen (...) les revolucions purament polítiques ja han caducat.”*²²

El proletariat, ens ve a dir Mas-Gomeri, dirigeix els seus passos cap al sindicalisme, cap

(17) MAS-GOMERI. “La superstició Estat”. *Avenir*, 1. p. 2.

(18) Idem.

(19) BAUSÀ, Jaume. “Les patries”, *Avenir*, 2 (11-III-05).

(20) MAS-GOMERI, J. “Llibertàris”, *Avenir*, 2.

(21) Idem.

(22) MAS-GOMERI, J. “Més enllà”, *Avenir*, 3 (18-III-05).

a la reivindicació econòmica com a primer pas per a la revolució total:

*"La revolució s'acosta, no hi ha dubte, però no pretenguen aturar-la'ls republicans i nacionalistes."*²³

Tanmateix qui realment era l'ànima i l'artífex de l'"Avenir" era Cortiella. Els seus articles són els que d'una manera més clara ens fan copsar l'orientació dels membres de la revista.

Potser podríem dir, caricaturitzant un xic, que l'anarquisme de Cortiella era de saló, era una revolta d'esperits que no resistia el contacte amb la realitat de la lluita obrera.

Aquesta estava entestada en una emancipació econòmica que li era urgent, que prescindia de teories ortodoxes per cercar-ne unes altres que s'habituessin més a la nova situació; per aquest camí, arribaren a l'anarcosindicalisme.

De totes les col·laboracions de Cortiella, segurament la més interessant és "La Crisi actual de l'anarquisme espanyol",²⁴ no tan sols per la constatació que ens fa de la crisi en el si del moviment llibertari, -crisi que conduí al triomf de l'anarcosindicalisme-, sinó perquè ens fa palès el pensament de bon nombre d'intel·lectuals catalans influïts per l'anarquisme.

El Director de l'"Avenir" reparteix les culpes d'aquesta crisi entre l'economicisme que s'ha apoderat del proletariat i "una causa essencial ha privat que l'anarquisme espanyol no hagui, fins al present, realitzat com calia la missió emancipadora: l'inconsciència i l'infantesa ideològica de sos militants".²⁵

Els components de l'"Avenir", formaven part d'aquell grup d'àcrates que es resistien que l'anarquisme es tanqués als medis obrers "que'l problema social no és una qüestió obrera, sino tot un encadenament de proble-

mes morals i materials que afecten i deuen interessar a tota la humanitat".²⁶

L'anarquisme -opina Cortiella- es troba en crisi per causa d'aquest monopoli exercit per la classe obrera:

*"no'ns trobariem segurament com ens trobem que l'anarquisme espanyol fos quasi, o sense'l quasi, una aspiració exclusivament obrera i desfavorida encara per una especie d'obsessió de lluita econòmica que acaba per aclaparar als lluitadors i esterilitza l'acció benèfica que amb una comprensió més fonda i àmplia dels ideals d'humana lliberació podrien fer sentir a la societat que volen revolucionar."*²⁷

I quina era, doncs, aquesta vida de l'anarquisme?.

Ens la resumeix així:

1. "Comptades agrupacions, que s'aguanten tal vegada més per llaços d'amistat entre'ls que les formen que no pas per l'halé de traduir en fets fecundes iniciatives".
2. "Centres d'estudis socials de migrada vida".
3. Publicacions periòdiques "gairebé totes elles enemistades entre sí."²⁸

És clar que Cortiella oblida el lloc més important de presència àcrata: les societats d'ofici. I ho oblida conscientment perquè és una orientació que ni comprèn ni comparteix. Per a ell, la crisi de l'anarquisme, o la pretesa crisi, és deguda a la limitació de l'ideal en el món obrer.

El procés era, però, irreversible. Els líders àcrates havien comprès que l'alliberament humà havia d'iniciar-se pels més explo-

(23) Idem.

(24) Avenir, 4 (25-III-05).

(25) Idem.

(26) Idem.

(27) Avenir, 4 (25-III-05).

(28) Idem. Subratllat meu.

tats, entre el proletariat. Per això els intel·lectuals llibertaris de la dimensió d'un Cortiella havien de quedar ràpidament marginats.

La prova està en el fet que "*Avenir*" durà ja ben poc després d'aquest article del seu fundador.

UNA APROXIMACIÓ AL FET NACIONAL CATALÀ DES DE L'ANTROPOLOGIA CULTURAL

Joan Prat i Carrós

INTRODUCCIÓ.

El present treball consta de quatre parts. A les dues primeres assajo una aproximació teòrica al tema de la qüestió nacional, mentre que les dues darreres tenen com a objectiu esbossar el plantejament del problema des de la perspectiva de l'Antropologia Cultural.

Dedico l'apartat inicial a dibuixar el context sòcio-cultural en què apareixen les primeres teoritzacions burgeses entorn del fet nacional. Per una banda, m'interesso pel pensament europeu a través dels seus màxims representants, com serien Renan, Mazzini i els teòrics alemanys i, per l'altra, veure quina fou la incidència d'aquests plantejaments al Principat. Així, i de manera sintètica, miro de donar una visió dels clàssics del "regionalisme", "el federalisme" i el "nacionalisme" a Catalunya; recolzant-me en l'obra de Torras i Bages, Valentí Almirall i Prat de la Riba, respectivament.

La segona part s'inicia amb uns pressupòsits semblants. En aquest cas, però, és la literatura marxista sobre la qüestió nacional la que m'interessa posar de relleu. Marx i Engels en serien, evidentment, els fundadors i tot un seguit de teòrics (els internacionalistes clàssics, els austro-marxistes, Lenin i Stalin principalment) els continuadors. L'exemple dels doctors Narcís Roca i Ferreras i Domènec Martí i Julià, precursors d'aquest pensament nacionalista d'esquerres a Catalunya, em forneix la base per a l'anàlisi de la producció teòrica marxista dels anys trenta que

qualla en l'obra de Comorera, Nin, Serra i Moret entre altres.

Tant al final de la primera part com de la segona intento assenyalar la continuïtat dels dos grans corrents, el marxista i el no-marxista, en els plantejaments actuals sobre el fet nacional, ja sigui al Principat o bé als Països Catalans.

Les dues últimes parts tenen poca cosa a veure amb tot quant he dit fins aquí. Deixo de banda la perspectiva teòrica per iniciar un tipus d'enfocament que em sembla adequat per a l'antropòleg cultural. En el tercer apartat, bo i basant-me en les diferents contestes que puc donar quan algú em pregunta qui sóc i que variaran en funció del context en què em trobi, pretenc posar de relleu l'existència de diferents marcs d'integració que van, d'inferior a superior, de la família nuclear a la nació. Els nivells intermedis serien, bàsicament, la família estesa, la comunitat local, la comarca i la regió. L'orientació és clarament subjectivista i psicologista, car em centro, per destacar els diferents nivells de consciència, en els meus propis records, vivències, sentiments i emocions. Amb això, em proposo una doble finalitat. En primer lloc, mostrar com, a través de llargs processos socials, l'individu va adquirint consciència de pertànyer a determinades institucions i realitats socials i, en segon lloc, com la negació per part dels altres dels senyals d'identitat dels quals un hom té consciència pot ésser un fenomen relativament

freqüent i traumàtic. Per exemplificar aquest segon aspecte m'invento una xerrada hipotètica en la qual, amb tons exagerats i "naïfs", un individu em demana "proves científiques" per a comprovar la meua identitat. És molt probable que, a més d'un, li sembli un pegot inútil i absurd; això no obstant, no l'he tret perquè penso que, malgrat el to, evidentment exagerat, em què està escrit, pot clarificar, per analogia, el tipus d'arguments emprats per aquells qui ens han volgut negar la nostra identitat i nacionalitat social, bo i demanant-nos les "proves" al respecte.

En la quarta part, per últim, intento bastir un model relativament orgànic que permeti analitzar la progressió i l'encavalcament dels diferents marcs d'integració des dels més senzills fins els més complexos. L'anàlisi de dualitats com integració/separació; inclusió/exclusió; propi/estrany, etc., amb tot el que això implica de tensió, conflicte i lluita dintre i fora de cada marc, m'ajuda a perfilar la hipòtesi bàsica, segons la qual, la nació pot ésser estudiada semblantment a com han estat estudiats els altres marcs institucionals pels antropòlegs. Si la família nuclear i estesa, la comunitat local, la comarca, etc, han produït una abundosa bibliografia antropològica, ja comença a ésser hora, per als antropòlegs socials i culturals, de dirigir llurs interessos metodològics i teòrics a l'anàlisi del marc d'integració més ampli i comprehensiu, o sia el nacional. Aquest, no és, penso, qualitativament diferent dels altres i en això es fonamenta el tractament teòric que en aquest article em proposo de realitzar sobre el fet nacional.

1.

La paraula "nació" ve del verb llatí *nasci* -néixer- i originalment servia per a designar un grup de poblament nascut al mateix lloc, independentment de l'extensió d'aquest o del nombre dels seus habitants.¹

Al llarg dels segles, el terme va adquirir una sèrie de nous significats. És, per exem-

ple, diferent la seva utilització en el llenguatge jurídic i en el polític. Serà a finals del segle XVIII i principis del XIX quan els ideals nacionals -fruit de la revolució francesa i de les guerres napoleòniques- s'estendran arreu d'Alemanya, Itàlia, Espanya i Rússia, essent nombrosos els intel·lectuals que començaran a teoritzar sobre el fet nacional. Això no obstant, abans de veure algunes d'aquestes teoritzacions, cal, encara que sigui breument, dibuixar el context social en què es van originar.²

El segle XIX representa per a Europa una època de canvi, transformació i desintegració de l'ordre social de l'Antic Règim. L'esfondrament d'aquest i l'aparició de nous models de convivència humana provoquen situacions de conflicte i trauma social. La readaptació o, més ben dit, remodelació dels marcs econòmics -amb la naixent revolució industrial que transforma les bases econòmiques d'una Europa eminentment agrària- i la caiguda dels règims polítics absolutistes o feudals, sumeixen el continent europeu en una situació crítica quallada de contradiccions. Les postures davant dels fets adopten dues grans modalitats. Per una banda, els pensadors enamorats de l'Antic Règim que intenten aferrissadament recuperar el passat que s'ha esmunyit bo i idealitzant-lo. Aquest corrent reaccionari i conservador considera que la humanitat (principalment l'Europea) ha sofert una regressió i està degenerant a marxes forçades cap a formes de vida que s'allunyen del dret natural i del dret diví. El "primitivisme" en tots els camps, així com la valoració sistemàtica d'un ruralisme arcaïtzant amb uns valors molt ben caracteritzats, junt amb una visió pessimista i negativa del present, seran els eixos del pensament d'aquesta orientació. Les classes socials que esgrimixen arguments com els esmentats són principalment aquelles els membres de les quals havien jugat un paper fonamental en l'Antic Règim: grans propietaris i clergat. Amb la transformació econòmica quedaren

(1) Vegi's, en aquest sentit, l'article "Nación" a l'Enciclopèdia Internacional de Ciències Socials, signat per D.A. Rustow.

(2) Segueixo, en part important, l'article de Lévi-Strauss "Las tres fuentes de la reflexión etnológica" publicat a *La Antropología como Ciencia* de l'Editorial Anagrama.

“desclassats”, la qual cosa no significa que es resignessin a perdre el paper rector que els havia estat arrabassat: tot el contrari, intentaren, per tots els mitjans al seu abast, recuperar-lo, encara que sense gaire èxit.

Per un altre costat, la transformació social i econòmica havia estat afavorida i/o possibilitada per una burgesia industrial que s'autoconsiderava progressista i reformadora. El progrés, el canvi i el quallament d'un tipus de societat fonamentada en els principis de la revolució francesa, eren alguns dels seus objectius o fites principals. Per a ells no era el passat el que calia mirar amb delectació, car el mateix present ja se'ls presentava curull de possibilitats, projectes i futur. El desenvolupament industrial era el seu millor aliat, així com la formació dels estats nacionals a Europa. Diferentment al tipus de pensament conservador i escolàstic dels partidaris de l'Antic Règim, la nova burgesia farà seus els principis de l'evolucionisme darwiniana, del qual traurà els fonaments teòrics per bastir una concepció evolucionista aplicable tant a la naturalesa com a la societat.

Serà precisament en aquest context de canvi, transformació i polèmica quan s'originen les primeres teoritzacions sobre el fet nacional. Distingirem, metodològicament, dos tipus d'orientacions: la francesa (Renan en seria el màxim exponent) i la germànica (de diferents pensadors, com veurem).

Per a Renan³, la nació és un fenomen modern, resultat d'una sèrie de fets històrics que han convergit en un mateix sentit. Després de repassar els diferents criteris que han estat donats per definir la nació (raça, llengua, religió, comunitat d'interessos, geografia), i considerar que cap d'aquests no és suficient per ell mateix per a clarificar el fet nacional, dóna la seva pròpia definició, segons la qual “una nació és una ànima, un principi espiritual”. L'essència de la nació posa les arrels en el passat, però també es fonamenta en el present. El llegat de records que a un determinat grup humà li han estat

atorgats per la tradició (el culte als morts, les glòries passades i els sofriments comuns) són aspectes cohesius sobre els quals s'assen ten les idees nacionals. Ara bé, hi ha d'haver un programa comú, un desig de voler fer les coses junts i, en definitiva, un projecte de vida futura, perquè es doni aquesta “gran solidaritat” que és la nació. És en aquest sentit que Renan parla de la nació com un plebiscit quotidià, plebiscit que tindrà vigor i validesa mentre així ho considerin convenient els membres que integren la nació. La nació no és, per tant, un fenomen etern, sinó una formació històrica vàlida per al present, en la qual l'home no és esclau ni de la raça ni de la llengua, ni de la religió, ni de la geografia (el curs dels rius, diu Renan més exactament). Segons l'autor, hi haurà nacions mentre la vida social es fonamenti en l'agregació d'hommes “sans d'esperit i càlids de cor” que tinguin consciència moral d'ésser comunitat.

L'aproximació de Renan al fet de les nacionalitats europees no és, ni de molt, única. Pocs anys abans, John Stuart Mill⁴ havia definit la nacionalitat com “un grup humà vinculat per la solidaritat comuna; els membres del qual col·loquen la lleialtat al grup com a totalitat per sobre de qualsevol altra lleialtat contraposada”. Aquests aspectes de *communio* del component nacional són emfasitzats també per Mazzini quan deia: “La vida de la nació no li pertany i és una força i una funció en el pla universal de la Providència”, o bé “tot poble té una missió especial, la qual cooperarà a l'acompliment de la missió general de la Humanitat. Aquesta missió constitueix la seva *nacionalitat*. La nacionalitat és sagrada”.⁵

La segona opció -la germànica- porta a llurs extrems els trets messiànics i mítics de la nacionalitat ja apuntats en Mazzini. El romanticisme, l'historicisme i l'escola històrica del dret serien les pilastres sobre les quals es fonamenta el model teòric i filosòfic d'aquest tipus de nacionalisme voluntarista, regenerador i místic. En primer lloc, cal assenyalar la

(3) Vegi's la seva famosa conferència intitulada “Qu'est-ce qu'une nation?”. Paris, 1882.

(4) La definició de Stuart Mill, l'he trobada a l'article de D.A. Rustow ja esmentat.

(5) No conec de primera mà l'obra de Mazzini. He emprat com a font el capítol VI del llibre de J. Solé-Tura *Catalanismo y revolución burguesa*.

defensa apassionada de tot allò que és germànic i el rebuig del que és estranger. En segon lloc, els pensadors malden per consolidar la unificació territorial que convertirà l'Estat germànic o pan-germànic en el fons d'expansió de l'obra civilitzadora a la resta de la humanitat. Perquè això sigui possible, l'estat comercial ha d'ésser tancat i practicar activament el proteccionisme econòmic. Sobre aquestes bases voluntaristes i etnocèntriques, s'alçarà la valoració del geni germànic, creador d'una llengua, uns costums i una tradició específica i genuïna que no té cap semblança amb altres creacions culturals. La cultura alemanya -les fonts de la qual es perdien en les èpoques reculades de l'Edat Mitjana on l'"esperit del poble" s'havia manifestat amb tota la seva profunditat i puresa- havia retrobat, finalment, la seva deu originària. D'aquest passat, en venia, per tant, la força unificadora de l'esperit nacional, esperit que pensadors com Fichte, Hegel, Herder i Schei-lermacher pensaven que s'havia revifat en la consciència de llurs contemporanis i els cridava a la sagrada missió de regenerar i salvar la humanitat.⁶

Determinar quina fou la incidència del pensament francès, germànic, italià, en els teòrics del pensament nacionalista català és, penso, una tasca que només està a mig fer. Mentre que, d'alguns autors -com per exemple E. Prat de la Riba, Almirall, Pi i Margall-, se n'han fet estudis monogràfics,⁷ manca encara fer-ne d'altres sobre els mateixos o altres autors. Un altre punt de referència per a saber quines foren les influències teòriques a què estigueren sotmesos, són les cites que en llurs obres fan els mateixos autors esmentats. No puc entrar ara i per diferents raons (la més evident és que no hi estic preparat) en l'estudi sistemàtic de aquest problema. Per tant, em conformaré amb una presentació general dels dos grans corrents teòrics sobre el nacionalisme català.

Des d'una perspectiva teòrica, la qüestió nacional a Catalunya comença a plantejar-se a mitjans del segle XIX. Semblantment a la resta d'Europa sorgeix en un context de canvi i transformació social i econòmica. En els escrits de diferents autors apareixen, cada vegada més insistentment, termes com són ara: "particularisme", "regionalisme", "provincialisme", "federalisme", "autonomisme" i "nacionalisme".

Tots aquests conceptes, malgrat llurs connotacions semàntiques i polítiques diferents, fan referència a un tipus de pensament amb una base comuna, en la qual es posa en dubte l'unitarisme i centralització perseguits per l'Estat borbònic.

Contra aquest uniformisme, tots els pensadors s'esforcen a demostrar l'existència a Catalunya d'uns trets distintius i d'una personalitat pròpia, que fan dels catalans un poble "peculiar", diferent dels altres pobles de la Península Ibèrica.

Hom ha assenyalat les distintes concepcions ideològiques que subjauen en les obres d'aquests peoners del "nacionalisme". Amb paraules d'A. Jutglar, es pot dir que "una mínima exigència científica imposa, des d'un primer moment, (...) la necessitat de distingir entre dues elementals, fonamentals i antagòniques concepcions: la de tradició compulsiva, immobilista, antiprogressiva -la clàssica conservadora- retrògrada, centrada en el passat, de la qual, per posar un cas, seria bona mostra Taine i que, per exemple, "il·lumina" el "vigatanisme", el "torresbagisme" i el catalanisme conservador en general; i, per altra part, i ben diferent, la tradició com la definiria Renan (...), entesa com a "plebiscit permanent", quotidià, i de la qual, en els pobles ibèrics, serien exponents meritíssims autors com Pi i Margall, Oliveira Martin i Almirall.⁸ L'aparició, desenvolupament i significació social i política d'ambdues concepcions han estat aprofundides per una sèrie d'estudio-

(6) Vegi's sobretot els *Discursos a la nació alemana* de Fichte i també el capítol VI del llibre de Solé-Tura ja esmentat.

(7) El llibre de Solé-Tura sobre Prat de la Riba i el de Trias Bejato sobre Almirall intitulat *Almirall y los orígenes del catalanismo*, i sobre Pi i Margall vegi's el treball d'A. Jutglar "*Pi i Margall y el federalismo español*" (1975-1976).

(8) Vegi's la introducció d'A. Jutglar al llibre d'Almirall "*Lo Catalanisme*". 1978.

sos competents ⁹ als quals remetem. No obstant això, ens interessa assenyalar, encara que sigui breument, alguns dels aspectes claus dels dos corrents esmentats.

A. *El regionalisme.* Sota aquest gran apartat s'inclouen, normalment, tots aquells pensadors tradicionalistes, enamorats de l'Antic Règim i de l'organització social pre-revolucionària. Romaní i Puigdengolas, Pella i Forgas, Mañé i Flaquer ¹⁰ i sobretot Torres i Bages, en serien els portanveu més significats. Em centraré en aquest últim i en la seva obra "La tradició Catalana".¹¹ El llibre és dividit en dues parts. La primera s'intitula "Valor ètic del regionalisme català", mentre que la segona porta el títol de "Valor racional del regionalisme català". El llibre, agafat en la seva totalitat, constitueix un furibund atac contra els principis difosos per l'enciclopedisme i la Revolució Francesa, mare de l'"uniformisme" segons l'autor i una defensa apassionada de la societat feudal arcaïzant, considerada d'origen diví i, per tant, immutable i eterna. La visió metafísica i religiosa de Torres i Bages el fa començar parlant de l'esperit nacional -espiritual i cristià- de Catalunya, que va ser feta per Déu i no pels homes.¹² L'ànima de la regió catalana, l'essència indestructible del voler de Déu, l'observa el bisbe de Vic en diferents manifestacions socials com són: la família pairal, el municipi, el dret consuetudinari, la llengua i el pensament català (estudiat aquest últim a la segona part), l'amor a la pàtria regional, l'art, la poesia, els costums públics, el folklore tradicional, i sobretot la religió cristiana.

El discurs del bisbe és, en realitat, molt senzill, i es recolza en arguments com el següent: Déu és sapientíssim i ha fet les coses perfectes. Pel voler de Déu la regió catalana és diferent de les altres regions hispàniques i, per tant, l'uniformisme, sigui estatal, liberal, socialista o revolucionari, capgira l'ordre diví i natural. Pel contrari, el regionalisme rep la

seva saba vivificadora de la tradició, que és immutable, eterna i expressa esplendorosament la voluntat suprema de la divina provi-dència; així qualsevol canvi que s'hi vulgui introduir és un paorós atemptat, no sols contra els homes i la societat, sinó contra Déu.

La segona part del llibre és semblant a la primera. Torres i Bages realitza un recorregut per la literatura clerical catalana (Vicent Ferrer, Ramon Llull, Ausias March, Lluís Vives, Jaume Balmes, etc ...) considerant-los a tots com a pensadors genuïnament regionalistes i gairebé com a inspirats directament per Déu. La conseqüència és clara: el pensament català religiós, el seu propi pensament i la voluntat de Déu són una mateixa cosa, eterna, perfecta i intocable. La resta és heretgia, capgirament de l'ordre establert i origen de tots els mals socials i morals.

La significació social del pensament immobiliària, jeràrquic i conservador del bisbe de Vic, així com les arrels d'aquest tipus de concepció, rural, anti-industrial i reaccionària per excel·lència, han estat posades de relleu per Solé Tura (op. cit.) i d'altres (vegi's nota 9), i a ells remetem tot passant a la segona concepció o enfocament principal.

B. *El federalisme.* L'opció federal a Catalunya fou representada, principalment, per Pi i Margall i Valentí Almirall, els escrits dels quals anaven dirigits a una burgesia urbana, interessada en el desenvolupament industrial, i que s'auto-considerava la classe privilegiada per a regir els destins econòmics i polítics del país. L'atac contra el poder central, burocratitzat i incapaç d'afrontar el dinamisme de les noves condicions socials, es planteja des de la perifèria amb una clara exigència autonòmica. La necessitat d'aquesta autonomia per a les regions -fomentada teòricament en les "peculiaritats" i el "particularisme" de cada poble que integra l'Estat multinacional espanyol- serà la tasca que s'imposaran F. Pi i Margall en el seu llibre *Las Nacionalidades* per una banda, i Valentí

(9) Vegi's principalment, J. Solé Tura (1974) i Antoni Juglar (1975-1976 en premsa) i V. Cacho (en premsa).

(10) No conec, si no és per referències, les obres d'aquests tres autors.

(11) He emprat l'edició de l'obra de Torres i Bages de l'Editorial Balmes.

(12) Op. cit. pp. 34.

Almirall amb l'obra *Lo Catalanisme*¹³ per l'altra. Em centraré, per guanyar temps, només en la segona, car les tesis bàsiques de les dues resulten fonamentalment lligades.¹⁴

El llibre d'Almirall està dividit en tres parts. A la primera, intitulada "Motius del nostre catalanisme regionalista", comença l'autor fent una descripció amb tons negres i pessimistes de l'estat "degenerat" (per emprar els seus mots) de la nació espanyola, el funcionament de la qual no té altres bases que la immoralitat, la ignorància i l'enveja. Si s'ha arribat a aquesta malmesa situació econòmica, social i política, és -segons Almirall- gràcies a l'uniformisme imposat per un Estat centralista, controlat per oligarquies corruptes i incompetents. La regeneració només serà possible quan es respectin els "particularismes" dels diferents pobles. No només cal el respecte mutu sinó la potenciació, quan sigui profitosa per al bé comú, d'aquests trets distintius. Almirall imagina un viatger que fes un llarg recorregut per la Península Ibèrica. Observaria l'existència de parles, condicions físiques i morals i comunitats, d'orígens diferents. Observaria, també, les diferències entre les regions, la industrialització d'algunes i el ruralisme més arcaic de les altres, així com l'existència de sistemes jurídics distints. Enfront d'aquest mosaic, el viatger pensaria que, a la Península, no hi viu un sol poble sinó diversos: semblantment estaria segur de l'existència de nacions diferents. Aquestes primeres impressions, diríem empíriques, li serveixen, a Valentí Almirall, per a iniciar una sèrie de comparances sistemàtiques entre el caràcter castellà i el català, i arribar a la conclusió que són diametralment diferents. Aquest temperament (o caràcter) antitètic -fonament de l'ésser social dels pobles castellà i català- implica un seguit d'oposicions a tots els nivells que fan aconsellable el federalisme dels pobles ibèrics, conservant cadascú les seves característiques dis-

tintives. Això no obstant, no fou aquesta realitat l'assolida històricament a la Península, ans tot el contrari: Un sol poble, el castellà, va oprimir i imposar a sang i foc les seves directrius, bo i tractant la resta de pobles com a esclaus. El resultat fou desastrós, car, segons l'autor, d'aquest uniformisme opressiu se'n derivar la "degeneració" econòmica, social i moral de tots els pobles plegats. El "renaixement" (o "renaixença") és, precisament, el moviment cultural que, d'acord amb Almirall, permetrà a Catalunya de recuperar la seva personalitat pròpia, esborrada, d'anys o segles ençà, per l'estat centralitzador. En acabar el primer llibre, l'autor fa extensiva als altres pobles ibèrics la necessitat de reivindicar allò que els és genuí, així com de fer saber als quatre vents els "agravis" als quals han estat secularment sotmesos pel poble dominant.

La segona i tercera part del llibre, titulades "Fonaments científics del particularisme" i "Solucions practicas", respectivament, són un reforç de les seves tesis federalistes, provant-ne els fonaments científics. Assenyala també els bons resultats que, arreu dels països avançats, s'han obtingut quan aquests principis han estat aplicats amb rigor i serietat.

Fins aquí, la breu presentació dels dos corrents majoritaris: el conservador i el liberal. Penso, però, que, per a completar el panorama, cal parlar de la concepció de Prat de la Riba, que alguns autors¹⁵ han considerat com la síntesi de les dues concepcions antagoniques fins ara esmentades.

C. *El nacionalisme de Prat de la Riba.* A l'obra de Prat de la Riba *La nacionalitat catalana*,¹⁶ s'hi troba una bona part del seu pensament polític. En els primers capítols del llibre s'analitzen les causes de la decadència de Catalunya, així com el revifament de la consciència nacional a partir de pocs anys ençà (l'obra data de 1906), basat en la valo-

(13) Hi ha edicions modernes de les dues. L'obra de Pi i Margall ha estat editada en dos volums per "Cuadernos para el Diálogo" i la d'Almirall per "Altafulla".

(14) Vegi's A. Jutglar en la introducció de "*Lo Catalanisme*".

(15) Vegi's, sobretot, "*Catalanismo y revolución burguesa*" de J. Solé-Tura.

(16) L'ha reeditat recentment l'editorial Aymà.

ració de la llengua, l'estudi de la història pròpia i l'adhesió al dret civil consuetudinari. L'opressió nacional a què ha estat sotmesa Catalunya, junt amb el moviment reivindicatiu de la "renaixença", han perfilat, segons Prat de la Riba, l'ésser psicològic català i, en sèms, la seva personalitat social. Retrobada l'"ànima" de la nostra terra, els dubtes sobre si Catalunya és o no una nació desapareixen. En paraules de l'autor: "...vèyem que Catalunya tenia llengua, dret, art propis; que tenia un esperit nacional, un caràcter nacional, un pensament nacional; Catalunya era, doncs, una nació." (Op. cit. pp. 51). Diferentment del caire primari, vivencial i àdhuc visceral del sentiment nacional, l'Estat és una entitat artificial i mudable, que té poc a veure amb aquesta realitat primera i natural, o sia, nacional.

En els capítols V i VI, intitulats respectivament "El fet de la nacionalitat" i "La idea de nacionalitat", fa una revisió dels diferents criteris per a definir la nació. Hi esmenta els criteris jurídics, geogràfics, històrics i sociològics, que diferents escoles i autors han emprat aïlladament per a l'estudi del tema. L'autor considera la necessitat de fer un tractament global, car els diferents criteris no s'exclouen, ans al contrari, es complementen. La imbricació d'aquests criteris, junt amb una concepció atnològica de la història, les aportacions del corrent antropològic, la lingüística, l'estètica, la psicologia social, etc... proven l'existència d'organismes socials comunitaris als quals escau una sola denominació: "nació". A l'acabament del capítol VII, que porta per títol "El fet de la nacionalitat catalana", Prat de la Riba, després de comprovar com a Catalunya ha cristallitzat el model teòric descrit en els capítols anteriors, conclou dient: "Després d'això no haig de afegir cap més paraula: si existeix un esperit col·lectiu, una ànima social catalana que ha sapigut crear una llengua, un dret, un art catalans, he dit lo que volia dir, he demostrat lo que volia demostrar: això és, que existeix una *nacionalitat catalana*". (Op. cit. pp. 104).

Els últims capítols se centren en la formulació política del fet nacional català dins l'Estat espanyol. En primer lloc, es considera la urgència de crear un Estat Català, federat als altres estats nacionals ibèrics, per aconseguir un clima de mutu enteniment i respecte entre els diferents pobles i nacions peninsulars. En segon lloc, emfasitza el paper destacat que un Estat català ben constituït i sòlid podria representar en el procés de revitalització econòmica, social i política de la resta dels pobles hispànics.

Malgrat les diferències existents en els plantejaments polítics i ideològics dels autors i corrents de pensament fins ara esmentats, en tots ells per a dibuixar què és una nacionalitat, hi representen un paper fonamental els aspectes podríem dir-ne psicològics o essencialistes. En primer lloc, hom haurà observat la contínua aparició de conceptes tals com: ànima social catalana, esperit col·lectiu, comunitat espiritual, caràcter i consciència nacional, etc; tots conceptes referits a quelcom comú, col·lectiu, inaprehensible i espiritual que forma l'entrellat bàsic i fonamental en què es recolza la nacionalitat. Manifestacions derivades d'aquest principi espiritual serien la llengua, el dret, l'art, la literatura, el folklore i altres expressions col·lectives i peculiars d'un poble. Totes aquestes manifestacions procedeixen de la mateixa "fons et origo". En segon lloc, el discurs lògic es caracteritza, gairebé sempre, per l'interès d'assenyalar les diferències i oposicions entre el caràcter, esperit, o ànima catalana, amb els caràcters, esperits o ànimes de la resta de pobles hispànics. En tercer lloc i per acabar, s'observa l'existència d'un etnocentrisme acrític (exceptuant Almirall) en la presentació dels "peculiarismes" i aspectes considerats com a genuïnament catalans.

Aquest tipus d'orientació que alguns autors ¹⁷ han qualificat d'"essencialista" -prefereixo dir "psicologista"- penso que pot observar-se en els escrits de pensadors que procedeixen dels camps més diversos de les ciències, com podrien ser: Maspons i Anglès (1963); Josep Ferrater Mora (1972); J.

(17) Vegi's la literatura marxista sobre el tema.

Vicens Vives (1975); August Matons (1971); Maurici Serrahima (1974); l'occità Robert Laffont (1969); Josep Trueta (1978); Claudi Esteve Fabregat (1976; 1977; 1978); Josep Ma Figueras (1977); Encarna Roca (1978); Josep Benet (1978); Jaume Rossinyol, i molts d'altres que ara no em vénen a la memòria.

Malgrat les diferències de llurs plantejaments en tots ells i en paraules de Miquel Barceló (1977) "qualsevulla que sia el procés d'estructuració social i les mutacions que des de dintre es generin, no poden modificar el component ètnic que es immutable i, per tant, l'element dominant en últim terme de l'estructura social. D'aquesta manera, l'ètnicitat, una vegada fundada, queda fora de la història (...)".¹⁸

II.

Per als pensadors marxistes, la nació és una formació social, la cristallització històrica de la qual està directament relacionada amb la implantació del mode de producció capitalista i l'ascensió de la classe burgesa al poder, després de l'esfondrament de l'Antic Règim.

Diferentment al tipus de pensament que hem vist fins ara, la teorització marxista sobre la qüestió nacional intenta recolzar-se en bases materials -infraestructurals- de les quals la ideologia nacional o "nacionalitària" en serà l'efecte supraestructural. El tractament de la qüestió nacional, per altra banda, serà, en molts casos, estrictament històric, per tal d'emmarcar el fet nacional en un determinat moment del desenvolupament de les forces productives.

Vegem ara, encara que sigui per sobre, la gènesi i evolució d'aquest nou tipus d'enfocament teòric i epistemològic.

La tantes vegades esmentada frase de Marx, segons la qual "els obrers no tenen pàtria" sembla indicar el rebuig d'aquest envers el concepte de nació, la realitat de la qual, amaga, segons Marx, un ideal burgès que podria posar en perill la solidaritat internacional del proletariat. És sabut que, ni Marx ni Engels, en la seva extensa obra, mai no van tractar de manera sistemàtica el problema de la nació; malgrat això, hi ha referències contínues a les problemàtiques nacionals plantejades als països eslaus i balcànics, i també a Polònia i Irlanda. Els diferents escrits¹⁹ són l'anàlisi de situacions concretes i així hom ha dit²⁰ que "llur tractament de la qüestió nacional sol tenir un caire fonamentalment tàctic, relativitzant-ne sempre el valor històric, i centrant-se en l'anàlisi de la correlació de forces en tal o qual conflicte nacional per determinar el seu eventual paper en favor o en contra del procés revolucionari". El pensament de Marx i Engels forneix una certa ambigüïtat que serà el punt de partida d'un conjunt de postures teòrico-polítiques diferents:

a) La postura dels internacionalistes clàssics com Rosa Luxemburg, Bujarin, Piatakov, Radek, Trotski, etc. Tots ells, i en més o menys grau, foren, seguint Marx, radicals defensors de l'internacionalisme proletari i contraris a tot tipus de plantejament nacional, que consideraven burgès, metafísic i, per tant, contrari als interessos reals de la classe obrera. Malgrat que K. Kautsky és col·locat freqüentment en aquesta classificació, en la seva obra *La nacionalitat moderna* (1887) i en altres escrits²¹ es proclama partidari de l'autodeterminació dels pobles, de l'Estat nacional, compensat, però, per una mena de federalisme entre nacions socialdemòcrates per tal d'evitar els inconvenients, sobretot econòmics, de les nacions petites.

(18) Caldria, evidentment, matisar aquesta afirmació. Per altra banda, és obvi que col·loco en un mateix calaix de sastre autors ben diferents, les aportacions dels quals al tema nacional són desiguals. Penso tractar el tema en un altre article i per tant no m'hi aturaré aquí.

(19) Vegi's l'antologia "*El marxismo y la cuestión nacional*", publicada per l'Editorial Avance.

(20) Ibid. pp. 9.

(21) Ibid. pp. 50 i següents.

b) Els escrits ²² d'Otto Bauer i Karl Renner, els dos representants més caracteritzats dels "austromarxistes", poden considerar-se com una segona postura respecte al tema nacional. Parlen de l'estat nacional com de la formació social ideal i, com un mal menor, l'estat multinacional, on cada nació pugui gaudir dels seus drets nacionals, jurídics i culturals amb total autonomia, però sense arribar a defensar el dret a l'autodeterminació de les nacions.

c) Lenin, en tercer lloc, analitza el problema de la qüestió nacional, plantejat, primer, a la Rússia tsarista i també després de la revolució. Tant abans com després, Lenin, que critica les posicions de Rosa Luxemburg, Kautsky i els austromarxistes, defensa, basant-se en textos de Marx i Engels, el dret a l'autodeterminació dels pobles. Això no obstant, la impressió que hom té després d'haver-lo llegit és que era un convençut internacionalista, disfressat, per motius tàctics i polítics, d'autodeterminista.

d) Per últim, cal esmentar l'aproximació marxista probablement més coneguda arreu, el treball de J. Stalin intitulat *El marxisme i la qüestió nacional*, ²³ en el qual conjuga, malgrat les crítiques que dirigeix a tort i a dret, aspectes importants dels autors esmentats anteriorment. En una altra direcció, és òbvia la dissociació de Stalin entre teoria i praxis. Així, mentre en la teoria es manifesta com un partidari de l'autodeterminació dels pobles, en la pràctica política actuà ben diferentment, reprimint i oprimint les nacionalitats de la URSS a sang i foc.

El tractament dels diferents autors marxistes sobre la qüestió nacional, malgrat els èmfasis específics de cadascun d'ells, se centra en l'anàlisi de tòpics comuns, com serien, per exemple: l'origen de les nacions; la nació com a formació social concreta precedida

per altres; el paper dels estats nacionals en la fase del capitalisme monopolista; el conflicte i lluita de classes als estats burgesos europeus; els diferents tipus de nacions (estats nacionals; estats multinacionals, sobretot); els aspectes polítics de la nacionalitat (el dret a l'autogovern, a l'autonomia, al federalisme) etc. En general, també, la teoria progressa i pren caires de major complexitat a partir de l'estudi de casos concrets, els quals forneixen les bases concretes per a l'anàlisi teòrica aprofundida.

Ara, semblantment als escriptors burgesos interessats a escatir els elements "objectius" de la nació, també alguns pensadors marxistes seguiren un procediment similar, bo i cercant criteris "objectius" i universalment vàlids. Així, per a Kautsky, ²⁴ en seria element integrador essencial el sentiment nacional, lligat o, millor dit, expressat mitjançant la comunitat de llengua. En parlar dels orígens de la formació social "nació", Kautsky considera que aquest sentiment nacional funciona com a catalitzador del grup enfront dels enemics exteriors. Els aspectes territorials i econòmics, si bé representen un cert paper en les argumentacions d'aquest escriptor, són deixats en un segon terme. Bauer, ²⁵ pel seu costat, considera que la nació es basa en allò que ell anomena "comunitat de caràcter" i aquesta "comunitat de caràcter" es constitueix a partir d'una "comunitat de destí" i ambdues són la conseqüència d'una "comunitat d'origen". L'articulació del passat (la comunitat d'origen), del present (la comunitat de caràcter) i de l'esdevenidor (la comunitat de destí), fan que la "nació" sigui, alhora, una comunitat natural i cultural. Renner ²⁶ distingeix entre "poble", "ètnia" i "nacionalitat". El primer serveix per a referir-se a un concepte de dret públic que indica la pertinença a un estat amb igualtat jurídica; "ètnia" indica el parentiu etnològic

(22) Ibid. pp. 96 i següents.

(23) Hi ha diferents edicions en castellà. He emprat la versió que es troba al volum III de les "Obras escogidas" de Stalin, intitulat "La cuestión nacional".

(24) Vegi's principalment "Nacionalidad e internacionalismo" de K. Kautsky a "El marxismo y la cuestión nacional".

(25) Vegi's "El concepto de Nación" a "El marxismo y la cuestión nacional".

(26) Vegi's "Estado y nación" de K. Renner a "El marxismo y la cuestión nacional".

amb identitat d'idioma, mentre que la "nacionalitat" és, per a Renner, una comunitat espiritual i cultural amb una literatura nacional digna d'aquest nom que és "expressió" d'aquesta comunitat de cultura. Les possibilitats per a establir la nacionalitat es fonamenten així en tres criteris: a) els signes etnològics, b) la llengua materna i c) la llengua parlada, essent aquesta última la més significativa i essencial. Quan l'autor tracta estableix les diferències entre l'Estat i la Nació,²⁷ es delimita clarament el que entén per aquesta última. Una nació és una comunitat de cultura, de pensament, i de sentiment, o sia, una *communio*, l'expressió de la qual és la llengua comuna. Així, a diferència de l'Estat, fonamental en signes externs (el territori, el govern coactiu, etc.) la nació és una realitat "purament interior" i viscuda afectivament. El principi territorial és, així, considerat secundari, mentre que el principi de personalitat ocupa un lloc essencial.

La definició i posterior tractament teòric que J. Stalin fa de la nació no és gaire diferent -malgrat l'originalitat que ell s'atribuïa- de la resta d'autors vistos fins ara. La nació és per a ell una adjunció de constants com són: la comunitat d'idioma, la comunitat de territoris, la comunitat de vida econòmica i la comunitat de psicologia. Així, defineix la nació com una "comunitat estable, històricament formada, d'idioma, de territori, de vida econòmica i de psicologia, posada de relleu, aquesta, en la comunitat de cultura".

Fèlix Cucurull (1975 i 1978) ha assenyalat l'existència al Principat d'un corrent de pensament socialista produït entorn de la qüestió nacional durant els darrers trenta anys del segle passat. Els doctors Josep Narcís Roca i Ferreras, i Domènec Martí i Julià, en serien els principals artífexs. Ambdós eren partidaris de l'alliberament integral de l'home, alliberament que, per una banda, passa pel socialisme i per l'altra, pel dret de tot poble a ésser lliure i a viure amb independència la seva vida col·lectiva i nacional. Així en l'ideari nacionalista d'ambdós es sintetitzen,

d'una manera lògica, l'alliberament de classe i l'alliberament nacional i, segons Cucurull (Op. cit. pp. 59), és ben probable que constitueixin "la primera teorització coherent de la qüestió nacional en relació amb l'internacionalisme proletari". En aquest sentit, llurs articles poden ésser considerats, amb tota legitimitat, com a precursors dels escrits doctrinals de Lenin sobre la qüestió nacional.

Cal dir que, tant Roca i Ferreras com Martí i Julià, consideren que, a l'opció nacionalista i de classe, han de dur-la a terme les classes treballadores i no la burgesia, classe, aquesta última, essencialment "castellanista" i que només hissa la bandera del catalanisme quan convé als seus interessos econòmics i polítics.

Segons sembla, aquest tipus de pensament socialista sobre el fet nacional català s'entronca a començaments de segle i no reapareix fins els anys trenta, amb els escrits d'una sèrie de pensadors i polítics (vegi's Roger Arnau 1974) i entre els quals destaquen Joan Comorera (1977), Andreu Nin (1977) i Manuel Serra i Moret.²⁸

Comorera, en els seus escrits, mítings i conferències (Op. cit.), intenta de bastir una síntesi entre el socialisme i el nacionalisme català d'esquerres bo i lligant les qüestions teòriques amb la praxis revolucionària del moviment obrer a Catalunya. El discurs lògic de l'autor se centra plenament en les coordenades teòrico-polítiques establertes per Lenin i Stalin sobre el tema. La tesi bàsica és ben coneguda: l'alliberament social i de classe i l'alliberament nacional són dos aspectes interdependents i complementaris i han d'ésser assolits conjuntament. Comorera fa seu, també, el plantejament leninista que diu que, en el si de les nacions burgeses, hi ha dues nacions antagòniques i inconciliables: la burgesa i la proletària. Quin ha estat, i és, el paper d'uns i altres en la lluita per l'alliberament nacional? També aquí l'autor segueix el model d'explicació clàssic i l'aplica a Catalunya car considera que, mentre que els moviments nacionalistes burgesos van ju-

(27) Ibid. pp. 140 i següents.

(28) Conec l'obra de Serra i Moret només per referències.

gar una carta important en la formació dels estats nacionals del segle XIX, llurs energies es van esgotar quan, amb l'adveniment del capitalisme monopolista, la burgesia catalana deixà d'ésser nacionalista per aliar-se amb els altres grups oligàrquics hispànics a fi i efecte d'assegurar els seus interessos. En una segona fase, prendran el relleu, segons Comorera, els petits burgesos, que també fracassaran, per arribar a una tercera fase en què les reivindicacions nacionals hauran d'ésser assumides per la classe treballadora, protagonista de la història.

Com ha assenyalat Leandre Colomer en el pròleg al llibre que recull el pensament de Comorera sobre la qüestió nacional, el pensament d'aquest, malgrat la influència dogmàtica de l'estalinisme, en rep també d'altres -principalment de Kautsky i els austromarxistes- i va anar evolucionant, no sense contradiccions, fins a l'hora de la seva mort.

Diferentment de l'obra escrita de Comorera, que incideix plenament en la problemàtica catalana, la producció d'Andreu Nin té un caire molt més teòric i només en uns pocs articles ²⁹ es refereix a Catalunya. Així el seu llibre més conegut, *Els moviments d'emancipació nacional*,³⁰ és un recorregut teòric per les concepcions dels clàssics del marxisme sobre la qüestió nacional i la presentació del quallament pràctic d'aquests principis en el model estructural de la URSS.

D'uns deu anys ençà, la reflexió marxista entorn del tema, ja sigui sobre Catalunya o bé els Països Catalans, ha anat en augment. En són una bona prova els treballs publicats al número 1 de "Quaderns d'Alliberament" intitulat *Qüestió nacional i lluita de classes*, el número 3 d'"Aines" sobre *Nació Estat i Territori*, que recull les ponències i comunicacions del Primer Encontre de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans; o bé, el llibre més recent, que porta per títol *Debat sobre els Països Catalans*. Altres treballs interessants serien el col·lectiu del P.S.A.N sobre "Fet Nacional català i lluita de classes (1931-1977)", així com el recull d'articles de Ra-

fael Ribó sobre el tema i que s'intitula *Sobre el Fet Nacional. Catalunya, Països Catalans, Estat Espanyol*, i un llarg etc.

No puc ara, ni ho pretenc, fer una valoració crítica dels diferents corrents de pensament que han tractat sobre el fet nacional; però voldria fer unes constatacions breus:

a) Llegint els clàssics: Roca i Ferreras, Almirall, Prat de la Riba, etc. -i comparant llurs aportacions amb la producció teòrica actual sobre el fet nacional-, se m'ha anat palesant una cosa curiosa. Em sembla que els primers tradueixen i expressen amb força més claredat i precisió que els segons el pensament de l'home del carrer entorn del tema. Si bé els estudis actuals guanyen en la presentació i, no cal dir-ho, en sofisticació, llurs arguments són, de vegades, molt allunyats del sentiment o consciència nacional col·lectiva que es copsa pels carrers dels pobles i les ciutats. Aquest sentiment, consciència o digueu-li com vulgueu, està, en el nostre poble, a flor de pell i són moltes, per tant, les manifestacions i expressions que conscientment o inconscient el tradueixen. Apareix en xerrades quotidianes, actes col·lectius, discussions de cafè, etc..., i, en definitiva, en una part important de la vida social, econòmica i cultural.

b) No voldria entrar ara a opinar sobre quina ha de ser la tasca prioritària del científic social entorn del tema que ens ocupa; si produir models teòrics, cada vegada més complicats i erudits, per discutir en cercles més o menys tancats d'intel·lectuals, o bé al contrari, intentar de traduir, amb el màxim de rigor i precisió, les opinions, arguments, discussions, sentiments, emocions i vivències que hom experimenta entorn del fenomen nacional. Si ens decantem cap a aquesta segona possibilitat, és molt probable que el discurs teòric se'n ressenti i li manqui, de vegades, el que podríem dir-ne "altura teòrica". En canvi, però, penso que, en un intent d'aquest tipus, es guanya en espontaneïtat i fidelitat i també s'afavoreix la possibilitat

(29) A l'hora de redactar aquest article encara no els conec.

(30) He emprat l'edició castellana publicada per Ed. Fontamara el 1977 amb un pròleg de Pelai Pagès.

d'un acostament a una realitat concreta i vivencial que, al meu entendre, ultrapassa àmpliament l'especulació teòrica de gabinet. Intentaré de provar-ho a la resta de l'escrit.

III.

Si algú em pregunta: I tu, qui ét's?, entre altres respostes, puc donar les següents: Sóc en Joan Prat; sóc un fill d'en Manel Prat i la Maria Caròs; sóc de Can Bossé; o bé: sóc celranenc (de Celrà, el meu poble), sóc empordanès o sóc gironí. En altres contextos diré que sóc de la Catalunya Vella, del Principat o bé dels Països Catalans; i també podria dir que sóc dels països llatins, sóc europeu o ciutadà del món. El carnet d'identitat posa que sóc espanyol.

Les diferents respostes que puc donar contestant a una mateixa pregunta varien, evidentment, en funció del context en què em trobi. Si és una àvia del meu poble que quan passo pel carrer no em reconeix, li diré, probablement, que sóc de Can Bossé, o bé el nom dels meus pares; si estic amb companys gironins, m'identificaré pel nom del meu poble; si vaig, en canvi, a Tarragona, diré que sóc gironí, mentre que, a Galícia, contestaria dient que sóc català, i per últim si viatgés pel Japó, m'autoidentificaria, probablement, com a Hispànic.

El que voldria remarcar és el fet que les contestacions, siguin del tipus que siguin, fan referència a un marc d'identificació més o menys concret, amb tot un seguit de connotacions socials i simbòliques. Aquests marcs d'integració o identitat (observi's en català la utilització del verb ésser) seran, dels més senzills als més complexos, els següents: la família nuclear, la família estesa o troncal, la comunitat local, la comarca, la "província", la regió, entesa en sentit ampli, el conjunt de regions ecològicament i històricament semblants, la nació, l'estat, i, a més, les realitats supraestatals, com són els països mediterranis o llatins, els estats d'un mateix continent, etc.

De bell antuvi, cal observar com els diferents marcs o si ho preferiu nivells d'integració presenten una estructura ascendent, en la qual, almenys en principi, la integració en un marc no impedeix la identificació en un altre

de diferent. Així, pel fet que jo m'autodefinixo per acumulació d'integracions, com de Can Bossé, de l'Empordà, català, llatí, o ciutadà del món no sembla implicar cap contradicció greu. Ara bé, la integració, al nivell que sigui, defineix també sempre el pol oposat a la identificació, és a dir, la separació. Per utilitzar l'exemple d'abans: quan dic que sóc de Can Bossé, estic establint diferències amb els qui són de Can Borni o de Can Rata, cases també del meu poble, i semblantment, en afirmar que sóc Empordanès, català o ciutadà del món, estic excloent-me dels qui són garrotxins, andalusos o ciutadans de l'altre món, respectivament. No hi ha, per tant, integració sense separació, ni inclusió sense exclusió. Sobre aquest punt, hi tornaré més endavant.

Quan parlo d'identificació, inclusió i integració no em refereixo a un estat arcàngelic o beatífic, desproveït de conflictes. Tot el contrari, penso que la identificació o autoidentificació amb un marc d'integració qualsevol, genera, o pot generar almenys, ansietats, conflictes i problemes de tot tipus. Fins i tot en aquelles situacions o marcs d'integració més senzills i que, aparentment almenys, haurien d'ésser dels més harmònics i equilibrats, el conflicte i la contradicció es troben en el seu si. La família, anomenada cèl·lula bàsica de la societat i considerada com el marc d'integració més bàsic i simple, és, tothom ho sap, una font originadora de conflictes i ansietats notable. El mateix podríem dir dels conflictes interns o externs existents entre famílies, entre comunitats locals veïnes, entre comarques, entre nacions o entre estats. L'entrellat social d'identificacions i exclusions funciona, en gran part almenys, mitjançant ritualitzacions i processos simbòlics, com més endavant intentarem posar de relleu.

Abans, però, cal fer algunes altres observacions bàsiques. En primer lloc, i fins ara, m'he centrat en una sola perspectiva, diríem psicològica o subjectiva: he dit que em dic Joan, que els meus pares es diuen Manel Prat i Maria Caròs, etc. Ara bé, hi ha dades o signes objectius que demostrin que sóc totes aquestes coses que tinc consciència d'ésser? Doncs, no ho sé. La contesta dependrà, en

gran part, del que entenguem per dades i signes objectius. Puc dir, per exemple, que, al registre civil i parroquial del meu poble, hi figura el meu nom i a més, algú m'ha dit que tinc el nas semblant al del meu pare i que faig gestos semblants als de la meua mare. En parlar, utilitzo mots que vaig aprendre de petit al meu poble i que només he sentit allí. Per la meua fonètica, se'm pot identificar com a empordanès o gironí i, per la parla, com a català, perquè, fins i tot quan parlo castellà, se'm nota d'una hora lluny que no ho sóc. Si explicito alguns dels meus "senyals" d'identitat, suposo que molta gent em creurà i no em demanarà més proves. A més a més, la gent que em conegui i sàpiga de la meua procedència m'atribuirà estereotips que s'apliquen també als altres individus amb els quals comparteixo els mateixos marcs d'identificació. Així, si la meua família té fama, al poble, d'ésser geniüda (de mal geni), probablement de mi es dirà el mateix. Si els pobles veïns consideren que els celranencs són bruts, jo, pel fet de ser-ho, seré també qualificat semblantment i, per últim, si els catalans tenim fama a la resta de l'estat espanyol d'ésser emprenedors o avariciosos, aquests estereotips seran considerants escaients també per a mi. Fins ara, no hi ha gaire problemes; el que jo penso de mi mateix i el que en pensen els altres és relativament semblant. Però no necessàriament aquest ha de ser el cas. Imaginem una conversa hipotètica en què un individu molt estricte m'interroga:

— *Quién es usted?* Contestaré que en Joan Prat, que sóc de Can Bossé etc., etc.

— *Esta es su opinión, pero yo no puedo compartirla hasta que me lo haya demostrado.*

— Doncs miri, al llibre de registres de l'ajuntament i de la parròquia m'hi trobarà. Vostè mateix ho pot comprovar.

— *Todo esto, señor mío -em contesta- no es una prueba segura. Muchas sevicias y falsedades se hallan en los archivos y registros. Necesito, y no quisiera repetirlo, pruebas irrefutables.*

— Doncs miri -li faré amb poc entusiasme- tinc el nas semblant al del meu pare i faig alguns gestos com la meua ...

Un bruel de "mala folla" em talla. Canvio de tàctica i li faig saber que no vaig néixer en cap clínica, sinó a la casa dels meus pares i que el metge, la llevadora, el meu pare i les meves àvies hi eren presents, o sigui que tinc testimonis.

— *El único testimonio válido es el de un notario que tomara acta del acontecimiento. ¿No lo hubo, verdad?* -em fa un sonriure malagradós-

— Em penso que no; bé, segur que no.

— *Pues, señor mío, estamos como antes. Ud. puede ser tanto Juan Prats (m'equivoca, a més, el nom) como un hospiciano o un hijo de mujer airada... Además, esto de que Ud. es de Can ... ¿Cómo ha dicho?, bueno da igual, del pueblo gerundense de Salrán y del Ampurdán está tan poco claro como poco clara es su persona.*

Si el meu interlocutor em volgués escoltar (cosa que no vol fer), jo podria dir-li que tothom, al meu poble, sap que sóc de Can Bossé; que comparteixo les penes i alegries de la meua família nuclear i estesa, i assisteixo als ritus i cerimònies casolanes com són naixements i bateigs, casaments i funerals; que cada any, per Pasqua, ens trobem tota la família a la casa pairal de la meua família i, després de menjar-nos un xai i beure vi i xampany, cantem tots junts *L'Emigrant*, *L'Empordà* i també una cançó sobre Celrà. Acabades les cantúries i amb l'acompanyament d'un piano, organitzem, a la sala gran, una "ballarusca" familiar i, després, alguns ens n'anem al bosc a "caçar espàrguls" (cercar espàrrecs silvestres), etc. Podria, també, anar desgranant els sentiments comuns d'aquest dia. A tots ens sap greu si algú, pel que sigui, no hi ha pogut assistir; aquest dia, més que mai, ens sentim solidaris i cooperadors, (així, membres de la família que mai no posen els peus a la cuina desenvolupen una activitat desacostumada); que, aquest dia, ens sentim descendents d'una soca comuna; que les tensions internes que hi pugui haver entre nosaltres queden en un segon terme i superades; que durant la "ballarusca" canviem contínuament de parella perquè tothom pugui ballar amb tothom i que, quan el dia s'acaba, ens sentim agermanats i tenim

l'íntima convicció que entre tots nosaltres hi ha quelcom que ens lliga.

En passar al tema de per què em sento fill de Celrà i no d'un altre poble, li diria que, malgrat que malparli de la deixadesa dels carrers, de la poca llum que hi ha de nit, i critiqui el batlle, els consellers i l'ajuntament en pes, malgrat tot, m'agrada d'anar-hi i si pogués viure-hi, hi viuria. Suposo que m'agrada d'anar-hi perquè hi vaig néixer, i m'hi van batejar amb un vestit brodat per les besàvies i que hem portat tots els nadons de la família. I també perquè hi vaig fer la primera comunió, disfressat, com els altres nens, de marineret.

Recordo, també, que amb els mateixos companys de la primera comunió assistíem a una escola atrotinada i vella, on el mestre, que era català com nosaltres, ens parlava en una llengua estranya, en la qual amb prou feines sabíem expressar-nos. De tant en tant, ens venia a donar classe el fill d'un sergent de la guàrdia civil, que, abans i després, ens feia cantar -braç enlaire- el *Cara al Sol*, i, amb mots encesos, ens parlava de la "unidad" i "grandeza de la patria", recordant-nos els nostres deures com a "patriotas españoles". Tot això ens relliscava força perquè, a més de no tenir continuïtat en el si de les nostres famílies, anava acompanyat de l'obligació d'empassar-se una llet en pols, granulosa i horrible donació dels "amics" americans. Probablement funcionessin en el procés les lleis de Pàulov...

Amb els companys del poble anàvem a cops de roc contra els nens d'altres pobles quan ens trobàvem a les demarcacions territorials, i les baralles continuaren de més grandets, quan, durant les festes majors del pobles de la rodalia, hi anàvem a ballar i els xicotets d'aquells pobles consideraven que els fèiem la competència. Ens passejàvem com galls pels carrers, en grups compactes, i dirígem furioses mirades als nois i tendres llambregades a les noies...

Podria dir-li, també, que sento que una part important de la meua història biogràfica està lligada a la comunitat local que em va veure néixer i, per acabar, perquè, quan em morí, m'agradaria que m'interessin al cementiri del meu poble.

Amb el record de les meves vivències he oblidat la presència de l'interlocutor que de nou em diu:

— *Bueno, en realidad, me importa una china si Ud. es hospiciano o incluso adoptado; que haya nacido en Can no sé dónde y que su pueblo sea el de Salrán... Ahora bien, aporte pruebas científicas, fíjese bien, científicas, de lo que ustedes, los catalanes, llaman nacionalidad y que, -afegeix amb suficiència- sólo es una regionalidad.*

Faig un últim esforç abans de desesperar-me i contesto:

— Doncs miri, històricament, Catalunya...

— *Conteste en Español, coño, que yo no entiendo de dialectos.*

— No, escolti, si el català, això ho sap tothom, no és un dialecte, és una llengua amb tots els ets i uts. A més els filòlegs, historiadors, geògrafs, psicòlegs socials, economistes, i gairebé tots els especialistes de les ciències humanes i socials han estudiat la qüestió de la nacionalitat catalana i, per camins diferents, això sí, han arribat a conclusions semblants. A més hi ha una cultura catalana, unes formes de viure...

— *¡No se enrolle! -em talla de nou- que ya me sé yo que me hablará ahora de la Virgen de Montserrat, del 11 de septiembre, de San Jorge, de la Sardana, de la señera, del himno de los "jornaleros"...*

— No! "segadors", "Himne dels Segadors". Sí, probablement li hauria parlat de totes aquestes coses perquè, malgrat que no són proves científiques, són símbols de catalanitat...

— *¡Bah! Folklore regional. Pero, basta ya de monsergas. ¿Usted cree que Cataluña es una nación?*

— És clar que sí. Hi ha les bases territorials, ètniques, econòmiques, històriques, socials, lingüístiques, culturals, ideològiques i simbòliques que així ho demostren.

— *Pero ¿no sabe Ud., no lo leyó en "Flechas y Pelayos", que España es una nación, una única nación -em recalca- además de grande y libre?. ¿No lee Ud. a este gran pensador que es Julián Marías, y que lo ha explicado todo tan bien?*

Quan arribem aquí, ja només em resten dues possibilitats: tirar-me damunt d'ell i bufetejar-lo bo i motejant-lo de dèbil mental (amb perdó dels qui ho són) o bé callar i pensar que picar en ferro fred no serveix per a res. Com que probablement em decantaré per aquesta segona possibilitat -perquè sóc pacífic i covard i no sóc heroi de mena- m'empassaré la ràbia, esmentaré els seus pares quan me'n vagi i poca cosa més...

Malgrat tot, la meva convicció en el sentit que sóc en Joan Prat, que sóc de Can Bossé, de l'Empordà, gironí, català i ciutadà dels Països Catalans en cap moment no haurà trontollat, ans al contrari: la meva consciència d'aquestes realitats s'haurà enfortit. Vull dir amb això que no penso (encara que en alguns moments hagi pogut semblar-ho) que la consciència o identificació amb determinats marcs socials sigui una cosa amb la qual hom neixi, sinó que, ben contràriament, penso que es forma en un llarg procés que només pot ésser entès si s'estudia en l'escenari social que el fa possible.

IV.

En aquest darrer apartat miraré de posar un xic d'ordre i, si puc, algunes bases metodològiques per a l'anàlisi d'aquest *continuum* de marcs d'integració que van des de la família nuclear a la nació. L'aproximació serà dialèctica, car considero que, si bé l'objectiu bàsic de les diferents institucions socials i marcs d'integració és precisament la d'adaptar, equilibrar i regular la inclusió de determinats individus a un nivell institucional ja donat, aquesta inclusió no és mai desproveïda de conflictes. El conflicte pot ser, alhora, intern i extern, o sia, esclatar entre els membres que componen un mateix marc de referència, o bé dirigir-se contra altres grups semblants. El conflicte, des d'una altra perspectiva, pot ésser horitzontal o vertical, segons que els membres o grups conflictius acompleixin el mateix paper o bé un paper diferent dins la dinàmica social. Penso, i així intentaré demostrar-ho, que les bases del conflicte s'ori-

ginen, en molts casos almenys, entorn de pols oposats com, per exemple: jo/els altres; nosaltres/ells; nosaltres/els altres, i, per tant, s'imbriquen dins una dialèctica binària, centrada en la integració/separació; la identitat/foraneïtat; interioritat/exterioritat; inclusió/exclusió. Ara bé, tota mena d'organització humana, des de la més senzilla fins a la més complexa, necessita, per a poder sobreviure i reproduir-se els seus membres, mantenir, per una banda, l'equilibri interior del grup i fomentar, per l'altra, els contactes i aliances amb l'exterior de la mateixa organització. Per tant, el sistema d'oposicions assenyalat abans, ha d'ésser transcendit, d'una manera o una altra, per a afavorir i/o possibilitar la reproducció del sistema. Es en aquest sentit que adquireixen una plena funcionalitat social els sistemes rituals i la simbologia cerimonial, que, en molts casos, actuen com a mecanismes de transformació, superació o bé assimilació del conflicte, sigui aquest interior o exterior. El ritual i el símbol, per tant, poden representar un paper d'emulsiu i llimador de diferències per afavorir la solidaritat interna del grup i complementàriament canalitzar les relacions possiblement difícils o traumàtiques dels membres del grup amb els membres d'altres grups semblants o diferents.³¹

Vegem-ho ara amb uns exemples concrets. L'individu neix en el si d'una família nuclear o estesa, grup relativament estable, i al qual lliga per sempre (li agradi o no) la seva història biogràfica.³² De la cèl·lula familiar, en rebrà bàsicament protecció, alimentació i educació. Aquests tres elements són necessaris, sobretot els dos primers, perquè el nadó no mori al cap de poques hores d'haver nascut. El pròces normal, almenys en la nostra societat, en el qual es realitzen les tres funcions esmentades, té lloc en uns límits espacials concrets (casa, pis, apartament, etc.) i en el transcurs d'un període de temps més o menys llarg (la socialització familiar). L'aprenentatge de la llengua i, per tant, la retransmissió d'una part important de la cos-

(31) Part important del que he dit, ha estat exemplificat per Carmelo Lisón en diferents treballs i articles. Vegeu-se'n l'últim llibre publicat i que porta per títol "Invitación a la antropología cultural de España" (1977).

(32) El qual no vol dir evidentment, que hom no s'hi pugui rebel·lar.

movisió cultural, la mamarà directament dels membres de la seva família, dels quals aprendrà, també, costums, normes, pautes, drets i obligacions. La cèl·lula familiar funciona, per tant, com a un vehicle de transmissió cultural de primer ordre. Serà amb la contínua convivència i interacció al llarg del temps, que l'infant adquirirà consciència de pertànyer al seu grup familiar d'orientació, amb el qual s'identificarà, en major o menor grau, per la resta dels seus dies.

Ara bé, aquest procés no es realitza mai sense friccions, ansietats, frustracions i conflictes. Una simple ullada a la literatura psicoanalítica sobre el tema és la millor confirmació dels aspectes conflictius, disgregadors i negatius, inherents a la integració familiar i, per tant, no hi insistiré. El que sí m'interessa de fer ressaltar és l'intent de superar aquest perill de disgregació de la comunitat familiar. Penso que cal distingir dos tipus de elements diferenciats però complementaris per a assolir l'objectiu de la continuïtat familiar. En primer lloc, les que podríem anomenar bases estructurals, com són, per exemple, les regles de filiació, descendència, herència i residència (afegiria l'autoritat) que vénen donades de forma objectiva i concreta en cada societat. Aquestes constants poden ésser considerades les pilastres estructurals que converteixen un simple agregat informal d'individus en un tot estructurat i regulat per normes objectives, i que, ensems, asseguruen un funcionament del grup relativament independent de la voluntat individual dels diferents membres que l'integren. En segon lloc, observem l'existència dels mecanismes rituals i simbòlics per a estrènyer i enfortir la solidaritat dels membres del grup. Una part important de l'aparell ritual abasta la vida de l'individu (els famosos ritus de passatge de Van Gennep) marcant-ne les fases i fixant llurs drets i obligacions. Les cerimònies-bateig, primera comunió, esposalles, noces i funerals- tenen un marcat sentit casolà i, per extensió, comunitari, i en elles, mitjançant la comensalitat, l'intercanvi de regals i favors, es posa de relleu la solidaritat i integració del

grup domèstic que actua com a veritable "comunitats".³³ Semblantment, al cap de l'any, hi ha tot un seguit de festes i cerimònies: Nadal, el Ram, Setmana Santa, etc. que, sobretot als pobles i juntament amb d'altres (matança del porc, festa major, onomàstiques i aniversaris) tenen aquest caire familiar, de germanor i de reforç dels límits simbòlics de la comunitat familiar.

Sintetitzant: Tant les normes que anomenava objectives com els aspectes rituals, simbòlics i místics, tenen en comú l'interès per a assegurar, enfortir, estrènyer i perpetuar el mateix grup familiar bo i diferenciant-lo dels altres.

Precisament l'últim punt ens permet de transcendir els límits estrictament familiars per a entrar en els del parentiu o de la comunitat local, límits en els quals, i en la pràctica almenys, ja hem entrat. Quan parlava de les cerimònies casolanes, per exemple, dels ritus de pas i de les festes familiars, és obvi que cap d'aquestes no tenia un sentit estricte i rigorosament familiar. Entre els convidats a assistir-hi, hi trobem parents, pròxims o llunyans, veïns, amics i coneguts, o sia, tots aquells que formen la base d'aliances i que constitueixen l'entrellat o xarxa de relacions extra-familiars del grup de referència i que, en molts casos, viuen físicament prop d'aquest mateix grup. La ritualització d'aquesta aliança entre grups domèstics, grups de famílies o faccions, pot expressar-se mitjançant la comensalitat, la reciprocitat, la cessió de força de treball gratuïta, l'ajust generós i sistemàtic, l'assistència a festes comunitàries, l'acompliment dels deures del veïnatge, elements tots que, ja sigui per separat o bé conjuntament, tradueixen l'ideal de transcendir i superar els marcs o límits simbòlics del grup domèstic estricte.

Si donem un pas endavant, observem com el sentiment etnocèntric local es manifesta, o pot manifestar-se, de diferents maneres.

Vegem ara una contalla que trobem arreu de Catalunya i que ens orientarà el, diríem, discurs teòric que intentem desenvolupar.

(33) Empró el mot "Comunitats" tal com ho ha fet Víctor Turner en el seu llibre "The ritual process".

par. Hom explica (34) que, en un determinat poble, un pastor de vaques (ovelles o el que sigui) estava endormiscat i una gran resplendor dirigida a un lloc concret el va despertar. Espaordit i pensant que podia ésser un miracle del cel, s'acostà de pressa al lloc on observà que es dirigia el raig miraculós. No veié res d'especial i el fenomen desaparegué durant uns quants dies, però es tornà arepetir. El lloc era, a més, sistemàticament ocupat pel bestiar (o alguna vaca en concret en altres variants) que adoptava posicions gairebé pietoses (agenollant-se, mirant amb ulls esmaperduts, etc.). El pastor fa saber al capellà del poble i a d'altres notables l'estrany fenomen i aquests, intuïnt un fenomen sobrenatural, decideixen cavar on indicava l'estrany resplendor. Troben, és clar, les restes o tomba d'algun sant i el bisbe, assabentat del fet, decideix de portar les relíquies, amb tota solemnitat, a la catedral perquè puguin ésser venerades per tots els pobles del bisbat. Això no obstant, les mules (rucs, bous, etc.) encarregades del transport, quan arriben als termes municipals, es neguen a continuar malgrat l'esforç dels homes que les menen. Tot intent de fer-les avançar és en va, i amb això es demostra la voluntat divina (o dels sants) de quedar-se dintre els límits territorials on han estat trobats. Quan hom decideix de portar les despulles santes a l'església parroquial, les mules, més lleugeres que mai, aconsegueixen la voluntat divina, sense cap mena de direcció humana.

Evidentment, la llegenda pietosa que acaba d'esmentar és un tipus de narració amb una clara funcionalitat local, car ajuda a delimitar simbòlicament l'especificitat de l'espai propi de la comunitat. Aquesta delimitació estarà reforçada, a més, per altres pràctiques, com per exemple, el sal-pas, en el qual el sacerdot beneeix les cases i els camps del terme municipal, però no les dels altres pobles; o bé la manifestació etnocèntrica que tendeix, mitjançant dites i aforismes, a bescantar la gent que viu als pobles del costat caracteritzant-los de forma ridícula o grollera. En tots els casos, el que se cerca és

el reforçament del "nosaltres" local i posar de relleu els llaços comunitaris que lliguen els membres del poble, enfront de les organitzacions alienes. La rivalitat -traduïda també en baralles, odís, narracions de bruxeria protagonitzades pels individus dels pobles veïns, la tendència a l'endogàmia local, la competència durant les festes majors- ajuda a reafirmar el sentiment d'identitat, inclusió i solidaritat interna enfront de l'exterior.

Amb això no vull dir, ni de molt, que les relacions entre grups domèstics o membres de la mateixa comunitat siguin desproveïdes de conflictes. Són ben coneguts a Catalunya pobles on la meitat de la gent no parla i està renyida amb l'altra meitat, o bé pobles amb dos cinemes, dos bars i dos locals de ball amb una clientela fixa i antagonica. La rivalitat entre faccions pot manifestar-se també mitjançant oposicions de classe, sexe, edat, ideologia, i un llarg etcètera. Aquestes diferències, que fàcilment poden generar odís, friccions, antagonisme, desconfiança o rivalitat, són també ritualitzades mitjançant signes o símbols externs. La col·locació diferent d'homes i dones, de vells i joves, de notables i classes populars als locals o actes públics -església, casinos, o bars, processons i actes protocolaris, respectivament- són, evidentment, un mitjà de classificació social que es realitza per mitjà del signe i el símbol, els quals adquireixen llur valor en els escenaris socials en què funcionen. El mateix o una cosa semblant podríem dir quan són famílies emparentades o veïnes les que estan renyides. La negació de la salutació, l'evitar-se en públic i en privat, la fredor en el tracte quan aquest és indispensable, l'expressió dels odís dinàstics en molts casos originats per un repartiment d'herència, són, entre altres, les manifestacions socials de la tibantor i el conflicte entre faccions o comunitats.

Permeteu-me, ara, i abans de continuar en aquesta direcció, d'obrir un breu parèntesi. Hom pot preguntar-se: Quina relació té tot això amb la qüestió nacional? La comunitat familiar i la comunitat local de què he parlat fins aquí, són realitats comparables

(34) M'he basat en una tradició que s'explica al meu poble sobre la troballa de les relíquies dels seus patrons: Sant Sixt i Sant Hou.

a la comunitat nacional? Intentaré contestar aquests possibles interrogants prenent com a model la definició de nació de Stalin, definició que, si bé ja quasi ningú no la considera vàlida plenament, sí que, en canvi, modificada en algun detall o traient-li part del dogmatisme que inclou, és considerada pertinent i operativa. La definició, recordem-ho, diu: "La nació és una comunitat estable, històricament formada, d'idioma, de territori, de vida econòmica i de psicologia, posada de relleu aquesta última en la comunitat de cultura". Què passaria, si substituïem la paraula "nació" pel terme "família" o "poble" (entès aquest darrer com a comunitat local)? Diríem això: "La família (o la comunitat local) és una comunitat estable, històricament formada, d'idioma, de territori, de vida econòmica i de psicologia, posada de relleu aquesta última en la comunitat de cultura". Penso que si l'anem desglossant punt per punt, quedarà clara la validesa d'aquest tipus de definició, no per inhabitual menys certa que qualsevol altra, i aplicable, sobretot, a la família catalana troncal tradicional.

Que la família pairal és i ha estat una comunitat estable i històricament formada és una evidència palpable. Només cal fullejar la ingent bibliografia jurídica sobre el tema (35) per a adonar-nos de la importància cabdal que a Catalunya s'ha donat al principi de l'estabilitat i continuïtat històrica familiar. Totes les constants estructurals que fan d'eix del sistema giren, com dèiem unes pàgines abans, entorn de les regles de filiació, descendència, herència i residència; es destaquen per la seva vital importància l'heretament universal, el fideïcomís i els pactes matrimonials; tots aquests són elements que persegueixen una única finalitat: precisament la d'estabilitzar i perpetuar el llinatge pairal i d'impedir-ne, emprant tots els mitjans

a l'abast, la disgregació o esquarterament. Ara bé, aquest familisme que tendeix a perpetuar-se en el temps ha necessitat d'unes bases materials, que no serien altres que l'existència d'un patrimoni de béns familiars i, alhora, un determinat tipus d'organització econòmica domèstica.

Quant al primer aspecte, inclou la casa o cases, els camps, pastures, boscos i guarets, o sia el que normalment s'ha denominat patrimoni pairal. Aquest patrimoni és una realitat espacial objectiva ensems que simbòlica, la jurisdicció sobre la qual la posseeix exclusivament la família que n'és propietària. Els drets de venda, cessió o empenyorament ho confirmen:

Referent al segon aspecte, o sia l'existència d'unes peculiaritats econòmiques, d'un tipus de producció estretament lligada al grup domèstic, penso que tampoc no se'n pot dubtar. El model teòric que Chayanov³⁶ i d'altres³⁷ han considerat pertinent per a explicar l'organització econòmica de part important del camperolat europeu, és perfectament aplicable al cas català. La masia catalana tradicional ha funcionat durant segles com una unitat econòmica de producció i consum, la producció de la qual ha estat destinada preferentment a l'ús, més que no pas al canvi. L'orientació autosubsistent, l'obtenció de força de treball mitjançant el naixement o matrimoni, així com la necessitat d'assegurar el fons calòric, el fons de reemplaçament i el cerimonial, orientat tot a la supervivència del grup domèstic, en serien la millor prova. O sia, la base territorial i econòmica semblen tan escaients a la comunitat familiar com a qualsevol altre marc d'integració. Vegem ara els aspectes lingüístics i psicològics, tal com apareixen a la definició de Stalin.

(35) Vegin-se, entre altres, els següents treballs: "La masia catalana Història, Arquitectura, Sociologia" (Aedos. Barcelona, 1969) de Joaquín de Camps i Arboix, o bé del mateix autor, "Història de l'Agricultura catalana" (Taber. Barcelona, 1969). També J. Faus i Condomines ("Els capítols matrimonials a la Comarca de Guissona" Revista Jurídica de Catalunya, 1907) o F. Maspons i Anglèsell ("La llei de la família catalana" Barcino. Barcelona, 1935; "El règim sucesori català". Barcino, Barcelona, 1938) han parlat extensament del tema.

(36) Chayanov: *La organización de la unidad economica campesina*. Nueva Visión. Buenos Aires, 1974.

(37) Vegin-se els diferents autors de la revista "Peasant studies".

La llengua catalana, com és ben sabut, ha estat prohibida oficialment i àdhuc perseguida manta vegada. Hom ha dit -i penso que això seria perfectament comprovable- que si la llengua no ha desaparegut, ans al contrari sempre ha estat viva, es deu a la seva utilització quotidiana, casolana i familiar. Quan se n'ha prohibit la utilització oficial, amb tot el que això implica, la nostra parla s'ha arraulit al si de la "clandestinitat" familiar, i allí ha jugat un paper que els poetes en dirien "l'espurna o caliu permanent de la catalanitat". La llengua, des d'una altra perspectiva, ha estat un dels elements bàsics per a fornir el que podríem dir-ne "filosofia o psicologia casolana". Abans parlava de l'existència d'uns trets objectius, o relativament objectius, per a definir la comunitat familiar. Ara bé, ultra aquests, és evident que, en el si d'un grup familiar, hi ha un conjunt d'experiències, estimacions, vivències, records, identitats comunes que fan que la família sigui quelcom més que una unitat de producció-consum, (o de consum en el cas de la família urbana).

Penso que aquest quelcom més, i sense entrar ara en detalls que ens portarien molt lluny, és, precisament, el que podem anomenar "comunitat psicològica familiar".

Resumint: si en el si del grup familiar, l'individu se socialitza, aprèn de parlar i de comunicar-se, interioritza unes normes, pautes i patrons de comportament i pensament i, en definitiva, aprèn de viure d'acord amb una escala de valors específics, no sembla que sigui exagerat parlar del grup familiar com d'una comunitat cultural ben definida i estructurada.

Aquests diferents elements que acabo de ressenyar, història, territori, economia i psicologia, referits a la comunitat familiar i emprats per Stalin per definir el que és una nació, també poden servir per a acostar-nos als altres mars d'integració, com serien la comunitat local (poble) i la comarca. Per no repetir arguments ja dits, em centraré només en aquesta darrera.

En un article de Caro Baroja (1968), on intenta caracteritzar i delimitar el significat dels termes "regió" i "comarca", aquest autor considera que per a poder parlar de

"comarca" cal que es donin els elements següents:

- a) La comarca es troba (...) dins d'una regió més àmplia, regió definida per un sistema orogràfic i hidrogràfic i un clima de certa homogeneïtat. (...)
- b) La comarca es troba limitada per alguns accidents del terreny, turons, xarxes fluvials, estepes, etc., que, per a les masses rurals de vida sedentària, per als agricultors en general, constitueixen un marc familiar, en el qual es desenvolupa la major part de la seva vida.
- c) La comarca posseeix un nucli industrial i comercial més o menys vigorós i, en altres èpoques, tenia un sistema defensiu de castells i fortaleses (en relació amb els accidents orogràfics i hidrogràfics), que avui ha perdut gairebé tot el significat.
- d) La comarca posseeix certes particularitats lingüístiques i ergològiques: en altres temps també es podien distingir els seus habitants per la indumentària (...).
- e) La comarca compta amb un centre religiós (santuari, ermita, església,) amb fama en tot el radi (comarcal).

Observi's que les característiques esmentades són exactament les que ja coneixem i, per tant, no m'hi aturaré. M'interessa, això no obstant, tractar de l'últim punt -el del centre religiós-, per reprendre el fil amb què havia iniciat aquesta quarta part del present article i tornar als tipus d'argumentacions que allà donava.

Qualsevol persona que hagi recorregut mínimament la nostra geografia comarcana s'haurà adonat de la gran quantitat d'ermites i santuaris edificats en turons i llocs vistsents. Ultra els aspectes de la religiositat popular lligats als santuaris, aquests aconsegueixen altres funcions. Una de les més importants consisteix a servir de catalitzador, almenys una vegada a l'any, del sentiment comunitari comarcal. Durant els mesos de setembre i

octubre, quan s'han acabat els treballs agrícoles més pesats, els diferents pobles de la comarca van en peregrinatge els dies festius al santuari. Els romiatges -sobretot abans pujaven a peu al santuari per diferents indrets de la muntanya amb els pendons distintius de cada poble. Poc abans d'arribar al santuari pròpiament dit, els pelegrins de cada poble esperaven, bo i resant o cantant, en alguna esplanada, els pelegrins dels altres pobles i, una vegada plegats, tots junts, i en processó, assistien a una missa col·lectiva i solemne. En aquesta es demanava per la prosperitat de les collites de tots els pobles representats, i que la Mare de Déu protegís llurs habitants de tota mena de malvestats o malures. A la sortida de missa, els parents, coneguts i amics dels diferents pobles (i cal dir que gairebé tots es coneixien), feien petar la xerrada, contemplaven el "seu" paisatge (normalment es veia tota la comarca), ballaven sardanes, es convidaven a beure i menjar els uns als altres, cantaven les cançons de la comarca, etc. El dia era una jornada de germanor intensa de la qual sortien tractes econòmics, futurs matrimonis, acords de diferents tipus; servia alhora per a llimar diferències, discussions, o bé canalitzar l'agressivitat latent o l'antagonisme mitjançant activitats lúdiques. El moment culminant de la cohesió, la solidaritat i la germanor s'aconseguia a mitja tarda, quan tothom, ben menjat i begut, i després de cantar i ballar, s'havia d'acomiar. Els petons, abraçades, promeses de visites futures i, en definitiva, l'intent de estrènyer llaços permanents entre els membres dels diferents pobles n'eren la característica comuna i el desig intens de tots. Al cap d'un temps, però, recomençarien les baralles, friccions i discussions entre els membres dels diferents pobles, les quals serien novament compensades i ritualitzades l'any següent de forma comunitària i agermanada en una mena de procés de mai no acabar.

Els mateixos mecanismes, o semblants, podrien servir per a parlar de les trobades col·lectives intercomarcals -fires, aplecs, festes majors de la regió, santuaris intercomarcals i d'altres- que, amb lleus variants, a compleixen les mateixes funcions.

La nació no em sembla una realitat essencialment diferent dels diversos marcs d'integració vistos fins aquí. També, en ella, hi trobem un conjunt de trets bàsics -territori, economia, llengua, etc.- que generen en els individus que els comparteixen una determinada consciència de pertinença. Aquesta consciència, semblantment als nivells d'integració inferiors, esclata en els actes comunitaris i d'agermanament i s'expressa mitjançant els símbols nacionals. Que, en el si de la nació, hi viu el conflicte? Em sembla obvi: lluita de classes, conflicte de sexes, conflicte d'edats, conflicte d'interessos i molts d'altres.

La nació, semblantment a la família, té una determinada gènesi històrica i el seu qual·lament institucional ha comportat una determinada estructura en la qual nia el conflicte. Aquest conflicte s'orienta, a més, a la sistemàtica negació de l'altre. La classe burgesa, per exemple, es considera l'única dipositària dels interessos nacionals i nega al proletariat qualsevol paper en la lluita nacional, confonent el seu "nacionalisme" amb els interessos col·lectius de la nació. El proletariat farà el mateix i acusarà de traïdora la classe que l'oprimeix. Ara bé, aquesta lluita contínua pel poder no és exclusiva del marc nacional. La trobem ja al nivel familiar on els fills es rebel·len contra l'autoritarisme patern; als pobles, on les famílies poderoses intenten imposar llurs directrius a totes les altres i, a nivell comarcal, on passa tres quarts del mateix. I, evidentment, quan els interessos són contraposats hi ha fricció, conflicte i lluita. Així, seguint Lenin, podríem dir que no només en el si de les nacions capitalistes hi ha dues nacions -la proletària i la burgesa- sinó que també en el si de la família hi ha dues famílies -la dels pares i la dels fills-, al si de la comunitat local hi ha dues comunitats locals -la dels poderosos i la dels oprimits-; el principi és vàlid per a tots els marcs d'integració vistos fins aquí.

Canviem ara de registre. Hom haurà observat que el model que he presentat és de tipus arcaïtzant, rural i quasi pre-industrial. He parlat de grups domèstics autosubsistents o gairebé, de romiatges, de matances de porcs, etc., és a dir, d'una sèrie d'aspectes de

la vida tradicional catalana que pertanyen més al passat que no pas al present. Implica això que s'han perdut les formes elementals de la sociabilitat? Doncs no. L'únic que passa és que aquestes formes s'han transformat perquè s'ha transformat el context. Observem com, per exemple, n'han aparegut de noves com poden ésser les comunitats de veïns, les associacions de barri, etc. que, ultra portar a terme les seves reivindicacions socials, també organitzen menjades col·lectives, festivals per a les criatures, festes majors de barri, per crear un clima d'agermanament i consciència col·lectiva semblant, en les seves funcions, a les ja vistes en pàgines anteriors.

Hom haurà observat -ja per acabar- com el tractament fet fins ara dels diferents marcs

d'integració -inclosa la nació com a marc més comprensiu i ampli-s'ha basat en l'intent d'explicitar els mecanismes interns que permeten, d'una manera o altra, el funcionament d'un sistema social concret. Exceptuant escadusseres referències, no m'he parat, però, en l'anàlisi del que passa a nivell micro i macrosocial quan una nació està desproveïda d'aparell d'estat i depèn d'un estat forà i estranger com malauradament és el nostre cas. Les coordenades d'anàlisi antropològica que caldrà tenir en compte seran diferents.

Un article de Joan Frigolé intitulat "Inversión simbólica e identidad étnica: Un intento de análisis del caso catalán" n'ha marcat ja un excel·lent inici.

Bibliografia

- AÏNES: *Nació, estat, territori*. Annals del centre pluridisciplinari d'estudis catalans. Centre universitari. Perpinyà, 1977.
- ALMIRALL, V.: *Lo Catalanisme*. Motius que'l llegendan. Fonaments científics y solucions pràctiques per ... Presentació d'Antoni Jutglar. Altafulla. Barcelona, 1978.
- ARDIACA, P.: (presentador). *PSUC. Una proposta democràtica i socialista per a Catalunya*. Ed. Avenç. Barcelona, 1976.
- ARNAU, R.: *Marxisme català i qüestió nacional catalana, 1930-1936*. 2 vols. París, 1974.
- BARCELÓ, M.: "Una nota sobre la qüestió nacional 'espanyola'" en *Comunistas y/o Nacionalistas*. Cuadernos Anagrama.
- BENET, J.: *Catalunya sota el règim franquista*. Ed. Blume, Barcelona 1978.
- BOURDET, Y.: "Proletariado universal y culturas nacionales" en *Comunistas y/o Nacionalistas*. Ed. Anagrama. Barcelona, 1977.
- CARO BAROJA, J.: "Sobre los conceptos de región y comarca" en *Estudios sobre la vida tradicional española*. Ed. Península. Barcelona. 1968.
- CARPANI, R.: *Nacionalismo revolucionario y nacionalismo burgués*. Ed. Zero. Bilbao, 1976.
- CARRÈRE D'ENCAUSSE, H.: "Comunismo y nacionalismo" en *Comunistas y/o Nacionalistas*. Cuadernos Anagrama. Barcelona, 1977.
- CARRÈRE D'ENCAUSSE, H.: "Unidad proletaria y diversidad nacional. Lenin y la teoría de la autodeterminación" en *Comunistas y/o Nacionalistas*. Ed. Anagrama. Barcelona, 1977.
- FERRER, J.: "Consciència nacional i lluita de classes als Països Catalans" en *Quaderns d'Alliberament n° 1*. Edicions de la Magrana, 1977.
- COLECTIVO.: *Clase obrera y cuestión nacional*. Prólogo de José Vicente Marqués. Ediciones Zero. Bilbao, 1978.
- COLLECTIU.: *Debat sobre els Països Catalans* (a cura de Xavier Romeu Jover). Curial, La Magrana i d'altres. 1977.
- COMORERA, J.: *Socialisme i qüestió nacional*. Undarius. Barcelona, 1977.
- CUCURULL, F.: *Panoràmica del nacionalisme català*. (6 vols.). Edicions Catalans de París. París, 1975.
Consciència nacional i alliberament. Edicions de la Magrana. Barcelona, 1978.
- EQUIP CONTRACORRENT.: *Fet nacional català i lluita de classes (1931-1977)*. Equip Contracorrent, 1977.
- ESTEVA, C.: *Subcultura, classe cultural y classe social*. A: Homenaje a Román Perpiñá. (1976).
El estado, la etnicidad y el biculturalismo. A: Homenaje a Julio Caro Baroja. 1977.
Immigració i confirmació ètnica a Barcelona. A: Quaderns d'alliberament, 2/3: 47-90. Ed. Anagrama. Barcelona.
Segmentació ètnica, classe social, consciència ètnica i Consciència de classe. A: Museo Nacional de Etnología. 1976.
Comportamiento étnico de los catalanes en México. En premsa.
- FERRATER MORA, J.: *Les formes de vida catalana*. (4ª ed.), Ed. Selecta, Barcelona 1972.
- FERRER, J.: "L'aproximació de Rafael Ribó al fet nacional" en *Quaderns d'Alliberament n° 1*. Edicions de la Magrana. Barcelona, 1977.
- FICHTE, J.G.: *Discursos a la nación alemana*. Ed. Taurus. Madrid, 1968.
- FIGUERAS, J.Ma.: *Catalunya com a exemple*. Centre d'Estudis d'història contemporània. Barcelona, 1977.
- FRIGOLÉ, J.: *Inversión simbólica e identidad étnica: un intento de análisis del caso catalán*. En premsa.
- HAUPT G. i LOWY M.: *Els marxistes i la qüestió nacional (1848-1914)*. Edicions de la Magrana. Barcelona, 1978.
- JUTGLAR, A.: *Pi i Margall y el federalismo español*. 2 vols. Ed. Taurus. Madrid, 1975-1976.
Federalisme i política catalana. (En premsa).
- LAFFONT, R.: *Per una teoria de la nació*. Edicions 62. Barcelona, 1969.
- LEVI-STRAUSS, C.: "Las tres fuentes de la reflexión etnológica" en *La antropología como ciencia*. Ed. Anagrama. Barcelona, 1976.
- LISON, C.: *Invitación a la Antropología Cultural de España*. Adara. La Coruña, 1977.
- MARIAS, J.: *Consideración de Cataluña*. (2ª ed.), Ed. Aymà, Barcelona 1974.
- ROSA LUXEMBURG, LENIN, STALIN.: *El marxismo y la cuestión nacional*. (2ª impresión) Ed. Avance. Barcelona, 1977.
- MASPONS i ANGLASELL, F.: *L'home, la nació i l'Estat*. Edicions d'aportació catalana. Barcelona, 1963.
- MATONS, A.: *Psicoanàlisi del català*. Ed. Destino. Barcelona, 1971.
- NIN, A.: *Los movimientos de emancipación nacional*. Ed. Fontamara. Barcelona, 1977.

- PEÑARRUBIA, B.: "*Els comunistes i la qüestió nacional els anys 1931-1932*" en *Quaderns d'Alliberament*. Ed. La Magrana. Barcelona, 1977.
- PI I MARGALL: *Las nacionalidades*. 2 vols. Ed. Cuadernos para el Diálogo. Madrid, 1967.
- PRAT DE LA RIBA.: *La nacionalitat catalana*. La Cataluña M.C.M.X. Barcelona.
- QUADERNS D'ALLIBERAMENT n° 3.: *Qüestió nacional i lluita de classes*. Ed. la Magrana. Barcelona, 1977.
- RENAN, E.: "*Qu'est-ce qu'une nation?*". Calmann-Lévy, París 1882.
- RIBÓ, R.: *Sobre el fet nacional. Catalunya, Països Catalans, Estat Espanyol*. Ed. Avenç. Barcelona, 1977.
- ROCA, E.: *Qui és català*. Ed. Dopesa. Barcelona, 1978.
- ROSSINYOL, J.: *Le problème national catalan*. Mouton. París. La Haye.
- RUSTOW, D.A.: "Nación" en *Enciclopèdia Internacional de Ciències Socials*.
- SALVI, S.: "*Els Països Catalans en l'Europa de les nacionalitats*" en *Quaderns d'Alliberament*, n° 1. Edicions de la Magrana. 1977.
- SERRAHIMA, M.: *Realitat de Catalunya*. Respuesta a Julià Marias. (2ª ed.), Ed. Aymà, Barcelona 1974.
- SOLÉ-TURA, J.: *Catalanisme y revolución burguesa*. Ed. Cuadernos para el Diálogo. Madrid, 1973.
- STALIN, T.: *La cuestión nacional*. Obras escogidas, tomo III. Escolar Editor. Madrid, 1977.
- TERRAY, E.: *La idea de nación y las transformaciones del capitalismo*. Ed. Anagrama (colectivo). Barcelona, 1977.
- TORRAS I BAGES.: *La tradició catalana*. MCMXXXV. Biblioteca Balmes. Barcelona.
- TRUETA, J.: *L'esperit de Catalunya*. (6ª ed.). Ed. Selecta. Barcelona, 1978.
- VINYAMATA, E.: *Diccionari del nacionalisme*. Capçalera de Manuel de Pedrolo. Ed. de la Magrana. Barcelona, 1978.
- TURNER, V.: *The ritual process*. Rondtledge and Kegan Paul. London, 1969.
- VICENS VIVES, J.: *Notícia de Catalunya*. Edicions Destino. Barcelona, 1975.

LA CONSCIÈNCIA NACIONAL I LA DEFORMACIÓ LOCALISTA.

Antoni Serra i Bauçà

El tema del localisme, és a dir, del conjunt d'actituds reduccionistes i parroquials, ens interessa de bell nou a Mallorca, i és de suposar que a les altres illes, perquè des de fa alguns anys -d'ençà del "gonellisme" a les acaballes del franquisme- s'ha convertit en objecte de polèmica constant fins a l'avorriment en els mitjans de comunicació social principalment. És clar que no es tracta de cap fenomen nou, propi d'una societat que, després de patir un llarg període de règim autàrquic i centralista, que s'ha caracteritzat per mètodes de comportament polític típicament feixistes, entreveu, a la fi, una possibilitat de futur lliure i democràtic. És a dir, que en la meua opinió no es tracta d'una reacció contra els abusos del centralisme històric -no és, doncs, un moviment pendular-, sinó que la qüestió de fons de tot el muntatge polèmic té com a finalitat immediata, però també amb interessos a més llarg termini, de dividir els sectors socials illencs i, amb l'enfrontament, aconseguir que l'ordre de valors socials, polítics, econòmics i culturals no sigui trastocat ni qüestionat. Així és que els nostres reduccionistes locals polemitzen a l'entorn del fet lingüístic (quin és l'origen de la nostra llengua? És correcte parlar de llengua catalana? És o no és una variant de la llengua catalana? Fins a quin extrem?, etc.), però, en realitat, intenten d'amagar-hi una maniobra que no els sol sortir gaire bé -unes altres intencions polítiques ben diferents. Per això el procés que avui ha tornat a cobrar

força a la premsa (cartes al director, articles, entrevistes, notes, comunicats, etc.) recull amb fidelitat suspecta antics intents de divisió social.

Ara bé, i permeteu que ho expressi així, pens que si en aquests moments surten altre pic aquestes tensions, emparant-se en la qüestió de la llengua i fins a assolir nivells de violència i d'amenaça, és perquè, evidentment, hi ha hagut unes actituds històriques de precisió i d'aclariment del tema poc correctes o, si més no, tan matisades que per força havien de resultar confuses. Jo diria, assumint tots els riscos que això pot comportar, que els nacionalistes illencs es decidiren fins no fa gaire per un terme mitjà d'ambigüitat que consideraren convenient per moltes i diverses circumstàncies: no es tractava de regirar els clients, el poble, sinó de fer-lo avançar lentament (això comportava no aclarir definitivament els dubtes, sinó just insinuar pistes de possible orientació. Per exemple: "ens referirem al mallorquí i, més envant, el ciutadà ja descobrirà que la llengua que parla és la llengua catalana", etc., la qual cosa hauria estat possiblement correcta, si s'hagués comptat amb els mitjans d'ensenyament adequats a la realitat social de les Illes); es tractava d'aprofitar aquelles estructures legals, sens dubte adverses, però contra les quals no hi havia una voluntat d'oposició oberta o de substitució per altres d'autòctones (malgrat que haguessin hagut de viure en la clandestinitat). No podem deixar de valorar tampoc,

a l'hora de l'anàlisi, l'organització cultural de les Illes i l'estament social que la controlava, així com els interessos ideològics que hi havia en joc. Pensar que la cultura popular -almenys allò que aquí entenem per cultura popular- era el fruit i l'expressió directa, en el moment que assolía una expressió científica, de les classes populars em sembla inexacte i deformador. Els dos documents més importants de la nostra cultura popular, les *Rondalles* i el *Cançoner*, foren manipulats i instrumentalitzats pel clericalisme de l'època, que es curava en salut afirmant que la manipulació obeeïa a raons de bon gust o morals. Recordem unes paraules de Jordi d'es Racó (mossèn Alcover) en el pròleg del primer volum de *l'Aplec de Rondalles Mallorquines*: "Com jo he fet aquest aplec, no comissionat de negú, sinó perquè me passà per l'escudeller de fer-ho, l'he fet així com he volgut: he posades les que m'han agradat; i les que no m'han agradat, no les he posades". Crec que aquest paràgraf és sucós i ben significatiu, sobretot si l'acompanyam d'uniques paraules il·luminadores de Francesc de B. Moll, biògraf de mossèn Alcover sobre el particular: diu que mossèn "era inflexible en matèria de castedat, i vetava sense contemplacions tot allò que pogués despertar pensaments d'orde sexual" ("*Un home de combat*"). I en nom de la moral, de la castedat, dels bons costums o de qualsevol altre substitutiu hem encobert un procés polític de submissió que ve de molt enrera.

Als moments polítics que comportaren des de finals del segle XIX, amb la I República i els republicans federals, i els començaments del XX, un desvetllament del nacionalisme i un redreçament de la cultura catalana, l'ambigüitat i la indecisió d'una figura com la de mossèn Antoni Maria Alcover, per exemple, -a la qual no negarem carisma popular, ans el contrari, dins una societat d'estructures agràries i conservadores com la mallorquina- resultaren d'una transcendència indubtable per al nostre futur nacionalista. Ell tengué la possibilitat d'arraconar per sempre, tal vegada, les antigues confusions històriques respecte de la llengua, de la cultura, és a dir, els trets d'identificació nacional més importants o més bons de percebre. Josep Mas-

sot i Muntaner a l'article *La clerecia mallorquina i la "Renaixença"* (1975) escriví, referint-se a mossèn Alcover, que "les seves contradiccions resultaren fatals per a un desplegament coherent del catalanisme a Mallorca". Però segurament és que no podia ser d'altra manera. I no perquè mossèn Alcover obeís a uns estímuls personals, deguts a unes frustracions o al seu caràcter especial, sinó perquè sociològicament estava immers dins una forma de pensar, d'interpretar el món i, en conseqüència, d'analitzar i d'interpretar la seva realitat més immediata, les Illes i, per extensió, el Principat i el País Valencià, identificada amb les classes socials en el poder. Antoni Maria Alcover no era un polític militant en els termes clàssics, encara que seguir les directrius de Sardà i Salvany era una forma de militància ideològica inqüestionable, si així ho voleu, però sí que actuava políticament. Quan escrigué que "hem d'esser regionalistes, per engrandir, millorar i enaltir l'Espanya" o també que "l'amor a Espanya em fa esser regionalista y nacionalista", per afirmar, tot seguit, que "estic fonament convençut de que l'única solució salvadora, l'única salvació d'Espanya està en el regionalisme", està definint el seu concepte de nacionalisme, és a dir, des de la seva conveniència ideològica.

Vull fer constar, però, que amb el que he dit no pretenc de donar a entendre que mossèn Alcover no tenia prou aclarida la qüestió nacional, ja que sovint exposà el seu criteri sobre la unitat lingüística i cultural dels Països Catalans (per exemple, a *Parlem-ne, de nacionalisme* i a d'altres articles, dels quals recoman la lectura per no haver d'insistir sobre el tema, per exemple els de *Nacionalisme i regionalisme: La Teoria de mossèn Antoni Maria Alcover*, a partir de la pàgina 223 del primer volum d'*El mallorquinisme polític (1840-1936)* d'Anselm Lluïll), sinó que l'evolució del catalanisme polític no corresponia al marc ideològic de mossèn Alcover, que intuïa que aquella estructura social de poder on ell es trobava còmode podia trontollar (vegeu també a l'obra d'Anselm Lluïll ja esmentada, *Les contradiccions de Mossèn A.M. Alcover: Del ressentiment a la incoherència*, a partir de la pàgina 77 del segon volum).

Crec que aquelles incoherències, aquells ressentiments exaltats, són en certa mesura els antecedents del localisme d'ara, que és el succedani del nacionalisme. Vull dir, per expressar-ho d'una manera més categòrica, que els qui en l'actualitat, quan l'estructura política de l'Estat permet unes retxilleres de futur lliure i autonòmic (almenys, en aparença, és clar) fan del nacionalisme un discurs localista, només es limiten a recollir, trivialitzant-lo encara, un sentiment històric immobilitista. Els basta la superficialitat del fet, i no tenen en compte les causes que el determinen. Per això han d'aïllar el fenomen i l'han de valorar superficialment com a determinant de la totalitat i, alhora, han de marginar fins a silenciar-la totalment, aquella altra realitat envoltant que el fa comprensible i li comunica racionalitat. Perquè és significatiu d'aquesta manera de pensar que exclogui sistemàticament altres posicions ideològiques i polítiques que complementen la totalitat i l'amplitud d'una època. Per què no recullen, per exemple, encara que només sigui per refutar-los, els criteris d'un republicà federal com Lluís Martí?: "Tenc s'encarrec de comunicar-vos que Catalunya és germana de Mallorca" (1900); germana i, per tant, pertanyent a un mateix tronc lingüístic, cultural i històric, i en aquest sentit havia d'insistir en més d'una ocasió. També podríem esmentar Jaume Pomar, el qual a una crònica publicada a "La Il·lustració Llevantina" i en part reproduïda a "La Veu de Mallorca", afirmava que es tractava "de fer pàtria catalana" i "que Mallorca és un troç de l'antiga nació catalana" (1900). I tants d'altres, des de Miquel dels Sants Oliver, Gabriel Alomar fins a Guillem Forteza. Però, a causa precisament d'aconseguir finalitats polítiques, pel que es veu inconfessables, s'aconsella de mostrar el procés històric fragmentàriament.

El localisme, doncs, és una forma que permet d'ajornar "sine die" el desvetllament d'una consciència nacional latent. Els seus interessos són els mateixos que els del centralisme, encara que amb la disfressa de tòpics folklòrics i, sobretot, de xovinisme arcaïtzant. En el fons hi ha un menyspreu dels valors culturals propis, ja que és corrent en-

tre els usuaris del localisme reduir als límits casolans restringits les formes culturals que defensen a crits. Les paraules del president del Centro Cultural Mallorquí, justificant que els seus escrits fossin en castellà, en són una bona mostra: "*Si en nuestros escritos oficiales y una mayoría de cartas publicadas por la prensa nos expresamos en español, es porque sea inteligible para todos, mallorquines y peninsulares, para la gran mayoría y no sólo para una minoría de habitantes de Mallorca*". La veritat és que poc hi importa la reivindicació lingüística. Per a "escritos oficiales" -consideracions demogràfico-lingüístiques a part- la nostra llengua no serveix. Això que els localistes diuen "mallorquí" té un valor folklòric i subaltern. El seu plantejament és un plantejament polític, també subaltern, i no l'exposició científica d'una teoria lingüística, cosa, tanmateix, ben mala de fer.

A Mallorca, doncs, i pel que fa a la llarga polèmica sobre la llengua, que, com deia, no és més que un intent de desviacionisme polític, allò que està en joc per part dels sectors socials retardataris no és el món de la llengua, no és l'origen de la cultura, sinó contraposar localisme estèril, però submís, al nacionalisme creador i progressiu. No és una polèmica si mallorquí o català, no és un debat de mallorquinisme contra catalanisme -dues categories que no han estat mai antitètiques-, no és una pugna d'anticatalanistes contra autonomistes de Països Catalans. És una cosa més greu i d'un abast possiblement més alarmant: és el localisme com a sinònim d'antics privilegis caciquils, mimètics, encobridors d'expoliacions i d'opressions, que afavoriren i volen continuar afavorint antigues alienacions de tot ordre, contra el redreçament d'una consciència nacional autonomista, no negada a l'autodeterminació, oberta a la pluralitat social dels Països Catalans, sense complexos ni d'inferioritat ni de superioritat, superadora de frustracions, d'auto-odis i de mesquineses.

(Bé, tenc present que això no és més que l'esbòs d'un treball que exigeix una investigació més aprofundida i més sistematitzada. La "comunicació" té els seus límits. Quedi l'enunciat com a tema de debat i de reflexió.)

LA CUESTIÓN DEL VISIGOTISMO EN LA FORMACIÓN DE CATALUÑA

José Enrique Ruiz Domènec

Es una tarea extraña, este intento de determinar algo que consiste en fases fantasmales. Sin embargo, estoy persuadido de que muchos y grandes problemas en *nuestra historia* han nacido del hecho de que no se ha analizado suficientemente el substrato ideológico que subyace en la cuestión del *visigotismo en la formación de Cataluña*. El sentido categorial de un enunciado en apariencia empírico se logrará determinar a partir de la especial función que asume la dialéctica como crítica de las ideologías y como actividad instrumental en la organización de las sociedades. En este sentido el visigotismo enmascaró en la historiografía medieval (y continúa enmascarado en la actualidad en la obra de los más recientes historiadores) algunas funciones de la ideología de la clase dominante. La *práctica social* de este trabajo exige, en consecuencia, un estudio pormenorizado y crítico de esta actitud intelectual, en rigor ideológica, y una exigente comprobación documental del problema que aquí se trata. En último término, deberé *asaltar* el irracionalis-

mo que sobre este tema se ha creado en su misma *madriguera*. Y esta misión la llevaré a cabo liberando los mecanismos explicativos, en apariencia más rigurosos, de sus supuestos categoriales (de base ideológica) y de los sistemas de valores que los hacen posibles.¹

Este escrito servirá sólo en cuanto verifica pretensiones de validez objetiva a lo que hasta el momento sólo son opiniones y normas subjetivas. Su motivación, que más admitiré, es la de llevar a cabo una investigación que trate de dilucidar el *error* por maniobra ideológica. He aquí el nudo de la cuestión. El discurso histórico que habitualmente ha tratado sobre el visigotismo en la formación de Cataluña ha distinguido tres grandes problemas:

- 1) La ruina del "Estado" y su significación en la formación de la Nación Catalana.²
- 2) El carácter "accidentalista" que se le ha dado tradicionalmente a la llegada de los musulmanes a la Península Ibérica,³ y más específicamente a Cataluña.⁴

- (1) Cf. Georges DUBY, *L'Histoire des systèmes de valeurs*, en "History and Theory", núm. 11, 1972, pp. 15-25. Jürgen HABERMAS, *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1968.
- (2) Modernamente, los análisis de K.F. STROHEKER, *Germanentum und Spätantike*. Zurich, 1965. D. CLAUDE, *Geschichte der Westgoten*. Stuttgart, 1970. E.A. THOMPSON, *The Goths in Spain*. Oxford, 1969. P.D. KING, *Law and Society in the visigothic Kingdom*. Cambridge, 1972. L.A. GARCIA MORENO, *El fin del Reino visigodo de Toledo*. Madrid, 1975.
- (3) Miquel BARCELÓ: *Sobre algunos "fulús" contemporáneos a la conquista de Hispania por los árabo-musulmanes*, en "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", XXXIV, 1971-72, pp. 33-42.
- (4) Miquel BARCELÓ: *La invasió arabo-musulmana i Catalunya* en "L'Avenç". Revista d'Historia. 7/8. 1978, pp. 20-25.

3) El legado que el mundo visigodo tiene en Cataluña.⁵

La acción se ha desarrollado además en un período de tiempo, los siglos VII al IX, donde las fuentes escritas son escasas y las investigaciones se han realizado más en función de las crónicas que de otro tipo de fuentes.

Incluso en lo referente a las crónicas sin un estudio detenido y consistente del valor estricto de estas fuentes.⁶ Solamente en los últimos años la revisión metodológica de las fuentes de información⁷ y la ampliación del campo con la numismática⁸ y la arqueología,⁹ permiten reconocer la posibilidad de un cambio de orientación sólo reducido al carácter erudito.

Pero, a mi juicio, el problema en su raíz no es técnico sino teórico. Por ello, las condiciones de objetividad de la experiencia documental que pueden ser clarificadas en una investigación que no tenga en cuenta este problema, no pueden ser idénticas a las condiciones de argumentación que pueden ser clarificadas en una teoría sobre el substrato ideológico que existe en este tema; aunque

la labor previa sea ordenar el discurso histórico sobre él y clarificar su interna paradoja.

La cuestión del visigotismo se centra habitualmente en la historiografía catalana mediante una estructura binaria:

1) Aquellos que niegan todo valor al visigotismo en la formación de Cataluña por sostener que la *esencia* de lo catalán no pudo manifestar cambio alguno con la llegada de este pueblo tan escaso en número y de signos nacionales de identificación; es decir, que el *Volkgeist* catalán quedaría invariable ante cualquier tipo de intercomunicación social o humana.¹⁰

2) Aquellos otros que arbitran el visigotismo como la sustancia preliminar de un *sentimiento nacional hispánico* sobre el de las nacionalidades en formación en la Edad Media,¹¹ para los que el visigotismo no solo fue vigente incluso en Cataluña sino que sirvió de base a la articulación de su estructura política y nacional.¹² Ante estas dos posturas irreconciliables, emerge en lenguaje convencional un modo de transformar la inútil polémica dando entrada al estudio detenido del mundo visigodo y de la posibilidad radical de su lega-

- (5) Véase especialmente Ramón de ABADAL, *El llegat visigòtic a Hispania*, en R.D.A. "Dels visigots als catalans". Barcelona, Edicions 62, 1968, pp. 95-124.
- (6) Cf. František GRAUS, *Lebendige Vergangenheit. Übertlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen von Mittelalter*. Böhlau Verlag Köln-Wien, 1975.
- (7) Véase en un caso concreto J.E. RUIZ DOMENEC, *Un "pauper" rico en la Cataluña Carolingia a fines del siglo VIII*, en "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", XXXVI, 1975-76, pp. 5-14, donde se lleva a cabo en base a lo que se denomina *Begriffsgeschichte* un renovador estudio de los "hispani". La base teórica se encontrará en la obra de Karl BOSL, *Potens und Pauper. Begriffsgeschichtliche Studien zur gesellschaftlichen Differenzierung im frühen Mittelalter und zum "Pauperismus" des Hochmittelalters*, en "K.B. Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa. R. Oldenbourg Verlag München-Wien", 1964, pp. 106-135.
- (8) Cf. M. VIGIL-A. BARBERO, *Algunos aspectos de la feudalización del reino visigodo en relación a su organización financiera-militar*, en "Moneda y Crédito", 1970, pp. 71-91. A. BARBERO, *El pensamiento político visigodo y las primeras uniones regias en la Europa medieval*, en "Hispania", 1970, pp. 245-326. M. BARCELÓ, *Monedas visigodas de Hispania: un estado de la cuestión y algunos problemas de metrología y organización de las emisiones monetarias*, en "III Congreso Nacional de Numismática", 1977, pp. 58-80.
- (9) Comenzada por Alberto del CASTILLO, *El manso medieval A de Vilosiu*, en "Homenaje a J. Vicens, vol.I, 1965, pp. 219-228". Y continuadas por sus discípulo Manuel RIU RIU.
- (10) Véase, a modo de ejemplo, la posición de un Ferrán SOLDEVILA, *Historia de Catalunya*. Barcelona, Akpha, 1962, pp. 20 ss. que denomina "l'assaiç visigòtic".
- (11) La mejor puesta a punto de esta postura se encontrará en la obra de J.A. MARAVALL, *El concepto de España en la Edad Media*. Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1964; especialmente pp. 122 ss. cuyo epígrafe es ya revelador "El elemento hispano-romano-visigodo en Cataluña".
- (12) Ibidem, pp. 299 ss. Véase F. MATEU LLOPIS, *De la Tarraconense visigoda a la Marca Hispánica carolingia*, en "Analecta Sacra Tarraconensia", 1964.

do.¹³ En esta línea Don Ramón de Abadal¹⁴ y Jaime Vicens Vives¹⁵ llegaron a sostener que “no puede sobrevivir quien no ha vivido”.¹⁶ En la medida en que los factores de formación y articulación social en la Cataluña altomedieval están genéticamente embrionarios parece ser que el visigotismo no repercutió, y que, consecuentemente, su hipervaloración es de contenido político.¹⁷

Esta circunstancia llama la atención sobre una importante reactivación de la cuestión del visigotismo en la más moderna bibliografía, sobre todo en investigaciones procedentes del extranjero.¹⁸

El carácter generalizable del interés del visigotismo se centra ahora en la mayoría de estos historiadores (metodológicamente muy cercanos a la *Verfassungsgeschichte*)¹⁹ en el análisis de la importancia del visigotismo en la formación de las instituciones catalanas de orden privado,²⁰ o de orden público²¹ o político,²² o más aún, a la hora de caracterizar las estructuras familiares,²³ e incluso su cultura.²⁴

Despreocupadamente, de un modo meramente superficial, existe otra forma de dirigirse hacia la cuestión del visigotismo, que consiste en acentuar su importancia por la imperiosa necesidad de negar cualquier influencia al mundo carolingio. Esta postura, que en ocasiones asume una dimensión patética,²⁵ no sólo infravalora la fuerza de una intromisión político-ideológica coherente como la carolingia,²⁶ sino que conduce a la historiografía a una grave paradoja, donde subyace la gran contradicción: los juicios de valor sobre el visigotismo han permanecido al margen, desplazados por enunciados normativos y evaluativos que no se apoyan en análisis empíricos, sino sobre la admisión discursiva de la pretensión de la validez de las normas de acción de la sociedad catalana en la que el visigotismo se arbitra como una especie de comodín que justifique sus tesis previas.

La objetividad del *contenido de experiencia*, que pretenden darse en algunos trabajos, niega, de una parte *la lógica de la for-*

- (13) Véanse los trabajos reunidos por Paul Egon HÜBINGER, *Kulturbruch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1968.
- (14) ABADAL, *El llegat visigòtic*, cit., pp. 105 ss.
- (15) VICENS VIVES, *Aproximación a la Historia de España*. Barcelona, 1952. 5a. ed. 1968.
- (16) La cita es de Jaime Vicens, op. cit. pp. 186.
- (17) Cf. Miquel BARCELÓ: *Sobre algunos “fulús”*, cit. pp. 42.
- (18) Véase un estado de la cuestión en F. UDINA MARTORELL, *El sedimento visigodo en la Cataluña Condal (A propósito del artículo: “L’usage du droit wisigothique en Catalogne... de Zimmermann”)*, en “Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos”, LXXVII, 1974, pp. 565-581.
- (19) Un día se reunieron en el “Chateau du Mirail” para hablar de *Les structures sociales de l’Aquitaine, du Languedoc et de l’Espagne au Premier age féodal*. Toulouse 1968, en base a esta metodología. Véase František GRAUS, *Struktur und Geschichte*. Jan Thorbecke Verlag KG Sigmaringen, 1971, pp. 13 (nota 6).
- (20) J. BASTIER, *Le testament en Catalogne du IXe. au XIIe. siècle: un survivance wisigothique*, en “Revue Historique du Droit français étranger”, 1973, pp. 373-417.
- (21) W. KIENAST, *Das Fortleben des gotischen Rechtes in Südfrankreich und Katalonien*, en “Studien über die französischen Volksstämme des Frühmittelalters”, Stuttgart, 1968, pp. 151-227.
- (22) Entre los trabajos de Federico UDINA que tratan sobre esta cuestión destaco *L’evoluzione del títol comtal a Barcelona. Els debuts de l’institució*, en “Cahiers de Civilisation Medieval”, XIV, 1971, pp. 149-157.
- (23) Cf. Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe a la fin du XIe siècle: Croissance et mutations d’une société*. Toulouse, 1975-76.
- (24) Cf. Michel ZIMMERMANN, *L’usage du droit wisigothique en Catalogne du IXe au XIIe siècle: Approches d’une signification culturelle*, en “Mélanges de la Casa Velázquez” t. IX, 1973, pp. 233-281.
- (25) Véase, por ejemplo, los trabajos de G. FELIU, *El condado de Barcelona en los siglos IX y X: Organización territorial y económico social*, en “C.H.E.C.”, VII, 1972. O de J. M. SALRACH, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*. Barcelona, 1978.
- (26) Como se demuestra en J.E. RUIZ DOMÈNEC, *Un “pauper” rico* cit., pp. 5 ss. Sobre este tipo de ideología véase Karl BOSL, *Die karolingische “Staatsideologie” als Funktion von Geistlichkeit und Kirche*, en “Festschr. f. Th. Kramer-Wurzbürger Diöz.”. Gsbl. 37/38, 1975, pp. 283-93.

mación del feudalismo,²⁷ y de otra, supri-
me el carácter de validez general que tiene la
articulación de la sociedad feudal, a pesar de
haberse descubierto lo contrario de forma ri-
gurosa.²⁸

Me voy a permitir centrar este problema
con un ejemplo con el fin de hacer descender
de la simple teorización especulativa al cam-
po de las realidades empíricas. Mi experien-
cia personal me lleva a plantear como ejem-
plo la incidencia que el derecho visigodo tie-
ne en la transformación de las estructuras fa-
miliares y de los sistemas de parentesco cata-
lanes en la Alta Edad Media.²⁹

Es cierto que la sociedad catalana de la
Alta Edad Media debió de verse alterada por
fenómenos de *aculturación*. Y que de alguna
forma la romanización y la visigotización de-
bieron de afectar a las estructuras familiares.
Pero también debe de ser cierto que una cul-
tura, como la altomedieval rigurosamente *ar-
caica*,³⁰ debió de oponer resistencias tremen-
damente eficaces a la irrupción de elementos
alógenos.³¹ Por ello, la afirmación que re-
cientemente se ha sostenido de que la familia

catalana apenas se ha transformado en la Al-
ta Edad Media debido a la persistencia del
derecho visigodo³² no puede verse más que
como una muestra muy acabada, perfeccio-
nada eruditamente, del supuesto ideológico
anterior.

La realidad histórica es bien diferente.
La descomposición de comunidades primi-
tivas de carácter tribal,³³ rigurosamente
asentadas en estructuras de filiación cognáti-
cas³⁴ no fue debido tanto a la penetración
del derecho visigodo, sino a la lenta *feudali-
zación* general de la sociedad. Prueba de ello
es que este hecho es general para todo el
occidente europeo,³⁵ y no exclusivo de Ca-
taluña. Más aún, la *lógica del proceso de fe-
udalización* se lleva a cabo *tensionalmente*³⁶
entre *dos formas económicas*³⁷ que llevan
en su seno dos concepciones diferentes del
sistema de parentesco.³⁸ En suma, es la fe-
udalización general de la sociedad catalana la
que transforma las estructuras familiares se-
gún un ritmo operativo que ha sido ya esbo-
zado³⁹ y, en modo alguno, una simple in-
tromisión jurídica: He ahí la injusticia del

- (27) Demostrado entre otros, por ejemplo, por Georges DUBY, *Guerriers et paysans. VII-XII siècle. Premier essor de l'économie européenne*. Paris, Gallimard, 1973.
- (28) Cf. J.E. RUIZ DOMÉNEC, *The Urban Origins of Barcelona: Agricultural revolution or commercial development?*, en "Speculum", vol. LII, April, 1977, pp. 265-286. ID., *Système de Filiation et théorie de l'alliance dans la société catalane (env. 1000-env.1240)*, en "Revue Historique".
- (29) Cf. J.E. RUIZ DOMÉNEC, *Las estructuras familiares catalanas en la Alta Edad Media. Introducción al estudio de la formación y evolución de los sistemas de parentesco en la nobleza, el campesinado y los cuadros urbanos*, en "Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad", núm. XVI, 1975, pp. 69-123.
- (30) Lo demuestra irrefutablemente Karl BOSL, *Die Grundlagen der modernen Gesellschaft im Mittelalter*. Anton Hiersemann Stuttgart, 1972, pp. 47 ss. Y Wilhelm STÖRMER, *Früher Adel. Studien zur politischen Führungsschicht in Deutschland vom 8. bis 11. Jahrhundert*. Anton Hiersemann, Stuttgart 1973.
- (31) DUBY, *L'Histoire des systèmes de valeurs*, pp. 15-16.
- (32) BONNASSIE, op. cit. pp. 258-282.
- (33) Cf. A. BARBERO, *La integración social de los "hispani" del Pirineo al reino carolingio*, en "Melanges offert a Rene Crozet", Poitiers, 1966, pp. 67-75. Posturas que resume en A. BARBERO-M. VIGIL, *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*. Barcelona, 1978, pp. 354.
- (34) Cf. J.E. RUIZ DOMÉNEC, *Las estructuras familiares catalanas en la Alta Edad Media*, cit., pp. 90 ss.
- (35) Cf. Robert FOSSIER, *La terre et les hommes en Picardie jusqu'à la fin du XIIIe siècle*. Béatrice-Nauwelaerts, Paris-Louvain, 1968, pp. 262 ss.
- (36) Véase entre los mejores estudios el de S. EPPERLEIN, *Herrschaft und Volk im Karolingischen Imperium. Studien über soziale Konflikte und dogmatische-politische Kontroversen im Frankischen Reich*. Berlin, Akademie Verlag, 1960.
- (37) Cf. A. BARBERO, op. cit., pp. 354 ss.
- (38) J.E. RUIZ DOMÉNEC, *Las estructuras familiares*, cit., pp. 102 ss.
- (39) Ibidem, pp. 105 ss. Véase además J.E. RUIZ DOMÉNEC, *Una etapa en la ocupación del suelo. La roturación de tierras en la Cataluña Vieja en los inicios del siglo XI*, en "Hispania", XXXIII, 1973, pp. 481-517.

tratamiento que la *Verfassungsgeschichte* impone a la historia.

Existen otro tipo de pruebas suplementarias. Se ha señalado, con razón, que resulta sorprendente la lentitud con que el cristianismo (que no es más que uno de los muchos elementos tomados de la cultura romana) penetró en los pueblos de las grandes migraciones de la Alta Edad Media,⁴⁰ y también las dificultades que debió de pasar para lograr su propósito en la Baja Edad Media. Sin embargo, este hecho que comienza a ser analizado severamente,⁴¹ en Historia de Cataluña subyace en la teoría misma de la visigotización. Debido a que *romanismo-cristianismo-visigotismo* son tres funciones de una misma experiencia, que se pretendía real, cuando todo parece indicar que es ideológica. Detrás de esta argumentación se esconde un ardid de la *metafísica filológica* (fundada por los *Anciens*) de la tradición,⁴² que no sólo hipervalora hasta el absurdo el legado del mundo romano, sino que degrada a la Edad Media en la más de las *reaccionarias tradiciones*. Exilia la auténtica tensión de la sociedad feudal, convirtiendo su historia en el simple planteamiento simplificado de un grupo social dominante, el eclesiástico, pos-

tergando el resto al olvido e incluso al silencio.

En pocas palabras, y para finalizar, la manera cómo la historiografía catalana ha forjado el destino del visigotismo se ve, en la actualidad, como uno de los elementos más consistentes del conservadurismo intelectual que distorsiona la realidad social de la Historia de Cataluña. El *a priori* ideológico del que parte es indesligable de los procesos analíticos y de investigación; y, aun en el caso de adoptar una postura negativa, se hace en base a un rechazo asimismo ideológico: he aquí lo inútil de la polémica. Pero es más. La identidad ideológica que existe en la bipolarización de las posturas es la mejor garantía que tiene hoy día la *crítica* de que, en este asunto, las condiciones de objetivización todavía no han aparecido: los conceptos clásicos designan los límites del tema de la visigotización en su dimensión no-científica (irracional). Por ello mismo, transformar el objetivo del análisis sobre la cuestión del visigotismo en la formación de Cataluña es la primera tarea a destacar para clarificar el problema y ordenar nuestra historia, *aún en construcción*.

(40) DUBY, op. cit., pp. 16.

(41) Véase como lo mejor el estudio de František GRAUS, *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger. Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit*. Praha, 1965. O los también interesantes de Jacques LE COFF, *Tempo della Chiesa e tempo del mercante*. Torino, Einaudi, 1977, pp. 193-256.

(42) Cf. Hans Robert JAUSS, *Literaturgeschichte als Provokation* Suhrkamp Verlag, Frankfurt, 1970.

PONÈNCIA II

LES CLASSES SOCIALS I LA QÜESTIÓ NACIONAL

**Alfons Cucó
Jordi Estivill
Gregori Mir**

SOBRE NACIONALISME I CLASSES SOCIALS ALS PAÏSOS CATALANS

RAFEL CASTELLANOS I LLORENÇ

L'ENSENYAMENT I LA QÜESTIÓ NACIONAL ALS PAÏSOS CATALANS

JORDI MONÉS I PUJOL-BUSQUETS

LES CLASSES SOCIALS MALLORQUINES I L'ESTAT ESPANYOL (1868-1910)

ISABEL PEÑARRUBIA I MARQUÈS

LA CONSCIÈNCIA NACIONAL EN EL SEGRÀ

JOSEPA ROMA RIU

L'ESPURNA: UN PROJECTE D'ACTUACIÓ POLITICA D'UN SECTOR DE
LA INTELLECTUALITAT MALLORQUINA (1909)

DAMIÀ PONS I PONS

CATALÀ-CASTELLÀ I LES CLASSES SOCIALS A TARRAGONA.
DE LA NOVA PLANTA A LA RENAIXENÇA (1714-1823)

M. ANTÒNIA FERRER I BOSCH

CONSCIÈNCIA NACIONAL I CLASSES SOCIALS A REUS (1868-1938)

PERE ANGUERA I NOLLA

ELS CATECISMES POPULARS DE MALLORCA. D'INSTRUMENT PASTORAL A
MITJÀ DE CONTROL CULTURAL DE L'ESTAT

JOSEP AMENGUAL I BATLE

SOBRE NACIONALISME I CLASSES SOCIALS ALS PAÏSOS CATALANS

Rafel Castellanos i Llorenç

Amb aquesta comunicació intentarem tan sols fer una sèrie de consideracions generals sobre el tema, ja que la manca de temps no ens ha permès de fer un estudi més aprofundit. D'altra banda, tractar aquesta qüestió amb profunditat requereix un treball sociològic, que s'escapa de les pretensions d'aquestes ratlles.

Per a abordar el tema caldrà començar intentant delimitar, encara que sigui molt esquemàticament, les diferents classes socials així com precisar què volem dir quan parlem de nacionalisme.

Per la finalitat que ens proposem considerarem molt esquemàticament (conscients dels perills que comporta tot esquematisme) les següents classes a la societat catalana:

1) Les dues classes socials bàsiques del mode de producció capitalista, la burgesia i la classe obrera amb les diferents fraccions i estrats. En el cas català ens interessa distingir una alta burgesia, estretament lligada als grans monopolis de l'Estat, i una mitjana burgesia corresponent a la mitjana i a la petita empresa instal·lada al país. Quant a la classe obrera podríem distingir diferents estrats com obrer qualificat i peonatge (sovint coincidint en moltes zones industrials europees

amb la població immigrada). Més important encara és precisar la pertinença de classe dels assalariats en general; és una qüestió clau que haurem d'analitzar de cara a una política d'aliances de la classe obrera.

2) La petita burgesia, caracteritzada per no posseir mà d'obra assalariada dependent, en la qual podem distingir tres sectors:

- a) La petita burgesia tradicional, formada per comerciants i industrials independents, artesans, etc.
- b) Certs sectors d'assalariats que concretarem.
- c) Els professionals independents, com metges, advocats, arquitectes, enginyers, etc.¹

3) Les classes agràries, esquemàticament els grans propietaris rurals i els petits propietaris i arrendataris. Finalment els assalariats del camp, minoritaris al nostre país, que podrien ser englobats amb els assalariats urbans.²

En una societat com la catalana un problema clau és la consideració dels diferents sectors assalariats cada vegada en augment. Tots els assalariats són obrers? Podem iden-

¹ Cal destacar que sovint el nivell social d'aquests professionals és superior al de petits empresaris amb pocs treballadors dependents. Per això alguns els han classificat entre la mitjana burgesia.

² La bibliografia sobre les classes socials és extensíssima. Des de Marx, Lenin, Mao entre els clàssics marxistes a autors com Bottomore o Gurvitch, etc. Per a un estudi de les classes socials a les societats capitalistes contemporànies, entre d'altres: Serge Mallet: "La nouvelle classe ouvrière". Nicos Poulantzas: "Clases sociales y alianzas por el poder". Raúl García: "El concepto de clase social", etc...

tificar tots els assalariats no productius amb la petita burgesia?

Sense entrar en el detall de la qüestió ens sembla que cap de les dues preguntes no es pot contestar afirmativament. És evident que no tots els assalariats es poden considerar pertanyents a la classe obrera. Només cal considerar els casos de gerents o directors d'empresa o els de directors de departament o encarregats, i en general el de tots aquells que ocupen un nivell de responsabilitat en la jerarquia de l'empresa capitalista...

Quant a la segona pregunta, també és prou clar que molts dels assalariats no productius estan totalment identificats amb la lluita obrera, com poden ser els treballadors de Banca, Sanitat i serveis en general (transports, dependents de comerç, etc.). D'altra banda, en alguns casos caldria discutir què s'entén per treball productiu.

Pel que fa als assalariats cal tenir en compte dos criteris: l'un, que ja hem insinuat, que és el lloc ocupat en la jerarquia de l'empresa (directors, tècnics amb un grau de responsabilitat, encarregats, etc.) i l'altre la divisió del treball intel·lectual i manual en els diferents sectors de producció (empreses formades majoritàriament per tècnics, ensenyants, treballadors de serveis i funcionaris, etc.) o dins de la mateixa empresa (tècnics i delineants, tècnics d'organització o administratius, etc.).

El grup definit segons el primer criteri és més clar que es pot englobar en les fraccions petit burgeses. El grup definit seguint el segon criteri, en canvi, té més punts de coincidència amb la classe obrera. Com ja hem vist més amunt, certs sectors de serveis, on el treball és massificat i fins un cert punt desqualificat, aquesta identificació és notable. Pel que fa als sectors més poc massificats i més qualificats, només la seva posició respecte a la lluita de classes (que ha de comportar la crítica de la divisió del treball que els privilegia) pot acabar de definir-los.

És clar, doncs, que un sector d'assalariats forma part de la petita burgesia, que un altre forma part de la classe obrera i que un tercer

sector que resta menys definit pot ser considerat petita burgesia però amb certes matisacions. El paper dels tècnics s'ha de situar dins d'aquesta perspectiva. Les tesis de Serge Mallet sobre "la nova classe obrera" aporten elements de reflexió interessants, però no tenen en compte el procés de qualificació i alhora de desqualificació inherent al desenvolupament capitalista.³

Pel que fa al tema que tractem, podem considerar que una bona part d'aquests assalariats se senten més identificats ideològicament amb les fraccions petit burgeses.

Així, doncs, com a conclusió, distingirem en aquest tema els grups socials següents:

1. Alta burgesia.
2. Mitjana burgesia.
3. Petita burgesia (incloent-hi certs sectors assalariats).
4. Classe obrera (incloent-hi certs sectors assalariats no directament productius i els assalariats del camp).
5. Grans propietaris rurals.
6. Petits propietaris i arrendataris.

El mot nacionalisme és plural:

1) El seu significat més elemental seria el de moviment basat en la solidaritat entre els diferents membres de la nació, pel fet de compartir determinades situacions, condicions o problemes comuns.

2) Com un cas particular dels conflictes provocats pels interessos oposats entre grups socials, també significa el moviment provocat per l'enfrontament entre dues nacionalitats (que sempre es materialitza per mitjà de l'enfrontament entre les classes socials de les diferents nacionalitats, ja sigui entre les respectives classes dominants quan aquestes tenen un poder polític propi o entre classes dominants i classes dominades quan aquelles comparteixen el poder polític). Dintre d'aquest significat, el mot nacionalisme tant ha servit per a designar el moviment polític de lluita d'una nacionalitat per a alliberar-se de l'opressió (en aquest sentit nacionalisme és sinònim de moviment d'emancipació o d'alliberament nacional), com per a designar

³ André Gorz: "Tècnica, tècnics i lluita de classes".

el moviment polític d'una nació dominant contra una nació dominada (en aquest sentit és sinònim d'imperialisme).

3) Com a extensió i concreció política del significat anterior, el nacionalisme és també el moviment polític, al si d'una nació, per a obtenir un poder polític (Estat) propi.

4) També pot significar la ideologia que dona primacia als valors nacionals dins la vida social i política. En aquest sentit, es tracta d'una ideologia segregada per les classes dominants per a cohesionar el grup amb una funció primordialment mixtificadora de la realitat social. La ideologia nacionalista ha tingut diferents continguts segons el paper jugat per les classes dominants. En el cas de la burgesia, ha estat progressista i liberal quan la burgesia era la classe popular ascendent contra l'aristocràcia i clarament conservadora o reaccionària quan ja s'ha trobat al poder.

La ideologia nacionalista portada al seu extrem absolut ha generat el feixisme. Les monstrositats comeses sota aquests règims "nacionalistes" són la causa de la reacció negativa davant del terme nacionalisme a molts països europeus.

Veiem, doncs, que el nacionalisme té més d'un significat: és alhora un moviment basat sobre un sentiment de pertinença, un moviment de lluita i una ideologia i que les diferents realitats que expressen es presenten sovint interrelacionats.⁴ És evident, per exemple, que el nacionalisme (moviment) d'una nació dominant està fortament marcat per la "ideologia nacionalista" generada per les classes dominants (p. ex. l'espanyolisme). En canvi, el nacionalisme (moviment) d'una nació dominada -que s'oposarà al nacionalisme de la nació dominant- estarà marcat per la classe que sigui hegemònica en el moviment. Pot caure en la "ideologia nacionalista" si la direcció és portada per la burge-

sia o per sectors populars sense una clara consciència de classe o, en canvi, pot ésser orientat amb una línia marxista si és la classe obrera qui en pren la direcció conscient.

És evident que el terme nacionalisme pot portar a confusió perquè designa, al mateix temps, conceptes tan oposats com els moviments d'alliberament nacional i l'imperialisme, o perquè designa alhora els moviments d'alliberament nacional lligats a la lluita per l'alliberament social i els moviments lligats a una ideologia burgesa, que manté la dominació de classe.

Sota el nom de nacionalisme s'han presentat el feixisme, el nazisme, la Falange espanyola, etc. i la "ideologia nacionalista" ha servit per a camuflar la lluita de classes i està estretament relacionada amb el xovinisme, el racisme, etc... És per això que sovint per a designar la lluita de les diferents nacions oprimides és preferible -com diem més amunt-, el terme moviment d'alliberament nacional que està al marge de tota la càrrega negativa del mot nacionalisme.

D'entrada, és clar que el nacionalisme com a moviment vindrà marcat per la classe o les classes socials que l'impulsin.⁵ Així podem parlar de nacionalisme burgès o de nacionalisme popular si és la burgesia o són les classes populars les que dirigeixen aquest moviment.⁶ Podem parlar per la mateixa raó de nacionalisme obrer? En un sentit estricte és evident que sí, malgrat que en aquest cas el fet d'ajuntar els dos termes (nacionalisme i obrer) ens resulti xocant pel sentit que sovint s'ha donat al terme nacionalisme com a oposat o contradictori amb internacionalisme. D'altra banda no deixa de ser interessant de remarcar que, si parlar de nacionalisme obrer pot ser un contrasentit, és precisament perquè el moviment obrer no ha donat una resposta prou clara al dualisme nacionalisme - internacionalisme.

⁴ Per això és sorprenent que una coneguda enciclopèdia catalana defineixi el nacionalisme com "Actitud política derivada directament del fet d'atribuir, en un terreny ètico-polític, un valor altíssim al fet nacional o a la nació".

⁵ El llibre de Beltza: "Nacionalismo vasco y clases sociales" ofereix importants punts de reflexió sobre aquesta qüestió.

⁶ Quan parlem de classes populars ens referim als grups 3, 4 i 6 de la divisió que hem proposat.

La influència ideològica d'una classe sovint arriba més enllà de la pròpia classe. Això explica que el nacionalisme popular, tant pugui caure sota el domini ideològic de la burgesia, com ésser impulsat pel moviment obrer.

El nacionalisme burgès apareix a Europa al segle XIX, lligat al procés d'ascensió de la burgesia com a classe dirigent. El nacionalisme burgès des de la seva aparició estarà lligat a la dinàmica burgesa i portarà al seu si les contradiccions d'aquesta classe. D'una banda, com a classe dirigent de la lluita popular contra el poder feudal, la burgesia és una classe revolucionària i el nacionalisme està lligat a la destrucció del poder absolut i a la implantació de la sobirania popular, identificada amb sobirania nacional.

El nacionalisme burgès havia de reflectir ja des del començament els interessos exclusius de classe en què es basava, interessos que es manifestarien a nivell polític-social en la limitació de la democràcia als seus aspectes formals i, a nivell ideològic, en l'intent d'amagar les contradiccions reals de classe existents a la societat, tot servint-se d'un suposat interès nacional superior.

La concepció burgesa de la nació i el nacionalisme burgès són per aquesta raó idealistes. És per mitjà d'aquesta idealització que la burgesia pot reeixir a fer passar per interessos nacionals el que no són més que interessos exclusius de classe. La "ideologia nacionalista" generada per la burgesia (i en general per les classes dominants) és -com ja destacàvem abans- una ideologia mixtificadora de la realitat nacional. Posa a primer terme uns pretesos "valors nacionals" que serveixen per a amagar la realitat social i les seves contradiccions.

El nacionalisme popular, en oposició al nacionalisme burgès, apareix en l'etapa actual d'internacionalització del capital com a resposta a l'avanç de l'imperialisme i la seva tendència a l'homogeneització de la població sota els models de les nacions dominants. Per la seva mateixa composició social no-burgesa aquest moviment és interclassista i potencialment anticapitalista. Com hem indicat més amunt tant pot ser orientat per una ideologia nacionalista burgesa, com pel marxisme,

d'aquí l'ambigüitat de molts d'aquests moviments a l'actualitat.

Quan la dinàmica del moviment és impulsada per sectors petit burgesos, l'orientació burgesa esdevé dominant i influeix a la resta de les classes socials, fins i tot amplis sectors de la classe obrera. Per la seva funció mixtificadora, la "ideologia nacionalista" és una arma perillosa per al moviment obrer, pel fet que pot arrossegar importants sectors populars i fins i tot obrers al marge dels seus objectius de classe. Tant en la seva variant més conservadora i xovinista, com en la variant més liberal i progressista, el nacionalisme petit burgès es troba limitat per la seva dependència econòmica, social i ideològica de la burgesia.

La seva radicalitat nacionalista cau sovint en el verbalisme per la seva ambigüitat respecte a la lluita de classes i per tant davant el poder polític dominant. Per la primacia que sol donar a la nació (ideologia nacionalista), no pot donar una resposta clara a la qüestió nacionalisme - internacionalisme.

Quan la dinàmica del moviment és impulsada pel moviment obrer és possible de superar, partint d'una anàlisi materialista, els plantejaments idealistes i comprendre la nació com una societat concreta i real amb l'existència de les diferents classes i sectors socials i els seus interessos oposats. És possible partir del principi de la igualtat més absoluta entre totes les nacions i del dret a l'autodeterminació (que vol dir dret a l'Estat propi) i superar positivament la qüestió nacionalisme - internacionalisme.

Dissortadament aquesta línia d'integració nacionalisme (moviment d'alliberament nacional) - internacionalisme no ha estat dominant en el passat al si del moviment obrer. Aquest més aviat s'ha debatut entre un cosmopolitisme abstracte (Rosa Luxemburg), un internacionalisme sobre la base de les grans nacions (Marx), i un cert oportunisme en el plantejament estratègic del problema (Lenin). Cal també dir, però, que és possible retrobar simultàniament amb les actituds generals esmentades, una línia en un sentit més clarament positiu especialment en el moviment obrer de les nacions oprimides, d'una manera especial aquelles on la clas-

se obrera ha tingut un cert pes social i polític (p. ex. Irlanda, Països Catalans, Euskadi, etc.).

L'actitud de les diferents classes socials catalanes davant la lluita d'alliberament nacional només es pot entendre a partir d'una interpretació històrica que té com a data significativa la pèrdua de les institucions pròpies, com a conseqüència de la derrota de la guerra de successió i la implantació del decret de Nova Planta.

És a partir d'aquests fets que es va configurant el nou Estat espanyol sobre una nova aliança de classes. A partir d'aquest moment la burgesia catalana basarà el seu status de classe dominant dins la societat catalana-, en la seva situació de dependència del poder polític estranger i l'Estat espanyol se servirà de la burgesia catalana per a exercir el seu domini a la societat catalana.

Parlar de nacionalisme i classes socials als Països Catalans vol dir parlar de l'actitud de les diferents classes socials envers l'Estat espanyol i en funció del projecte de societat que cada casa pretén, el mateix podríem dir de l'Estat francès. (Per manca d'informació aquí només ens referirem als Països Catalans sota l'Estat espanyol).⁷

Tractarem a continuació cadascun dels grups socials que hem distingit a la societat catalana:

1) L'alta burgesia catalana està íntimament lligada al capitalisme monopolista espanyol, al seu torn dependent de les multinacionals europees o americanes.⁸ Forma part del que en podríem anomenar l'oligarquia dominant juntament amb els financers i terratinents castellans i l'alta burgesia basca. Dintre d'aquest sector oligàrquic l'alta burgesia catalana ocupa un paper subordinat.

L'Estat espanyol és bàsicament l'aparell

de poder d'aquesta oligarquia i per això està interessada a mantenir l'Estat espanyol sota la forma actual o lleugerament modificada. El seu projecte de nova societat és conservar el statu quo.⁹ L'alta burgesia catalana està interessada a mantenir l'Estat espanyol i per això és profundament espanyolista. És, doncs, nacionalista però nacionalista espanyola al servei de l'Estat opressor.

La política regionalista que ha portat en determinats moments l'alta burgesia catalana no contradiu aquesta afirmació general. La Lliga no fou mai un partit nacionalista català (en el sentit de reclamar l'Estat propi) i no passà de regionalista. Com ha dit Joan Fuster, la burgesia quan ha de triar entre la butxaca i la bandera es decideix per la butxaca, (que és el que representa l'Estat espanyol i la política espanyolista). D'altra banda, convé remarcar que la política de la Lliga no anava a combatre l'Estat espanyol, sinó a augmentar-hi la seva influència per mitjà de la pressió que pogués fer amb una política regionalista.

Les afirmacions més generals que hem fet sobre l'alta burgesia són vàlides tan al Principat com al País Valencià o a les Illes. En aquests dos darrers casos ni tan sols ha existit aquesta política regionalista i en general és -i ha estat- més "provinciana" i dependent de Madrid.

Dintre el sector social que acabem de descriure, hi entrarien els March de Mallorca, els Villalonga del País Valencià, i els Mateu, els Guardans i els Bertrand Güell al Principat, per posar alguns exemples.

2) La mitjana burgesia (definida com els sectors propietaris de la mitjana i la petita empresa) és un sector social dependent de l'anterior. La diferència fonamental rau en el fet que aquesta burgesia té els seus interessos en empreses situades en territori català i,

⁷ Per la urgència en la confecció d'aquest treball no he pogut incloure-hi alguns dels estudis sobre les classes socials als Països Catalans (A. Jutjar, Llorenç Capellà, etc.). Per això el nostre estudi no podrà ser ni molt detallat ni aprofundit com hauríem volgut.

⁸ Ernest Lluch ja destacà en un article publicat a Orifloma uns anys enrera els lligams més estrets del capitalisme català amb el capitalisme europeu mentre que a Madrid hi tenia més influència el capital americà.

⁹ Perfilant més podríem distingir encara dos subsectors: l'un més minoritari, lligat als privilegis franquistes dels sectors no productius (immobiliàries, urbanitzacions, etc.) i l'altre, més innovador, als sectors productius. Aquest darrer grup és important al Principat i ho és molt menys al País Valencià i a les Illes.

per tant, està més interessada que no pas l'alta burgesia en l'augment de llur rendiment. D'aquí el seu interès a resoldre els problemes d'infraestructura i de denunciar els avantatges aconseguits per sectors no productius durant el franquisme.

Igual com l'alta burgesia està interessada a mantenir l'Estat espanyol, però augmentant la seva influència relativa dins aquest Estat, i per això intenta convertir-se en el grup social dominant al propi país. Pels seus mateixos interessos, més relacionats amb la realitat catalana, i pel seu allunyament relatiu dels grans monopolis és més clarament autonomista. L'autonomia política més o menys estesa els interessa per diferents raons:

a) per a solucionar els problemes que afecten les seves empreses, agreujats pel desinterès del govern de Madrid.

b) Per a consolidar la seva posició de poder. Tanmateix, tal com ja dèiem en parlar de l'alta burgesia, la seva política autonomista no posarà mai en perill l'Estat espanyol que és la garantia de la seva posició de privilegi social als Països Catalans.

La mitjana burgesia, a cavall entre una política espanyolista i una política "catalanista", manté una actitud ambigua respecte a la qüestió nacional. Tot i defensar en algun cas aïllat una política formalment nacionalista, la seva pràctica no passa de regionalista ja que no té una resposta clara, ni respecte al grau de poder propi a reclamar (Estat propi), ni respecte a quin és l'abast de la nacionalitat catalana (Països Catalans).

Es tracta d'un sector social important al Principat (Banc Industrial de Catalunya, Banca Catalana, etc.), perquè disposa d'un poder econòmic remarcable amb l'intent de convertir-se en força hegemònica al propi país. Aquest intent la pot portar a enfrontar-se en determinades circumstàncies amb els sectors monopolistes (alta burgesia). També cal destacar la seva notable influència entre importants sectors de la petita burgesia.

Al País Valencià i a les Illes aquest sector no és tan definit, però hi podem trobar algu-

nes de les característiques esmentades en la indústria valenciana lleugera (mobles, joguines, construcció), o entre els comerciants de fruita o en l'hosteleria encara no controlada totalment pels *tours operators* a Mallorca.

Tant al País Valencià com a les Illes (de manera semblant al que hem dit de l'alta burgesia) són sectors molt més espanyolistes, és a dir, molt més subordinats a la burgesia dominant i amb poca possibilitat d'esdevenir hegemònics al seu país respectiu.

3) La petita burgesia (tal com l'hem definida més amunt), és una classe clau dins els moviments nacionalistes per diferents raons:

a) Es una classe relativament nombrosa ¹⁰ (encara que atomitzada).

b) Ocupa una situació aparentment "neutral" en la lluita de classes, la qual cosa li permet i la condiciona a utilitzar el nacionalisme com a ideologia "neutral" i com a aglutinant de la nació per damunt de les classes.

c) Ocupa un lloc privilegiat dins la divisió del treball: treball intel·lectual, funcions dirigents, etc. Es la classe d'on surten majoritàriament els intel·lectuals i la producció cultural. Generalment és d'aquests sectors d'on sorgeixen les línies d'acció cultural i política nacionalistes.

La posició privilegiada de la petita burgesia en la jerarquia social, li permet de tenir un coneixement del funcionament econòmic capitalista i de l'aparell de l'Estat, cosa que faria possible per part d'aquesta classe una alternativa al sistema si arribés a cohesionar-se i manifestar amb claredat un projecte social i polític propi i diferent del burgès, cosa difícilment realitzable a causa de la seva subordinació a la burgesia.

És una classe que difícilment pot mantenir una política realment autònoma. A la pràctica, tot moviment polític impulsat per la petita burgesia acaba afavorint o bé una política burgesa dominant, o a la classe obrera si s'insereix en una dinàmica de canvi social emmarcat en un procés revolucionari.

¹⁰ Beltza, op. cit., la situa a Euskadi entre el 10 i el 15 % de la població. Al nostre país el percentatge no deu ser gaire diferent.

Malgrat aquesta manca d'autonomia, és una classe que inclou professions liberals, tècnics, intel·lectuals, etc. tots ells sectors amb una àmplia incidència social i cultural.

L'actitud de la petita burgesia respecte a l'Estat espanyol és diferent de la que sosté la burgesia. No té cap interès concret a mantenir l'Estat espanyol i per això mateix és capaç de potenciar una política nacionalista. Aquest fet és prou clar als Països Catalans on quasi tota l'acció cultural i nacionalista durant el franquisme ha estat potenciada per la petita burgesia, encara que no sempre amb actituds corresponents a les alternatives socials d'aquesta classe, sinó més aviat lligades al moviment obrer. La mateixa idea de Països Catalans ha sorgit de la petita burgesia, però tan sols ha estat assumida políticament per organitzacions que es reclamen del marxisme o del socialisme en general. La petita burgesia és encara actualment al nostre país la base social més important per una política nacionalista, encara que cal afegir que la base social s'estén cada vegada més entre la classe obrera (partint de certs sectors tècnics i de serveis principalment a causa del nivell cultural i de la procedència nacional).

Com ja hem comentat a la introducció, la més gran debilitat de la petita burgesia prové de la seva posició en la lluita de classes ja que es troba ideològicament dependent de la burgesia en el planteig del seu nacionalisme i ja hem vist quines eren les contradiccions del nacionalisme burgès. El seu nacionalisme és -o pot ser- radical, però la seva alternativa social és ambigua perquè no comporta una ruptura amb el sistema capitalista. Com a màxim és progressista comparada amb la burgesia, progressisme que correspon en les nostres coordenades a un plantejament socialitzant o socialdemòcrata.¹¹

Sense oposar-se frontalment a la burgesia i al sistema capitalista i per tant al seu Estat, com és possible una política coherent de reconstrucció nacional? Aquesta és la

més gran contradicció de la petita burgesia nacionalista.

4) La classe obrera és la classe majoritària de la societat catalana, encara més si hi incorporem aquells sectors assalariats que hem considerat a la introducció.

Aquesta classe ni està interessada a mantenir l'Estat espanyol, com la burgesia, ni té l'actitud conservadora respecte al sistema social que manté la petita burgesia. Objectivament és, doncs, l'única classe que pot dirigir la lluita contra l'Estat espanyol i per la reconstrucció nacional dels Països Catalans.

Hi ha però una sèrie de factors que vindria explicitar per a analitzar l'actitud de la classe obrera catalana respecte a la lluita d'alliberament nacional.

a) La classe obrera, com qualsevol altra classe, no és homogènia. A part dels sectors immigrants als quals farem referència convé destacar que l'actitud respecte a la qüestió nacional és variable segons els sectors considerats. En general podem dir que la classe obrera comparteix amb les altres classes populars una actitud favorable a la lluita d'alliberament nacional. Sense entrar a detallar els diferents sectors, és interessant de fer notar que la consciència nacional sol ser més clara entre els sectors obrers que tenen un nivell cultural més elevat, sector que en general coincideix amb la població autòctona i d'altra banda amb sectors on -a causa de la posició ocupada en la divisió del treball- la consciència de classe és més esmorteïda. És una contradicció que val la pena de posar en evidència per tal d'intentar resoldre-la.

b) Cal destacar la influència de la ideologia dominant. Com digué Marx al Manifest Comunista, "les idees dominants d'una època sempre han estat només les idees de la classe dominant". Això es manifesta dins la classe obrera en la dependència dels models burgesos (espanyols o catalans). L'espanyolisme està arrelat a la classe obrera com ho ha es-

¹¹ Això no vol pas dir que els partits socialdemòcrates siguin de base social petit burgesa. Com és sabut no hi ha una correspondència exacta entre els partits polítics i les classes socials. Un dels fets més interessants a destacar és la presència de membres de la petita burgesia en la direcció de molts partits obrers. De manera semblant podem veure que certs partits de base social petit burgesa són dirigits per elements de la mitjana burgesia.

tat a les altres classes socials catalanes, com a conseqüència de la dominació espanyola, particularment greu durant el franquisme. Cal advertir que així com el procés de catalanització cultural ha estat important entre la petita burgesia, ho ha estat molt menys entre la classe obrera per raons òbvies de dificultat d'accés a certes formes culturals.¹²

També cal tenir en compte a un altre nivell més reduït, però cada vegada en augment, la influència ideològica de la burgesia catalana sobre la classe obrera. Això explica que sovint certs plantejaments nacionals al si de la classe obrera (de les seves organitzacions i partits) no s'apartin dels que fa la petita burgesia catalana. La doble influència espanyolista d'una banda, nacionalista burgesa catalana de l'altra, és prou estès encara en diferents graus i segons els sectors.

Pel que hem dit en parlar de la burgesia, és evident que aquestes influències seran diferents del Principat al País Valencià i a les Illes, on la influència espanyolista és més gran però per la mateixa debilitat de la "burgesia nacional" la influència burgesa en el moviment nacionalista català és menor.¹³

c) Un altre factor a tenir en compte és l'origen o la procedència nacional o ètnico-cultural dels immigrants que representen un percentatge important de la classe obrera catalana.

Històricament i encara actualment l'existència de la immigració majoritàriament castellano-parlant ha estat utilitzada per a frenar la lluita d'alliberament nacional (lerrouxisme). La política lerrouxista és un instrument important en mans de la dreta espanyolista per a dividir la classe obrera catalana. Aquesta política és un perill i continuarà essent un perill mentre la classe obrera (les seves organitzacions i partits) no assumeixi amb totes les seves conseqüències la lluita

d'alliberament nacional que és l'única perspectiva des de la qual es pot plantejar una política clara d'unitat de la classe obrera, sobre la base d'identificació amb uns mateixos objectius.

d) Finalment encara convindria destacar un altre factor que ja hem insinuat: l'ambigua política de moltes organitzacions i partits obrers. Més amunt ja hem parlat de la resposta poc clara que ha donat històricament el moviment obrer a la qüestió d'alliberament nacional, internacionalisme, almenys pel que fa a les teories més conegudes o divulgades.¹⁴

Això es tradueix al nostre país amb una política poc clara per part de molts partits catalans, la traducció més clara de la qual a nivell organitzatiu és la manca d'autonomia organitzativa, la dependència en més o menys grau de partits espanyols (sucursalisme). Malgrat tot en el moviment obrer català hi ha hagut -i hi ha- tendències importants per a un plantejament correcte de la qüestió que ens fan pensar en la possibilitat d'una evolució favorable.

5) Els grans propietaris rurals no tenen una gran importància social als Països Catalans a nivell general. La seva influència és gran especialment a les zones més pobres, que solen coincidir amb els conreus de secà de l'interior, tant del Principat com del País Valencià i de les Illes. Aquest grup social políticament estigué lligat a les lluites carlines del segle passat i representà una resistència important contra el domini burgès.

El nacionalisme d'aquest grup té una base tradicional i està estretament lligat a una determinada concepció cristiana, de la qual Torras i Bages al Principat es podria considerar un exemple. Així com al Principat aquest nacionalisme tradicional fou minoritari, ja que la Renaixença tingué principal-

¹² Una de les limitacions més grans del moviment d'alliberament nacional és que la classe obrera que és la classe que potencialment el pot realitzar sigui alhora una de les classes més desarmades quant a l'accés a certs nivells culturals i, per tant, manipulable.

¹³ Així com al Principat hi ha importants sectors "nacionalistes" catalans d'orientació burgesa o petit burgesa (juntament també amb importants sectors d'orientació esquerrana) al País Valencià i a les Illes aquests sectors són majoritàriament esquerrans.

¹⁴ Entre els teòrics importants poc coneguts i que aporten elements importants a l'anàlisi de la nació hi ha Otto Bauer. Actualment M. Rodinson i l'equip de la revista "PLURIEL", entre d'altres.

ment una base social urbana, al País Valencià i a les Illes la cultura catalana durant el segle XIX i principis del XX en restà fortament marcada.

El projecte polític dels grans propietaris rurals és un retorn al passat, un retorn a les "tradicions catalanes", si convé per mitjà d'un Estat fort que les garanteixi. Oposats als sectors socials progressistes i demòcrates, tot i ser culturalment catalans, sovint mantenen posicions marcadament espanyolistes perquè consideren que l'Estat espanyol -malgrat tot- pot conservar amb més eficàcia la seva situació social que no pas un possible Estat català.

6) Els petits propietaris i els arrendataris són els sectors socials més importants del camp català, tant al Principat com al País Valencià i a les Illes. Els jornalers només són importants en zones molt concretes del país i molt sovint és mà d'obra temporera, en part immigrada.

A grans trets, hi podem distingir dos grans sectors quant a les seves actituds sociopolítiques. Un sector empobrit de secà i un sector més ric de regadiu. El primer manté en general actituds més conservadores sota el domini i la influència dels grans propietaris i de l'església tradicional.

El segon, d'altra banda majoritari al nostre país, és el sector més actiu econòmicament i socialment i, per això mateix, manté una certa independència.

El nacionalisme d'aquest sector es podria englobar en el que hem anomenat nacionalisme popular i amb una actitud en molts aspectes semblant al de la petita burgesia i, per les mateixes raons que hem dit en aquell cas, tan pot caure en el nacionalisme burgès (del qual és més dependent actualment almenys ideològicament), com lligar-se amb altres sectors populars amb els quals té uns interessos comuns.

L'augment cada vegada més gran del capitalisme al camp pot ser un factor important d'acostament dels pagesos a la classe obrera.

Hem vist, doncs, que les diferents classes i els diferents sectors socials mantenen actituds diverses respecte a la lluita d'alliberament nacional. Alguns clarament oposats a aquesta lluita, d'altres clarament favorables; finalment també d'altres mantenen una certa ambigüitat que només es pot superar a partir d'un procés lligat a la lluita de classes i a la manera que aquesta es manifesta als Països Catalans i a l'Estat espanyol.

Al llarg d'aquestes ratlles -forçosament molt esquemàtiques- hem volgut destacar especialment la dependència de sectors importants de les classes populars, i de la classe obrera especialment, respecte al nacionalisme burgès, (espanyol o català). Davant la manca d'iniciativa en la lluita d'alliberament nacional per part del moviment obrer (almenys a un nivell majoritari), és més que probable que el nacionalisme es vegi hegemonitzat a nivell de masses per la burgesia o per sectors petits burgesos subordinats a aquella. La situació política al Principat, i en certa mesura al País Valencià, semblen confirmar aquesta previsió. Les conseqüències polítiques d'aquest fet són prou evidents perquè calgui insistir-hi ara novament.¹⁵ El que és clar és que la resposta només pot consistir en la recuperació de la iniciativa per part de la classe obrera, la qual cosa vol dir que assumeixi en profunditat els objectius d'alliberament nacional tot recollint les aspiracions de les altres classes populars catalanes. Aquesta és la base per a l'articulació d'un ampli moviment popular -d'un bloc nacional popular- no tan sols perquè l'alliberament nacional sigui possible sinó i al mateix temps perquè els objectius de la classe obrera siguin una realitat.

¹⁵ Que existeixin formacions polítiques nacionalistes de base i de plantejaments petit burgesos no ens sembla problemàtic. El que destaquem és que el nacionalisme (el moviment d'alliberament nacional) passi majoritàriament per aquelles coordenades.

L'ENSENYAMENT I LA QÜESTIÓ NACIONAL ALS PAÏSOS CATALANS

Jordi Monés i Pujol-Busquets

La bibliografia sobre la qüestió nacional i l'ensenyament als Països Catalans s'ha de considerar inexistent i, respecte de la investigació sobre aquest camp no sembla que hàgim arribat ni tan sols a les beceroles. El meu treball, per altra banda, no ha passat d'una primera fase de recerca de dades, a més molt incompleta.

Resulta difícil aventurar definicions sobre el veritable sentit d'educació nacional, concepte complex a causa de les implicacions nacionals i socials; en aquest sentit, no existeixen en els diversos camps del pensament exposicions gaire precises.

En aquestes condicions, es fa difícil apuntar qualsevol hipòtesi mínimamente vàlida; malgrat tot, he cregut convenient exposar algunes reflexions sobre una qüestió de la qual no s'ha encetat cap mena de debat.

El procés de desnacionalització i desmembració que sofreixen els Països Catalans, sobretot a partir del triomf militar de les tropes de Felip V^è, no farà factible l'elaboració d'una pedagogia nacional, ni la implantació d'un sistema educatiu propi, precisament en els anys que neixen, es desenvolupen i se solidifiquen les estructures escolars dels Estats europeus. Cal puntualitzar, però, que l'esmentada estructuració es realitzarà, malgrat la intensa repressió, molt lentament als Països Catalans de l'Estat espanyol, per moltes i variades raons d'entre les quals cal enumerar:

a) La resistència social a l'absorció i assimilació a la cultura i la llengua de Castella.

b) Les dificultats d'adaptació a un sistema educatiu que ignora i menysprea la realitat socio-cultural dels Països Catalans, tant, considerats en el seu conjunt com individualment.

c) La incapacitat dels diferents governs de l'Estat espanyol per a organitzar i fer viable una estructura educativa moderna.

Em sembla que no cal insistir sobre el fet de la incompetència de la classe dominant de l'Estat espanyol per a bastir un sistema d'ensenyament adaptat a les necessitats d'una societat industrial moderna, perquè és un tema prou estudiat i que no constitueix un problema específic dels Països Catalans. Em limitaré, doncs, a tractar els punts a) i b) i no pas separatament sinó d'una forma global.

El procés d'assimilació a nivell educatiu es desenrotlla amb entrebancs a tots els Països Catalans; les dificultats, però, seran molt més manifestes al llarg del segle XVIII, durant el qual es mantindrà l'escolarització en la llengua del poble, almenys a nivell primari, tot i que la castellanització avançava progressivament, especialment a les classes altes. Malgrat la deserció lingüística, les esmentades classes evidencien una certa resistència a la total absorció, no solament en el rengle polític, sinó també en el terreny cultural i educatiu. En el camp polític, cal recordar la *Representació* de 1760 i, en el món de la cultura i l'ensenyament i cenyirt-nos específicament al Principat, solament com exemple, l'obra de les Acadèmies Científiques

i Literàries de Barcelona, el treball de la Junta de Comerç per a integrar-nos en els corrents culturals i educatius del seu temps i la resistència a l'uniformisme cultural i lingüístic representat per la universitat de Cervera.

L'obra dels esmentats organismes, castellana per la llengua però no tant pels horitzons, resulta evidentment contradictòria; aquesta contradicció s'ha de considerar totalment normal, sobretot si tenim en compte les condicions polítiques, gens satisfactòries per al desenvolupament de propostes alternatives a nivell escolar, especialment a partir de la darrera trentena del segle XVIII.

Aquests organismes practicaven una política educativa, en certa manera, particularista, més o menys equivalent al que avui entenem com a descentralització; política afavorida, en aquell moment, per la manca d'una estructura escolar prou desenvolupada. Cal exceptuar l'ensenyament universitari, on el control governamental resultava més evident; val la pena assenyalar, per altra banda, que la institució universitària no esdevenia un mitjà prou eficaç de castellanització, per no satisfer les necessitats científiques, culturals i professionals de les classes dirigents dels Països Catalans de finals del segle XVIII i principis del XIX.

Malgrat la participació de les esmentades classes dirigents dels Països Catalans en l'elaboració de propostes i projectes per a la reforma de l'ensenyament de l'Estat espanyol, contribució més o menys important segons els països i segons les èpoques, es manifesta una resistència sorda a l'absorció, especialment a l'època en què es forjava el corpus legislatiu que desembocaria en la llei Moyano de 1857. En general, aquesta resistència se'ns presentava a través d'actituds individuals que poden prejutjar un corrent nacionalista en el futur, però que en aquell moment no passaven de posicions de defensa enfront de l'exarcebat centralisme que s'instal·la en el si dels òrgans de govern de la monarquia espanyola, especialment a partir de la dècada moderada.

En el terreny concret de l'ensenyament, no podem parlar de canvis apreciables fins a la Revolució de Setembre de 1868 i encara només a nivell qualitatiu i molt concretats al

Principat. Durant aquesta època comencen a aparèixer propostes alternatives concretes, però sense adoptar un caràcter globalitzador, ni pel que fa a les qüestions estructurals ni des de l'angle programàtic.

Convé remarcar que ni aleshores, ni més endavant, ni avui, àdhuc en els moments que el moviment nacionalista ha assolit una major incidència política i social, ningú no s'ha plantejat la necessitat d'elaborar, ni tan sols com a perspectiva de futur, un programa nacional d'educació de llarg abast nacionalista i nacionalitzador. Cal puntualitzar, deixant al marge consideracions de tipus social, que no és gaire definible el terme educació nacional, però no podem substreure'ns, per altra banda, a la realitat d'una educació modelada d'acord amb els esquemes político-ideològics de la classe o classes socials detentadores del poder en els Estats tan nacionals com plurinacionals.

Val a dir que, per a comprendre el cas particular dels Països Catalans, no es pot oblidar la seva situació política i partir de la base que els grups polítics i socials dels diversos Països Catalans no han dominat en cap moment els ressorts del poder polític, i no em passo per alt la Mancomunitat i les dues Generalitats del Principat, i no cal que parlem dels actuals Consells del País Valencià i de les Illes.

No vull pas significar que no hi hagi hagut intents nacionalitzadors, sinó simplement que aquests han estat molt parcials i fonamentalment que, en el cas de l'educació institucionalitzada, hom ha identificat, fins i tot en els sectors nacionalistes més conscients, nacionalisme escolar amb llengua d'escolarització. Hem de salvar sempre les excepcions, però cal precisar que en aquesta qüestió presenten un caràcter molt més individual que no pas social i polític.

Així, doncs, la qüestió de la llengua escolar esdevé, al meu entendre, l'única reivindicació estructurada i coherent de caràcter nacional, fet molt més exclusiu encara al País Valencià i les Illes on no s'arriba a formar un grup nacionalista socialment i políticament prou important per a actuar d'aglutinador de reivindicacions nacionals que es projectin

més enllà de la problemàtica de la llengua educativa.

Fixada aquesta premissa, convé puntualitzar que no pretenc ni tan sols esbossar l'evolució històrica dels problemes que planteja la normalització lingüística, tot i ésser una qüestió poc estudiada, sobretot des de l'angle polític i especialment a nivell global de Països Catalans; em limitaré, doncs, a remarcar uns quants punts concrets, a causa precisament de les seves connotacions polítiques.

Concretant-me al Principat, on aquesta qüestió presenta un major interès i al llarg d'un període que s'inicia durant l'època revolucionària (1868-1874) i que no sabem quan acabarà, se'ns presenten tres estadis, els quals, d'acord amb la terminologia actual, força vàlida per a expressar els canvis en l'evolució històrica, podrien resumir-se en:

- 1) Català a l'escola, que pot equiparar-se, en certa manera, amb bilingüisme educatiu.
- 2) Escola en català que només ve definida per la llengua d'escolarització.
- 3) Escola catalana, terme que no respon a una significació gaire concreta, com ja veurem més endavant.

En realitat, no es tracta ben bé d'estadis diferents sinó de distintes formulacions polítiques. Per a comprendre-ho cal no oblidar que la radicalització dels plantejaments està en funció del grau de conscienciació envers la qüestió nacional, que ve determinat per una serie de factors, entre els quals la major o menor llibertat política i la correlació de forces representen un paper essencial.

Es fa difícil precisar i delimitar la importància socio-política dels estadis enumerats, però si partim de la base que acabo de formular, hi ha d'haver una certa relació entre els esmentats plantejaments i el món socio-polític.

Seguint aquesta argumentació i d'acord amb les dades que posseïm, no seria difícil demostrar que, durant el primer període de la Restauració, hom es limitava a demanar la introducció del català a l'ensenyament, especialment a les primeres edats escolars, com un mitjà de facilitar l'escolarització en la llengua oficial. Val a dir, però, que la qües-

tió no és tan simple, perquè durant aquests anys es manifesten tendències molt més nacionalistes amb alternatives específiques que constituïran la base de les reivindicacions dels períodes posteriors.

Durant els primers anys del segle XX i pràcticament fins a la creació de la Mancomunitat, tot i els evidents alts i baixos, ens trobem amb una creixent demanda d'escolarització en català, eixugada en part per una sèrie d'institucions privades de caràcter nacionalista. No podem negligir el fet que l'escolarització en català a tots els nivells, efectiva i real a l'ensenyament primari i superior, constituïa una reivindicació que anava més o menys aparellada a la integració de la nostra cultura i de la nostra pedagogia als corrents europeus d'avantguarda. El planteig d'escola catalana, al meu entendre d'escola nacional, resultava molt minoritari i evidentment confús; no sembla que surtin a la llum pública nous elements que enriqueixin les aportacions dels peoners del període revolucionari i de la primera època de la Restauració.

Els primers assaigs d'introducció de català a l'escola i d'escola en català, quantitativament importants, s'han de situar en un període que s'inicia pels volts del 1914 i es prolonga fins al final de la guerra civil, amb el parèntesi de la Dictadura. La nova situació genera noves necessitats, ja que la pràctica educativa mostra la insuficiència dels plantejaments. La concepció del català com a llengua vehicular entra en crisi i hom assenyala la necessitat d'utilització de la llengua catalana com a vehicle fonamental d'escolarització. El català a l'escola esdevé normal i l'escola en català una concepció molt generalitzada. Pel que fa al pas cap a l'escola catalana, el panorama no resulta tan clar. Ni la Lliga abans del 1923 ni l'Esquerra Republicana a partir del 1931 ens oferiran alternatives educatives plenament catalanes, capaces d'integrar el conjunt de la societat catalana i interessar tots els graus de l'ensenyament.

En el cas específic dels homes de la Lliga i llurs aliats, tot i portar a la pràctica un programa educatiu català per la llengua i força coherent des de la seva perspectiva social, resulta arriscat considerar-lo com un planteig de burgesia nacional, amb un pla d'ac-

tuació definit a llarg i curt termini. Les interrelacions socials i polítiques de la Lliga amb l'aparell socio-polític de l'Estat espanyol condicionaven els seus esquemes polític-ideològics justificats sota les adjectivacions de realisme, pragmatisme, etc.

Pel que fa referència al bloc d'Esquerra Republicana, malgrat un programa i una actuació polítiques socialment i nacionalment més avançats que els de la Lliga, es quedaven també a mig camí. La seva política en el camp escolar era plena de vacil·lacions no sols polítiques, fet més o menys justificable, sinó, fins i tot, ideològiques; un cas ben representatiu és l'acceptació, tàcita algunes vegades, i implícita en d'altres, del terme escola nacional referit al conjunt de l'Estat, tot i que una crítica a aquesta concepció s'hagués de considerar, aleshores i ara, anti-constitucional. Pel que fa a la qüestió nacional hom es limitava a demanar que l'ensenyament depengués dels òrgans autonòmics de govern i declarar que l'ensenyament ha d'ésser català per la llengua i per l'esperit, sense massa especificacions concretes.

Els grups nacionalistes radicals tampoc no oferien alternatives clares en el terreny educatiu. Hom es limitava a simples declaracions de principis explicitades clarament a l'Estatut de l'Havana i, durant la República, a exigir l'aplicació de l'Estatut de Núria. Potser caldria precisar que, durant la guerra civil, especialment entre el juliol i el desembre de 1936, se'ns ofereixen des de l'esquerra nacionalista algunes formulacions, a nivell teòric i pràctic, des d'una clara òptica nacional. Les declaracions programàtiques, almenys a curt termini, s'han de considerar veritablement nacionalitzadores.

No cal insistir gaire sobre l'evolució dels expressats conceptes en els darrers quaranta anys, perquè la relació entre llibertat política i nacionalisme escolar resulta clara i diàfana. En aquest sentit, no es pot oblidar la situació política, que no permet ni tan sols parlar del català com a llengua escolar, com a mínim fins a la dècada dels seixanta; a partir d'aquests moments, d'una manera progressiva i d'acord amb l'evolució socio-política, se'ns van presentant els tres estadis enumerats, sense que això vulgui dir, ni de molt, que el

pas d'un estadi a l'altre signifiqui l'assoliment de l'anterior, tal com passava i convé puntualitzar-ho, en els períodes històrics anteriorment estudiats.

Val la pena assenyalar, però, que tot i les contradiccions político-ideològiques del nostre temps, es produeixen canvis qualitius remarcables en relació a l'època anterior a la dominació franquista, innovacions que van més enllà de les qüestions específicament lingüístiques.

En relació al problema de la llengua, concretament en els darrers anys, sota la influència de les descobertes de la sociolingüística, es va introduint el concepte de llengua social, per superar les antigues concepcions de llengua materna, difícilment aplicables per superar els problemes que planteja a nivell escolar la normalització lingüística.

Al marge de la llengua educativa, les noves formulacions sobre el concepte de nació i sobre la qüestió nacional, en general, deriven del procés d'alliberament nacional en el si de les nacions oprimides dels diversos estats europeus, tenen una clara repercusió en els programes escolars reivindicatius, formulats pels grups nacionalistes d'avantguarda dels Països Catalans; aquestes formulacions afecten fonamentalment una redefinició del marc geogràfic nacional, un intent de cercar solucions vàlides, àdhuc en el camp educatiu per a tots els països catalans, una temptativa de recuperació de la història educativa comuna per a comprendre substancialment els problemes que ens planteja a nivell particular i global l'estratègia desnacionalitzadora dels nostres Estats opressors, etc.

Amb aquestes quatre reflexions a un nivell molt elemental, només pretenia assenyalar l'ambigüitat del terme escola catalana, definida generalment com escola catalana per la llengua i pels continguts, però sense una clara especificació del marc nacional ni de l'àmbit social, i no parlem ja de l'elaboració d'un programa educatiu concret que fixi les perspectives de l'escola nacional catalana en el present i en el futur, dins d'una estratègia d'educació nacionalitzadora.

Finalment voldria remarcar que l'esmentada ambigüitat no està en contradicció amb l'existència d'una pedagogia catalana a tots

els nivells educatius, clarament diferenciada i amb una especificitat pròpia, ni desdii tampoc dels intents catalanitzadors que s'han donat en el camp de l'ensenyament al llarg dels períodes històrics que s'estudien en aquesta comunicació.

Convé precisar, abans de cloure aquest treball, que la manca de precisió de l'esmentat terme, escola catalana, no pot considerar-

se simplement com una falla dels nostres polítics o dels nostres educadors i quedar emmarcat, per tant, en el cercle político-professional de l'educació institucionalitzada, sinó que cal contemplar-la com una derivació o com una conseqüència del complex i contradictori procés d'alliberament nacional i social dels Països Catalans.

LES CLASSES SOCIALS MALLORQUINES I L'ESTAT ESPANYOL (1868-1910)*

Isabel Peñarrubia Marquès

L'any 1717, data del Decret de Nova Planta, significà per als Països Catalans la pèrdua de l'ur sobirania, passant a ser simples províncies administratives de l'Estat Espanyol. Aquest decret abolia constitucions i institucions de tots els PP.CC. sota el poder de Felip V. Tot això significà l'inici de l'Estat centralitzat, instrument polític i institucional de les revolucions burgeses. I deim l'inici, perquè aquesta unificació i vertebració estatal de territoris es va fent al llarg de tot el segle XIX mitjançant una sèrie de lleis i de decrets que van perfeccionant la maquinària estatal. A partir del 1830, apareix l'exèrcit permanent, passa necessària per a la conservació d'aquest estat imposat, que substitueix els sometents als PP.CC. L'exèrcit permanent anirà acompanyat de la creació d'altres cossos repressius com la policia secreta que substituirà els agutzils i el naixement, l'any 1844, de la Guàrdia Civil. El 1833, es creen les províncies, divisió político-administrativa del territori feta sense tenir en compte els diferents territoris nacionals, d'una forma centralista i uniformitzadora. El municipi i la província a partir d'ara passen a ser mers gestors dels interessos estatals dirigits des de la capital. Entre 1880 i 1889, s'unifiquen les diferents legislacions de les antigues nacions seguint el model castellà en el Codi Civil Espanyol. L'aparell estatal necessita una font estable de finançament, que es crearà en aquesta època mitjançant la recollida periò-

dica d'impostos, un dels més importants n'era el de consums. Un exèrcit de funcionaris formarà la burocràcia en què descansa aquesta complicada maquinària. En una paraula, totes les llibertats nacionals que contemplaven els furs de les nacions que passen a formar part del nou estat foren abolides. Entre aquestes, les més importants eren el dret a concertar determinats impostos, l'exepció de quintes i l'ús de còdix penals i comercials propis.

Durant el segle XIX i part del XX, el record de l'antiga independència romangué fresc a Mallorca, i es traslluí no tant en aixecaments violents esporàdics com en una contínua resistència passiva enfront de les noves imposicions estatals i de una absoluta manca de consciència de pàtria espanyola. Això darrer ja fou constatat per George Sand, que creia impossible trobar una província menys unida a Espanya per un sentiment patriòtic. També es troben nombrosos testimonis d'això en la literatura popular (gloses, codo-lades, etc...) a on apareix el conegut "Mallorca i fora-Mallorca" o Espanya i espanyols com una realitat aliena.

Per a entendre aquests fets, ens caldria parlar del funcionament dels aparells ideològics de l'Estat —i en concret dels de l'Estat d'aquest període estudiat—, pel que fa referència a la creació d'un sentiment o consciència de pàtria espanyola a l'illa.

D'entre aquests aparells ideològics —l'es-

* Aquesta comunicació forma part de la tesi de llicenciatura presentada per l'autora a la Facultat de Geografia i Història de Barcelona i dirigida per J. Terres i que serà llegida el 13-XII-78.

col·lar i educatiu, el familiar, el religiós, el jurídic, el polític, el sindical, el de la informació i el cultural—, triarem els més adients de cara a transmetre la idea de “pàtria estatal”. Aquests serien l’escolar, el religiós, el jurídic, el polític, el de la informació i el cultural. En primer lloc, és obvi que l’escolar d’aquella època era vedada a la major part de la població illenca. La minoria que tenia accés a l’ensenyament adquiria un cert bany de consciència estatal mitjançant l’aprenentatge de la llengua i cultura espanyoles.

L’Església estava, en general, molt arrelada a les tradicions i a la llengua mallorquines; fins i tot proporcionava, de vegades, destacats personatges a la causa autonomista.

L’aparell polític i jurídic, malgrat l’existència dels ¹ “cuneros”, dels cacics i de la xarxa burocràtica, era ignorat per la gran massa que, alhora que s’anava fent apolítica, rebutjava tot el que tingués res a veure amb burocràcia i funcionaris, com veurem més endavant.

Només ens queden, doncs, els aparells de la informació i el cultural. El primer, podem dir que quedava reduït als periòdics i revistes polítiques que, llevat dels que pertanyien a partits autonomistes, complien voluntàriament o involuntària aquesta funció ideològica (des dels socialistes fins els conservadors). Ara, cal considerar el grau de difusió d’aquests periòdics, sempre molt minoritaris, donat l’alt índex d’analfabetisme i la poca politització de les classes populars mallorquines d’aquells anys. El darrer aparell, el cultural, tenia també un àmbit de difusió molt restringit, donades les consideracions anteriors.

De tot això resultava una forta invertebració estatal, ja que els aparells ideològics pràcticament no funcionaven; actuaven quasi exclusivament els repressius.

El que no admet dubtes és que el poble mallorquí demostrava una fidelitat nacional sense interrupcions i que espontàniament es

revoltava enfront dels intents uniformistes de l’Estat Espanyol. I és que, com fa poc afirmà Pierre Vilar i com ja ho havia fet Pi i Margall,² respecte a l’expressió de la consciència de nació en els escrits, cal dir que el poble molt sovint no manifesta els seus sentiments si no és per actes, i de vegades violències, o pel silenci quan no passa res. Aquests actes i violències, els trobam al llarg de tota aquesta època en oposar-se a imposicions alienes a la seva tradició, com serien les quintes, les contribucions, els funcionaris castellans, etc... Mentre que, silenciosament i d’una forma instintiva, romanien fidels a la seva llengua i costums, com queda palès en la gran popularitat que assoliren el teatre popular en llengua catalana, els cors i orfeons que interpretaven cançons populars de l’àrea catalana i els periòdics i revistes escrites en un mallorquí col·loquial. Alhora que l’aristocràcia i una part de la burgesia urbana (mercantil i industrial) anaven abandonant la llengua pròpia per la castellana i adoptaven una actitud mimètica envers els costums i usos socials de la cort madrilenya, com constata l’Arxiduc Lluís Salvador i remarcà posteriorment En Gabriel Alomar.³ Els periòdics populars mallorquins “La Roqueta” i “L’Ignorància” juntament amb nombroses gloses i codolades anònimes no s’aturaren de ridiculitzar aquesta actitud de les classes dominants il·lenques.

A continuació passarem a desenvolupar la resposta que donaven les diferents classes socials mallorquines enfront de determinades materialitzacions del centralisme estatal, com serien els privilegis dels funcionaris, els impostos, les quintes i el control de la política des de la capital del regne: El caciquisme i el cunerisme.

Per començar, explicarem breument els mitjans d’expressió de les distintes classes socials mallorquines d’aquella època. Els obrers i menestrals de Ciutat i dels pobles estaven en part relacionats amb tres moviments po-

1 “Cuneros”: Vicens Vives els defineix com a diputats designats amb el dit pel ministeri de Governació, molt sovint castellans.

(2) Conferència del 24-XI-1977, amb motiu dels actes de cloenda del Congrés de Cultura Catalana. Pi i Margall: “Las Nacionalidades”. Madrid, 1876, pp. 242.

(3) Végis: Josep Melià: “Els mallorquins”. Edit. Daedalus, Ciutat 1967.

lífics: El republicà federal —el més nombros—, el de la 1ª Internacional i, posteriorment, el socialista (PSOE). El nombre de simpatitzants d'aquests moviments variava d'un període a l'altre.

Respecte de la pagesia —referint-mos amb aquest terme també a jornalers, arrendataris i petits propietaris—, no la podem identificar amb cap partit polític en concret, i sembla que, per a conèixer la seva actitud i el seu pensament, el més adient és analitzar la poesia i teatre populars que ens han quedat d'aquella època, juntament amb les notícies aparegudes als periòdics del moment sobre la seva actuació.

D'altra banda, l'aristocràcia mallorquina era més o manco representada pel partit conservador. I entre aquest partit i el liberal es trobaria una part de la burgesia mercantil i industrial.

LA BUROCRACIA ESTATAL I LA CENTRALITZACIÓ ADMINISTRATIVA. ELS "EMPLEADOS".

Els republicans federals s'erigien en defensors fervents de les llibertats municipals i provincials. Criticaren la irracionalitat que suposava el sistema de nomenament de governadors, presidents de Diputacions i, en segons quins casos, de batlles per decret; càrrecs que exercien, moltes vegades, persones completament desconegudes de la realitat municipal i provincial.

Sobre els empleats i buròcrates dependents de l'Estat, diguem que eren qualificats popularment amb el nom de "els qui cobren" i els "empleados", i foren criticats molt sovint, pels membres de la 1ª Internacional, de "presupuestívoros", així com pels republicans federals. Tant els menestrals com els pagesos, els consideraven l'encarnació de la vessa, de l'enxufisme i de la improductivitat, i així durant els rebomboris que tengueren lloc tan a Ciutat com als pobles durant la Gloriosa, masses de menestrals i de pagesos cridaven pels carrers "contra els qui cobren", considerats com a causa important de l'elevada quota de les contribucions. Aquesta antipatia que sentien les classes populars mallorquines pels funcionaris, la trobem també molt sovint al Principat.

Els republicans federals s'oposaren en diverses ocasions que els funcionaris fossin forasters i per tant desconeguts dels costums i llengua del país.

ELS IMPOSTOS, MONOPOLIS I BANCS, UNA SAGNIA CONSTANT.

Damunt l'illa pesava una variada quantitat d'impostos de conseqüències funestes per a la seva economia. Entre aquests destaquen, a més de les contribucions directes, una sèrie d'indirectes com l'impost de la sal, els consums, el recàrrec municipal, la cèdula personal, l'impost del timbre, etc...

El periòdic dels republicans federals, "La Autonomia", veia la causa de les elevades contribucions en l'existència de rendistes madrilenys i espanyols.

La literatura popular recollí durant aquests temps l'oposició visceral del poble mallorquí a les contribucions, que augmentava entre els pagesos quan coincidia amb una mala anyada. Vet ací una de tantes gloses populars que ho testimonien:

"Enguany, consum i patent;
mirau com ha d'anar dret!
Poca aigo i molta set,
poc pa i molta talent."

Sempre que les masses populars mallorquines participaven en un pronunciament o en un rebombori se sentia el crit contra els consums. Així passà el setembre de 1868, en què un grup nombrós de ciutadans cremaren la caseta de furots per la recaptació de consums de portes i les cases de la Duana. Un manifest llançat per aquestes dates amb el programa de la Junta Revolucionària contenia un punt sobre la supressió d'aquest impost. A nombrosos pobles i barris de Ciutat, es negaven a pagar els consums. De vegades, la negativa anava acompanyada d'agressions als recaptadors, com passà a Lloseta, Maria de la Salut, Felanitx, a les portes de Ciutat, etc. Durant l'any 1869, Hisenda amenaçà que cobraria les contribucions encara que fos amb l'ajuda de la força pública.

Coneixem nombrosos casos, als pobles, de regidors republicans embargats per no poder satisfer, el seu poble, la contribució, i

fi ns i tot de qualque ajuntament conservador que dimití en negar-se el Govern a rebaixar els consums.

El subsidi industrial era la contribució que més directament afectava la indústria i el comerç; des de Madrid, es marcava una quota per cada província, que es repartia entre els industrials i els comerciants.

L'any 1870, el ministre Figuerola fou molt criticat dins Mallorca, ja que sembla que la quota calculada per a les Illes era molt enfora de la seva riquesa real. La Junta Provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç fou la iniciadora d'un moviment en contra de les noves tarifes decretades per Figuerola i organitzà una sèrie de reunions al local del "Casino Balear" entre els contribuents industrials. Els fruits d'aquestes reunions anaren des d'una manifestació a Inca, passant per la decidida negativa a pagar aquesta contribució a d'altres pobles, fins a la tancada general dels comerços ciutadans durant un dia.

A Mallorca, tradicionalment s'havia fumant un tabac comú dit "de pota", que els mateixos pagesos conreaven i que només era objecte de comerç dins l'illa. Amb la creació del monopoli estatal del tabac, en fou prohibit i multat el conreu, circumstància a la qual no s'arribaven a avesar els illencs, i era motiu de nombroses infraccions. Juntament amb l'oposició als consums, la reivindicació de tornar a tenir la llibertat de conreu del tabac figurà sempre en les peticions que feren les classes populars mallorquines quan participaven en rebomboris i bullangues.

Fou una constant dels mallorquins de l'època, la seva malfiança envers les companyies comercials i bancs forasters. Aquesta malfiança es basava en la constatació que les empreses forasteres se'n duïen els doblers, o guanys, fora de Mallorca, i que mai no invertien a l'illa i, en el cas de les societats de crèdit, molt sovint es negaven a descanviar en metàl·lic. I així "El Comercio", l'òrgan dels republicans federals afirmava el 8-VIII-1881: "Nosotros nos colocamos resueltamente al lado de las sociedades mallorquinas que han dado siempre buenos resultados, que están dirigidas por hombres del país de todos conocidos, que están bajo la vigilancia directa de los accionistas. Y contra las sociedades

madrileñas que han ocasionado en este país grandes ruinas, sin que hayan bastado para evitarlo la respetabilidad de las personas a quienes se confió su representación en esta Provincia".

LA RESISTENCIA DAVANT LES QUINTES.

Les classes populars mallorquines sentien des d'antic, en concret des del Decret de Nova Planta, un rebuig pel servei militar, gravosa contribució de sang que anava contra les tradicions nacionals i que havia estat conseqüència de la pèrdua dels furs després de la derrota de 1715.

Per diverses raons, fou molt difícil d'acostumar els mallorquins al servei militar. En primer lloc, hi havia la por que sentien com a illencs de sortir de l'illa i, com a catalano-parlants, d'anar a una terra on es parlava una llengua diferent. Una altra raó important per a explicar-se la hostilitat envers les quintes, seria la situació en què es quedava el matrimoni pagès d'una certa edat que perdia uns braços necessaris al camp, durant uns quants anys o per sempre, quan ja els fills tenien l'edat de començar a ésser productius.

El qui no volia fer el servei militar només tenia dues sortides: comprar un substitut —si tenia els doblers— o fugir. La primera solució només podia ésser aplicada pels petits propietaris o arrendataris pagesos que tenguessin prou estalvis —encara que després quedassin arruinats— i, és clar, per la burgesia, l'aristocràcia i sectors de la petita burgesia. La segona solució era molt freqüent entre pagesos pobres i menestrals. Les gloses i codolades populars són testimoni d'aquesta aversió al servei militar i de les nombroses fugides que es produïen. I així quan el poble sortia al carrer no faltaven mai els crits contra les quintes com fou el cas de les bullangues ja anomenades, que tengueren lloc a diferents pobles i a Ciutat amb ocasió de la Gloriosa. També era recollida aquesta reivindicació popular per les juntes d'aquest període en els seus programes, com un intent de guanyar-se l'aprovació popular. Els republicans, internacionals i socialistes també es feren ressó d'aquesta resistència per part de menestrals i pagesos davant les quintes. De tota manera, aquesta postura era compartit-

da per totes les tendències e ideologies polítiques, des dels liberals fins els internacionals i comuna a totes les terres que havien gaudit de furs propis abans del 1717.

EL CONTROL DES DEL CENTRE. "CACIQUISME" I "CUNERISME".

L'escamoteig dels resultats electorals s'accentua a partir de la implantació del sufragi universal el 1889, quan, darrera una façana democràtica i llibera, s'amagava l'estratègia d'impedir que les classes populars i els seus representants accedissin al poder.

La xarxa caciquil de la Restauració s'estenia per la zona agrària mallorquina dominant la vida local del municipi i emparant-se en les Diputacions provincials i en el Governador, cordó umbilical aquest que la unia a la "plana major", que residia normalment a Madrid. Els cacics es reclutaven entre els terratinents locals i, en segons quines èpoques, entre els arrendataris. El seu poder es basava, bé en la simple compra en metàl·lic del vot, bé en la petició d'aquest acompanyada d'amenaça d'acomiadament als seus assalariats o arrendataris o de promesa d'alliberar els fills de les quintes o, finalment, quan la posició econòmica del votant era més benestant, bastava l'amenaça de pujar-li la quota de consums, perquè ells eren els encarregats

de repartir aquella entre els viletans. Falsejat d'aquesta manera el sufragi universal, l'escepticisme i l'apoliticisme traspuava de les expressions i manifestacions més genuïnes dels pagesos mallorquins.

El sucursalisme dels partits polítics es manifestava no tan sols en la importació de programes, sinó també en l'acceptació de candidats electorals forasters recomanants des de les centrals madrilenyes de cada partit. Això darrer era el "cunerisme" i adesiara era criticat per la filial illenca de certs partits, trobam d'aquesta manera, actituds rebels com la que ocasionà, l'any 1869, la divisió entre liberals oficials i dissidents, o com l'oposició de carlins i conservadors mallorquins, l'any 1884, a candidatures cuneres. Els republicans federals foren enemics exacerbats del cunerisme, que denunciaren molt sovint. De tota manera, liberals i conservadors estaven massa fermats a la dinàmica dels seus comitès centrals madrilenys per a oferir gaire mostres d'indisciplina i tenint a més a més, com tenien, els comitès illencs, les gratificacions i compensacions derivades de formar part de partits en el Govern. El caciquisme era el sistema utilitzat per a gratificar aquests membres mallorquins dels partits liberal i conservador. Mantenint-se fidels, obtenien els favors del govern mitjançant els governadors provincials.

LA CONSCIÈNCIA NACIONAL EN EL SEGRIÀ

Josepa Roma Riu

Els temps actuals amb la planerització de la cultura i la força de l'aparell administratiu i polític dels Estats constituïts a Europa està destruint ço que molts pobles antics, moltes tradicions de vida havien conservat ultra els anys i els trasbalsos fronterers.

El poble del Segrià correspon a allò que els historiadors anomenen el poble llergeta, poble que s'estenia físicament per part de l'actual província d'Osca i per part de l'actual província de Lleida.

Aquest poble ha format culturalment una unitat molt ferma en tota la Història. Vet aquí que, en temps de la romanització, perdura la seva unitat, així com en la invasió sarraïna. A la Baixa Edat Mitjana formant part del mateix estat, la Corona d'Aragó, aquesta unitat s'anava reforçant i mantenint, encara que es produís el fet de la gradació cultural dels trests i de les institucions en les direccions de l'atracció cultural.

Són els estats moderns amb llurs divisions els que comencen a estabornir aquesta unitat. En la mesura en què un Estat ha disposat d'un aparell administratiu i polític més fort i d'una xarxa de funcionaris i necessitats, ha anat establint fronteres que, si han coincidit amb la realitat ètnica del davall, ha estat per casualitat.

Tots els antropòlegs dedicats als estudis de fronteres reconeixen el caràcter condicionant d'aquestes, llur funció de tall que es va esfonsant en la realitat anterior.

Això és el que ha passat amb el poble llergeta dividit administrativament entre Osca i Lleida.

Quan la superestructura estatal no és gaire forta i deixa els finals de la xarxa un xic abandonats, la unitat continua malgrat tot. Pensem, per exemple, en la pervivència dels bisbats antics com el de Lleida. Amb la mateixa orientació, els capellans en el Seminari de Lleida, conserven la unitat de les dues bandes de la divisió provincial, no tant pel fet de raure amb el mateix bisbat com perquè fan de lligam entre els capellans arreu de la Diòcesi, expandint les mateixes idees i normes religioses i culturals. Però vet aquí que això està a punt de col·lapsar-se des de fa uns quants anys.

El ressorgiment polític de la Nació Catalana i l'Aragonesa ha fet que les comarques, que els individus, es polaritzin i s'identifiquin o no amb el seu centre.

Els mateixos bisbats, que han durat i persistit en tants trasbalsos polítics, avui en dia tendeixen a cobrir i a identificar-se amb les demarcacions provincials, la qual cosa, i a Lleida més, per raons econòmiques, fa que es crei una polèmica i àdhuc lluita que reforci la polarització política.

El poble llergeta està partit de mig a mig per una frontera artificial, però avui en dia, aquesta frontera acabarà per fer-se real, donat el poder d'atracció i difusió, no sols de les ideologies ans també dels propis organismes administratius i de propaganda. L'atracció política de Barcelona i de la identificació nacional catalana es veu contrarrestada a l'altre costat per dues forces paral·leles: El ressorgiment de la identificació nacional aragonesa i el sucursalisme dependent de Madrid,

que tracta d'oposar el que sigui a les nacions que ja tenen consciència de si mateixes. Així tracta d'aprofitar l'aragonisme en contra del catalanisme. Amb tot això s'està malmentent la unitat veritable dels pobles com l'ilergeta, de la qual cosa les lluites dintre del bisbat de Lleida només són una mostra.

Podríem dir que la unitat ilergeta es manté mentre dura la cultura tradicional de la zona, i encara la veiem avui, malgrat que un xic malmesa per les superestructures.

Des d'abans dels romans, el centre més important de la zona és Lleida; però no és l'únic. Veiem com a través de la història d'altres centres es valoren, puguen o baixen, segons el moment, llur adaptació a l'avançada econòmica i política: Fraga, Montsó, Binéfar, Tamarit, Alfarràs i Almacelles són centres d'atracció d'una i altra banda de l'àrea.

La implantació sistemàtica del regadiu en tota l'àrea ha fet substituir l'economia tradicional per una economia basada en la fruita i les granges, de tal manera que, tant els antics regadius com els moderns, es van incorporant a l'economia de mercat amb aquestos dos puntals, la fruita i les granges. Els complexos culturals que deriven d'aquesta unitat econòmica continuen l'antiga unitat tradicional.

La comunicació econòmica és una bona base per a manifestar-nos aquesta unitat. Es compra Poli a la Llitera, alternativament amb Les Garrigues, així com es compra i repara la maquinària agrícola segons els moments del mercat, a Lleida o a Binéfar.

Aquesta comunicació fa que la gent vagi a treballar sense embuts a un lloc o a l'altre indiferentment, segons la instal·lació de la indústria. Finalment, la gent es casa a una o l'altra banda sense la impressió de fer-ho en un lloc diferent. Per exemple, a Almenar, de sempre hi ha la tendència a cercar muller a La Llitera, amb la qual cosa s'han creat una sèrie de clixés de caràcter masculí i femení per part dels pobles veïns.

Passant als costums tradicionals, citarem a tall d'exemple els costums del Dilluns de Pasqua, de les forades a les hortes per menjar familiarment la Mona. L'existència de la "ronda" de mossos fins fa dues generacions, cantadores de *jotes* i del ball de la *jota* com a

ball popular per excel·lènc, a una i altra banda. (No em refereixo a la *jota* sofisticada que estem acostumats a veure representada teatralment i que probablement no hagi existit mai viva, sinó d'una *jota* senzilla, que tot-hom sabia ballar i que encara a començament de segle tancava tota ballada dominical o de Festa Major.)

Mirant al passat immediat, veiem com, durant la guerra civil passada, en el Segrià es van intentar establir comunes anarquistes com a la Llitera.

La tendència del Segrià a no veure diferència per al divisió provincial es fa palesa tant en la vida tradicional com en l'actual.

Una consideració que vull fer és la duplicitat d'atracció que sofreix la comarca del Segrià entre Saragossa i Barcelona. Saragossa ha estat el centre d'atracció per a les classes altes lleidatanes, de manera que tots els costums que feien referència al prestigi solien imitar-se de Saragossa. S'anava i es va a estudiar a Saragossa, i fins i tot s'estiueja a Salou, platja dels saragossans.

En canvi, Barcelona, popularment ha estat la meta dels qui emigraven amb les mans al cap, dels qui anaven a fer fortuna, dels qui cercaven treball, etc.

Aquesta duplicitat d'atraccions ha fet que es valorin molt diferentment una i altra ciutat, i una i altra influència. Si Saragossa és font de prestigi, Barcelona ho és només per els qui han pogut triomfar després d'un seguit d'humiliacions. Aquestes humiliacions són temudes, agrandides i mitificades per les dues parts. Com és cosa sabuda, els primers immigrants massius a Barcelona han estat, en el segle passat, la gent dels voltants de Lleida. La desconeixença del medi urbà els feia aparèixer com a pòtols i parats. Per això eren el blanc de burles dels ciutadans, i això contribuïa no poc a crear recels entre els immigrants i respecte dels seus pobles d'origen.

Avui la situació s'ha modificat, principalment per l'arribada posterior d'altres immigrants que, com a nou vinguts, han ocupat els graons més baixos de la societat ciutadana, fent pujar de retruc els lleidatans.

Fins fa pocs decennis, els porters de les cases de veïns eren gairebé tots del Segrià, de

la Llitera, Noguera, etc., i encara queda un to si és no és menyspreat en el reconeixement d'una persona com a lleidatana per l'accent.

Avui, popularment, davant dels Països Catalans, s'estableix una clara dualitat. Per una part, la clara i ferma identificació de nacionalitat catalana no priva que perduri un cert recel davant de Barcelona, puix que el

poble ilergeta se sent encara unit i veu com el divideixen; i per altra part, tem de Barcelona el tractament que recorda que va donar als seus emigrants.

Es per aixó que no està còmoda davant la situació actual, i la zona ilergeta que ha tocat a Osca no se sent menys perplexa. Crec que li escauria més, com va dir el mestre Josep M. Batista i Roca, l'antiga Corona d'Aragó

L'ESPURNA: UN PROJECTE D'ACTUACIÓ POLÍTICA D'UN SECTOR DE LA INTELLECTUALITAT MALLORQUINA (1909)

Damià Pons i Pons

INTRODUCCIÓ.

L'objectiu d'aquesta ponència és presentar una sèrie de notes informatives referides al grup regionalista L'Espurna i a la seva participació a les eleccions municipals de la Ciutat de Mallorca de l'any 1909. Aquestes ratlles només pretenen ésser una aportació parcial al coneixement d'un tema que en la bibliografia existent sobre el mallorquinisme polític no acostuma merèixer més que una referència nominal. Pens que aquest buit justifica plenament la presentació de les notes següents encara que no superin el nivell descriptiu i hagin estat elaborades a partir de la informació extreta d'una única font documental: "La Almudaina" del primer semestre del 1909.

LA FORMACIÓ DE L'ESPURNA.

Durant els primers mesos de l'any 1909, se celebrà en el Centre Català de Mallorca un cicle de conferències regionalistes amb la

participació d'Antoni Maria Alcover, Benet Pons i Fàbregas, Lluís Martí, Llorenç Ribet i Miquel Ferrà.¹ Al llarg del cicle s'anà constatatant la conveniència de crear una organització unitària dels regionalistes mallorquins per poder fer realitat els seus ideals. Lluís Martí fou qui ho exposà d'una manera més explícita. Després d'haver parlat llargament sobre el regionalisme en els diversos estats europeus, acabà exhortant a la unitat i dient que urgia la formació d'una "lliga".²

Quinze dies més tard, "La Almudaina" ja donava la notícia de la constitució d'una societat regionalista i citava, entre els seus membres fundadors: Llorenç Ribet, Miquel Ferrà, Albert Iglésias (comerciant), Antoni Oliart, Alfons Aguiló, Salvador Galmés i Joan Capó. El poeta Joan Alcover era presentat com el seu president honorari. A més a més, el periòdic reproduïa el manifest llançat per la nova societat. Era el següent:

"Som joves. No sentim vocació de *sportmen* perquè creim que és una

¹ Els parlaments foren recollits en el volum *Conferències regionalistes dites pels A.Ma. Alcover, Benet Pons i Fàbregas, Lluís Martí i Ximenis, Llorenç Ribet i Miquel Ferrà, al Centre Català de Mallorca, Ciutat de Mallorca, 1909.*

² "LA", 15 març 1909.

tasca curta per omplir una vida. Volem fer qualque cosa de profit. La vella política s'esfondra: nosaltres no'ns contentam amb maleir ses ruïnes: damunt elles hi volem fer un treball d'edificació i per això nos aplegam, i conjuram a que tots els qui estimen la pàtria venguen al nostre costat.

El nostre gran poeta Joan Alcover, qui amb ulls profètics va llegir la vida íntima de la nostra terra en els fils de lli filat per la Balenguera, va veure també en la fogatera que destrenà sa cabellera clara en el cim del Puig Major ara fa dos anys, en la misteriosa revetla de Sant Joan, el primer ciri encès del cultre ortodoxe de la Pàtria i el cantà amb una ardenta poesia que titulà L'Espurna. Li hem manllevat el nom i nos hi hem batejat.

N'hi a molts a Mallorca qui, o per haver-se posat en contacte amb la ciutat de Barcelona, o per haver begut els alens a la tradició, o per moltes altres causes, pensen com nosaltres; però estam escampats i no ens coneixem. I és hora i passa d'hora de que, engrunes com som de la pàtria, nos afilarem uns al costat dels altres, uns sobre els altres per alçar amunt, ben amunt, la murada de reconstrucció. La veu de la sang crida a tots els seus àtoms: aplegau-vos en glevés! No hem de fer el sort".³

L'Espurna fou, en bona part, una conseqüència de l'eufòria provocada per l'experiència de la Solidaritat Catalana i el seu origen anà molt lligat al sector del catalanisme cultural de l'Illa. Aquest, aleshores, es trobava en un moment especialment actiu i esperançador: era quan una part considerable del clero havia assumit la defensa i normalització de la nostra cultura gràcies a l'orientació marcada pel bisbe Campins i mossèn Antoni Maria Alcover, quan els dos escriptors

de més prestigi -Costa i Alcover- s'havien decantat definitivament cap a la literatura catalana, quan s'acabava d'incorporar una nova generació -Ferrà, Riber,...- amb molta capacitat de lluita i amb les idees molt clares. Un fet a destacar és la manca de connexió que existí entre L'Espurna i el grup -Oliver, Alomar, Torrendell,...- que anys enrera havia intentat fer arrelar el regionalisme nacionalista a Mallorca. Els intel·lectuals modernistes havien volgut lligar-lo a les forces socials i econòmiques més dinàmiques i també al republicanisme organitzat, però el fracàs que obtingueren els impulsà a fugir de l'Illa. Així, en el moment de la creació de L'Espurna, podem dir que no exercien de mallorquins. Això pot explicar en part la discontinuïtat entre dos moviments només separats per uns pocs anys. Però també hi havia raons ideològiques: Alomar i Torrendell, per exemple, no eren digeribles per uns homes que s'identificaven totalment amb la ideologia de la Lliga i, a més a més, sentien una forta prevecció contra totes aquelles idees que qüestionaven les seves rígides conviccions religioses.

L'AVENTURA ELECTORAL.

A finals d'abril, "La Almudaina" informava que els socis de L'Espurna havien decidit participar a les eleccions municipals pròximes⁴ i que havien designat com a candidat Antoni Quintana Garau.⁵ Acompanyant la notícia reproduïen alguns fragments de la circular on ho comunicaven:

"L'Espurna, societat que té per objecte el foment de la cultura en general, considerant que els ajuntaments són un gran factor de la cultura, ha acordat presentar un candidat amb caràcter autonomista pel primer districte en les vinents eleccions municipals, i al efecte han designat a D. Antoni Quintana Garau.

El candidat va sense programa polític ni sistema doctrinari, (dels

³ "LA", 1 abril 1909.

⁴ "LA", 24 abril 1909.

⁵ "LA", 26 abril 1909.

quals creim que se'n pot prescindir ben bé, atesa l'infecunditat dels programes i sistema que fins aleshores han servit de bandera en els partits turnants), però animat dels millors desitjos en benefici de la bona administració dels interessos comunals.

...En qüestions electorals estimam més un fet que cent teories, i consideram un dever de ciutadania la presentació que feim, encara que l'èxit no respongués als nostres desitjos".⁶

La candidatura de L'Espurna fou immediatament criticada, tant des de la dreta com des de l'esquerra. Els primers l'acusaren de catalanista, els segons de *clerical y antiliberal*. La presentació del candidat regionalista molestava perquè sortia de l'esquema de partits establert durant la Restauració -els liberals i els conservadors tornant-se en el poder i els republicans practicant una oposició testimonial- i, a més a més, introduïa de manera específica la defensa del fet regional, de la qual encara no se sabia quin atractiu electoral podia tenir a Mallorca. Aquests fets foren tractats en un editorial de "La Almudaina" des de posicions de simpatia per la candidatura de L'Espurna. Després de destacar l'interès d'aquelles eleccions perquè hi havia *dos candidatos extraños a los antiguos partidos* (es refereix al regionalista i a un candidat catòlic) i per l'aliança electoral entre els liberals i els republicans, s'enfrontava a les maniobres contra Antoni Quintana Garau i argumentava a favor del seu dret a ésser candidat encara que (així pareix insinuar-ho) fos del Principat: *¿Por qué rodear al joven candidato regionalista de tantas suspicacias y equívocos?... ¿Cómo alarmarse por una cosa tan lógica, cuando Palma cuenta y ha contado no como electores, que lo son todos los vecinos, sino como administradores de la Ciudad a hijos de Valencia, Almería, Ibiza, Andratx, Pollença y hasta de Sudamérica, sin alarma alguna, congratulándonos los palme-*

sanos de que pusieran su voluntad y su inteligencia al servicio de los negocios de nuestra capital?"⁷

També el president del Centre Català de Mallorca feu públic un comunicat amb el fi d'evitar que l'ofensiva de la dreta sucursalista no lligàs la institució que presidia amb la candidatura regionalista i d'aquesta manera provocàs la seva desfeta:

El candidato que ha presentado L'Espurna no cuenta con el apoyo del Centre Català. Existen probablemente entre los socios del mismo quienes participan del ideal catalanista y naturalmente, y como consecuencia del reglamento que rige nuestra sociedad, aquellos socios quedan en completa libertad de votar a quien sea de su agrado o simpatia. En el Centre Català se cobijan todas las ideas, tendencias, convicciones, sin limitación, es decir, con la sola limitación que impone el respeto mútuo. En nuestras listas figuran liberales, conservadores, republicanos, carlistas,... ¿Cómo puede el Centre resolverse por determinado candidato?.

*Además, y para que se vea la ninguna relación que tiene el Centre con L'Espurna, puedo manifestarle que nuestra sociedad se ha negado a que en sus salones se celebrase ningún acto político, conforme nos había solicitado L'Espurna, ni hemos permitido que se montasen las oficinas, ni que sirviese de punto para la campaña electoral.*⁸

La nit del 30 d'abril, L'Espurna celebrà el seu míting electoral a la fonda Europa del carrer del Sindicat i l'assistència a l'acte fou nombrosa. Hi intervingueren Francesc Muntaner, Antoni Oliart i el candidat Antoni Quintana Garau. Des del públic, parlà el republicà Lluís Martí. Es llegiren cartes d'adhesió d'Antoni Maria Alcover i del republicà històric Antoni Villalonga.

⁶ "LA", 26 abril 1909.

⁷ "LA", 1 maig 1909.

⁸ "LA", 30 abril 1909.

La ressenya de l'acte publicada a "La Almudaina"⁹ ens permet saber quin fou el contingut del míting. Antoni Oliart començó *por lamentarse de la maliciosa confusión que por algunos se ha hecho entre las palabras catalanista y regionalista, manifestando que el candidato que presenta L'Espurna es regionalista nacionalista y que por lo mismo no se explica la frase vertida "mallorquines a defenderse" puesto que el candidato en cuestión es mallorquinista como el que más. Manifestó que el nacionalismo es tan amplio que dentro de él caben los hombres de todas las ideas que aspiren al mejoramiento de su tierra nativa.* Finalment, acabà demanant el vot pel candidat regionalista a tots els partits no majoritaris: als autèntics republicans federals de Pi i Margall, als socialistes, ja que ells també pretenien el millorament social, i als carlins apel·lant al seu autonomisme.

El candidat intervingué dient que no tenia programa polític però sí el propòsit de realitzar una bona administració i de lluitar contra els favoritismes.

La intervenció que féu Lluís Martí des del públic fou una manifestació de suport a la candidatura regionalista: *Vengo a cumplir una palabra que di a los regionalistas hace 14 años y a afirmar mi crédito de republicano federal y cumplir un acuerdo de mi partido que no ha sido derogado. Afirmó que dados los ideales de los republicanos hay que votar en el primer distrito al candidato autonomista y en los otros distritos permanecer fieles al pacto... los ideales que sustenta hacen que le recomiende, pues entiende que el avanzado partido republicano necesita un complemento que ofrecen las moderadas ideas del candidato autonomista.*

La carta de mossèn Alcover, llegida públicament, era una adhesió a l'acte: hi expressava el desig *de que el triunfo corone los esfuerzos de L'Espurna.*

La candidatura regionalista provocà importants divisions en el camp republicà. Antoni Villalonga i Lluís Martí, dos republicans prestigiosos, es decantaren clarament a favor del candidat regionalista i, passant per damunt del pacte electoral que, a nivell d'Estat, s'havia firmat entre liberals i republicans, intentaren decantar-hi altres sectors del seu partit. Abans hem transcrit les paraules d'adhesió de Lluís Martí; reproduïm a continuació la carta d'Antoni Villalonga que publicà "La Almudaina":

Muy Sr. mio: En mi larga carrera política he tenido por norma una adhesión inquebrantable a las ideas autonomistas y una gran afección a los jóvenes decididos que vienen a sumarse con sus entusiasmos a las convicciones honradas de los viejos.

Permitame usted que le felicite por su hermosa actitud ante el cuerpo electoral.

Su afmo. q.b.s.m. Antonio Villalonga.

Palma, 26 abril 1909.¹⁰

El periòdic hi afegia el comentari següent:

Esta carta ha producido entre los republicanos que simpatizan con la solidaridad muy buen efecto, recordando que el señor Villalonga fue uno de los que con más entusiasmo se juntaron con los otros partidos que integran dicha entidad en defensa de los ideales autonomistas, y decían que su conducta era la de un convencido, la más lógica, pues el candidato de L'Espurna al presentarse a los electores de su distrito lo ha hecho únicamente con el título de autonomista.¹¹

⁹ "LA", 1 maig 1909.

¹⁰ "LA", 1 maig 1909.

¹¹ "LA", 1 maig 1909.

“La Almudaina” d’aquell mateix primer de maig encara publicava dues cartes més. Una de Jeroni Pou, aleshores cap del partit republicà, dirigida a Antoni Villalonga, en la qual, *después de enterar a este de que el candidato de L’Espurna era presidente y porta-estandarte de los luises*, li deia que el candidat regionalista no tendria el seu vot ni el dels seus amics. L’altra era de Lluís Martí:

Sr. Dr. de “La Almudaina”.

Muy señor mío: le ruego a V. se sirva insertar la siguiente carta que con esta fecha dirijo al presidente de la Unión Republicana D. Jerónimo Pou.

Mi estimado amigo y colega: te estimaré, y en cuanto haya necesidad te pido, que con la anticipación conveniente reunas el partido en asamblea provincial para someter a su decisión las proposiciones siguientes:

1ª) ¿El partido republicano de Mallorca quiere unirse al partido liberal para formar el bloc preconizado en Zaragoza, sí o no?

2ª) ¿Los republicanos del primer distrito de Palma tenían la facultad de votar la candidatura regionalista, sí o no?

Deseo que a esa asamblea se inviten las representaciones oficiales de nuestro partido en los pueblos, enviándoles con la anticipación debida copia de esta carta; y además invitan-

do individualmente a Julio Fermín Quiñones, Juan Tugores, Güell, al médico Ferrer, y a cuantas personas tú o el comité crea que su presencia pueda ser de utilidad para resolver los puntos indicados.

Tu afmo. Luis Martí, vice-presidente, según creo, de la junta republicana.

La polèmica s’acabà de manera expeditiva: Després de les eleccions, en una junta general del partit, es decidí que Lluís Martí s’havia separat de l’organització republicana i es ratificaren en la seva política de caràcter esquerrà i autonomista. Vegem alguns dels punts del comunicat que feren públic:

2ª) La junta general teniendo en cuenta los trabajos de propaganda y el apoyo que en las elecciones prestó D. Luis Martí al candidato clerical y antiliberal, acuerda considerar que don Luis Martí se ha separado del partido.

5ª) La junta general acuerda rechazar todo contubernio con candidatos eclesiásticos y antiliberales aunque se pretenda disfrazarlos con el color de autonomistas.

6ª) El partido acuerda reiterar sus ideales autonomistas y descentralizadores, de continuar la política de unión con las izquierdas para combatir la política reaccionaria de las derechas.¹²

ELS RESULTATS ELECTORALS EN EL DISTRICTE PRIMER.¹³

Candidats	Consistorial	Sant Nicolau	Sta. Eulària	Banco	TOTALS
Rafel Ig. Cortés (conservador)	175	138	127	139	579
Fr. Rover Motta (liberal)	85	122	75	100	382
A. Quintana Garau (regionalista)	30	30	39	38	137

¹² “LA”, 10 maig 1909.

¹³ “LA”, 3 maig 1909.

Únicament s'havien d'elegir dos regidors. Per tant, el candidat regionalista fou derrotat i, a més a més, de manera clara. Una qüestió a plantejar és el perquè de la presentació d'un únic candidat en tot Palma i per què en el districte primer. Com a simple hipòtesi, la resposta pot ésser que valoraren que només en aquell districte podien obtenir resultats positius. En aquest cas, qui podien ésser els electors del candidat regionalista? Mancats de tot tipus d'estudi sobre la composició social de la zona, pens que no és desenterrat suposar que hi abundaven els petits comerciants, els dedicats a professions liberals, els aristòcrates i els clergues. Era un electorat conservador, fortament catòlic i el seu hipotètic regionalisme devia estar, per damunt de tot, basat en l'amor a la llengua i als valors tradicionals de la terra. No es tractava d'un projecte regionalista integral que contemplàs també l'aspecte econòmic i el polític. El fracàs electoral possiblement vingué determinat per la precipitació i per la manca de solidesa política -absència de programa- de la candidatura i, sobretot, perquè no hi hagué un treball previ capaç de vèncer la rutina de donar el vot als partits tornants.

L'EPÍLEG.

Les notícies sobre L'Espurna que apareixen a "La Almudaina" amb posterioritat al desenllaç electoral són poques. Així la informació que pròximament sortiria al carrer un nou setmanari *que llevarà por título L'Espurna y será el portavoz en el estadio de la prensa, de los ideales del partido regionalista mallorquín*.¹⁴ Creim que el setmanari no arribà a aparèixer.

Dies més tard, trobam la notícia de la celebració en el Gran Hotel d'un sopar d'homenatge al qui havia estat candidat regionalista, on els assistents -entre els quals hi havia Llorenç Riber i Lluís Martí- reiteraren la seva voluntat de continuar la lluita. Es rebé una carta d'adhesió d'Andreu Pont, director de la "Gaceta de Mallorca".¹⁵

La darrera informació localitzada és un comunicat en el qual L'Espurna incita a fer fogueres la nit de Sant Joan sobre els puigs més alts de l'illa amb el fi d'agermanar-se simbòlicament amb les terres germanes. És un gest poètic que marcarà el punt final del recorregut tímid i incert de L'Espurna.¹⁶

CONCLUSIONS.

Intentar resumir els trets més importants de L'Espurna pot ésser un atreviment perquè la documentació utilitzada ha estat poca, unilateral i no gens contrastada; però no creim pecar de temeraris si en remarcam les característiques següents:

1^a) Aparegué en un moment de crisi de la política estatal i el seu origen vingué en bona part motivat pel creixement i èxit del catalanisme polític en el Principat.

2^a) L'Espurna volgué ésser la plataforma unitària de tots aquells que pensaven com a regionalistes i, conseqüent amb la seva voluntat de superar les diferències partidistes, no s'atribuí cap cos doctrinal i practicà la indefinició ideològica. Propugnà, seguint el model del Principat, que el regionalisme era una ideologia prèvia a les diferents opcions polítiques.

3^a) L'Espurna no acabà d'atrevir-se a presentar-se com una organització política i freqüentment féu ressaltar el seu caràcter i els seus objectius culturals.

4^a) L'Espurna fou un producte de la convergència entre el sector del catalanisme cultural (A. Mª Alcover, Ll. Riber, J. Alcover, S. Galmés, M. Ferrà, A. Pont,...), d'una part del republicanisme històric (A. Villalonga, Ll. Martí,...) i d'uns regionalistes que no acabaven d'estar estructurats com a grup socio-econòmic (Albert Iglèsias era comerciant, na era professor mercantil, Joan Capó era mestre,...).

5^a) L'experiència de l'Espurna fou efímera i fracassada, però té el mèrit històric d'haver estat el primer intent reeixit d'organització política del mallorquinisme. D'al-

¹⁴ "LA", 5 maig 1909.

¹⁵ "LA", 10 maig 1909.

¹⁶ "LA", 23 juny 1909.

tra banda, alguns dels seus homes tingueren posteriors activitats polítiques: Francesc Muntaner fou del Centre Regionalista del 1917; A. Aguiló, M. Ferrà i A. Quintana signaren el manifest fundacional del Centre Au-

tonomista de Mallorca (1930); Joan Capó fou d'Esquerra Republicana Balear; A. Aguiló, M. Ferrà, S. Galmés i J. Capó signarien el Manifest del 1936.

CATALÀ - CASTELLÀ I LES CLASSES SOCIALS A TARRAGONA. DE LA NOVA PLANTA A LA RENAIXENÇA (1714-1823)

Antònia Ferrer i Bosch

La valoració que es fa de Tarragona, ciutat de militars, funcionaris i eclesiàstics, va motivar-me a buscar en la documentació existent si les classes socials s'havien castellanitzat o no a partir del Decret de la Nova Planta fins a la Renaixença.

L'estudi realitzat sobre la societat tarragonina en la meua tesi doctoral¹ m'havia demostrat que Tarragona, després de la Guerra de Successió, s'havia convertit en una plaça forta ocupada per l'exèrcit i on s'havia suprimit, l'any 1717, el moviment portuari comercial. El seu port d'exportació dels productes del seu camp, del de Lleida i del d'Aragó es trasllada a Salou, i les cases comercials a Reus. Quedà així Tarragona marginada de l'avenç comercial que es produí arreu de Catalunya durant el segle XVIII. Fins que, l'any 1786, es va obtenir el permís de comerciar amb Amèrica.

Tarragona, fins aquell moment, va ser veritablement una plaça forta dominada pels militars, funcionaris i eclesiàstics. La petita noblesa (ja que no hi va haver mai una gran noblesa), la pagesia, els menestrals i la gent de mar vivien la seva vida apartada de la burocràcia borbònica. A partir del 1797, s'hi troben instal·lats uns comerciants importants, la riquesa dels quals no es pogué comparar mai amb la dels de Reus.

Així a Tarragona arribà una altra gent que serà la representant del liberalisme, que escriurà en castellà i que ocuparà els càrrecs

de l'Ajuntament, Obres del Port, Junta de l'Escola de Dibuix i Nàutica, etc.

Faig aquesta explicació per demostrar que, a la Ciutat de Tarragona de l'any 1820, que tenia uns 8.000 habitants, i la població activa, segons el Padró, representava un 25 per cent del total d'aquesta:

— El 80 per cent eren pagesos, artesans, menestrals, gent de mar i jornalers, és a dir els veritables tarragonins.

— Un 5 per cent, el formaven la clerecia i la petita noblesa.

— un altre 5 per cent, els militars i funcionaris.

— I el 10 per cent eren els comerciants i els de les professions liberals, la majoria advocats.

El que volem demostrar amb aquesta comunicació és que solament una petita part de la població, militars i funcionaris, eren castellans.

Que la petita noblesa i clerecia utilitzaven el català mentre no es dirigessin a les autoritats establertes.

Que el 80 per cent de la població no sabia, no coneixia altra llengua que la seva.

I que els comerciants, gent totalment catalana, parlaven en català i se sentien catalans, però que utilitzaven el castellà, un castellà culte, en els seus escrits, perquè aquesta era la moda. Ens és molt significatiu un article publicat al "Diario de Tarragona" el dia 20 d'octubre de 1868 que diu: "*Debemos ir*

¹ *La ciutat de Tarragona durant el Trienni Liberal (1820-1823)*. M. Antònia Ferrer i Bosch. Inèdita.

unidos y compactos con todas las demás provincias de España, porque esta unión es la que ha de salvar a todos pero antes de dejarse dominar por el libre cambio, antes que verse arruinado por este germen destructor del trabajo nacional, Cataluña, en masa gritará diciendo antes que libre cambista, quiere ser independiente, y en todos los rincones de Cataluña resonará el mismo eco...”²

CONSULTA ALS ARXIUS TARRAGONINS

1. ARXIU MUNICIPAL HISTÒRIC.

Quan apareix el següent encapçalament: “Libro Capitular y del Ayuntamiento en donde se hallarán continuados los Ayuntamientos tenidos y celebrados por los Ilustres Cónsules y Ayuntamientos de dicha ciudad de Tarragona con asistencia del Ilustre Don Pedro de Saura y Vealeancel Ilustre Corregidor de esta Ciudad desde 20 de Julio en que tomó posesión dicho Ilustre Corregidor hasta el fin del año 1717: Escribano del dicho Ayuntamiento, Buenaventura Prats.”

A la ciutat i Corregiment de Tarragona s'imposà l'aplicació del Decret de Nova Planta del 6 de Juliol de 1717. El seu contingut es refereix al nou govern municipal de Catalunya, dins de la política borbònica d'uniformisme institucional, que tractem d'aplicar a tota la monarquia, els consellers i servidors filipistes. Des d'aquest moment l'ús del català com a llengua del municipi tarragoní cessa.

Aquest període curt però transcendent, el quinquenni que va des de l'entrada de les tropes borbòniques a Tarragona a l'aplicació pràctica del decret parcial i decidí en què s'anava imposant el castellà, creiem que mereix un estudi més profund que la simple exposició d'uns fets que porten a prolongar l'ús d'una llengua i fer-la desaparèixer després, com un instrument d'intercanvi oficial i popular del municipi.

Parlen de nació i d'independència, considerant Catalunya com una unitat diferenciada dels altres pobles d'Espanya.

Aquesta idea no podia sortir d'improvist, era un sentiment que acompanyaria els catalans que vivien a Tarragona (no els que representaven Madrid) encara que escrivissin en castellà.

Fins el juliol del 1713, quan entraren les tropes de Felip Vè a Tarragona, la utilització del català era norma de la ciutat i de les seves institucions municipals. En els cinc mesos posteriors, se'n manté l'ús. Un escrit de setembre i tres de desembre constitueixen les excepcions a una norma general, tolerada pel vencedor.

També en 1714, malgrat els grans esdeveniments de Barcelona, el català forma el mitjà normal de difusió del municipi. No es presenta cap escrit que no sigui en la pròpia llengua dels tarragonins. El 1715, “primer any de la victòria”, es donen tres casos d'escrits en castellà. El segon, a l'abril, dies abans de l'aplicació del “sello quarto, veinte maravedís” que des del 6 del dit mes encapçalava els folis del consistori tarragoní.

Durant el 1716, apareix un sol escrit en castellà, concretament sobre el pagament del Cadastre. Aquest dia, 8 de maig, el Secretari de l'Ajuntament converteix el cognom Patiño en Patinyo.

Després de l'aplicació de les normes citades del 20 de juliol de 1717, la radicalització idiomàtica s'imposa. En els escrits de l'Ajuntament desapareix la llengua i solament en dos moments (fins el 31 de desembre de 1720) es podran llegir documents en català.³

És cert que els llibres dels acords municipals els trobem tots en castellà i fins i tot fi-

² Diario de Tarragona. A l'Arxiu Històric Provincial.

³ En els anys 1713 a 1716, els documents en castellà tracten d'allotjament de les tropes i d'impostos com el que es va imposar per la conquesta de Mallorca (Veure fotocòpia adjunta).

guren en castellà els noms dels productes agrícoles, els noms dels carrers, els noms dels oficis com: confitero, labrador, xocolatero..., però continuen parlant de diners i rals. Moltes són les raons que demostren que la llengua castellana era d'ús oficial, però no ho era la llengua parlada en el consistori. D'una manera constant trobem, per exemple, les notes dels preus, de les obres encarregades per l'Ajuntament, en català i signats els escrits per: "Josep Gil. Mestre de Cases".⁴

Malgrat venir tot en castellà, es nota que entre els regidors no l'utilitzaven, perquè trobem en català converses entre ells, entre cometes, i frases que es comenta que s'han dit al carrer. Com també la incorporació, en el llibre dels acords, d'escrits enviats al consistori, en la mateix llengua que s'han rebut, ja que en definitiva era la que es parlava a Tarragona.⁵

2. ARXIU CAPITULAR DE LA CATEDRAL DE TARRAGONA.

De l'Arxiu Capitular hem consultat els llibres d'actes, de memòries, de cartes i de comptes, corresponents al període comprès entre 1714 i 1833. Després d'haver-ho fet, podem conclure que el capítol tarragoní, durant els anys que estem tractant, redactà les seves actes normalment en català, ja que algun cop ho va fer en llatí, però mai en castellà.

Tots els llibres de comptes, sense cap excepció, són en català.

El mateix podem dir dels llibres de memòries dels canonges doctorals.

Pel que fa a la carteria, s'utilitzà el català quan les cartes s'adreçaven a personatges de parla catalana i que no ocupaven càrrecs oficials, mentre que en castellà s'escriu tota la correspondència dirigida a organismes oficials o personatges castellano-parlants; amb tot, cal dir que les anotacions explicatives del qui escriu la carteria normalment són en català.

Cal convenir, doncs, que el capítol catedralici continua fidel a la seva llengua pel que fa a tota la burocràcia interna i, com la resta del país, es veié obligat a emprar el castellà quan hagué d'adreçar-se als organismes oficials.

3. ARXIU HISTÒRIC PROVINCIAL.

L'examen d'aquest arxiu ens confirma, una vegada més, que el castellà era una llengua estranya per a la majoria de la població tarragonina, que parlava i continuava utilitzant el català (única llengua que coneixia) pels seus "tràmits oficials", com es pot veure en els seus contactes amb el notari, que en català redacta la documentació de: compra i venda de cases i terrenys, arrendaments, capítols matrimonials, hipoteques, testaments, formació de societats, creació i exoneració de censals, inventaris, publicacions de "tabbas", etc. En algun cas excepcional es troba en castellà, però solament si es tracta de gent castellana que va a casa del notari. I diem

⁴ Com es pot veure en el Llibre d'Actes de l'Ajuntament: Doc. 71 del 22 de Gener de 1822.

⁵ Per exemple el Doc. del dol. 153 dels acords municipals diu així:

"El Sr. Feliu ha hecho presente un anónimo que le ha entregado el administrador de correos, pidiendo que se copie en actas y que se le devuelva, añadiendo que los dos guardias del término le han dicho que Luis Cusido alias Fontanet, labrador de esta ciudad dixo la expresión, de que el Sr. Feliu i el Sr. Yxart enredaban Tarragona; y habiendose leído dicho anónimo con el sobre dirigido al Administrador de correos, se ha resuelto que se copie todo en acta, y devolviendo el original rubricado por uno de los secretarios; expresando que el Sr. Feliu lo ha presentado en el Ayuntamiento, y que mañana se tenga acuerdo extraordinario para tratar de este asunto: en cumplimiento de lo acordado se ha copiado dicho anónimo con su nombre que es del tenor siguiente: Molt Señor meu: se de cert se buscaren y se han trobat dos asesinos per asesinar a Vm., no desprecii eix avis útil com li pot ser en la actualitat, que si no fos lo secret com es ab confesió jo mateix lo hauria avisat sense valerme deix anonim, que sols lo meu caracter sacerdotal, y no haber pogut reduir a un dels actors en la confesió me obliga a escriure sense firma, y fingint la lletra cosa que mai he acostumat a fer. Lo tinc present desde que se eix asunto al primer moment de la misa, y suplico al Señor puguia tardar molts anys a no haber de fer menció de V. al segur, de dormiunt in...

Se suplica al Señor Administrador de correu faci entrega eixa carta amb propias mans que es un secret de Confesió, y per seguretat de una...

Acords Municipals de 8 de julio de 1821 (Arxiu Municipal), fol. 153 i s.

excepcionalment perquè veritablement n'hi ha molt poca.

Els notaris solament utilitzaven el castellà quan la documentació era oficial, com: les protestes de lletres, els requeriments, certificacions de bona conducta, notificacions, lletres de canvi, plets, concessions de venda de tabacs, etc. O sigui tot el que tenia un caire oficial.

4. L'ARXIU FAMILIAR YXART.

He pogut examinar un arxiu particular, gràcies a l'amabilitat del seu propietari Enric Yxart i de Moragues, que conté documentació des del segle XIV fins ara.

La que es refereix a l'època que hem estudiat és en castellà, la majoria, (molta és oficial, car els Yxarts els trobem vinculats en els càrrecs públics), inclosa la correspondència familiar. Solament són en català els comptes de les "mestresses de la casa", que es conserven tots. I alguns papers solts, com és l'arrendament d'una llotja del Teatre.⁶

Els Yxarts de llavors, a més de propietaris de terres, tenien una casa comercial i eren de la "burguesia tarragonina" que es carectritzava pel seu liberalisme.

5. LA PREMSA.

La d'aquest període és tota en castellà.

Un cop examinada tota la documentació existent, podem concloure dient que a Tarragona, des del Decret de Nova Planta a la Renaixença, solament s'utilitzava el castellà en els tràmits purament oficials i que la gent de Tarragona era catalana i en català pensava, parlava i escrivia.

Examinant els Padrons dels anys 1820 i 1822, ens trobem amb una població total-

ment catalana i que solament un 5 per cent eren no catalans.

El grup més confús, quant a idioma, serà el grup dels comerciants, la majoria dels quals eren liberals, però que en els seus escrits utilitzaven el castellà.

El seu contacte amb la Cort era evident. Per les "Cortes españolas" havien de preparar els seus discursos i era a Madrid on havien d'anar a discutir per aconseguir que Tarragona fos la capital de la seva província. En aquell moment els interessava aconseguir que el seu port fos la sortida dels productes del camp i no Salou. I es convertiren en aliats de la Cort, en qüestió de centralisme, com altres ciutats que aspiraven a ser capital de província.

M'ha servit per a conèixer com pensaven i com actuaven aquests comerciants examinant els múltiples escrits d'en Guillem Oliver, nascut a Mallorca l'any 1775, establert a Tarragona com a comerciant abans de la Guerra del Francès, síndic personer l'any 1819, diputat a Corts per Tarragona l'any 1820, representat de l'Ajuntament de Tarragona a Madrid per tal d'aconseguir la capitalitat per a aquesta ciutat, regidor l'any 1822 i finalment alcalde de Barcelona l'any 1835.

No es aquí el lloc de fer ressaltar la seva interessant figura⁷ sinó constatar que sempre va defensar els interessos dels tarragonins per damunt de tot, però era a Madrid on ell creia, i potser amb raó per desgràcia, que havia d'aconseguir les solucions als problemes.

Va ser d'aquelles persones que acceptaren i veien amb bons ulls "*una Constitución única para la Nación española*".

Passant el temps trobarem aquesta burgesia o bé essent monàrquica o bé republicana.

⁶ ARRENDAMENT DE LA LLOTJA DEL TEATRE.

Los infrascritos Señores Administrados del Pio Hospital de Santa Tecla de pobres malalts de la present Ciutat de Tarragona confesen haver rebut de D. Josef Francisco Yxart de Comers de dita Ciutat la suma de Cent duros de plata que los ha prestat y entregat de las que en quant menester sia lin otorgan la corresponen apoca. Y en paga y satisfacció de la cantitat li cedeixen lo us dels palcos del primer pis del Colisei de dit Hospital reintegrant-se en los temps se representará en dit Coliseu de aquella cantitat mensualment, que guañará qualsevol dels palcos de dit primer pis (...).

Por acuerdo de la Ilustre Administración.

Jose Busquets Secretario.

⁷ Capítol IV de la meva tesi doctoral.

Però, l'any 1868, no trobem cap comerciant tarragoní a les llistes del Centre Republicà Federal, sinó que aquest era format per: 1 agent de vendes, 1 advocat, 2 propietaris i els altres, gent d'oficis: serraller, paleta, marbrista, taverner i boter. El Centre va ser important i tingueren, en aquell any, dos diaris:

"El Ciudadano" i "La República Federal", el director del qual devia ser defensor de la "República Federal Ibérica".⁸

Però continuar analitzant tot el sentit del federalisme tarragoní s'escapa del propòsit de la comunicació.

CONCLUSIONS.

No pretenem dogmatitzar en les nostres conclusions, però sí que entenem que la ciutat de Tarragona, de la Nova Planta a la Renaixença, era una ciutat totalment catalana; solament una petita part de funcionaris i militars eren castellans, però el que sí és cert és que ha passat a la història la Tarragona dels dominadors, dels qui imposaren la seva llengua, i que la història de la gent petita està per conèixer. Si no fos així, si Tarragona s'hagués castellanitzat totalment, no po-

dríem entendre com va poder existir el nostre Rovira i Virgili.

És cert que, a partir del 1717 fins avui, ha existit un grup de gent benestant castellanitzada, la qual ha desconegut i desconeix la seva història, i ha cregut i creu que la seva era la d'Espanya.

I per últim voldria animar els historiadors tarragonins perquè aportin, amb el seu estudi, llum sobre el nostre poble tarragoní.

⁸ Tesina inèdita de Pedro Heras. "La Revolución de 1868 en Tarragona".

DON IOSEPH PATIÑO,

CAVALLERO DE LA ORDEN DE ALCANTARA, del Consejo de S. Mag. en el Real de las Ordenes, y Superintendente General del Exército, y Principado de Cataluña, &c.

SIENDO preciso, que todos los Caudales que se remiten à esta Plaza de la Corte, se apliquen à la empresa de Mallorca, que es tan costosa como importante, para dar la vltima disposicion à la quietud de estos Reynos; se haze indispensable que las Tropas que quedan en este Principado, estèn socorridas en el interin, por el subsidio que los Pueblos que le componen, deben suministrar à este fin, y como no puede regularse en cantidad cierta, porque pende de la mayor, ó menor duracion de el tiempo de la Conquista, por aora podrán pagar en cada quinze dias la cantidad que se le señalare, la qual cessará ò continuará a medida que se concluyan, ò existan los gastos de la referida Empresa de Mallorca, tanto y mas que qualquiera cantidad que se exixiere, deberá servir, y aceptarse en cuenta de la satisfacion de el futuro Quartel de Invierno, de el presente año de mil setecientos y quinze, respeto de que el que vltimamente se ha pagado, ha sido por el de mil setecientos y catorze; y si los Reynos de Castilla han executado lo mismo para la restauracion de Cataluña, sin embargo de pagar las rentas, y cargas Provinciales de arcavalas, cientos, millones, y otras anuales, que no pagan los Pueblos de Cataluña, parece conforme à toda equidad, y equivalencia à la vniformidad del peso de la guerra, que hà padecido todos los Reynos de España, que el

A

Prin-

Principado de Cataluña concorra en la subencion de estos
pueblos, à los gastos, para el vltimo establecimiento de la quietud
publica, que assegurará el pronto universal alivio que
igualmente desea su Mag. à todos los vasallos. Por tanto, y
en consecuencia de lo referido a la Ciudad de Saragona
le toca pagar en cada quinze dias *ochocientos y cinco* =
pesos, con la obligacion de aver de llevar el dinero à
_____ en mano de *Francisco Toliner*
_____ de quien deberá tomar recibo, para evitar
los gastos, y molestias de recaudadores à los Pueblos, y or-
deno, y mando à los Vegueres, Bayles, Jurados, en
virtud de la facultad que su Mag. me tiene concedida, y
demàs Oficiales de las Ciudades, Villas, y Lugares del
Reyno, y de qualquier Baron que obligen en la observan-
cia, y cumplimiento de lo expressado, procurando que sea
puntual la paga de dicha cantidad, así por evitar las mo-
lestias que podrán ocasionar à los Pueblos las tropas en la
folicitud de su precilla subsistencia, como por ser del Real
servicio. Dado en Barcelona à *parm* de Mayo de 1715.

Por mandado de su Señoría.

CONSCIÈNCIA NACIONAL I CLASSES SOCIALS A REUS (1868-1938)¹

Pere Anguera

a) En redactar aquestes línies, sóc conscient de la seva limitació. És un treball aproximatiu, esquemàtic i parcial, i per tant sols vàlid de forma provisional. Crec, però, que si volem arribar a conèixer quina ha estat realment l'evolució del pensament nacional, en les seves mostres externes, cal impulsar els estudis sectorials, per poder situar cronològicament la seva aparició escrita en llocs concrets i qui són i qui representen, els seus capdavanters.

b) Al llarg del segle XVIII seran nuls els testimonis escrits de reafirmació nacional. No crec lícit considerar una mostra de nacionalisme el fet que, durant tot el segle, el paperam oficial i oficiós, civil i eclesiàstic, es redactés en català. La dosi de "catalanisme" hi ha de ser tant o menys considerable que la de la inèrcia i la ignorància. La prova estaria en la facilitat amb què es passa al castellà quan el text s'imprimeix. Per exemple, en el gruixut opuscle dedicat a les festes de la beatificació de Bernat Calvó, tan sols uns pocs versos estan redactats en català.¹ En canvi tot i les reiterades confessions d'admiració i fidelitat que fa, a Felip V, el memorialista Celedoni Vilà, redacta els seus textos en català, amb molt poques excepcions. Caldria mirar fins a quin punt és lícit i correcte establir la dicotomia austracisme-naciona-

lisme català en el segle XVIII, i aleshores valorar oportunament si la profusió d'àligues de ferro forjat en els balcons de la població, que semblen transpirar una subterrània mostra d'austracisme, ho són també de fidelitat i d'amor al país, més quan hem vist que els austracistes no s'estaven d'abandonar el català en els seus pamflets.

c) Cal esperar endinsar-nos en el segle XIX per trobar testimonis feaents. El moment on confluiran les declaracions serà durant el període revolucionari de 1868, on no cal oblidar que hi va haver la màxima llibertat expressiva. Hi ha, tanmateix, un testimoni més reculat. Andreu de Bofarull, en el prefaci de la primera edició dels seus annals de Reus publicat el 1845, parla de quan "*Cataluña se vio invadida por un ejército que no hablaba nuestra lengua, y nos arrebató las sabias instituciones que cual reliquia veneraba desde el tiempo de D. Ramon Berenguer IV y de D. Jaime I. Reus se unió al movimiento general de independencia*". Hi ha dues paraules remarcables en un autor que escriu sempre en espanyol tret de mitja dotzena de versos; "independència" i "arrebató". El seu germà Antoni Bofarull, historiador i insigne home de la renaixença, insinuarà ja la possibilitat dels PPCC: "*olvidadas de su origen común hemos visto provincias que, con-*

¹ "Relación de los sagrados alborozos en que prorrumpió la siempre insigne y antiquísima villa de Reus..." Barcelona 1733. Cal tenir en compte que opuscles molt més reculats es troben en idèntiques circumstàncies: "Festiva aclamación (...) por la alegre venida (de...) D. Carlos III de Austria...", Barcelona 1705 o "La muerte vencida en su triunfo...", que recull el sermó fet el mateix any en els funerals reusencs pel príncep de Darmstadt.

siderándose diferentes de sus iguales por habitar en territorios que la geografía no ha bautizado con el mismo nombre, se han arriado fácilmente a otros de costumbres diversas, con preferencia a las que en sus días de gloria fueron sus hermanas".²

El 1868, coincidiren en la reafirmació nacional testimonis diversos per l'estratigrafia social i la ideològica: Un capellà, un oli-garca i uns teixidors. El reverend Barberà fa memòria de les "antigues glòries catalanes" i de la potència del català com a idioma per resistir els embats. M. Pons afirma preferir la independència de Catalunya a la república federal i J. Morlans, M. Grases i J. Pàmies parlen d'indústria nacional referida al Principat.³ El testimoni, o millor el ressò que amaga, vindrà reblat per l'acord de la Junta Revolucionària de treure els retrats dels borbons i subsituir-los per orles amb els noms dels consellers austracistes locals.⁴

Fins en aquest moment l'ensenyança es feia en bona part en català, com ho demostra la queixa que el 1878 fa J. Martí i Folguera, en afirmar que "*cincuenta años atrás en todas las escuelas de Cataluña la enseñanza era completamente catalana*" mentre en aquell moment ni tan sols s'ensenyava la llengua.⁵

Passada l'eufòria del 1868 i els seus ròssecs, el panorama torna a quedar erm. L'única excepció és el "Juguet en català titulat lo sereno y'l borratxo", on el darrer comenta

deixant translluir una consciència d'ocupació: "A guapo, ja ha arribat la tropa; / ja cantan en castellà". La importància del text és plena ja que prové de la literatura popular i tot fa creure que recull el pensar real del poble. Tal volta convé recordar que durant els fets del 1868, tot i mantenir el castellà com a llengua oficial, els diversos papers de propaganda ideològica en forma de sainets són, sense excepció, en català.

d) L'entorn, no sols local sinó de tot el Principat, en la tercera dècada del segle demanava una concreció: aglutinar en una entitat tots els nacionalistes. A finals del 1883, P. Font de Rubinat, R. Vidiella i A. Pascual Cugat, vinculats a la indústria i als interessos agraris, impulsaven l'Associació Catalanista de Reus, per tal de "reanimar l'esperit català" i fomentar l'estudi de tot allò que fos referent a Catalunya. L'1 de febrer del 1884, es féu públic el manifest que fou signat per cent vint-i-quatre persones, de totes les classes socials i entre elles cinc capellans. A més s'hi adheriren gent de deu localitats properes i dos de Madrid. L'aiguabarreig de signants motivà la prohibició explícita, en els estatuts, de parlar de política i de religió.⁶ El 1886 es constitueix el Consell Regionalista per a participar en política i en el mateix any presentava a Joaquim Borràs i de March com a candidat catalanista a les eleccions provincials; Borràs fou derrotat en els comicis.⁷

² "La lengua catalana considerada históricamente", Barcelona 1858. Per a més detalls, el meu treball: "La consciència nacional a Reus els segles XIX i XX", Papers de formació nacional, 1. Reus, 1978.

³ Abraham Zacuth (J. Ma. de Barberà): "Lo prodigi del segle", Tarragona 1868, pp. 153. M. Pons: "Al Sr. D. Fernando Garrido", full solt, AHM, 1868. Morlans, Grases, Pàmies: "Proyecto para el mejoramiento de la industria algodonerera en Cataluña y de la clase obrera que a ella se dedica", a "Diario de Reus", 15 de setembre de 1868.

⁴ Actes de la Junta Revolucionària, sessió del 13 de novembre de 1868. Els noms corresponen a proposta de Güell i Mercader a jurats de 1706, 1705, 1707 i 1712. El cas reusenc no era únic, i caldria fer una revisió de tot el moment. I. Carbó publica un article en el "Diario de Tarragona" del 10 d'octubre de 1868 admetent també la independència. Per la seva banda la junta tarragonina acorda el 5 d'octubre de 1868: "siendo el uniforme, llamado gramallas, que usan los Pregoneros un signo de oprobio para Cataluña, por cuanto Felipe quinto, después de destruir las libertades del país ordenó que la honrosa toga de los Concellers en cap la usasen los Pregoneros, denigrando así la primera magistratura del pueblo, por cuya razón ha quedado suprimida hace mucho tiempo semejante costumbre en gran parte de poblaciones; el Ayuntamiento ha acordado desaparezca de esta ciudad dicho abuso" (Sessions, foli 163).

⁵ "Apuntes sobre el estado actual de la lengua catalana", a "El eco del Centro de Lectura", 20 de gener de 1878.

⁶ J. Santasusagna: "Reus i els reusencs en el renaixement de Catalunya fins a l'any 1900", pp. 333-337.

⁷ Idem. 338.

L'Associació Catalanista, conscient de la importància de l'ensenyament, convencé els mestres a fer-ne del català i el 1888 publicà el llibret "Primers passos en l'ensenyança de la lectura de la llengua catalana" del seu secretari Salvador Vilanova.⁸

Vist el panorama, no ha d'estranyar que el Missatge a la Reina Regent del 1888 fos signat pel president de L'Associació i el del Consell i pels directors de "Lo somatent" i "La veu del Camp",⁹ ni que el 1892 Font de Rubinat fos ponent de les Bases de Manresa, com un altre reusenc afincat a Barcelona, Antoni Aulèstia i Pijoan. Altres quatre reusencs hi anaren com a delegats.¹⁰ La segona assemblea de la Unió Catalanista es féu a Reus l'any següent amb gran assistència de públic. Sembla que Font de Rubinat hi féu importants intervencions.¹¹ El 1897 el president de l'Associació Catalanista i el director de "Lo Somatent" signen, en nom de les seves entitats, el missatge dels catalans al rei dels hel·lens.¹² El 7 de gener del 1900 els joves de l'Associació, que trobaven la seva vida lànguida, crearen la Lliga Catalanista que s'adherí a la Unió Catalanista, tot seguit. La nova entitat tingué un gran èxit i ben aviat els socis foren nombrosos.¹³ Poc després, un grup de joves que publicava la revista "Pàtria nova" hi entrà i li donà un caràcter molt més esquerrà, popular i autènticament nacional. Els de "Pàtria nova" afirmaren la unitat nacional dels PPCC i veien "l'estat espanyol format per les nacions Castella, Galícia, Bascònia i Catalunya" i es consideraven "nacionalistes per convenciment i autonomistes per transacció" tot esperant la "Federació uni-

versal dels pobles lliures".¹⁴ Aquest eixamplament de la base permetrà que el diari "Lo somatent" arribi a fer una tirada de 600 exemplars.¹⁵ La conversió del catalanisme en una autèntica força popular ve donada per la fundació del "Foment Nacionalista Republicà", que el 26 d'octubre del 1906 feia conèixer el seu manifest. Els del Foment hi marcaven les diferències existents entre els nacionalistes i els autonomistes: afirmaven que els primers volen la llibertat dels pobles mentre que els segons es limiten a la política regional. Confessen que provenen de la unificació de la Lliga i el "Centro republicano democrático federal" i que volen "l'autonomia integral de Catalunya així com de les demés Nacionalitats components de l'Estat Espanyol, dintre la forma de govern republicana" i ho justifiquen dient que és impossible la defensa de les llibertats individuals quan s'obliden les col·lectives i el que és més important, "considerant a l'ensem que de poc li serviria al treballador el disfrutar moralment de la més absoluta autonomia si materialment el deixaven en condicions que no li permetien sostreure's de la influència de qualsevol altra classe social (...) ajudarem en quant ens sigui possible totes les manifestacions i reformes que puguin contribuir al reivindicament i millora de les classes obres". El Foment va col·laborar amb la Solidaritat Catalana i el 1912 s'adherí a la Unió Federal Nacionalista Republicana.¹⁶

Les joventuts del partit publicaren, el 1917, com "Joventut nacionalista republicana", el setmanari de curta vida "Catalunya Nació". En el seu primer número, del 2 de

⁸ Idem. 344.

⁹ F. Cucurull: "Panoràmica del nacionalisme català", III, pp. 119.

¹⁰ Santasusagna, op. cit. 347-348, dóna a Font de Rubinat un protagonisme que no es desprèn de la lectura dels debats.

¹¹ Santasusagna, ídem. pp. 348-351.

¹² Cucurull, ídem. pp. 157.

¹³ Santasusagna, ídem. pp. 353.

¹⁴ Per a més detalls i referències el meu treball ja citat, pp. 7-8.

¹⁵ F. Gras: "El periodismo en Reus", 2 edició, pp. 39.

¹⁶ Vegi's per ampliar: M. Roca: "Records de la meua vida, II", a Xaloc, núm. 44, pp. 152-153 i ídem. núm. 61, pp. 60-62.

juny, diran defensar "els ideals republicans i l'autonomia de Catalunya" i ser "homes d'esquerra i aimants de la llibertat dels pobles oprimits". En la guerra europea van a favor dels aliats i en la disputa "entre el capital i el treball", a favor del darrer.

e) El Foment feia sortir, l'1 de desembre de 1906, el primer número del setmanari "Foment", més endavant transformat en diari.¹⁷ En aquesta publicació, l'anarquista reusenc Joan Montseny, que signava Federic Urales, publicarà tot un seguit d'articles sota el lema general de "Per Catalunya", a principis del 1912. Montseny hi afirmarà l'eficàcia social ineludible de qualsevol govern català que, creu, sigui del color que sigui, des-cansarà sempre damunt "la llibertat i del dret",¹⁸ per això defensa el dret a l'autodeterminació.

El mateix periòdic havia publicat, el 1908, com a fulletó, el text de Pere Cavallé: "Catalunya-Ciutat", on afirmarà la unitat nacional dels PPCC. La consciència nítida de Cavallé en aquest sentit li prové de la seva formació literària al costat de l'Aladern, el qual partint de l'occitanisme arribarà a una molt clara consciència de PPCC com a unitat nacional.¹⁹ Paral·lelament, Salvador Bové hi arribarà a través del lul·lisme. Bové creu, per exemple, que l'acompliment nacional té lloc en el segle XIII amb la reconquesta de Mallorca i del País Valencià.²⁰

f) És important destacar l'assumpció pels socialistes reusencs del fet nacional. Les

mostres més clares són els textos de l'A. Martí Bages i J. Recasens Mercader. Em limitaré aquí a repetir algunes de les opinions de Recasens per ser les més conegudes. El 1906, militant ja en el PSOE, considerava el nacionalisme una idea avançada.²¹ Nombrosos textos seus aniran clarificant la postura²² i agermanarà en el desconeixement del tema a socialistes i conservadors espanyols. Recasens preconitza la catalanització en l'ideari i en la llengua del PSOE dins l'àmbit català, per motius ideològics i de pràctica política, ja que pot ser un element eficaç per a la captació de les classes populars. El 1931, arribarà a afirmar: "Com pot oposar-se la democràcia socialista al reconeixement d'una personalitat col·lectiva, com pot ésser enigma àdhuc del separatisme si el seu ideal és la múltiple varietat de nacionalitats lliures dintre d'una internacional única?"²³ tot acusant de passada al seu partit de ser més espanyolista que no pas català.²⁴

g) Sota la dictadura de Primo de Rivera es produiran diversos actes de resistència. Quatre militants del Foment Nacionalista Republicà seran detinguts en un mes, acusats de cremar banderes espanyoles.²⁵ J. M. Prous i Vila, autor de poemes patriòtics i militant d'Estat Català, les publicacions del qual distribuïa per la ciutat, serà detingut el 12 de setembre de 1924 amb cinc companys, acusats d'haver penjat una bandera separatista.²⁶ L'empresonament durà tres setmanes i els presos eren visitats efusivament cada dia

¹⁷ Per a les vicissituds de "Foment", vegi's el meu article del 12 de desembre de 1976 al diari "Avui".

¹⁸ Per a més detalls el meu treball citat pp. 6.

¹⁹ Vegi's, per exemple, "Ramas de la literatura catalana" a "Lo Somatent", 13 de novembre de 1897.

²⁰ S. Bové: "La filosofia nacional de Catalunya", Barcelona 1902, especialment pp. 34. També a Tarragona, el 1911, l'Ateneu convoca un certamen d'homenatge a Jaume I i s'ofereix un premi per l'estudi de la importància de D. Jaume en la constitució definitiva de la Nacionalitat Catalana".

²¹ "Aclaración" a "Pàtria nova", núm. 37, de l'1 de gener de 1906, pp. 296-297.

²² Veure el meu treball citat i X. Cuadrat, en diversos treballs.

²³ "Que és socialisme?". Reus 1931, pp. 162.

²⁴ Idem. pp. 187. En canvi un altre líder socialista local, A. Fabra Rivas, es destacarà sempre per la seva aversió al fet nacional.

²⁵ M. Roca: "Cinc setmanes al castell de Pilats". Reus 1925.

²⁶ J. Fort: "Diario reusense... 1923-1924", pp. 196, 199-200 i 205 i 210.

per un elevat nombre de conciutadans.²⁷ Els sis detinguts estigueren unes tres setmanes entre reixes. S. Torrell i Eulàlia serà deterrat de la ciutat per al·legar desconeixement de la llengua espanyola. Amb tot, i sota un caire humorista, va transpirant el nacionalisme. Torrell i Prous estamparen, el 1923, la revista "Reus 1973" on es publicava la notícia, datada l'any del títol, de la signatura del tractat de comerç de Catalunya "amb la veïna nació d'Espanya".²⁸

h) El màxim reivindicador del fet nacional comú dels PPCC és Joaquim Santasusagna. Santasusagna, de formació autodidacta, escriurà habitualment a "Les circumstàncies", òrgan d'Acció Catalana, encara que sense militar en el partit²⁹ i, desaparegut el diari arran de la revolta del 1936, al setmanari "Estat català", mantenint-se independent. Santasusagna seguirà en bona part les teories d'A. Rovira i Virgili i les explicarà de forma amena i entenedora. "En parlar de la nació catalana no hem de circumscriure modestament la seva extensió al Principat. Tan català és aquest com la gran part oriental del Regne de València, com les terres d'enllà la mar que són les Balears i el territori sard de l'Alguer, com el petit estat feudal d'Andorra, com les comarques incloses dins l'estat francès (...) com la faixa oriental de les províncies aragoneses".³⁰ Santasusagna veu en la història i la cultura, bàsicament la llengua, el nexa nacional i utilitza la paraula *regions*

per batejar els components de la nostra nació en el sentit que li donen les actuals avantguardes. Preconitza, a gran escala, una federació europea de nacions, no d'estats, per acabar amb les lluites continentals³¹ i a nivell local "la Gran Catalunya" que estaria constituïda per la federació dels quatre països, tot afirmant que "ens els mirem germans, amb igualtat de drets i no pas com un hereu privilegiat i tres cabalers supeditats a la seva fortuna".³² Si l'autor té clara la consciència nacional, no passa el mateix amb la de classe.³³ Sols el sotrac de la revolta militar el desvetlla parcialment i el fa creure en l'intercionalisme,³⁴ encara que de forma vaga i pel que fa referència al fet nacional, ja que per altra banda arribarà a afirmar que feixisme i comunisme es donen la mà per abatre el sentiment nacional.³⁵

i) Amb menor profunditat de pensament, però amb superior embranzida demagògica, hi ha les publicacions de Jaume Aguadé i Miró. Aguadé parteix d'un plantejament erroni, tot i la seva militància a Estat Català, en creure que és el fracàs de la incidència en la política estatal el que féu deixar de creure en la unitat de l'estat,³⁶ però en canvi reivindica el protagonisme popular ("els obrers i els revolucionaris catalans") en la lluita nacional que en un estirabot fa recular fins als remences i a les germanies.³⁷ Aguadé preconitza la federació per aconseguir "la unió dins la llibertat".³⁸ Conscient

²⁷ P. Vidal: "El convencionalisme de la vida" pp. 10-109. El diari "Las circunstancias", encara castellà i possibilista, afirma el dia 19 de setembre de 1924 que "los detenidos son muy visitados".

²⁸ "Reus 1978, núm. 1.442, 20 de gener de 1973. Any XXXVI" (1923).

²⁹ Per "Les circumstàncies", vegeu al meu article a "Avui" del 21 de novembre de 1976. Per més detalls sobre Santasusagna, el meu opuscle citat pp. 11-15.

³⁰ "Nació i estat". Reus 1931, pp. 8.

³¹ Idem. pp. 22.

³² "El nostre federalisme" a "Les circumstàncies", 1 de maig 1932.

³³ Vegi's alguns articles reproduïts a "Paraules d'ahir", tria i pròleg de Pere Anguera, Reus 1974.

³⁴ "Esser nosaltres" a Estat Català, 3 d'abril de 1937.

³⁵ "Catalunya, poble dissortat", idem. 27 de novembre de 1937.

³⁶ "Catalunya i la revolució", Barcelona 1930, pp. 12.

³⁷ Idem. pp. 40.

³⁸ Idem. pp. 95.

que el seu ideal no és possible sense una ruptura, pot lligar com a tàcticament sinònims, i d'aquí el títol del seu treball, Catalunya i revolució.³⁹ Tot i el seu maximalisme verbal, no destaca tampoc el problema social, ni la seva inserció dins la lluita d'alliberament.

j) No és possible, per ara, determinar quan i com es va fundar Estat Català a Reus. De tota manera, els ròssecs del 6 d'octubre significaren un mínim de vuitanta-tres detinguts, encara que no tots militessin en el partit, ja que, al costat del cap del sometent local Josep Pujol, hi trobem dirigents socialistes com Ramir Ortega o radicals com Jaume Simó.⁴⁰ El dia 5, l'Aliança Obrera preconitzava la vaga general que fou bastant seguida, es cremaren diaris de dretes en els quioscs i la guàrdia d'assalt i el sometent patrullava pel carrer; el dia 6, la guàrdia d'assalt desallotja el local de l'Aliança Obrera "per tal d'evitar que hi hagués una reunió a les quatre de la tarda per proclamar la Unió de Repúbliques Socialistes". Un grup de joves armats va intentar ocupar l'estació de la línia fèrria de M.S.A., però ho impedí la guàrdia civil. Davant el rumor que un regiment de Tarragona pujava a proclamar l'estat de guerra, es formaren grups armats per impedir-ho; mentre s'intentà, sense èxit, ocupar la caserna de cavalleria. En plena eufòria de revolta s'aixequen les vies fèrries i es tallen les carreteres i un grup de cotxes surt cap a Barcelona, i són detinguts a Tarragona. El dia 7, es desarma i es deté el sometent, la

policia i la guàrdia d'assalt, i s'incauta l'emissora local.⁴¹ L'ajuntament fou destituït i es nomenà una gestora.⁴²

L'Estat Català pren un protagonisme públic en època de guerra quan, entre 1937 i 1938, publica un setmanari amb el nom del partit. En aquell moment la seva militància havia de ser elevada ja que a finals de 1937 diuen tenir 60 militants en el front.⁴³ En aquesta publicació hi haurà els primers testimonis de l'agermanament, net i clar, de la lluita nacional i de la social. Afirmen: "detestem aquell nacionalisme carrincló del qual algú parlava, perquè som d'acció", aspiren com a mínim a la república federal i preconitzen un sindicat català únic.⁴⁴ En el mateix número un solt lliga el centralisme que està contra l'autodeterminació, sigui de la mena que sigui, amb el feixisme: "qui no el sàpiga respectar, no es pot dir liberal. Per esquerrà, per avançat que es cregui, està a l'altura del feixisme". En canvi la lluita per la independència és presentada en la pràctica i en la teoria com a antifeixista.⁴⁵ La independència es justifica: "perquè està comprovat que els pobles han de gaudir de la més absoluta llibertat per a poder desenvolupar-se eficaçment en llurs progressos socials, culturals i espirituals".⁴⁶ Per això el mateix autor pot acabar un article dient: "Catalans, homes de l'hora que vivim (...) Dignifiquem-vos com a catalans, com a treballadors i com a homes"⁴⁷ seguint en la lluita. Per això no ha d'estranyar que la gent d'Estat Català lloï Rússia i la posi com a principal creditor dels catalans en la seva lluita.⁴⁸

³⁹ Idem. pp. 157.

⁴⁰ Vegi's la llista de detinguts a T. Berdal: "Los presos de Manuel Arnús", Reus 1935, pp. 304-306.

⁴¹ "Diari de Reus", 11 d'octubre de 1934. La dreta emparada en el "Semnario Católico" parla dels "obceados (que) lucharon a un lado de la Generalidad" i dels "heroicos soldados de España". Cifra.: "Después de la tragedia" per Fritz, a "Semnario Católico" 13 d'octubre de 1934.

⁴² "Les circumstàncies", 11 d'octubre de 1934.

⁴³ "Estat Català", núm. 32, 2 d'octubre de 1937.

⁴⁴ "El nacionalisme i el feixisme" a idem. núm. 24, 7 d'agost de 1937.

⁴⁵ Vegi's, per exemple, Lluís Mas: "L'ofensiva contra Catalunya" a idem. idem.

⁴⁶ J. Bertran i Déu: "Estat Català és una força que cal considerar", idem. núm. 37, 6 de novembre de 1937.

⁴⁷ "Per la unió dels catalans nacionalistes", idem. núm. 44, 1 de gener de 1938.

⁴⁸ M. "La URSS i Catalunya", idem. núm. 37, 6 de novembre de 1937. Per a més detalls el meu treball citat pp. 16-18.

k) Acabat aquest breu repàs, esquemàtic però significatiu, em sembla que es poden començar a treure conclusions, ara per ara com a índici, per intentar bastir més endavant una lectura total i conseqüent de l'evolució del pensament nacional a Reus. Sóc conscient del risc de les cites: de les més contundents i de les agafades pels pèls. És evident que poden ser la mostra d'un cas aïllat o d'un moment de rauxa, però també, i és més probable, la punta esquifida d'un voluminós iceberg de militància i declarada consciència ideològica. La seva persistència, malgrat la persecució, és evident. Estic d'acord amb el professor Termes en la necessitat de replantejar molts aspectes de la interpretació de les ideologies en la nostra història.⁴⁹ Fent de nou un salt enrera, no deixa de sorprendre i de complicar moltes interpretacions que el 1790 un mestre municipal, Ramon Camí, faci imprimir un cartell en espanyol, tot anunciant que ensenya i domina el català, el castellà i el llatí.⁵⁰ Però em sembla molt més significatiu l'anàlisi de manuscrits de memòries conservats en el mateix arxiu. En el primer, un membre de la burgesia il·lustrada, que comença a escriure al 1835, tot i que les seves notícies vagin de 1808 a 1846, el doctor Antoni Pons i Anguera utilitza l'espanyol. En el segon, un capellà integrista, Francesc Torné i Domingo, que anota entre 1838 i 1883, ho fa en català, amb ortografia protohistòrica, però amb una llengua força neta de barbarismes. Llengua a part, els dos textos són amorfos de qualsevol altre veïtat. La llengua no és el tot, però tanmateix traeix alguna cosa, ni que sigui tan sols l'hàbit de fer sermons en una llengua o l'altra. Quines conclusions permet, doncs, tot el material precedent? En altres paraules: Existeix una autèntica consciència nacional? I si hi és, qui la detenta? Em sembla, i de forma evident, que la primera resposta ha de ser positiva. Contra la rèplica

dels llargs períodes de letàrgia hi ha els exabruptes, però no és lícit l'apriorisme. La letàrgia es correspon amb els moments de govern més dur; l'afirmació d'un nacionalisme, en canvi, es dona en els moments de llibertat d'expressió. I és evident que una ideologia, per més visceral que sigui, no surt en un dia, ni aconsegueix adeptes, sinó que és el reflex del que s'ha anat covant. Ara és fàcil fer el miratge amb el franquisme, on en principi durant quaranta anys tothom hauria alçat el braç i combregat dia sí, dia no. Que l'esperit nacional és present, i fins i tot es pot seguir documentalment al llarg del segle XX, queda fora de discussió. Ara bé, el problema, i la resposta és per mi la més important, és qui el sustenta. Per utilitzar un llenguatge esquemàtic: La burgesia o les classes populars. De nou es presenta un problema extern: És la burgesia i no les altres classes, aquí com arreu, la que controla els mitjans de comunicació i per tant la que tindrà més possibilitats de deixar rastres del seu ideari. Burgesia o classes populars? El dilema es manté i ara com ara és difícil donar una resposta científica. No n'hi ha prou amb recollir mostres de l'ideari; caldria fer, i això és quasi impossible per la dispersió i destrucció dels arxius, una anàlisi de la militància política. Tot i ser una opinió apriorística, crec que l'arrel popular, màxim petit burgesa del moviment nacionalista a Reus, entre 1868 i 1938 es pot donar com a segura. Almenys cap dels grans oligarques, o els seus partits, no se'n fan ressó, mentre que, a mesura que el temps avança, els partits populars d'arrel nacional consoliden la base. La prova final estaria en l'esclatant èxit del 14 d'abril del 1931, on la candidatura "Entesa Republicana Catalanista", integrada per Foment Nacionalista Republicà, L'Acció Catalana, El Centre Autonomista Republicà i la Casa del poble⁵¹ obté més de 4.400 vots, amb la qual cosa copa l'ajuntament. El triomf és to-

⁴⁹ "Problemes d'interpretació" a Col·loqui d'historiadors, pp. 43-54.

⁵⁰ AHMR' Carpeta: "Educació segle XVIII".

⁵¹ "Les circumstàncies", 12 d'abril de 1931. Segons el testimoni de vells militants, el Foment tindria durant el període republicà entre 1.200 i 1.500 afiliats, d'una àmplia estratigrafia social, botiguers i escriptors majoritàriament.

tal, no ja en tota la ciutat, sinó en tots i cadascun dels districtes.⁵² La propaganda s'havia fet dient que si no es volia "que Catalunya segueixi junyida al carro escardalenc d'un Estat que es desploma d'un règim d'opressió", sinó que es volia conquerir "la jerarquia dels països civilitzats... els pobles

lliures" calia "com a home i com a patriota... per Catalunya i per la República" votar la coalició.⁵³ I com a homes i com a patriotes, per Catalunya i per la República, el poble va votar. La burgesia en canvi abonà la candidatura de la LLiga.

⁵² "Les circumstàncies", 14 d'abril de 1931.

⁵³ Idem. 12 d'abril de 1931: "La màxima festa civil".

ELS CATECISMES POPULARS DE MALLORCA. D'INSTRUMENT PASTORAL A MITJÀ DE CONTROL CULTURAL DE L'ESTAT

Josep Amengual i Batle

La comunicació que vaig presentar dins el II Encontre tenia com a base d'informació les dades que vaig poder recollir durant un breu espai de temps. Tot i això, em permeté bastir l'estructura de la història de l'edició del catecisme popular a Mallorca. La temporada que ha transcorregut fins a l'edició d'aquesta petita síntesi m'ha reservat noves oportunitats, de manera que els caus de la informació s'han ampliat i, a l'entretant, he pogut preparar una història, bé que provisional, del text dels catecismes mallorquins que, esper, s'editarà en breu.

COMENÇAMENT DE LES EDICIONS POPULARS A MALLORCA.

Es ben possible que, amb la introducció de la impremta, a Mallorca haguessin començat a difondre's els "Confessionals"¹ que,

en bona mesura, són els antecessors immediats dels catecismes catòlics.²

Pel que fins ara coneixem, a Mallorca els jesuïtes foren els protagonistes de l'ensenyament i edició dels catecismes populars,³ recomanats posteriorment pels sínodes dels ss. XVI-XVII.⁴ L'impuls tridentí trobà la seva plasmació literària dins quatre àmbits principals:

En primer lloc, per ordre cronològic, trobam l'edició dels "oracionals" amb uns annexos doctrinals breus, dels quals tenim la primera edició al *Manuale Sacramentorum* editat a Mallorca el 1601 per manament del bisbe Joan Vich i Manrique, el qual ja al sínode de 1588 havia urgit tant l'ensenyament dominical de les oracions i elements fonamentals de la doctrina cristiana, com la cate-

¹ Jaime VILLANUEVA: *Viaje literario a las iglesias de España, s. XVII*. Madrid 1852, pp. 230; en descriu un del s. XV que veié a la biblioteca dels caputxins de la Ciutat de Mallorca amb el següent títol: *Interrogatori e confessional en quatre parts suptilment dividit*. 120 fulles, en 4^a. A. PALAU: *Manual del librero hispanoamericano*. Barcelona 4, 1951, en cita una edició feta a València el 1493 (n. 59194) i una a Barcelona del 1535 (n. 59195), amb la qual identificaria l'exemplar que VILLANUEVA atribueix al s. XV.

² Més desconegut si aquests llibres s'estamparen també a Mallorca. Dins el cap. IV de l'estudi que he preparat, dedico una certa atenció a les seves relacions amb els catecismes. No fa al cas entrar aquí en la controvèrsia referent a la dependència que puguin tenir els catecismes catòlics respecte de Luter. D. LLORENTE: *Tratado Elemental de Pedagogía Catequística*. Valladolid 6, 1948, pp. 484, la nega; en canvi altres autors com E. MANGENOT: *Catéchisme*. DTC 2 (1932) 1909-1910; J.A. JUNGSMANN: *Catequética. Finalidad y método de la instrucción religiosa*. Barcelona, 1957, pp. 30-31; J. HOFFINGER: *Katechismus, Lexikon fur Theologie und Kirche*. 6 (1961) 45-46, es mostren més propensos a admetre una certa influència, encara que sia d'apreci pel mètode.

³ Diverses notícies em fan pensar que foren els jesuïtes que introduïren a Mallorca el text popular del catecisme, traduint-lo del castellà, o tal volta de l'italià. De fet sembla també que en foren els editors, de manera que hi ha una coincidència entre la supressió dels jesuïtes i la desaparició dels catecismes populars. A l'estudi que he preparat se poden veure més referències al respecte.

⁴ Per a les aplicacions de Trento a Mallorca, cf. el treball que vaig publicar amb el títol: *La llengua del poble dins els sínodes mallorquins dels segles XVI-XVII*. Randa 6 (1977) 5-26.

quesi als infants,⁵ prescripcions que reiteraren els sínodes postridentins. La incidència dels oracionals no es pot desconèixer, sia des de la perspectiva de l'ensenyament religiós, sia des del punt de vista de la llengua, puix per la seva repetició dins les misses dominicals, durant segles, s'han conservat estereotipades unes fórmules de pregària que han mantingut elements arcaics del català i formes de la llengua comuna que, en el parlar corrent, s'han anat perdent a Mallorca.

Poc temps després, el bisbe Juan de Santander inclogué dins el Sínode que celebrà el 1636 un resum del *Catechismus ad Parochos* redactat en llengua catalana, i l'objectiu i destinataris en són ben clars quan escriu: "Y nos don Ioan de Santander, Bisbe de Mallorca, posam en aquesta Synodo una breu explicació de la Doctrina Christiana, y mysteris de la Fe; peraque per ella, los parochos procuren instruir y enseñar los parochians".⁷

De la mateixa categoria és la "Declaració de la Doctrina Christiana para los parocos, vicaris, y Curas de Animas de la Diócesi de Mallorca que deuen practicar para enseñar a sos Filagresos" (sic), editada els anys 1705 i 1745 pel bisbe Laportilla.

A l'entretant, el rector de Felanitx (nascut a Fornalutx) Pere A. Mayol, havia compost les "Cobles sobre la doctrina cristiana", com a recurs pedagògic per a ajudar a la bona memorització i fer-ne més agradable l'aprenentatge. Els sínodes del s. XVII ens parlen de la recitació de versos, de cants i processons pels carrers i concertacions a les places, que acabaven amb premis pels guanyadors.

De les diverses informacions es pot deduir que ja havien començat a fer-se textos dels catecisme i que eren utilitzats pels in-

fants, puix el bisbe Pere d'Alagó, al sínode de 1691, ja insinua tots els recursos pedagògics que acab d'esmentar i, a més, recomana que s'entregui als infants un "llibellum" que contengui els punts més elementals de la doctrina i, d'aquesta manera, comencin a distriar les lletres, a formar las síl·labes, etc. Havia arribat l'hora dels textos escrits per a l'ús popular.

EL SEGLE XVII: UN POBLE NO CASTELLANITZAT.

De l'any 1674, data la primera edició mallorquina que conec d'un text catequístic popular i presentat en forma de diàleg, traduït de l'italià o del castellà, directament o adaptant una traducció feta al Principat. L'autor n'és el segovià P. Diego de Ledesma, que compogué el seu catecisme a Roma i el publicà l'any 1571. N'he registrat vint-i-sis edicions mallorquines, i hi ha notícies de dotze més. D'aquesta manera ens trobam amb el text més vegades reeditat si tenim en compte les trenta-vuit edicions fins ara conegudes i l'espai de més de dos segles en què se succeïren, és a dir entre el 1674 i 1888, això en el cas que coneguem la primera i la darrera edició.⁷

Donada la seva incorporació a la diócesi mallorquina, el que deim s'haurà de referir a Menorca també. Altra cosa serà al segle XVIII; però, a finals del s. XIX, hi trobam una edició del P. Ledesma feta a Maó el 1883.

El próces reformador de Trento, entès en la seva aplicació a l'ensenyament catequístic, comparteix el mateix impuls que mogué Luter i altres reformadors, i és que la pretensió de dignificar l'home, sobretot encaminant-lo cap a la *sapientia* o art de viure amb plenitud, pertanyia a l'humanisme que

⁵ *Synodus Dioecesis Maioricensis Celebrata praeside Illmo. ac Reumo. Dno. D. Ioanne Vich et Manrique, Dei, et Apcae. gratia Episcopo Maioricen. Anno 1588*, Maio [rica] 1589, pp. 17, cf. 41; *Synodus[ut supra] Anno 1592*, Maio [rica] 1593, Decr. II. i *Edictes generals de Monseñor Illustrisim y Reverendissim*, Mallorca, 1598.

⁶ *Synodus Diocesana Maioricensis celebrata anno M.D. XXXVI*, (Mallorca) 1636, pp. 2 r.

⁷ El jesuïta mallorquí Diego Borrassà (Ciutat de Mallorca?, València 1581) ja en feu una traducció del "toscano" al castellà, que es conserva en doble còpia manuscrita a la Casa de la Cultura de Ciutat, i a Barcelona ja al sínode de 1600 havia manat que s'ensenyàs la *Doctrina Cathalana* (sic) *del pare Ledesma*", cf. Marià AGUILÓ: *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1471 hasta 1860*, Madrid 1923, n. 147, pp. 108. Hom no sap si el qualificatiu de "cathalana" indica un text ja prou conegut en català o és un lapsus que substitueix "christiana".

inspirà els grans moviments cristians dins el ss. XV-XVI.

Els humanistes tingueren una notable incidència dins el concili de Trento, especialment a les primeres sessions, que es manifestà en un projecte de reforma profunda de la teologia i en el de difondre uns coneixements bàsics per a la vida cristiana.

Les aplicacions sinodals mallorquines es feren amb tal pretensió i el seu llenguatge és força reiteratiu quan es tracta de remarcar que es fa urgent l'ensenyament als ignorants i als petits. El sistema adequat per a aconseguir-ho fou una doble decisió: l'adopció sense reserves de la llengua del poble i una creació literària corresponent que servís al gran públic, i aquí ocupa un lloc primordial el catecisme, com a instrument alligador i, si tant voleu, com a mitjà de propaganda. Aquesta sinatàbasi dels humanistes tenia ben poc a veure amb el culte a les llengües sàvies i al món força reduït dels esperits cultivats. Tal acostament al poble es féu des de la perspectiva de l'obra de misericòrdia d'ensenyar als ignorants que, per altra banda, s'ensenyava dins el mateix catecisme.

A un segle de la conclusió de l'assemblea tridentina, el bisbe Diego Escolano donà una constitució sinodal per la qual, sota pena d'excomunió, els jurats de les ciutats, viles i pobles de més de 300 veïns, havien de contractar i pagar els mestres necessaris per a ensenyar de llegir i escriure, i la doctrina cristiana. Als llocs on no hi hagués recursos suficients, un clergue secular o religiós, "*pro Dei amore et reipublicae beneficio*", havia d'emprendre aquesta feina.⁸ No manquen, en els sínodes, prescripcions sobre els requisits per a ser mestre, o mestra.

LA IMPOSICIÓ DEL CASTELLÀ PER L'ESTAT BORBÒNIC.

Dins el s. XVIII s'havia culminat el sistema docent, que abastava els més petits llogarets de Mallorca. Amb totes les seves greus limitacions, cap entitat d'èpoques passades ho pogué bastir quelcom de semblant, ni tampoc podia somniari de controlar un tal sistema.

L'estat borbònic se temé ben prest de la importància de la xarxa de mestres d'un i altre sexe, i no escatimà recursos per a dominar-lo i així poder imposar el seu model de modernització de la monarquia, que passava per la centralització i l'uniformisme ja imposat a Castella. Hom lamenta que els ajuntaments haguessin tingut tan abandonada l'educació. Però, vistes les coses des de la preservació de la llengua, això tingué uns resultats positius, perquè hauria estat més fàcil accelerar la imposició del castellà que no ho fou, a causa de la dispersió d'ensenyants. Són conegudes les diverses maniobres del govern de Madrid per a apoderar-se de l'antic sistema educatiu. Allò que cal remarcar és que la promulgació de la Reial Cèdula de 1768 trobà forta resistència en el sector més poderós del clergat autòcton i, en part, de la població en general.⁹

El recurs per a fer front al castellà, que imposava la Reial Cèdula, amb la fervent col·laboració del bisbe Díaz de la Guerra, era doble: El primer d'ordre canònic: Tant el concili de Trento, com els sínodes que en feren l'aplicació a Mallorca i les derivacions editorials que se'n despregueren, deixaven ben clar que la llengua del poble era el català, com a llengua vernacle respecte de la llengua sàvia que era el llatí, i tota la intenció de Trento fou la de distingir-les.¹⁰ El segon re-

⁸ *Synodaliū constitutionum episcopatus, sive diocesis maioricensis*. Matriti 1660. Pars I. Tit. I. Const. V., pp. 24-25.

⁹ Vegeu els textos principals a G. LLOMPART: *La Real Cèdula de 1768 sobre la difusió del castellano y su repercusión en la diócesis de Mallorca*. BSAL 33 (1965) 357-379 i *Una puntualización acerca de la enseñanza del castellano en Mallorca*. BSAL 34 (1974) 404-406; B. SUREDA GARCIA: *Reformisme il·lustrat i educació elemental a Mallorca (1775-1835)*, a *Educació a Mallorca* (Aproximació històrica), Palma de Mallorca, 1977, pp. 11-38; P. XAMENA FIOL: *El idioma castellano en Felanitx, a Rincones de nuestra historia IV. Felanitx, 1974* i a *Història de Felanitx II*. Mallorca, 1975, pp. 124-125.

¹⁰ Vegeu aquesta qüestió a: *La llengua del poble dins els sínodes mallorquins dels segles XVI-XVII*. Randa 6 (1977) pp. 11-14.

curs es fonamentava en el tradicional principi d'acomodació pastoral, acceptat amb amplitud pels castellans a Amèrica, principi que es pot expressar en el reconeixement que cada poble té la seva llengua i és en aquesta que ha de ser instruït perquè, fent-ho d'altra manera, se'l priva de la possibilitat de comprendre allò que se li ensenya, principi que recalquen els sínodes i els canonges de la Seu de Ciutat.

Aquesta argumentació bastava quan la situació de Mallorca no s'havia "politzat" per part del poder, ni s'havia qüestionat la seva identitat des de fora, com tampoc sistemàticament no s'havia col·laborat amb els poders castellanitzants des de dins. Teòricament, el poder tampoc no ens havia caigut damunt, sinó que, de qualque manera, en participavem.

D'altra banda, el sistema eclesiàstic, intervenint també pels governs, havia introduït la proliferació dels bisbes forasters, que actuaven com a quinta columna del mateix poder, amb actuacions que podríem qualificar clarament fins i tot d'anti canòniques, com la del bisbe Díaz de la Guerra, tridentí quan es tractava de ser tomista contra els lul·listes.

Però ja feia estona que, dins Mallorca, s'havia afeblit la consciència de la pròpia personalitat col·lectiva, amb el mimetisme dels intel·lectuals i de la noblesa, i la presència de militars i funcionaris forasters. Aquí em limito a citar l'argument *ad hominem* de Díaz de la Guerra, esgrimit contra els canonges: "*Ni la lengua general es exòtica en esta capital después de siglos, quando este Reino ha estampado solo en ella quantas historias tiene i apenas ai mas de un libro en la que se llamó lengua vulgar*". Els nostres erudits havien fabricat les armes contra el nostre poble que continuava sense entendre el castellà. El bisbe feia un reconeixement al nostre "ser educats", segons la norma de convivència o conveniència mallorquines. Díaz de la Guerra, en aquest cas, feia el joc al poder absolut, deixant-lo intervenir dins una qüestió purament eclesiàstica com era l'ensenyament del catecisme, i amb aquesta acció gaudia de la col·laboració dels sectors que gaudien del poder.

Les seves accions arribaren a extrems avui insospitats, com l'excomunió dels rectors que imposassin el nom de Ramon als infants que batiaven, etc. Debades els canonges li recordaven la norma tridentina i la tradició mallorquina. Al Dr. Vives, que, en presència del propi bisbe, predicà en mallorquí, l'envià a la casa de la Missió. Les seves ordres eren encaminades a "*que se logren las intenciones del Rey*", exposades a la Reial Cèdula. Els membres del capítol de la Seu entengueren clarament de què es tractava, quan escrivien que "*el fin y el espíritu del n. 7 (de la R.C.) no era otro que el de que insensiblemente se fuera introduciendo el idioma español en este país*", interpretació que coincideix amb aquesta del mateix Díaz, expressada a la visita pastoral de Felanitx, el juny de 1776: "*Al menos una vez cada mes se explique por el cura o sus vicarios, la doctrina en castellano para que así se logren los piadosos deseos de S.M. de que se haga general en la Isla este idioma*". El tipus de pietat d'aquests desigs s'explica per ell mateix.

A més d'oblidar la tradició conciliar i sinodal, Díaz de la Guerra ignorava la producció editorial, migrada, però existent. Dins el segle XVIII, en els anys anteriors al seu pontificat, podem comptar amb quinze edicions conegudes del catecisme, cosa no gaire afalagadora, però tampoc no negligible, i hem d'afegir que amb totes les adversitats de l'època, entre 1700 i 1850, passen de cinquanta les edicions mallorquines del catecisme en català. Si el capítol de la Seu fou conscient que es volia instrumentalitzar el catecisme per imposar una llengua estranya, la del poder, també deixà translluïr un cert complex d'inferioritat respecte del castellà, i un fatalisme propi del qui preveu la desaparició de la llengua popular, com a llengua inferior. Sembla que, per a ells, la cosa era qüestió de temps. Aleshores imposar el castellà era una violència, però arribaria el moment en què no ho seria.

De tota manera, el sarcasme distingeix algunes de les reaccions que ens han arribat. Així l'extracte, fet per Fra Lluís de Vilafranca, del Noticiari de Gabriel Ferrer, diu: "*Los canónigos por orden del Obispo resuelven se hagan las doctrinas en español: empezaron*

el domingo 5, las hacen el Dor. Guillermo Escalas y ha sido una comedia". El cronista Guillem Terrassa critica la inconseqüència en què havien incorregut els capitulars, i que "sirvió este hecho de grande murmuración en toda la isla, y mucho más del inconsequente modo de obrar del Cabildo". Les seves invectives contra Díaz no poden ser més fortes i, en part, clarividents: "Mandó también que los sermones y doctrinas se hiciesen y explicasen en lengua española, lo que puso en práctica en las parroquias, aún las forenses y monasterios, logrando con esta novedad que muy pocos entendiesen los sermones, y especialmente los muchachos y muchachas no entendiesen palabra; medio diabólico y acertado para que la gente moza no entrase jamás en saber la ley de Dios". Acusació que torna repetir contra les mesures que retallaven les processons de setmana santa: "Estando toda Mallorca en que este Santo Prelado quiere quitar de todos los fieles cristianos la memoria de la dolorosa Pasión de nuestro Redentor, habiendo ya impedido que los muchachos entiendan la Doctrina Christiana y rudimentos de la Fée, queriendo que ésta se enseñase en lenguaje que ellos y aún los viejos no entienden, cuando el Sagrado Concilio y la Sinodo Mayoricense mandase explique y enseñe "lingua vernacula".

LA DIFÍCIL SUPERVIVENCIA DEL S. XIX. CAP AL CATECISME DIOCESÀ.

Encara que guanyàs la pressió reial sobre el Capítol de la Seu, pocs anys després, amb un bisbe mallorquí, hom pot preparar la primera edició del que ha estat durant més de segle i mig el catecisme de Mallorca. El bisbe Nadal h'encomanà la composició al prevere menorquí Antoni Roig, home de vasta cultura, i a l'altre de Bunyola, Antoni Evinent. L'any 1801, es féu la primera edició, i dins el s. XIX n'hi hagué vint-i-set més, a les quals hem de d'afegir les sis del segle XX, per fer un total de trenta-tres.

D'aquest text se'n féu un Compendi, que ha assolit un total de *trenta-quatre edicions*, cinc entre 1936 i 1942, que provocaren la prohibició de la censura de Madrid, que no fou atesa.

D'aquest text, se'n féu la traducció cas-

tellana, publicada per primera vegada en l'edició bilingüe de 1864, de la qual se feren, fins l'any 1946, *vint edicions* i també es traduí el Compendi el 1899, i refès el 1904. Aquest s'ha reeditat *desset vegades*. El total d'edicions en català és de *seixanta-set* i de *trenta-vuit en castellà*.

Un decret del bisbe Campins, de 13 de juny de 1899, declarava obligatori i exclusiu el Compendi, cosa que ja tenia antecedents en el bisbe Salvà. Però quan, en el mateix decret, tal volta inspirant-se en el projecte d'una constitució del Vaticà I, es declara abusiú haver "compuesto y adoptado y publicado aquí avarios compendios de la Doctrina Christiana".

Caldria fer un estudi del contingut, mètode i llenguatge d'aquests catecismes. Crec que no és gens agosarat dir que no tenen gaire originalitat. En general, els catecismes s'assemblen molt. De tota manera, un estudi comparatiu ens revelaria indicis de preferències i omissions, tant des del punt de vista doctrinal com des del pedagògic.

EL JACOBINISME DE L'ESTAT LIBERAL.

Contemporàniament, des de Madrid es continuava pressionant fortament per controlar l'ensenyament del catecisme, amb una intencionalitat política declarada: "Fuera temeridad pensar que si educásemos a la generación de hoy no enseñándole los principios fundamentales de la religión en castellano, tendríamos mañana ciudadanos unidos por la fraternidad, amantes de la patria común y capaces de servirla y engrandecerla. Fuera también vana ilusión creer que la enseñanza de la Doctrina cristiana en lengua distinta al castellano no había de redundar forzosamente en lamentable desconocimiento de la lengua nacional, con grave daño de los altos intereses de la Patria".

Per evident, no insistiré que el problema de la llengua que és el de fer de corretjè de transmissió de la imposada "pàtria común", i de la fabricació del que es diu "lengua nacional".

Es conegut el Reial Decret de 1902, signat pel comte de Romanones, manant de bell nou l'ensenyament del catecisme en castellà. La protesta del bisbe Campins es prou

forta, remarcant els efectes negatius d'una escolarització elemental en castellà, en quant crea divisió dins la família, encara que no sia més que a nivell de la pregària.

La carta, que possiblement fou redactada per Mn. A. M^a. Alcover, fa, tanmateix, una professió de fidelitat a la monarquia, i de simpatia pel castellà. El bisbe Campins l'emprava com a llengua escrita ordinària.

LA PROHIBICIÓ DEL REGIM DEL GENERAL FRANCO.

Encara hem de recordar un nou incident. Es Francisc de B. Moll qui ens ha deixat constància de la topada que tengué el bisbe Josep Miralles amb la censura de la dictadura del General Franco, quan ja es trobava instal·lada a Madrid, dins els primers anys 40. La causa fou la reedició dels Compendis del Catecisme, dels quals la dita censura aprovà l'edició de la traducció castellana, prohibint-ne simultàniament la de l'original català, ja tradicional a Mallorca. La resposta de Miralles fou: "¿I qui són, ells per a prohibir-me el Catecisme? Tiri endavant, i no es preocupi: jo responc de tot".^{1 1}

Tot i que hi hagués hagut aquesta protesta, que fa seguit a la del bisbe Campins, la invasió de la cultura d'uns, pagada per tots i imposada per la maquinària estatal, disposa cada vegada més de mitjans poderosos, com són l'alta burgesia, els immigrants: Funcionaris, militars, i més tard els membres dels instituts religiosos i els altres que monopolitzen el terme "emigrant" com són els proletaris provinents del Migdia Peninsular, els quals han parlat castellà a Mallorca; i les nostres regles de conveniència han fet d'aquesta llengua, anomenada encara ara "foraster", la llengua de l'escola, de la premsa, i de tot lloc on hi hagi un foraster.

El darrer catecisme en català editat a Mallorca és de 1961, i respongué a una necessitat reconeguda per un bisbe tan poc simpàtzant de la nostra causa i la del seu país, la basca, com J. Enciso. El justificant de l'edició recollia l'argumentació de Trento i la del bisbe Campins.

Avui el plantejament de 1961 ja no és possible o, millor dit, ens seria injust, ja que llavors hom reconegué que els infants no se sabien expressar en castellà, i tampoc no hi sabien pregar. Però avui hem arribat a l'extrem invers, amb una col·laboració generosa, molt generada.

Per això, es fa urgent anar més a les ares del problema lingüístic, i també catequístic, no deslligant-lo del fet de ser poble, i d'haver format una nació. Dins l'església de Mallorca, això és compartit per cercles importants; però no té encara tota la incidència operativa que hom creu ja possible avui.

Crec urgent treure la conseqüència de les dades històriques que fa veure la necessitat de replantejar el fet nacional, superant allò que és solament fet popular. El replantejament ha de posar unes bases que puguin ser comprensibles i acceptables generalment i, al meu veure, han d'arrencar de l'exercici dels drets humans, presos d'una manera col·lectiva, i no merament individualista, fins a arribar a reconèixer i potenciar la realitat "poble". Llavors ja hi entra la possibilitat de preguntar-se pel la seva consciència col·lectiva rebuda del passat; hom pot lluitar per aconseguir el domini de tot el seu patrimoni, i projectar el seu futur sense mediatitzacions forasteres.

Devora la necessitat profunds de replantejaments del fet nacional, tenint present les diverses línies que s'apunten dins aquest encontre i d'altres, pens que cal tenir present totes les forces socials i comptar amb mitjans tan elementals com poden ser els catecismes i semblants, per la seva incidència capil·lar.

En canvi, Antoni Mª Güell i Modest Reixach han pogut escriure fa poc: "Potser un exemple ben il·lustratiu de les possibilitats del llibre de text es pot treure del Catecisme. Encara que a molts llocs s'ensenyés en castellà, les edicions catalanes que se n'han fet compten amb més d'un centenar de mils d'exemplars".^{1 2}

PER ACABAR.

De la descripció i dades anteriors, em

^{1 1} F.B. MOLL: *Els altres quaranta anys*. Palma de Mallorca, 1975, pp. 69-70.

^{1 2} Antoni Ma. GÜELL i Modest REIXACH: *La producció editorial a les àrees lingüístiques restringides: El cas Català*, a *Perspectiva social*, n. 12, Barcelona (ECSB) 1978, pp. 133.

sembla que hom pot adonar-se de la transcendència que ha tengut l'ensenyament del catecisme. Això és prou clar des del punt de vista religiós en la part que el sistema tengué de positiu i en les seves deficiències. Però les incidències dels catecismes i de la catequesi no foren innocents ni indiferents dins altres camps. Per bona sort, sempre hi hagué algunes veus crítiques que evitaren que el catecisme passàs totalment a mans del poder establert, així com hi hagué casos de col·laboracions vergonyants. Per això, a més de la contribució del catecisme a la educació de la fe, tingué i continua tenint una gran importància des d'altres punts de vista que els cristians i entre ells els educadors de la fe no poden ignorar si no volen ser instrumentalitzats, com són:

a) El punt de vista lingüístic, en quant que el catecisme ha estat el llibre de lectura, a vegades únic, en què els mallorquins han entrat en contacte amb la llengua literària.

b) El punt de vista de la història de la pedagogia, puix des del s. XVI s'introdueixen diversos recursos per assolir més interès dels alumnes; per fer més atractiva l'ensenyança catequística, es recorre a escenificacions, premis, etc. A més d'això, cal referir-se a la mateixa organització del text i del seu contingut, dins el qual no hem entrat.

c) El punt de vista editorial: Durant segles hom tingué a Mallorca la responsabilitat de compondre i editar els catecismes, tot i que fossin ben poc originals; però hom havia de prendre la iniciativa, en les diverses derivacions que això tenia; en canvi, ara estam en un sucursalisme deplorable.

d) El punt de vista polític: En les successives edicions del catecisme, hem pogut detectar quina ha estat la consciència de Mallorca respecte de la seva personalitat pròpia, amb llengua i cultura catalanes. I, com a contrapartida, també apareix ben clarament

un poble a la defensiva, que fins i tot una cosa de patrimoni tan personal, com és el catecisme, és arrencat al poble mallorquí, per infiltrar-li una llengua forastera, ja que seguir en la pròpia, segons el govern, suposava "*un grave daño de los altos intereses de la Patria*". Això suposava una substitució d'allò que és la pàtria pels mallorquins.

e) De la voluntat de recobriment com a poble: L'edició del catecisme en català ens ha fet assistir a un procés en què el dit llibret fou una necessitat d'església i de poble per tal de combatre la ignorància. El fet que avui entrem dins una societat que es vol organitzar pluralísticament no elimina, ni ho pot fer, la importància del text catequístic, ans el converteix en un instrument de difusió enorme. El problema, però, s'ha decantat des del punt de vista cultural. Els quatre darrers segles han fet del català escrit una llengua "sàvia", si no en la mateixa mesura en què ho fou el llatí quan el català esdevingué popular, almenys avui la distància entre la capacitat de parlar la nostra llengua i la d'escriure-la s'ha fet tan gran que avui, tot i existint moltes possibilitats per a produir obres populars, ens trobam amb greus dificultats per a llur difusió perquè ha existit l'escolarització secular castellana, a la qual s'ha afegit la força aclaparadora dels mitjans de comunicació audiovisuals. La força de penetració és més refinada, eficaç i resistent que no ho foren els mitjans de la passada dictadura. Per això aquesta féu recular més el català, amb la seva permissivitat, quan agonzava, que en temps de l'exercici de la prohibició i censura. La llengua en què s'ha escolaritzar i amb què parlen la ràdio i la televisió és un dels llegats del franquisme més eficaços contra la nostra identitat, sobretot per la dificultat amb què ens en podem desfer, dificultat que trobaran les masses que ja no poden expressar-se amb la llengua que parlen secularment.

PONÈNCIA III

**HOMOGENEÏTAT I HETEROGENEÏTAT
DELS ESPAIS I ESTRUCTURES**

**Bartomeu Barceló
Joan Becat
Isidor Marí**

PAYS CATALANS, CATALOGNE, REGIONS DE CATALOGNE

ROBERT FERRAS

PROBLEMÀTICA I METODOLOGIA DE LES DIVISIONS TERRITORIALS-
POLITIQVES A CATALUNYA

JOAQUIM CLUSA

L'AMBIT COMARCAL COM A MARC DELS ESTUDIS HISTÒRICS A CATALUNYA

GRUP D'INVESTIGADORS CATALANS
D'HISTORIA MODERNA

DETERMINACIÓ DELS DESEQUILIBRIS ECONÒMICS ESPACIALS MITJANÇANT
L'ANÀLISI DE COMPONENTS

BERNARDÍ CABRER I BORRÀS

CREIXEMENT INDUSTRIAL I ESPECIALITZACIÓ. UNA ANÀLISI
COMPARATIVA PAÍS VALENCIÀ-PROVÍNCIA DE BARCELONA

ERNEST REIG

PROCÉS D'URBANITZACIÓ I PROMOCIÓ INMOBILIÀRIA A LA COMARCA DE
L'HORTA (1960-1975)

JOSEP SORRIBES I MONRABAL

IMPACTE DEL TURISME SOBRE EL NUCLI ANTIC DE LA CIUTAT D'EIVISSA

ROSA VALLÈS COSTA

INSTRUMENTS DE PERCUSSIÓ (Mallorca)

ANTONI ARTIGUES

QÜESTIONARI SOBRE HISTÒRIA I CULTURA POPULAR D'UNA VILA
MALLORQUINA DES PLA

JOAN MIRALLES I MONTSERRAT

LES FESTES POPULARS A CATALUNYA COM A MANIFESTACIÓ DE LA
IDENTITAT CATALANA

JESÚS CONTRERAS

RAONS PER A UNA TELEVISIÓ CATALANA

ANNA BALLETBÒ

HOMOGENEÏTAT I HETEROGENEÏTAT LINGÜÍSTIQUES

ISIDOR MARÍ I MAYANS

PAYS CATALANS, CATALOGNE, REGIONS DE CATALOGNE

Robert Ferras

Le premier thème de la première Rencontre des Pays Catalans (Perpignan, mars 1976), portait comme titre: "Territoire et nation, état et province". Le terme de région n'était pas prononcé, on peut s'en étonner ou s'en réjouir.

On saisit immédiatement la différence d'échelle entre les trois termes avancés dans le titre choisi pour cette note: La Catalogne, partie essentielle des Pays Catalans, inclut plusieurs régions. Il suffit à ce propos de rappeler les définitions du Dictionnaire Robert:

- pays: territoire habité par une collectivité et constituant avec sa population une réalité géographique dénommée;
- région: territoire relativement étendu possédant des caractères particuliers qui en font une unité, par rapport aux régions voisines ou à un ensemble qui l'englobe.

Les "Pays Catalans" se réfèrent à un ensemble homogène au niveau d'une aire culturelle, hétérogène en ce qui concerne le découpage administratif qui accole ou sépare des portions de territoire souvent eux-mêmes mal définis. Pour la seule terminologie on rappellera l'ambiguïté entretenue par certaines publications qui emploient -au grès des circonstances et selon l'optique choisie- Pyrénées-Orientales, Roussillon, région de Perpignan, région catalane, Catalunya-Nord, ou même Catalogne "française", par référence à un département, une plaine, une ville, une Catalogne "sud" ou "espagnole".

Cette imprécision dépasse le seul aspect

du vocabulaire, elle renvoie au concept de région, largement utilisé en de nombreuses formules: aménagement régional, revendications régionales, régionalisme, problème régional, vocation régionale, etc... Devant tant de clichés, qui prêtent à des interprétations divergentes, on peut s'interroger sur la valeur du terme (considéré comme commode par l'usager ou par le spécialiste), à propos des Pays Catalans.

1. LE MASQUE RÉGIONAL.

La notion de Pays Catalans, évidente sur plusieurs plans (linguistique, historique, culturel, ...) dérange. Elle couvre en effet une unité spatiale qui, en dehors de l'insularité baléare, s'étend sur deux états voisins mais séparés par une frontière politique fixée il y a trois siècles. La Catalogne-Nord s'insère dans une construction administrative qui regroupe quatre départements littoraux entre Rhône et Pyrénées, et un département montagnard qui complète la "Région Languedoc-Roussillon" placée sous l'autorité de Montpellier.

La Catalogne, remise en question par l'Etat franquiste a joué comme système de référence, aidant à la prise de conscience du fait catalan par ses habitants. C'est une identité incontestable, sous-tendue par la présence de Barcelone, et qui a soutenu à diverses dates de son histoire une lutte pour la reconnaissance, la préservation ou la reconquête d'une autonomie. A ce titre elle s'inscrit pro-

fondement dans la conscience, le "vécu" des Catalans. Est-elle pour cela une région?

Certes le cadre est commode; il se présente comme un objet allant de soi, un niveau privilégié et largement utilisé, entre autres par l'école française de géographie. En fait, "l'espace économique est structuré en ensembles au niveau national et local tandis qu'il ne semble pas avoir de consistance à un niveau intermédiaire (régional)".¹ C'est certainement à ce niveau intermédiaire que se cristallisent les sentiments d'appartenance à une communauté qui se situe au-dessus de la collectivité locale, immédiate et quotidienne; mais c'est aussi à ce niveau que s'exercent le mieux, s'imbriquent, se chevauchent, les stratégies qui se déploient pour la domination de l'espace. Dès lors si l'on réfléchit en termes de pouvoir de décision, la région se trouve reléguée au niveau d'un masque destiné à dissimuler ou à conforter (la contradiction n'est qu'apparente) l'écheveau complexe des acteurs, des intervenant et des différents pouvoirs.

2. UNE PRÉTENDUE VOCATION RÉGIONALE.

Ainsi la "vocation régionale" se prête à toutes sortes de mystifications, diffusées et entretenues par les media, qui ont pour fonction principale de justifier ou de préparer des opérations d'envergure, que l'on présentera ensuite dans le cadre d'un aménagement "régional". L'argument tombe si, hors du contexte "régional", on prend en compte les stratégies déployées par les différents agents économiques, et cela en fonction de leurs propres objectifs. L'expérience des implantations industrielles à Perpignan, issues de la métropole barcelonaise et dans le droit fil de la "vocation régionale", le montre bien.

A la suite de la presse et des publications produites par divers organismes, on a pris l'habitude d'inscrire les créations industrielles dont a bénéficié la Catalogne-Nord dans

le cadre d'une fraternité catalane faisant fi de la frontière franco-espagnole: le pactole barcelonais rejaillissait sur une région moins bien lotie. Le ton a été donné par la S.A.T.E. (Société Anonyme de Textiles Européens), plus connue sous le nom de "Punto Blanco", filiale française de la S.A. Industrias Valls dont le siège social est domicilié à Paris et la maison-mère à Igualada.

On a insisté sur la proximité (réelle), la communauté de culture et de langue (évidente), les rapports privilégiés tissés entre Barcelone et Perpignan, l'autoroute destinée à raccourcir encore les distances, etc... En fait la firme n'a pas tardé à importer des produits finis qui ne faisaient que transiter par l'usine de Perpignan, pour faire face à une demande croissante. On connaît moins la réalité des rattachements bancaires: banques Central, Popular, Exterior de España, de Vizcaya, Crédit Lyonnais; les extensions du groupe en Amérique Latine: Medellin, Buenos-Aires, Mexico; les filiales de Belgique et de Suisse, approvisionnées à partir de Perpignan.

De même les difficultés actuelles de la "Tolra France", implantée à Céret, ont mis l'accent sur cette firme. Elle émane de la "Viuda de Jose Tolra S.A." de Barcelone, laquelle appartient à la Valls pour 54 0/0, et dont une société financière suisse (installée à Panama) possède 39 0/0 du capital.²

Enfin peut-on affirmer que ce soit une quelconque vocation régionale qui pousse la banque ibérique à s'intéresser, depuis une décennie, à la Catalogne-Nord? Selon trois localisations préférentielles; la frontière, les marchés de la huerta comme Elne ou Ille, Perpignan enfin, que la banque soit d'origine basque, castillane ou catalane. Les intérêts manifestés constituent autant de ballons d'essai précédant l'entrée de l'Espagne dans la Communauté Economique Européenne, pour un capital issu de Barcelone dans quel-

¹ RÉMICA: Systèmes spatiaux et structures régionales. R.C.P. 257. Structures régionales du Midi de la France et de la Catalogne. Direction B. Kayser, Université de Toulouse. Document de travail ronéoté, 34 pages s.d.

² VIGOUROUX M. et FERRAS R.: Perpignan. Les villes françaises, Notes et Etudes Documentaires. La Documentation Française, no. 4 308-4 310. Paris, 1976.

ques cas, ou pour lequel celle-ci ne constitue qu'un simple relais.

3. BARCELONE MÉTROPOLE-RELAIS OU MÉTROPOLE RÉGIONALE?

Outre son poids, celui d'une capitale incontestée, Barcelone concentre aussi une large part des établissements industriels de l'Espagne. Mais la métropole, "cap i casal de Catalunya", dont l'aire de commandement est indéniable, exerce celui-ci au profit d'intérêts nationaux ou supra-nationaux, révélateurs d'une série de captures économiques réalisées à ses dépens, ou d'un processus de colonisation important. Les deux phénomènes montrent bien combien Barcelone atteint un degré d'intégration poussé au système capitaliste. L'ensemble économique barcelonais tourne pour l'essentiel en vase clos, ne dépassant guère les limites de la région administrative; les investissements réalisés à Perpignan, encore restreints, ne démontrent pas une réelle communauté d'intérêts.

Ce sont les firmes multinationales qui possèdent et gèrent l'essentiel du capital industriel; la direction de la région industrielle barcelonaise reste soumise aux capitaux extérieurs, la suprématie de la place financière

n'est plus qu'un lointain souvenir. Il reste à Barcelone le stade de la production, le niveau de la décision est ailleurs. Rappelons simplement que l'industrie automobile est le type même d'une production dépendante, sur les plans technique et financier. La S.E.A.T., issue de la F.I.A.T. turinoise, est toujours dirigée depuis Madrid.³ Dans d'autres branches du secteur secondaire ou tertiaire, les rattachements bancaires et le catalogue des divers actionnaires reproduisent tout le bottin des grandes firmes. Enfin la banque de Madrid, de Bilbao ou de Santander, relèguent la banque catalane à un rang modeste.

De plus, il convient de ne pas verser dans un "barcelonisme" béat; une bonne part des déséquilibres intra-régionaux découlent de l'omnipotence de Barcelone. Si celle-ci souffre d'initiatives prises à son encontre depuis Madrid ou depuis l'étranger, elle stérilise aussi pour une bonne part la Catalogne. Il n'y a pas une Catalogne, mais une agglomération hypertrophiée qui concentre l'essentiel de la population et des revenus, auprès de laquelle végètent des régions totalement défavorisées. Un seul exemple pris dans les tableaux que publie annuellement BANESTO,⁴

NIVEAUX DE REVENUS ET POPULATION CONCERNÉE, 1975

Tranches (pesetas)	Ensemble de l'Espagne		Région du Nord-Est		Zone de Barcelone		Zone de Tortosa	
	Revenu	Population	Revenu	Population	Revenu	Population	Revenu	Population
-- 50.000	--	--	--	--	--	--	--	--
50/60	0,9	2,3	--	0,1	--	--	--	--
60/70	2,6	5,8	0,1	0,3	--	--	0,6	1,1
70/80	4,1	7,8	0,7	1,6	--	--	6,4	9,2
80/100	9	14,4	3,6	7	0,2	0,5	14,5	17,3
100/125	11,3	14,5	10,4	16,8	8,2	14,8	59,7	57,5
125/150	13,6	14	14	17,8	15,4	21,8	18,5	14,7
150/200	26,4	22	22,4	23,6	9,9	12,2	--	--
200/250	19,7	13	7,4	5,8	3,5	3,3	--	--
+ 250.000	12	6	41	26,7	62,5	47,2	--	--
	100	100	100	100	100	100	100	100

Source: BANESTO, 1977.

³ FERRAS R.: Barcelone, croissance d'une métropole. 616 pp. Anthropos, Paris, 1977.

⁴ BANESTO: Anuario del mercado español. Banco Español de Crédito, Madrid, 1977.

le prouve. La moitié de la population de la métropole possède plus de 250.000 pesetas de revenus, soit les deux tiers de la totalité de ceux-ci; dans la zone de Tortosa (un exemple qui n'est pas unique), plus du quart des habitants n'atteint pas le seuil des 100.000 pesetas de revenu, contre seulement 0,5 0/0 à Barcelone.

CONCLUSION.

La production de chiffres permet d'appuyer la notion de région, par agrégation de statistiques définissant une zone d'influence urbaine; de même on établit des classifications d'organismes urbains selon établit des classifications d'organismes urbains selon des pyramides soigneusement hiérarchisées. Dans les deux cas les partitions "régionales" obtenues sont à manier avec précaution.

Les solidarités de l'espace vécu sont plus plausibles; c'est bien au niveau d'une région

catalane que la communauté des habitants s'identifie, mais le "culturel" ne doit pas masquer le "fonctionnel". La réalité économique est bien différente de la carte mentale que possède tout individu de l'espace dans lequel il vit. Les vraies constructions sont celles qui découlent des liens économiques tissés par les agents extérieurs à la région, qui reste un espace dominé.

Les niveaux administratifs, omniprésents, ne structurent pas davantage un espace régional, ils s'inscrivent dans des liaisons de type vertical dont la cohérence n'apparaît finalement qu'à l'échelon national.

L'hétérogénéité de l'espace, enfin, reste une évidence, et le concept de région tend, dans une construction artificielle, à minorer les déséquilibres. On parle de Pays Catalans, il faudra bien mettre aussi l'accent sur ces inégalités et prendre en compte aussi "l'arrière-pays catalan".

PROBLEMÀTICA I METODOLOGIA DE LES DIVISIONS TERRITORIALS-POLITIQÜES A CATALUNYA

Joaquim Clusa

1. EL PRECEDENT DE LA DIVISIÓ COMARCAL DEL 32: CONTINENTS I CONTINGUTS.

01. *La manca de condicionaments polítics i administratius* que va tenir la Ponència a l'any 31 quedaria palesa en el següent paràgraf (treball original, edició 1977, pàg. 50):¹

“Com que no s'havia assenyalat per part del Govern cap orientació d'ordre polític-administratiu, ja que no existia un programa per a l'estructuració demarcacional de Catalunya i la seva *servitud* (el subrallat és meu), ni l'Estatut no havia estat aprovat encara pel Parlament espanyol, la Ponència es trobà amb una llibertat d'acció completa, que li hauria plagut més de veure condicionada si així hagués pogut saber *per a quins continguts havien de servir els continents a establir* (també és meu), i quines relacions haurien de mantenir les demarcacions entre elles i com s'havien de lligar amb la Generalitat”.

02. Es podria parlar d'una certa manca de *bases teòriques de partida*, per part de la Ponència. Per una banda, veient els estudis que van endegar inicialment (op. cit. pàg. 50):

1r. Documentar-se sobre el concepte popular de les comarques.

2n. Fixar les zones dels mercats per establir unes demarcacions econòmiques (en el supòsit, potser, que les relacions de mercat siguin les relacions econòmiques més importants).

3r. Fer una crítica dels Partits judicials en relació amb els fets econòmics i socials.

I per l'altra, pel qüestionari adreçat als Ajuntaments, que contenia les preguntes següents:

1a. A quina comarca penseu que pertany el vostre poble?

2a. A quin indret aneu principalment a mercat?

3a. Aneu també a algun altre mercat?

03. Pel Decret del 27 d'Agost del 1936 “s'implantava la divisió de Catalunya en regions i comarques... El que no s'havia pogut fer dins de la normalitat política era portat ara a la pràctica pel nou ordre revolucionari, més expeditiu davant les realitats imperioses del moment” (op. cit., pàg. 66). Continua la Ponència:

“La conveniència i l'encert d'aquesta divisió, implantada de primer antuvi amb *finals econòmics*, es palesaven tot seguit pel fet que fou aplicada per les diverses Conselleries en llurs funcions i àdhuc per les sindicals en llurs organitzacions. La Conselleria d'Agricultura hi enquadrà els Sindicats agro-pecuaris, amb alguna lleugera modificació per tal de no separar poblacions veïnes d'identica producció; la Conselleria de Seguretat Interior hi planificava l'organització dels serveis d'ordre públic; la Conselleria de Cultura i el Comitè

¹ Generalitat de Catalunya, Conselleria d'Economia 1937: “La Divisió Territorial de Catalunya”. Congrés de Cultura Catalana i Editorial Seix Barral, edició 1977, amb pròleg de Manuel Ribas i Piera.

d'Escola Nova Unificada se'n serveixen per a la nova estructuració de l'ensenyament; la Conselleria de Sanitat i d'Assistència Social estructurarà l'organització sanitària de Catalunya a base de les comarques, les quals són aplegades en supercomarques en relació amb els centres sanitaris on s'estableix un hospital intercomarcal.

Aquesta adaptació a les condicions peculiars d'un servei havia ja estat prevista per la Ponència, *convençuda que la seva missió era de proposar una estructura demarcacional dins de la qual els diversos serveis, administratius, judicials, socials i polítics, trobessin els marcs i els centres adequats i fàcils als acoblaments que més els convinguessin*".

04. Sembla, doncs, necessari que ara donés-sim d'entrada, molta importància *als continguts pels quals han de servir els continents*, i que penséssim de bon principi en la funció política-administrativa que hauria de complir una divisió territorial. En aquest cas, com al 31, tampoc no tenim cap orientació per part del Govern, i ni l'Estatut ni les competències provisionals per a la Generalitat han estat massa establertes.

2. FUNCIONS POLÍTICO-ADMINISTRATIVES DE LES DIVISIONS TERRITORIALS.

01. Les divisions territorials acostumen a servir per a les següents finalitats:

1. *Planificació* ² o coneixement d'una realitat. Per exemple, les delimitacions d'àrees metropolitanes en els *Planes de Desarrollo*, o l'àmbit d'un Pla Comarcal segons la Llei del Sòl.³

2. *Administració*. A cada divisió hi ha un "organisme territorial" que porta a terme decisions preses per una part de l'aparell de l'Estat; aquests "organismes territorials" no prenen decisions (les executen només); la responsabilitat política de les quals i el control democràtic -si existeix-, recau i s'ha de fer en l'aparell de l'Estat del qual forma part. En diuen "òrgans perifèrics de l'Administració".

Exemples:

Aparell Polític de l'Estat	Organ territorial-administratiu	Divisió Territorial
* Administració Central:		
— Educació i Ciència	Delegació Provincial	Província
— Justícia	Jutjat de la Ins.	Partits Judic.
— Agricultura	"Jefatures" agríco.	Comarques
— Obres Hidràuliques	Confederacions	Conques rius
— Governació	Governos Civils ⁴	Províncies
* Ajuntaments	Juntas de Districte	Districte
* Administració Institucional (ex.: INP)	Delegacions Provin.	Províncies

Les atribucions o facultats administratives d'aquests organismes són sempre, com a màxim, les de l'orga-

nisme polític al qual pertanyen i són exercides en l'àmbit territorial corresponent.

² No oblidem que la "planificació" és sempre una "competència" de la gestió o de l'Administració.

³ Encara que l'execució del planejament pugui correspondre a cadascun dels Ajuntaments que formen la "comarca".

⁴ Jeràrquicament controlen totes les altres delegacions ministerials en l'àmbit de les províncies, a més a més de tutelar els Ajuntaments i Diputacions.

3. *Ambit territorial d'alguna part de l'aparell de l'Estat* que té "autonomia" (molta o poca) per a decidir sobre un conjunt de "competències" definides per llei, però només en un àmbit territorial. A l'Estat espanyol hi corresponien fins ara: les *Diputacions* per l'àmbit de les províncies, i els *Ajuntaments* per l'àmbit dels Municipis. Ara hi haurem d'incorporar els "organismes o institucions autonòmiques". Hi hauríem d'afegir, en-

cara que amb menys importància (en competències i recursos) els organismes metropolitans (CMB, COPLA-CO...) i els "Organos Desconcentrados"; en tots aquests, els càrrecs polítics procedeixen d'eleccions de "segon grau".

02. Ho paga donar alguna mesura de la *importància econòmica i política de les diferents parts de l'aparell polític de l'Estat*, per les repercussions que això porta al territori.

Des del punt de vista institucional tenim:

	— Administració Central	Organs perifèrics administratius
Aparell de l'Estat	A) — Administració Institucional	
	B) — Diputacions — — Províncies	
	C) — Ajuntaments-Administració Local	Municipis

Des del punt de vista territorial, a cada nivell territorial (definit políticament), hi exerceixen competències els organismes de nivell superior. Així en un Municipi, a part les competències de l'Ajuntament, s'hi exer-

ceixen en les de la Diputació, les de l'Administració Institucional i les de l'Administració Central.

03. *Pel nombre de funcionaris*, la distribució a Catalunya era de:⁵

Ajuntaments	17051
Diputacions	4042
Administració Central-Delegacions (aprox.)	10000 (excloent-hi mestres) ⁶
CMB (aprox.)	70
Administració Institucional	(sense dades)

i la *inversió* (no les despeses totals) al 1970 va ser (en milions de Ptes.):⁷

Ajuntaments	2030	(aprox.) 15 o/o
Diputacions	109	o,8 o/o
CMB	40	
Administració Central	7383	
Administració Institucional-Organismes autònoms	3790	
Total	13352	

⁵ Vegi's Maragall, P. i E., (1977): "Els treballadors de l'Administració Pública a Catalunya". Taula de Canvi, nº 5, pàgs. 80-97.

⁶ A Madrid ha parlat d'uns 200.000 funcionaris a l'Administració Central.

⁷ Vegi's, Ros i Hombravella i Gasch, E., (1975): "Les relacions econòmiques de Catalunya amb l'exterior", a Sardà, et. al., (1975), "L'Economia de Catalunya, avui", Banc de Bilbao, Barcelona.

Com a comparacions internacionals es poden donar les xifres següents (1971):

	Espanya	Holanda	França	Mitja CEE (amb 6)
— Adm. Central	57 %	31 %	51 %	45 %
— Adm. Local	18 %	39 %	15 %	21 %
— Seguretat Social	21 %	30 %	34 %	34 %

Font: Pereira Rodriguez, J.J., (1975): "Dimensión y estructura de los servicios públicos: aspectos comparados". *Hacienda Pública Española*, nº. 36, pàgs. 67-102.

04. Però la importància econòmica i principalment la política de l'aparell de l'Estat o dels seus components no es mesura únicament pel nombre de treballadors o per les xifres d'inversió, sinó per la seva possibilitat de regular els mecanismes econòmics, polítics i socials; aquesta tasca, la porta principalment a terme l'Administració-Govern Central i molt poc els Ajuntaments, per exemple. Pensem que gran part dels aspectes del Pacte de la Moncloa no fan referència a l'Estat com a "donador" de serveis públics sinó com a organitzador i controlador, i per això molt poques decisions del Pacte passen pels Ajuntaments.⁸ Ens trobem, doncs, amb una organització molt centralista de l'Estat.

05. El treball que hem de fer consisteix a tractar el tema de l'organització de l'aparell de l'Estat per sota de les institucions autonòmiques. Part de la discussió política del treball serà el tema de les "competències" i "funcions" dels diferents esglaons de poder (incloent-hi la Generalitat).

3. PROBLEMES TERRITORIALS I ORGANITZACIÓ POLÍTICO-ADMINISTRATIVA.

01. Els *Ajuntaments* actuals han estat criticats en diferents aspectes (a part la no representativitat)⁹ alguns dels quals són:

— *No autònoms*, perquè no poden decidir sobre aspectes o competències importants que afecten la vida local (ensenyament, vivenda...), i també perquè tenen les mateixes "competències" el municipi de Barcelona, de prop de dos milions d'habitants, que el de Sant Adrià del Besòs que és al costat, amb uns 30.000 habitants o Sant Feliu de Pallarols amb 1.100 habitants.

— *Incapacitat per a resoldre els problemes* de les ciutats, lligat també a l'aspecte anterior de distribució de competències i tipus molt diferents de municipis. Problemes de preu del sòl o construcció de vivenda, podrien ser exemples d'aquesta incapacitat.

— *Insuficients*, des del punt de vista dels recursos per a les competències actuals, amb un sistema fiscal força regressiu en la distribució de càrregues, poc adaptable a les conseqüències de la inflació, discriminatori (pel fet que, a causa de la diferent base fiscal, no tots els Ajuntaments poden recollir els mateixos ingressos per habitant) i sense mecanismes d'igualació d'ingressos des de l'Administració Central.

— *Sense transparència en les decisions*, per manca d'obligacions en programació, planificació i manca també de compromisos clars d'actuació (nivells de participació pública en l'ensenyament, quantitat de zones verdes per barris...).

— *Poc control i participació* per part dels barris, la qual cosa es greu en municipis grossos.

⁸ La Competència política més important dels Ajuntaments és la determinació de l'ús del sòl per mitjà dels Plans d'Urbanisme perquè afecta el contingut de la propietat del sòl. Però comparat amb competències de l'Administració Central com determinació de preus agrícoles, regulació del sistema bancari, relacions laborals, mass media... és molt poc.

⁹ Estem pensant, com a hipòtesi, que les eleccions municipals ja s'han celebrat, però que la legislació sobre l'Administració local és la mateixa que ara.

Els canvis polític-administratius, amb uns determinats objectius i criteris polítics i ideològic, que demana la situació actual, poden portar com a conseqüència alguns canvis en la distribució de competències, i per tant una nova distribució del poder polític i de l'administratiu.

02. En els *municipis grossos*, especialment Barcelona, s'ha parlat de la necessitat de "participació" i "control" dels barris en les decisions de l'Ajuntament. Aquest control i participació es podria organitzar, almenys, de tres maneres:

— Els barris tenen una certa participació i veu (són escoltats). També la gestió i les decisions s'expliquen o especifiquen per barris.

— En els barris es fan algunes funcions o competències que en part es decideixen a l'Ajuntament i en part als barris. Sempre caldrà establir qui té la darrera paraula (és a dir, el poder polític bàsic).

— En els barris es decideixen uns "aspectes" o competències i a l'Ajuntament uns altres.

En el primer cas es tractaria de "*participació - consulta*", en el segon de "*descentralització*" i en el tercer hi hauria "*dos nivells de govern local*" amb autonomia política. La pregunta que ens podria interessar seria: quines divisions de barris es necessiten en cada cas?

I també. Servirien les divisions administratives actuals (districtes, barris o seccions censals)?

Els tres tipus d'organització, necessitarien la mateixa divisió territorial?

03. La *discussió comarcal* s'ha plantejat des de diferents punts de vista, que conflueixen a posar en relleu uns "*desequilibris o desigualtats comarcals*" (renda, oportunitats de treball, accés als equipaments públics, concentració de població, treball i noves activitats econòmiques...) d'unes comarques respecte a d'altres,¹⁰ en part a causa del funcionament xuclador de la macrocefàlia barcelonessa o "barcelonoide". S'ha demanat, amb diferents colors i continguts, un "*poder comarcal*". La pregunta podria ser: *Per a decidir què i en quins territoris?*

D'alguna manera aquesta discussió és semblant a la dels barris de Barcelona, perquè des de la Generalitat es pot pensar en termes de "participació", "descentralització" o "comarques amb una certa autonomia política". La capacitat de resoldre *problemes comarcals* amb una nova organització polític-administrativa dependrà que les *causes* d'aquests problemes siguin o no a cadascuna de les comarques de les *decisiones* que es prenguin, i dels *recursos* disponibles.

04. Finalment, s'ha de plantejar un quart tipus de problemàtica territorial, que seria la de les *àrees metropolitanes*. Es tracta d'uns termes municipals-administratius amb població resident i activitats que tenen una forta relació entre ells (de residència-treball, compres de tot tipus, inter-industrials...) i que el creixement urbà es produeix físicament enganxat. La gestió i planificació de molts serveis i infraestructures (transport, clavagueres, aigua, mercats, escorxadors...) no es pot fer en els estrets límits municipals, i un estricte criteri d'*eficàcia* obligaria que molts d'aquests serveis públics es donessin col·lectivament. Recordem que l'equip planificador de l'Àrea Metropolitana (1965) va demandar un "organisme de gestió metropolitana", tal com ja existeix a d'altres àrees metropolitanes del món. A Barcelona tenim la Corporació Metropolitana, amb possibilitats legals de gestionar molts serveis comuns o "competències" (algunes que ara són de l'Administració Central i moltes que vindrien dels Ajuntaments) i amb "competències" reals només de planificació de l'ús del sòl, taxis i escombraries (eliminació), però que com a organisme polític té "representació de segon grau". En el cas de Barcelona, la necessitat de plantejaments polítics i administratius metropolitans s'afegiria a la necessitat de descentralització per barris. D'altra banda, moltes parts del territori català tenen ara ja relacions internes importants pel viatge residència-treball diari.

05. Mirant de resumir i sistematitzar, ens trobem, doncs, amb els següents tipus de

¹⁰ Vegi's, Congrés de Cultura Catalana, J. Clusa (1977): "Algunes de les causes dels desequilibris territorials a Catalunya". Taula de Canvi, no. 6, de Juliol-Agost, 1977, pàgs. 148-155.

problemes, que una reorganització administrativa de l'esglaió local i una descentralització (o traspàs de competències) des de la Generalitat podria ajudar a resoldre:

— Ajuntaments massa petits (en poblament i recursos) per a poder tenir una mínima estructura administrativa que millori les condicions de vida local.

— Un nombre molt gros d'Ajuntaments que fa molt difícil l'ajuda i la intervenció (amb criteris clars) des de la Generalitat.

— Alguns Ajuntaments massa grans on hi ha la sospita que es pugui donar ineficàcia administrativa, amb dificultats de conèixer tota la problemàtica territorial, i on, en qualsevol cas, hi ha demanda de descentralització.

— Unes competències que avui tenen els Ajuntaments i que, pels seus requeriments tècnics i per la problemàtica territorial de molts indrets de Catalunya, necessiten d'uns àmbits de gestió més grans que els municipis actuals en molts casos.

— Unes desigualtats territorials dins Catalunya, però que, tenint en compte les causes que les generen (decisiones del sector públic, funcionament del mercat i decisions privades, diferents dotacions de recursos primaris, relleu, clima,...), demanarien actuacions des de la Generalitat, amb "competències" de la Generalitat.

06. Ens trobem també amb un conjunt de *requeriments o necessitats* (i àdhuc limitatius) de caire polític i tècnic, que són principalment:

— Demanda d'autonomia local (acostar les decisions a l'usuari directe), i també de poder comarcal intermedi entre l'esglaió local i la Generalitat. Això exigeix gairebé eleccions directes per als diferents esglaons polític-administratius que es creïn.

— Necessitat de fer "viabls" amb recursos i aparell tècnic-administratiu, els municipis més petits.

— Que a cada esglaió hi hagi un conjunt de competències públiques que puguin afectar la problemàtica territorial i social, sempre que no s'hi hagi d'incidir des de la Generalitat.

— Desig que qualsevol reorganització polític-administrativa no ens costi massa diners.

— Necessitat que cada esglaió polític-administratiu tingui a sota (bé que no necessàriament subordinats) un nombre limitat d'unitats per a facilitar la tasca de planificació, control, ajuda, distribució de recursos i coneixement de la realitat.

— Aconseguir el màxim d'eficàcia administrativa, mesurat en transparència de la gestió pública, rapidesa de la gestió i despeses unitàries, i coordinació de l'activitat pública.

07. Però també ens trobem amb unes *realitats socials i territorials*, produïdes principalment en els darrers vint anys:

— L'entitat de molts projectes territorials i infraestructurals amb àmbits d'influència directa grossos.

— Els canvis d'accessibilitat resultant de les noves autopistes o carreteres (i túnels), i també d'aquells en construcció o previstos.

— L'augment constant de la motorització privada i del transport públic.

— El canvi d'escala del fenomen urbà, com a relació periòdica de persones i activitats i que fa que trobem relacions residència-treball-compra-cultura-lleure superiors als àmbits locals.

08. Tota la problemàtica anterior portaria a la necessitat d'encetar la *discussió sobre els temes següents*:

— Redistribució de funcions o "*competències*" a diferents nivells de l'aparell de l'Estat.

— Reorganització dels *límits territorials* dels organismes polítics, i àdhuc dels municipis actuals.

— *Esglaons de poder* inferiors a l'Administració Central: "Generalitat" i "govern local", i relacions entre ells.

— Participació-control i eleccions a cada esglaió.

— "*Finances*" i "*funcionariat*" a cada esglaió.

09. "*Funcions*", "*Esglaons d'organització*", "*graus d'autonomia*" (distribució de competències), "*finances*", "*participació i control del ciutadà*", "*funcionaris*" i "*relacions entre esglaons* o entre organismes polítics que tenen poder de decisió", constitueixen el producte final de tota proposta polític-administrativa.

10. Una reorganització político-administrativa que altera alguna part de l'aparell de l'Estat, en produir canvis en la distribució de competències, en els recursos, o en la participació de les persones, té un contingut político-ideològic molt important. Una reorganització político-administrativa *no predisposa decisions concretes en un sentit o en un altre, sinó que només estableix els canals perquè es produeixin*. La possibilitat d'incidir sobre problemes existents per part d'un organisme político-administratiu depèn de si té facultats-competències i recursos per a afectar les causes i efectes d'aquests problemes, però també de les decisions que prengui. La distribució de competències d'un esglaó, respecte al total de competències públiques i respecte a totes les activitats socials, així com els seus recursos, indiquen *el grau de poder polític i d'autonomia* d'aquell esglaó. Les formes de control, participació o informació a les persones, indiquen *el grau de democratització d'aquell esglaó*. Les possibilitats de transformar l'aparell de l'estat o la societat a partir d'un esglaó polític depèn tant del poder polític que tingui, com del grau de democratització, com de les decisions que prengui.

4. PRIMERES CONCLUSIONS SOBRE EL PRODUCTE FINAL LA PROPOSTA METODOLOGICA

01. La discussió anterior es pot sistematitzar en les conclusions següents:

A. Una divisió territorial del nivell que sigui, independent del seu contingut, ha de partir de quina *funció* o funcions ha de complir "*servitud*" i quins *objectius o criteris polítics* (organització de l'aparell polític de l'Estat, acostar decisions...) ha de satisfer.

B. Una divisió territorial pot tenir *finalitats administratives* i servir per a "administrar" les decisions d'un organisme polític, o per altra banda tractar-se d'un *esglaó polític de l'aparell de l'Estat amb "autonomia"*. Ambdues funcions poden exigir divisions diferents: en el primer cas, hi pot haver diferents divisions territorials per cada tipus de funció o competència; en el segon cas, aquell esglaó polític té, alhora, un conjunt de competències (a dins de cada unitat territorial s'hi exerceixen totes les competències).

C. Una divisió territorial va lligada a una *reforma político-administrativa*, i per tant ha de plantejar paral·lelament els elements bàsics d'aquella (que alhora actuaran com a condicionants): "relacions amb els esglaons polítics superiors i inferiors", "competències" i "recursos-finances". Addicionalment, ha de contemplar també: "eleccions", "participació-control-revocació" i "aparell burocràtic o funcionaria". I també sí, dins del tema de l'Administració Local, hi ha d'haver més d'un esglaó amb autonomia.

D. *Els problemes socials-econòmics-territorials-polítics* tenen causes derivades tant de l'organització político-administrativa de l'aparell de l'Estat, com del funcionament del sistema de mercat. Alguns d'aquests problemes podrien ser tractats amb canvis de límits territorials (ex: en part, el de les àrees metropolitanes), d'altres amb canvis i traspàs de competències a esglaons inferiors (ex: el de la manca d'autonomia dels Ajuntaments), però que normalment, si es vol incidir en les causes reals, es necessitarà d'un traspàs de competències cap al sector públic, perquè les causes són les decisions del sector privat.

E. La voluntat que tothom participi en les decisions polítiques i en el seu control ens pot portar a *unitats territorials "petites"*; la necessitat d'incidir en les "causes" dels problemes (criteri d'àmbit rellevant: aquell que conté les causes), de garantir una eficàcia administrativa-econòmica-burocràtica, i de coordinar les decisions públiques, ens portaria a *unitats territorials més grosses*. Aquests requeriments s'han de fer compatibles amb la qüestió dels objectius o criteris polítics. La distribució de competències i subcompetències obeeix també a criteris polítics.

F. Tota proposta político-administrativa s'aplicarà a una *realitat existent del territori*, que té unes determinades característiques a cada lloc, de població, activitats econòmiques, superfície-orografia, relacions, accessibilitats "a" i "des de", principalment algun tipus d'història comunitària; i tot això en una dinàmica actual i futura. Alhora una proposta político-administrativa pot variar en el futur la realitat del territori en concentrar, disminuir o augmentar el poder de decisió en parts específiques d'aquest territori.

02. Les conclusions anteriors ens porten a la següent PROPOSTA METODOLOGICA o temes d'estudi i reflexió dins de Catalunya:

1. *Objectius polítics* de la divisió territorial o de la nova organització político-administrativa per sota de la Generalitat.

2. *Hipòtesis d'organització, competències i recursos de la Generalitat*; marge que cada hipòtesi dona als esglaons polítics inferiors. Divisions territorials necessàries per a les competències de la Generalitat.

3. *Problemes territorials* amb referència al (s) lloc (s) on es produeixen; causes i àmbit d'influència.

4. *Criteris d'eficàcia* per a l'exercici de competències i sub-competències públiques, amb referència a possibles esglaons polítics i esglaons administratius, des de la Generalitat (inclusivament) cap a baix.

5. Estudi detallat de la *realitat físico-econòmica-social* del territori: distribució del poblament, municipis enganxats, accessibilitats per carreteres-autopistes, trens, autobusos, orografia, relacions actuals i previsibles, història comunitària, estudi dels límits al País Valencià i Aragó...

6. *Nombre d'esglaons* d'Administració Local i distribució de "competències" a cada esglaó, segons criteris polítics, criteris d'eficàcia administrativa i problemes territorials.

7. *Funcionaris locals*: Necessitats per a diferents tipus de serveis, formació, nombre, cost...

8. *Finances locals*: Cost dels diferents serveis o competències, estudi de possibles impostos, criteris d'assignació de recursos...

9. *Instruments de participació*, control i sistemes d'eleccions, a cada esglaó local.

10. *Recull bibliogràfic*: Sobre descentralització de serveis, traspàs de serveis, eficàcia en la prestació de serveis i competències, organització de l'Administració Local i autonomies regionals-nacionals a l'estranger.

5. PER UNA GENERALITAT DESCENTRALITZADA: HIPÒTESI DE TREBALL SOBRE L'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA.¹¹

5.1 Introducció.

01. Parlar d'una Generalitat descentralitzada no suposa la intenció de buidar-la de contingut sinó el desig que les "coses públiques" de Catalunya funcionin més bé i també que els catalans no trobin massa lluny la plaça de St. Jaume.

02. Partint d'unes hipòtesis sobre el contingut de la Generalitat, ens preguntem quin pot ser el ventall de possibilitats per a traspassar a l'esglaó político-administratiu local algunes de les competències que rebrà la Generalitat, segons uns certs criteris que anomenem "polítics" i "tècnics" i després de sospesar els avantatges i els inconvenients del fet que es mantinguin a la Generalitat (Govern i Parlament de Catalunya). Analitzem després les dificultats dels Ajuntaments actuals per a rebre competències, així com els problemes, segons diferents problemàtiques territorials, per a exercir les actuals. Pensem després en l'abast que podrien tenir els diferents esglaons d'administració local i les possibles distribucions de competències, per acabar amb una reflexió sobre el fet metropolità de Barcelona, i amb un primer dibuix, que podria servir ja de base per a la discussió.

03. Del paper, en surten més que res incògnites, problemes i vies d'investigació, estudi i discussió política. Sabem i volem que l'esborrall sigui controvertit, però creiem que s'han d'assumir responsabilitats professionals i hem de començar a "mullar-nos". Les limitacions són moltes, àdhuc per a un primer paper; cal esmentar especialment el detall molt agregat de les competències (pensem que els acords-propostes de la Comissió Mixta només en matèria d'Indústria, parlen ja

¹¹ La responsabilitat d'aquesta hipòtesi correspon a Albert Serratos i Joaquim Clusa, que la van presentar com a ponència a la reunió de Tarragona de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori, els dies 6 i 7 de Maig de 1978. Les ponències originals es poden consultar al Butlletí del CEUMT n° 5, Juny 1978, pàgs. 48-63.

d'unes 36 facultats), la manca d'estudis del funcionament i administració dels diferents sectors, o la consideració que caldria als fets històrics, físics o de relacions humanes i territorials actuals.

04. Caldria preguntar-se també el paper o la funció que hauria de tenir la proposta respecte a "finances" i respecte a "aparell burocràtic" en un tema de reorganització o canvi de l'esglaió local. Per un cantó, donada la proposta de divisió i distribució de competències i els canals d'elecció-participació-control, es tracta d'establir un sistema financer i funcional que compleixi uns certs criteris, com per exemple eficàcia, claredat, suficiència o progressivitat, i en aquest sentit són una conseqüència de les primeres decisions. Però d'altre cantó, els aspectes de finances i aparell burocràtic constitueixen un test de coherència d'una proposta inicial de nivells i distribució de competències i delimitació, ja que caldrà saber quanta despesa addicional es necessita (o si socialment s'accepta per les millores que representa), o bé si hi ha prou personal preparat (o els programes de formació i reciclatge que caldria endegar).

05. Finalment cal insistir que aquest document és una hipòtesi de treball, que en forma de ponència ha servit de base de discussió dins la Societat Catalana d'Ordenació del Territori. És del tot imprescindible no sols endegar els estudis que ja s'esmenten per donar més llum a la hipòtesi sinó també desenvolupar les alternatives no estudiades i àdhuc pensar en com canviaria aquesta hipòtesi de treball en el cas que alguns supòsits no es complissin (el més important és aquell sobre les competències de la Generalitat mateixa). L'exercici intenta seguir l'esquema metodològic presentat abans, encara que sense els estudis de base necessaris.

5.2. Competències de l'Administració Central que podrien passar a la Generalitat.

01. La hipòtesi ha de ser per força optimista encara que a curt i mitjà termini costi de creure; però ha de ser optimista si ho mirem a un termini un xic llarg, ... per exemple 100 anys.

02. En lloc de citar totes les competències que poden arribar, pensem en *quines difícilment arribaran*:

- Les infraestructures de transport (carreteres, aeroports —?—, trens...) d'àmbit estatal.
- Legislació sobre algunes qüestions d'energia.

- Es preveuen molts problemes en totes aquelles competències que afecten el funcionament i transformació del sistema econòmic com les ordenacions sectorials, regulació del sistema financer, determinacions de preus o recursos naturals (conformem-nos pensant que ja els prendrà el Mercat Comú; i que, almenys, es podria estirar alguna gestió o control si no es pot tenir la facultat legislativa), fiscalitat o intervenció sobre les empreses I.N.I.

- Difícilment arribarà gran cosa d'Ordre Públic i Justícia.

03. Fora d'aquestes competències, han de quedar àmplies facultats legislatives o de gestió en les Vies de Tràfic, Urbanisme, Ensenyament, Sanitat, Cultura, Joventut, Esport, Medi ambient, Transport Públic, Serveis Socials, Vivenda i Finances; facultats parcials en Administració Local, Justícia, Indústria, Treball, Comerç i Agricultura.

5.3. Inconvenients i avantatges d'una concentració de competències a la Generalitat.

01. Els *avantatges* que es podrien esmentar en el nostre cas per a afavorir tendències centralitzadores es basarien en les següents possibilitats:

- De conèixer millor les prioritats sectorials i territorials en tot l'àmbit de Catalunya.

- De millor control pressupostari.

- D'evitar possibles corrupcions locals.

- D'un control més directe per part del Parlament.

- D'un cost més petit de l'aparell administratiu burocràtic.

- De passar més fàcilment a la Generalitat els funcionaris de l'Administració Central.

- De fer una planificació (o decisió de futur) amb més instruments de gestió posterior.

02. Es tracta en qualsevol cas de "possibilitats" que caldrà estudiar en cada competèn-

cia per separat, jutjant-les amb criteris polítics i tècnics, i tenir especialment en compte que l'organització centralitzada porta a la implantació d'una xarxa d'organismes perifèrico-territorials amb delegats de la Generalitat en cada demarcació.

03. Els *inconvenients* que es podrien aduir a una concentració de competències a la Generalitat, i que a nosaltres ens semblen justificats, serien:

— No donar resposta a la demanda de més autonomia municipal, ja que ens trobem amb uns Ajuntaments amb molt poques competències.

— No donar resposta, o donar-la negativament, a la demanda de poder comarcal.

— Dificultat del Govern i de l'Administració de la Generalitat per a conèixer tota la realitat catalana, i que els òrgans perifèrico-territorials superarien aquesta dificultat més malament que els òrgans polítics locals.

— Moltes decisions de la Generalitat tindrien una clara incidència local i no hi podria haver en aquests casos control i participació local (encara que, el control, el faria el Parlament).

— La distribució de recursos entre diferents territoris podria ser menys clara i més arbitrària si es fes de forma centralitzada.

04. El fet que hi hagi inconvenients i avantatges no vol dir que les possibilitats úniques siguin o tot centralitzat o tot descentralitzat. Dependrà dels criteris que es facin servir per a la valoració i dependrà també de cada competència pública en particular. En principi, però, els autors creuen en un esglaió local amb moltes competències i recursos.

5.4. Possibles criteris "polítics" i tècnics per a decidir descentralitzacions o traspassos a l'esglaió local.

01. L'ordre en què s'esmenten no predisposa la importància que tenen. Diferents enfocaments polític-ideològics, necessaris d'altra banda, poden variar la importància donada a cada criteri. Es tractaria de traspassar aquelles competències o facultats que complissin els següents criteris o objectius:

— Exigències, varialment expressades, d'autonomia comarcal (problema: Quines comarques?).

— Exigències socialment expressades de descentralització dins de la gran ciutat (problema: Quins barris?).

— Exigència, socialment expressada, d'autonomia local real perquè els Ajuntaments tenguin molt poques competències.

— Que l'esglaió local de poder polític pugui incidir al màxim en les qüestions públiques que l'afecten directament.

— Que es tracti de competències amb efectes territorialment aïllables, però que aquests efectes siguin més o menys tipificats i uniformes.

— Que la determinació de prioritats ha d'estar molt a prop de les persones.

— Que els organismes locals puguin ajudar al màxim a col·laborar en la solució de problemes territorials i socials actuals.

— I en general, que tota competència pública que es pugui fer a un esglaió no es decideixi a l'esglaió superior.

02. Pensem que aquests criteris no porten a organitzacions polític-administratives úniques. Almenys es podrien materialitzar de tres maneres:

— Dotant l'esglaió local i els supra-locales de competències amb autonomia política de decisió.

— Establint mecanismes de representació locals als òrgans perifèrics de la Generalitat,

— Tenint un Parlament amb dues Cambres, una de les quals fos la de les "Comarcalsitats".

Ens decantaríem per la primera possibilitat en la mesura que és la persona qui té poder polític i que el delega, quan és necessari, a organismes superiors.

03. L'aplicació dels criteris esmentats podria donar una primera llista de competències a traspassar a l'esglaió local (ara tractat com un agregat) tot i establint com a principi general que la legislació, el control, les aprovacions finals o les decisions sobre aspectes conflictius interlocals (i en alguns casos la planificació), quedarien en mans de la Generalitat, deixant normalment a l'esglaió local la planificació i la gestió.

Podrien ser:

— Plans d'ús del sòl.

— Gran part dels centres públics d'ensenyament.

- Nivells més baixos dels serveis sanitaris.
- Gran part dels serveis socials (guarderies, vellesa, reinserció social...).
- Distribució de beques escolars.
- Cultura.
- Vivenda.
- Subvencions i instal·lacions esportives.
- Recaptació d'impostos locals.

04. En general les competències que podrien passar a l'esglaió local seguint uns certs criteris "tècnics" podrien ser les següents:

- Aquelles l'àmbit de servei de les quals té una influència directa local, però que varia segons competències. Així un centre d'E.G.B. afecta directament a 3-5.000 residents, mentre que un B.U.P. ho fa a 15-20.000.
- Aquelles competències que exigeixen un coneixement de la realitat que difícilment es podria tenir des de la Generalitat.
- Aquestes competències que tinguin uns "límits" a un cert nivell territorial o de població, respecte a la despesa per unitat servida.
- Aquelles competències que actuen de "causa" d'un determinat problema territorialment aïllable, segons el principi que les planificacions només són efectives si es tenen la gestió i els recursos, és a dir les "variables instrumentals". També perquè el territori rellevant per a actuar sobre un determinat problema és aquell que té a dins la "causa" del problema.
- Aquelles competències que donades a esglaios locals puguin funcionar amb més eficàcia administrativa (mesurada pel cost, rendibilitat social o nombre de funcionaris).
- Aquelles competències per a les quals sigui difícil assignar territorialment els recursos de forma clara des de la Generalitat.

05. D'acord amb aquests criteris anomenats "tècnics" podrien ser traspassades a l'esglaió local almenys les competències següents (amb la mateixa observació ja esmentada de legislació, aprovació final i resolució de casos conflictius a la Generalitat):

- Construcció i manteniment de moltes infraestructures de servei, en alta i en baixa.
- Redacció de Plans Directors i Generals.
- Gran part de la gestió de centres d'ense-

nyament de Pre-escolar, E.G.B. B.U.P.-C.O.U. i F.P.

- Instal·lacions esportives.
- Control i gestió del medi ambient.
- Gestió de parcs forestals (exclosos els grans).
- Vivenda: Inversió directa, programes de rehabilitació, gestió de vivendes públiques.
- Incidència en la gestió de programes per a l'agricultura, la indústria, de desenvolupament o promoció de sòl.
- Gran part dels serveis socials (per a nens, per a la vellesa, per a la reinserció social...).
- Participació en la gestió de moltes instal·lacions sanitàries o programes d'informació sobre la salut.
- Recaptació de tots els impostos locals.

06. Els estudis dels àmbits territorials rellevants per a cada una de les competències, en diferents situacions i problemàtiques territorials (zones metropolitanes, zones turístiques costeres, zones d'influència de projectes públics o privats, zones de nuclis petits i dispersos, zona de base agrícola-industrial...), i els estudis de l'eficàcia administrativa, ens donaran informació sobre els esglaios locals que podrien sortir (a part aconsellar traspassos) i sospitem que almenys sortiran dos grans tipus de territoris rellevants; el primer per a la planificació i les competències sobre infraestructures i els serveis d'àmbit gros, i el segon per als serveis més personals.

07. Quines són les competències que, tenint repercussions territorials, es quedarien a la Generalitat? En principi podria tenir tota la legislació, el control, la planificació general i les aprovacions finals de moltes facultats esmentades abans.

En concret podrien quedar-s'hi:

- Xarxes d'infraestructures de serveis d'àmbit nacional.
- Xarxes d'infraestructures de transport d'àmbit nacional.
- Captació d'aigües.
- Concessions a privats en qüestions d'infraestructura.
- Control de platges.
- La major part d'aspectes que afecten l'activitat econòmica (agricultura, turisme, indústria, comerç, treball, recursos naturals...)

ja que només de forma centralitzada serà possible prendre les decisions i utilitzar els recursos amb objectius de compensació inter-territorial i de tota Catalunya.

5.5. Dificultats dels Ajuntaments actuals per a rebre competències de la Generalitat i vàlides dels límits municipals actuals per a les competències locals.

01. Fins ara s'ha intentat argumentar que l'esglaó de govern local a més a més de les competències que ara ja té (Policia Municipal, transport urbà, obres d'urbanització, escombraries, vies de tràfic, concessions de taxis, escorxadors, cementiris, manteniment de les obres d'urbanització, mercats, serveis d'enterrament, neteja, ordenació del tràfic, gestió de sòl, manteniment de centres escolars, recaptació d'impostos, planificació de l'ús de sòl, concessió de llicències...), hauria de tenir un conjunt de competències que amb una previsió optimista pensem que tindrà la Generalitat.

02. Sembla que les preguntes següents podrien ser (tot i pensant que ja s'han fet les eleccions municipals):

— ¿Quins problemes tenen, els Ajuntaments actuals (o més genèricament la legislació sobre el govern local i les delimitacions municipals), per a donar amb eficàcia els serveis, els pocs serveis, que avui tenen l'obligació legal de donar?

— ¿Podrien, aquests Ajuntaments, rebre i gestionar amb eficàcia (ja hem vist que es pot mesurar per criteris polítics i tècnics diferents) els serveis que li traspassaria la Generalitat?

03. Els problemes que s'esmenten tot seguit poden servir per a donar elements per a la resposta a les preguntes anteriors:

— Els Ajuntaments actuals presenten un sistema fiscal que hom sospita insuficient per a les competències actuals, però també que dona diferents nivells de servei perquè el potencial de recaptació (bases fiscals) són diferents, havent-hi Ajuntaments més pobres (o més rics) que d'altres.

— Manca en molts casos d'un aparell tècnic-burocràtic per a fer front a la mateixa problemàtica territorial, social i econòmica (cas

d'un municipi petit que és receptor d'un polígon gros de vivendes).

— Nuclis de població massa petits per a garantir un mínim aparell administratiu i tècnic o una base fiscal mínima.

— En alguns casos, nuclis de població massa grossos per a garantir la relació participació-control del ciutadà (sobrepassada l'escala humana?), o que difícilment permeten un coneixement de la realitat per a configurar-la i transformar-la.

— Transgressions urbanístiques en major escala en un municipi limítrofe d'un altre amb més control.

— Competències, ara en els Ajuntaments que, en algunes zones, a causa de la realitat urbana i a l'escala del fenomen humà com a fenomen de relació, han superat "l'escala local Municipi—Ajuntament-límit administratiu". Criteris tècnics de gestió demanen uns àmbits més grans (per exemple: transport urbà, xarxa de clavegueres en alta, eliminació d'escombraries, taxis, mercats centrals, escorxadors, planificació de l'ús de sòl...).

— Un nombre tan gran de municipis com l'actual (prop de 1.000 dels quals uns 700 no superen els 2.000 habitants) fa difícil conèixer les necessitats existents, la distribució d'ajudes des de la Generalitat o senzillament d'assistir a una reunió amb el Conseller d'Ordenació del Territori (on posaria 1.000 alcaldes?).

04. Els Ajuntaments tenen una història i una tradició innegables. Però potser cal pensar en uns certs canvis, que facin compatibles tradició, eficàcia i més autonomia local.

5.6. Esborrall de propostes i particularitats.

01. Donades les competències actuals dels Ajuntaments, les resultants esmentades d'una possible descentralització i dels requeriments necessitats, tindríem almenys dues possibilitats d'organització:

— Generalitat i un únic esglaó local, encara que amb variacions de les delimitacions municipals actuals.

— Generalitat i dos esglaons locals.

02. Ens sembla que aquesta segona possibilitat satisfà millor els criteris esmentats, i ens hem decantat per desenvolupar-los. Seria ne-

cessari, però, desenvolupar la primera i àdhuc passar per les possibilitats d'organismes de la Generalitat amb representació local, o d'esglaons supra-locales amb representació indirecta. Els estudis sectorials, el millor coneixement de la realitat territorial, les necessitats que se'n derivarien respecte a finances i aparell burocràtic, diferents criteris polítics i la discussió pública, s'encarregarien de matisar-la o canviar-la. És difícil pensar en més de dos esglaons amb autonomia política per sota la Generalitat, especialment per la complexitat de gestió que portaria.

03. Aquests dos esglaons, els anomenarem: "*primer esglaó local*", aquell que està més a prop del ciutadà, i que és el més petit, i "*segon esglaó*" o *esglaó supra-local*, l'altre. La discussió que segueix fa referència a la distribució de competències, a la determinació de la població i àmbits territorials màxims i mínims i a les delimitacions territorials resultants, repetint que les decisions no són lineals sinó que són afectades les unes per les altres.

04. Per a la distribució de competències, es podrien fer servir els mateixos criteris "polítics" i "tècnics" aplicats per passar competències des de la Generalitat cap a baix, encara que aquest cop a una escala territorial més petita, i que eren principalment: Incidència espacial per l'àmbit de servei, capacitat de coneixement i que tot allò que pugui eficaçment estar en un esglaó no estigui en el superior (fent les consideracions de la necessitat de coordinació entre els dos i l'existència d'organismes polítics elegits directament).

05. *Les competències que podrien estar al primer esglaó serien:*

- Policia-Municipal.
- Recaptació de tots els impostos locals.
- Control ambiental.
- Ensenyament: Pre-escolar i E.G.B. (sòl, construcció, manteniment i contractació de mestres; distribució de beques, transport escolar).
- Sanitat: Unitats assistencials bàsiques: ambulatoris, informació sanitària.
- Serveis socials: Guarderies, instal·lacions per a la vellesa, reinserció social.

- Mercats.
- Estadística Municipal.
- Taxis.
- Cementiris.
- Recollida d'escombraries.
- Serveis d'enterrament.
- Cultura.
- Neteja Urbana.
- Edificis d'interès cultural.
- Conservació de carrers i d'infraestructures d'aquest nivell.
- Conservació de la vivenda pública.
- Zones esportives.
- Urbanització de carrers i infraestructures d'aquest nivell.
- Gestió del sòl per les competències anteriors.
- Planificació de l'ús del sòl al nivell més baix.

06. *Les competències que podrien estar a l'esglaó supra-local podrien ser:*

- Infraestructures de transport rellevants en aquesta dimensió.
- Infraestructures de servei rellevants en aquesta dimensió (aigua, clavegueres, depuració...).
- Transport públic.
- Mercats Centrals.
- Eliminació d'escombraries.
- Escorxadors.
- Sanitat: Hospitals regionals (els hospitals especialitzats serien de la Generalitat), amb molta coordinació i control superior.
- Vivenda (amb control a l'esglaó primari per distribuir vivendes públiques).
- Extinció d'incendis.
- Gestió de sòl per a les activitats inter-locales.
- Promoció de sòl industrial, terciari i residencial en coordinació amb la Generalitat.
- Planificació de l'ús del sòl (nivell de Pla Director i Pla General).
- Parcs Forestals (no Parcs Naturals "grans").

07. Fixem-nos que gran part de les infraestructures i planificació més general estan al segon esglaó, i que els serveis més personals a l'esglaó més proper a l'usuari (pensem en el dia que llegirem que l'Ajuntament de St. Feliu de Pallarols-Les Planes convoca o demana un director per al seu centre d'E.G.B.,

en lloc de trobar-se'l anomenat). Al segon esglaó s'hauria d'assegurar la coordinació de moltes activitats públiques que puguin tenir efectes supra-locales, assenyalant la necessitat de tenir prou recursos i aparell administratiu per a intervenir en la seva problemàtica territorial, fora en aquelles activitats (les mesures per a evitar desigualtats territorials, la promoció de l'activitat econòmica, o l'ordenació sectorial en serien exemples) que demanen visió i gestió nacionals. Aquestes serien també raons per a justificar dos nivells en lloc d'un, ja que en aquest darrer cas les unitats locals haurien de ser molt grans per a tenir-hi sentit les tasques de planificació, coordinació i gestió d'infraestructures, amb govern local molt llunyà del ciutadà.

08. La següent qüestió, després dels esglaons i de la distribució de competències, seria *la determinació de nuclis i àmbits territorials*. Els criteris (i la seva justificació) que podríem servir pel primer esglaó serien:

— Nuclis d'un poblament màxim de 150.000 a 300.000 persones (zones metropolitanes), que semblen límits màxims per al coneixement de la realitat local, i per a les relacions personals.

— Nuclis mínims de 3 a 5.000 persones (en zones disperses), com a poblacions que podríem garantir un començament d'estructura administrativa (tinguem en compte, que a Catalunya tenim només uns 88 municipis de més de 5.000 persones i uns 150 de més de 3.000).

— Superfícies màximes de 2-5 Km., en plans des del límit al centre (amb termes municipals de 30-80 Km².), i de 10-20 minuts com a distàncies màximes en transport públic i privat per a usos periòdics.

09. En xifres això ens donaria uns 30-40 municipis o primers esglaons a la zona metropolitana de Barcelona, i uns 250-300 a la resta de Catalunya, fins a una xifra de 350 municipis per a tot Catalunya (amb 350 secretaris d'Ajuntament ja anem ben servits!), en lloc dels 1.000 municipis actuals...

Per a la delimitació caldrà tenir en compte els fets físics, els fets històrics, l'existència de centres d'activitat social actual, els resultats de l'estudi de despeses dels diferents ser-

veis públics per persona i, especialment, la voluntat dels residents.

Les grans xifres en superfície podrien ser:

— Catalunya 32.000 Km².

— Zona metropolitana: 3.000 Km² (70 Km² per municipi).

— Comarca de Barcelona: 480 Km², 10-15 esglaons locals, 30-40 Km² de mitjana.

— Fora de la zona metropolitana: 29.000/300 Km² de mitjana per municipi.

10. ¿Quins criteris podríem fer servir per a *delimitar el segon esglaó* o esglaó supra-local?:

— Tenir un nombre no massa gros d'unitats per a reduir despeses de l'aparell burocràtic i tècnic.

— Que siguin àmbits rellevants de l'escala de moltes activitats humanes actuals (àdhuc en comarques amb poblament no concentrat i base industrial-agrícola), com residència-treball-cultura-compra (20-30 Km, de radi).

— Que puguin ser recorregudes amb mitja hora de vehicle privat dels límits fins al centre (20-40 Km.).

— Que siguin l'àmbit d'influència de projectes econòmics, o infraestructurals, i de problemàtiques territorials.

— Un nombre no massa gros per a poder ser interlocutors de la Generalitat en un moment donat, facilitar la desagregació de plans per tot Catalunya, i tal volta ser els mateixos territoris dels òrgans perifèrics de la Generalitat.

— Que tinguin, si és possible, més d'un centre d'activitat social de certa entitat.

— Una població mínima al voltant dels 100.000 residents, com a llinar a partir del qual apareixent moltes activitats terciàries amb cert caire de centralitat.

11. En el camp de les xifres i després d'alguns tempteigs amb el llapis, en sortirien 15-20, amb poblacions i superfícies variables segons els diferents indrets de Catalunya, i també amb molts punts foscos (el plànol que seguit es presentarà correspon a una primera hipòtesi de delimitació d'aquest segon esglaó).

12. Queden però, en la qüestió de les delimitacions dos punts conflictius i no gens fàcils. El primer, on es localitzaran els serveis administratius i polítics dels òrgans supra-locales i dels locals en aquells casos de més d'un nucli de poblament; es podria dir que per a molts serveis no hi ha necessitat que estiguin en el mateix edifici, i que podrien estar a nuclis diferents de població; la decisió sempre serà difícil i segons quina sigui s'afavoriran unes parts del territori més que les altres. L'altra qüestió conflictiva és la de si les unitats de 150 a 300.000 persones no es menja tota la riquesa de la vida de barri, a les aglomeracions grans, ja que el barri (de 10 a 50.000 persones) és l'àmbit on molts problemes públics se senten i es discuteixen, encara que aquestes unitats simplificarien el diàleg dels barris amb l'organisme polític amb poblament de milions. En aquest cas es podria potser mantenir l'esglau a la xifra esmentada, però establint quan es volgués un esglau de participació-control-informació i gestió d'alguns centres, per barris.

13. Abans d'entrar en l'esborrall de delimitació, caldria aturar-nos en les particularitats que presenten algunes parts del territori català. Concretament la zona pirinenca i la zona metropolitana.

14. A les zones *pirinenques* ens trobem amb una gran dispersió de nuclis de poblament, la geografia i les comunicacions que dificulten una accessibilitat ràpida, i uns volums de població que fan difícil l'aplicació dels criteris anteriors. Pensem, en aquest cas, que algunes competències del segon esglau podrien passar al primer (vivenda, planificació del Pla General, xarxes d'infraestructures...) agrupant (amb les dimensions que hem vist abans) alguns municipis actuals. Però també per a garantir els mateixos nivells de serveis que a d'altres zones, molts serveis públics hauran de ser més cars i pagats per tot Catalunya (cas potser d'una xarxa d'helicòpters per a qüestions sanitàries, o de transport especial per a ensenyament).

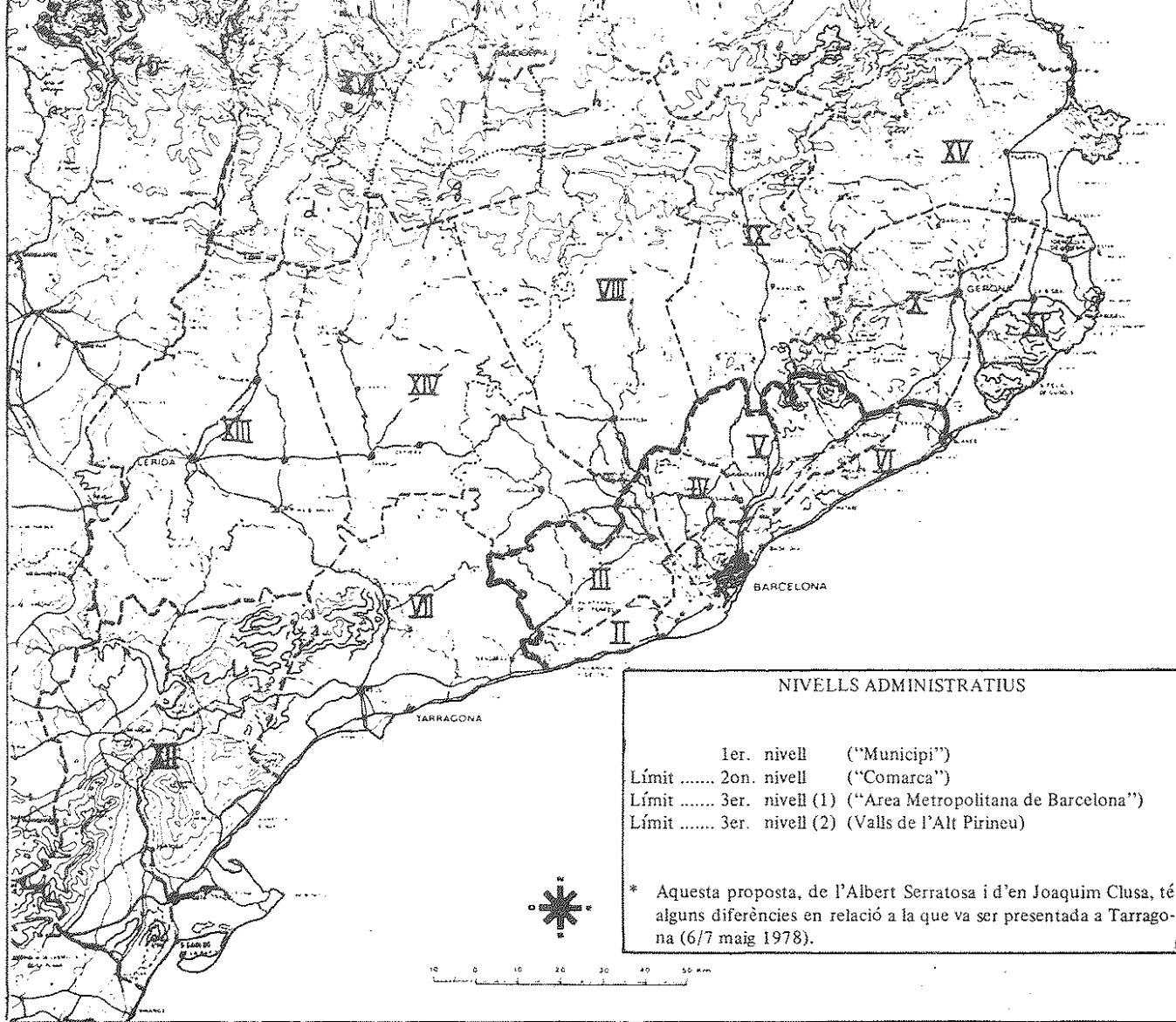
15. A la *zona metropolitana* al voltant de Barcelona, l'aplicació dels criteris esmentats ens donaria un segon esglau d'uns quatre milions de persones i el 80 per cent de l'activitat econòmica de Catalunya, a part la dificultat de conèixer i administrar una realitat tan gran. Si aquest organisme fos local seria un contrapès molt gros a la Generalitat, i si depengués de la Generalitat representaria una càrrega molt forta a part de garantir poc l'autonomia política (recordem l'exemple negatiu de la COPLACO de Madrid). Però també hi ha el fet que moltes de les activitats privades i públiques es produeixen especialment en aquest àmbit, i que per tant hi ha la necessitat de planificació i gestió d'algunes competències (especialment les infraestructurals) per a tot l'àmbit. Com a primera proposta arribem a:

— Sis unitats supra-locales o de segon esglau que serien la nova Barcelona, un Maresme un xic mes gros, els dos Vallesos i dues unitats un xic conflictives que agafarien alhora part del Baix Llobregat, Garraf i Alt i Baix Penedès.

— Dins de cadascun dels esglaons supra-locales, màxim de 10-15 esglaons primaris, amb poblaments límit de 200-300.000 persones (que voldria dir també que l'actual terme i Ajuntament de Barcelona donaria lloc a 6-9 esglaons locals).

— Un tercer esglau polític-administratiu (no d'elecció directa necessàriament, sinó amb representacions locals i de la Generalitat) amb la funció de coordinació, planificació de grans línies i *molt poques competències* (potser parcs forestals, transport i grans xarxes d'infraestructures), i sense fiscalitat pròpia.

16. El mapa de la plana següent intenta ser una primera hipòtesi de delimitació, que ha sortit per satisfer aquella "inclinació malsana" de fer servir plans i mapes quan es tracten temes territorials.

L'AMBIT COMARCAL COM A MARC DELS ESTUDIS HISTÒRICS A CATALUNYA

Grup d'Investigadors Catalans
d'Història Moderna*

Primeramente, i com a introducció, cal dir qui som. El grup d'Investigadors Catalans d'Història Moderna està format per deu membres, tots ells llicenciats en Història Moderna per la Universitat de Barcelona i lligats per un interès i una convicció comuns: la investigació històrica de Catalunya -centrant-nos en l'estudi, a nivell comarcal, dels segles XVI i XVII- i l'avantatge de treballar en grup, la qual cosa permet portar a terme projectes que individualment semblarien utòpics. Els dos fets principals del nostre treball són: en primer lloc, el fet de realitzar una investigació sobre l'edat moderna, i en segon lloc, fer-la sobre una base comarcal.

La nostra voluntat està a contribuir al coneixement d'aquests dos segles segurament els menys coneguts de la Història de Catalunya, i fer-ho d'una manera més objectiva i científica acostant-nos a les fonts de cadascuna de les comarques, prescindint un xic de la hipotètica representativitat que puguin tenir unes altres fonts de tipus general. És una realitat que la història de Catalunya s'ha fet en gran part des d'una perspectiva centrada a Barcelona. Això, per a nosaltres, comporta dos problemes: per una banda, que si rebutgem la història dels grans prohoms, també hem de rebutjar la centrada en els grans centres urbans, i per altra banda que les afirmacions vàlides per a aquests no ho han d'ésser, i en moltes ocasions no ho són, per a tots els indrets del Principat. El conjunt de tots els elements esmentats és el que ens ha fet

prendre la decisió de dur a terme el nostre treball.

Passant al motiu concret de la nostra comunicació, diem que intentarem veure la validesa del marc comarcal per als estudis d'història a Catalunya en totes les èpoques. Aclarim que el nostre punt de partida quan parlem de les comarques és la divisió feta per la Generalitat l'any 37.

La primera qüestió, i molt important, que ens cal plantejar és què entenem per comarca, si és el mateix parlar de comarques naturals o geogràfiques i de comarques històriques. És un fet evident que per a qualsevol estudi històric és necessària l'existència d'un marc geogràfic definit i ben delimitat al qual es refereixi la investigació. En aquest sentit emprar el marc comarcal suposa considerar-lo un àmbit geogràfic concret.

La divisió comarcal de Catalunya feta per la Generalitat va tenir en compte diversos factors, entre ells el geogràfic. Malgrat tot, és evident que la unitat geogràfica no és un fet comú de les comarques catalanes, perquè algunes tenen característiques ben diferenciades en els seus indrets entretant d'altres no solament són homogènies sino també molt semblants a les contigües. Tot i així, en termes generals, l'entitat geogràfica comarcal és vàlida, però li manca l'ajut d'altres factors que la facin diferenciable.

Per altra banda, aquest marc geogràfic té també una altra condició favorable per a la investigació històrica que és la seva extensió.

Sembla clar que un marc excessivament gran és propici a afirmacions generals poc ajustades a la realitat concreta. L'extensió de la comarca, tenint present els altres factors, sembla molt acceptable per poder arribar al coneixement profund de la realitat que s'estudia. Unes dimensions més reduïdes donarien un resultat poc significatiu, a part que li mancarien una sèrie d'elements que només es poden començar a apreciar a partir de l'àmbit comarcal.

Amb el que hem anat dient, ja queda clar que els aspectes geogràfics no són suficients per a determinar què és una comarca i quins són els seus límits. Aquí ja comença la possible diferenciació entre una comarca natural i una comarca històrica. L'altre element és l'econòmic, és a dir, el marc comarcal ha de tenir, i en la majoria de casos té, una unitat econòmica manifestada per les relacions de mercat que hi ha.

Totes les comarques del Principat tenen com a mínim un mercat comarcal, localitzat normalment a la vila que fa de capital, que té una irradiació determinada, les dimensions de la qual confirmen l'extensió de la comarca. Reafirma la importància d'aquestes relacions el fet que a la comarca que hi ha més d'un mercat amb aquestes característiques, o en desapareix un, o de mica en mica es produeix la disgregació de la dita comarca.

Aquesta unitat econòmica es reflecteix també en les produccions. Normalment existeix un sector predominant que és el que dona un caràcter diferenciat a la comarca, sense que això suposi que hi hagi diversitat de produccions. L'existència del dit "predomini" contribueix a la unitat econòmica esmentada i a l'orientació concreta de la investigació històrica.

Es planteja ara un problema de no coincidència forçosa entre la comarca geogràfica i la comarca "econòmica", perquè malgrat que hi hagi llocs en què coincideixin, això no sempre passa. Davant d'aquest fet, la comarca històrica vindria delimitada per l'econòmica ja que la importància d'aquest factor és superior a la simple demarcació administrativa, perquè, com hem vist, la unitat geogràfica no és pas sempre clara.

En el cas de la no coincidència, cal tenir en compte un fet possible que és l'existència d'un nucli de població que tingui relacions econòmiques amb una altra comarca aprofitant unes determinades condicions de mercat favorables. Si només existeixen aquestes relacions no podem considerar-lo integrat a la dita comarca ja que el simple factor econòmic no pot ésser determinant absolut.

El que hem exposat fins ara, ens porta a parlar d'un altre element que ens conforma la comarca històrica, que és l'existència d'unes relacions socials habituals. Sembla clar que, a més a més de les relacions provocades per l'activitat econòmica, n'existeixen unes altres de quotidianes de tipus administratiu, cultural, d'esplai, podrien dir-ne d'una forma abstracta: Relacions humanes no circumstancials, que es manifesten clarament en aquest àmbit comarcal, sobrepasant aquelles més reduïdes a nivell de poble, en poques paraules, la consciència de pertànyer a una comunitat determinada.

Aquests tres elements: Geogràfic, econòmic i social ens delimiten bastant bé el que podem entendre per comarca, subratllant el factor econòmic i social, que, com hem dit, passa per sobre de la divisió geogràfica pensada entre altres coses des d'un punt de vista administratiu, encara que també físic. La unitat en l'estudi històric de la comarca es constata en analitzar aquests aspectes: Les condicions geogràfiques, climàtiques, topogràfiques, etc. que formen bona part de la personalitat comarcal poden explicar, no tant sols el tipus de cultiu, sinó també les causes de les bones o males collites o d'una determinada productivitat. En l'aspecte demogràfic, la incidència de factors externs en el creixement o disminució de la població es pot calcular amb certa precisió a través de les seves repercussions econòmiques, especialment agrícoles, les quals a la vegada serien conseqüència de gaire bé tots els elements que defineixen la comarca com a tal.

Les condicions dites fan també que la seva pervivència al llarg del temps sigui un fet, però no d'una manera estàtica, inamovible, sinó sempre a estudiar, a revisar. Acceptant el plantejament anterior, direm que la co-

marca no es pot entendre com un nucli tancat i uniforme al llarg dels anys, cal en cada estudi d'una època perfilar els límits d'aquest àmbit geogràfic mitjançant un primer contacte amb les fonts. Detectar la pertinença o no d'un determinat nucli de població a una comarca, acostuma a ésser força fàcil pel que fa als vincles econòmics, i una mica més laboriós en l'aspecte social, encara que són estranys els casos en què, produint-se unes relacions de tipus econòmic, no se'n manifestin d'altres.

La necessitat de comprovar els components de la comarca en cada època ve donada principalment pels canvis deguts al desenvolupament econòmic, i de les comunicacions. Ja hem comentat la diversitat geogràfica que en ocasions es manifestava dintre d'una mateixa comarca; això fa que en uns moments determinats la producció d'un lloc no tingui mercat, o aquest sigui poc favorable al comerç comarcal i el cerqui en una altra comarca. Allò que en un principi són només uns vincles econòmics, poc a poc es van eixamplant fins a integrar-se plenament en la nova comarca, i el procés afavoreix la millora de les comunicacions.

Aquest fet es pot produir també, sobretot en l'època contemporània, per l'augment de població i expansió general d'una comarca, de manera que les poblacions veïnes a l'altra comarca es van acostant, fins al punt de confondre's amb aquesta i perdre les característiques que les mantenien unides a la comarca original. Aquest és el cas dels pobles a prop de les grans ciutats, fonamentalment Barcelona.

Amb tot el que hem exposat, ja s'entén que aquest possible canvi de components es realitza tan sols en aquelles poblacions que fan de límit a la comarca.

De les afirmacions anteriors, ja se'n pot deduir el motiu fonamental de la necessitat dels estudis històrics d'àmbit comarcal, que és el possible desenvolupament diferenciat de cadascuna de les comarques. Aquest desenvolupament històric, distint entre una comarca i una altra, pot venir donat perfectament per una certa configuració geogràfica, una unitat econòmica que comporta unes determinades relacions de producció, una

distribució de la propietat en consonància amb la configuració històrica i el desenvolupament econòmic general, un creixement demogràfic també influenciat per la conjuntura econòmica i alguns altres elements que es deriven dels esmentats.

Això no significa que en totes les èpoques i en cadascuna de les comarques del Principat es produeixi la dita diferenciació, perquè és evident que hi ha una sèrie de circumstàncies que sobrepassen l'àmbit comarcal i fins i tot nacional. La qüestió està en la possibilitat que succeixi i per tant la no representativitat d'un estudi de tipus general que ignori aquests més concrets. Una història de Catalunya al marge de les diferents realitats comarcals pot suposar l'elaboració d'una falsa situació.

Per posar algun aspecte concret, observem per exemple la dedicació donada pels historiadors fins ara a l'estudi de la indústria i a l'estudi de l'agricultura. Mentre fins fa poc, i ara encara en bastants comarques, el sector primari era absolutament predominant i el secundari estava molt localitzat en alguns llocs, es coneix molt més del desenvolupament d'aquest que del primari. L'explicació és força plausible, el desenvolupament de Barcelona és degut fonamentalment a la indústria i al comerç, les fonts sobre aquests factors són molt més abundants i fàcils de localitzar que les referents a la producció agrícola o a la mateixa vida rural.

Al començament parlàvem de l'existència d'algunes comarques amb unes relacions íntimes, difícilment separables en alguns aspectes. La necessitat de l'estudi a nivell comarcal comportaria també, en aquests casos, la investigació conjunta de dites comarques, i això no significa la inutilitat de l'estudi per separat, si és que hi ha suficients elements diferenciadors per a considerar-les així.

Un motiu que també ens sembla molt important per a emprar l'àmbit comarcal és la necessitat inqüestionable d'apropar la història al poble. No és possible que els nois de primera ensenyança, com la resta de gent no dedicada a la labor intel·lectual, hagin de començar a aprendre i a recordar després la història general d'Espanya o de Catalunya, les runes d'Empúries o l'onze de setembre a

Barcelona, sense conèixer abans les restes ibèriques del costat de casa, o el canvi de l'administració municipal del poble després de la Nova Planta.

Sembla clar que, la història, la fa el poble i és el mateix el que l'ha de conèixer, no es pot limitar a una disciplina d'àmbit intel·lectual o d'universitat, ens semblen fonamentals aquests estudis a nivell comarcal per tal que siguin el punt de partida per al coneixement de la història general i perquè donin consciència al poble de la seva identitat i passat.

Aquest treball comporta, al mateix temps, treure a la llum pública una sèrie de fonts, en la seva major part inèdites fins ara i amb possibilitats de desaparèixer per la seva mala conservació.

Aquesta decisió no significa que nosaltres defensem una història comarcalista, una història centrada només a nivell de comarca o a nivell de poble, ja que això impediria poder tenir una visió de la història en general que permeti, a més a més, comparar-la amb la d'altres nacionalitats. El fet de realitzar un estudi comarca per comarca no és disgregador, sinó integrador. La defensa dels estudis d'història d'àmbit comarcal és per poder portar a terme, a partir d'ells, una història de Catalunya tan objectiva i científica com sia possible. Els estudis comarcals són, doncs, a la nostra manera de veure, una base fonamental per a la història general.

Quant a avantatges i inconvenients d'aquests tipus d'estudis veiem, com ja s'ha dit, una aproximació a la realitat amb bastant detall i tot el que això comporta. La possibilitat d'emprar alguna documentació, que en la investigació general s'ha de deixar de banda perquè és només significativa d'un lloc determinat sense saber si ho podria o no ésser per a d'altres.

Un altre avantatge important és poder emprar el mètode comparatiu, interessant per a calibrar millor les característiques del lloc estudiat, no solament amb altres nacionalitats, com abans s'ha dit, sinó també entre comarques i entre una comarca i la resta de Catalunya. Aquestes comparacions poden ser internes i externes. Per comparacions externes entenem les que poden portarse a terme entre Catalunya i cadascun dels altres

regnes de la Corona d'Aragó, a fi i efecte d'establir les causes per les quals aquesta va poder escapar poc o molt a la crisi castellana del s. XVI i XVII; també pot comparar-se col·lectivament tota la Corona d'Aragó amb Castella, i això resulta més significatiu que fer-ho entre Castella i Catalunya únicament. Totes aquestes comparacions han d'ésser sectorials, però no tindrien sentit si es fan globalment, sense buscar ni detallar les diferències intercomarcals, per això les comparacions internes són molt més importants encara, ja que permeten detallar al màxim les divergències, i tenir una idea global al mateix temps. La utilitat per a altres estudis, la veiem sobretot en les èpoques en què la manca de dades és notòria, com pot ésser el cas de l'economia agrícola i de preus en els segles XVI i XVII. En aquestes ocasions, les informacions aportades per diferents investigacions comarcals ens poden permetre una informació general completa.

Com a exemple dels avantatges esmentats, citarem alguns problemes concrets que es podrien resoldre per a l'Edad Moderna Catalana. Questions com el suposat creixement demogràfic, les fluctuacions del comerç exterior, la localització i extensió real de la producció artesanal, el problema monetari de començaments del segle XVII, agreujat per l'existència d'encunyacions locals, i el creixement agrícola es podrien conèixer molt millor estudiant els seus orígens i distribució geogràfica, que en permetria veure les causes.

Com a desavantatges, cal citar primerament una de tipus tècnic que és la dispersió de les fonts, perquè és necessari acudir a cadascun dels pobles de la comarca, arxius familiars, etc..., a part els quatre o cinc arxius generals de Barcelona, mentre que els estudis generals moltes vegades queden limitats a aquests últims.

De la mateixa manera que per part de demografia i per part d'economia, l'àmbit s'ha d'emprar per dur a terme el treball, d'aquí la decisió de formar un grup d'investigació.

S'ha de considerar com a inconvenient el fet del mal estat de la majoria d'aquests tipus d'arxius i a vegades la difícil accessibilitat

per motiu de patrimonialització burocràtics.

Un altre atzucac és la desigualtat de fonts entre una comarca i una altra. N'hi ha algunes, com és el cas d'Osona, en les quals la documentació és abundantíssima i permet fer tot tipus de sèries, mentre que n'hi ha d'altres on això és totalment irrealitzable, i dóna com a conseqüència la impossibilitat d'establir les comparacions abans esmentades.

De la mateixa manera que per a l'apartat de demografia i l'apartat d'economia, l'àmbit comarcal no sols és vàlid, sinó imprescindible, hi ha altres aspectes que no encaixen totalment. Pel que fa a l'apartat de societat el marc comarcal és útil i en part necessari, ja que està condicionat per la qüestió econòmica i demogràfica, però la comarca no és un àmbit imprescindible ja que hi ha altres factors externs que influeixen sobre dita societat.

Referent a la història política i a la història de les mentalitats i de la cultura, certament que la comarca es queda petita, perquè malgrat hi hagi alguns aspectes diferenciadors, no podem suposar que les diferències siguin prou clares com per distingir entre comarques. En un i altre aspecte s'ha de contemplar un àmbit més ampli com és el nacional i en molts casos estatal o continental. Tot i així, és possible també fer algunes aportacions a l'estudi general, amb més facilitat en l'apartat polític.

Pot suposar també una dificultat la relació de la investigació en ella mateixa i el tarannà del marc històric general, per això és important en aquest tipus de treball comentar breument aquest marc general, per a evitar perdre's al bell mig del treball i fins i tot trobar-se en investigacions paral·leles.

Totes aquestes qüestions, sobretot de tipus pràctic, són superades pels avantatges referents al contingut que aquests estudis poden tenir.

Veiem ara alguns problemes concrets d'aquest treball en els segles XVI i XVII. Per una banda, la pràctica inexistència d'una bibliografia especialitzada, de monografies locals etc. que suposa moltes vegades partir de zero i comptar solament amb les fonts de l'època. Per altra banda, tot el que fa referència a l'economia agrària, perquè encara que hi ha documentació sobre aquesta, els càlculs xifrats són molt difícils de realitzar-se, el problema més greu, per la seva significació, en l'aspecte econòmic és la dificultat de fer estudis de preus, alguns dels elements emprats en altres estudis com poden ser la documentació d'hospitals, o mercurials etc., són, en la majoria de comarques, inexistents i es disposa solament de llibres del clavari i del pallol en els quals la informació és de tot tipus i no precisament massa explícita en aquest aspecte.

Malgrat les dificultats la conclusió a què arribem és la necessitat de l'existència d'estudis històrics d'àmbit comarcal per a poder construir sobre aquests la història del Principat. Ens sembla també clara la necessitat de revisar la divisió comarcal feta per la Generalitat, encara que les comarques "històriques" no han de coincidir necessàriament, punt per punt, amb les que componen la divisió acordada a l'any 1937. Finalment veiem que la demarcació comarcal a Catalunya és insubstituïble per qualsevol altra divisió territorial i que, per tan, ja des del punt de vista històric cal potenciar-la en els moments actuals de recuperació nacional.

* Membres del grup d'Investigadors Catalans d'Història Moderna:

Lluïsa Cases	Nuri Preminger
Jaume Dantí	Marita Prieto
Roser Díaz	Joan Carles Rovira
Xavier Gil	Carme Rueda
M. Lluïsa Lladó	Carme Valcarce

DETERMINACIÓ DELS DESEQUILIBRIS ECONÒMICS ESPACIALS MITJANÇANT L'ANÀLISI DE COMPONENTS

Bernardí Cabrer i Borràs

Les desigualtats espacials en la distribució de la riquesa són un fet conseqüència del mateix creixement econòmic.¹ Els mètodes més usuals per a la realització dels suara anomenats desequilibris es basen en: indicadors, índexs, coeficients, mesures de concentració i mesures de dispersió, és a dir, es fonamenten en tècniques d'anàlisi univariant. Aquests estris permeten realitzar-ne estudis mitjançant variables que necessiten ser: poc nombroses, precises, significatives, contínues, homogènies i quantitatives. Però la mateixa realitat socio-econòmica assenyala que ens cal fer servir variables que siguin: nombroses, superficials, vagues (la imprecisió ve afegida a la naturalesa de les coses), no gaire significatives, discontinües o contínues, heterogènies i quantitatives o qualitatives. El primer problema que es planteja és: ¿Com es pot sistematitzar i resumir tota la massa d'informació necessària per a descriure una estructura? Aquest és el problema que pretenc resoldre per mitjà de l'anàlisi multivariant; però abans explicaré breument els avantatges de les tècniques multivariants, enfront de les unidimensionals.

La dimensió es pot definir de dues formes: primera, en sentit estricte, com a noció de mesura que va lligada a la unitat de mesura; segona, en sentit ampli, com a qualitat geomètrica; respecte d'aquesta, J. Tinber-

gen² afirma: "En el mesurament d'un fenomen, hi ha un aspecte molt important que es pressuposa: la dimensió que posseeix, és a dir quin nombre de variables són necessàries com a mínim per a descriure completament aquest fenomen". La dimensió, a més de qualitat geomètrica, és el cardinal de les coordenades independents en l'espai abstracte que hi són necessàries per a representar l'objecte. Contràriament, però, quasi totes les formulacions econòmiques es fonamenten en espais mètrics unidimensionals, que abasten de forma implícita les hipòtesis d'aditivitat i divisibilitat perfecta de les variables; i continuïtat de les funcions. Recórrer a una mesura unidimensional, en un principi simplifica força els estudis; tot i així crea dos problemes: primer, el de mesura; segon, el d'agregació.

En els darrers anys s'ha intentat la introducció de tècniques d'anàlisi econòmica que encloquen dades irreduïbles i quantificables a termes monetaris i al mateix temps s'ha fet per quantificar la informació qualitativa. Els esforços exposats adés demanen tècniques analítiques distintes de l'anàlisi unidimensional puix que és massa restrictiva per al càlcul econòmic.

La impossibilitat d'analitzar, mitjançant l'anàlisi univariant, aspectes socio-econòmics, estructurals, etc. a més dels purament econò-

¹ Carreras, Josep Maria: "Les disparitats econòmiques espacials a Espanya 1955-71". Recerques n.º. 4. B.N.A., 1974.

² J. Tinbergen: Grand problemn der theoretisilse statistrek". Hearlem, 1936.

mics, així com la impossibilitat d'evitar moltes errades de mesurament, agregació i omisió de variables, m'han justificat en exposar els avantatges que suposa l'anàlisi multivariant.

He assenyalat que una de les causes de la divisió entre l'observació i l'acció econòmica era precisament la representació unidimensional d'observacions multidimensionals; doncs bé, els mètodes d'anàlisi multivariant i en especial l'anàlisi de components principals, possibilita la reducció de forma racional de la dimensió de l'espai en tal forma que la comprensió de la realitat econòmica i social es faça accessible a la ment humana. I tal com ha assenyalat J.P. Benzecri:³ "L'objectiu de l'anàlisi de dades està inclòs en el mateix títol: es tracta de basar-se en un conjunt de dades estadístiques, efectuant l'anàlisi sense realitzar simplificacions de bell anuvi. Les dades es prenen i tracten en estat original sense idees preconcebudes fins a cert punt i és la mateixa anàlisi la que ressalta les possibilitats de simplificació". Però l'anàlisi multivariant no sols permet l'observació de la realitat econòmica, sinó que n'és un instrument útil de cara a l'acció. A més, ha de fer ressaltar que els estris utilitzats s'adapten perfectament a l'heterogeneïtat, discontinuïtat, imprecisió i poca significabilitat de les dades, característiques de la informació de les ciències socials en general i de la ciència econòmica en particular.

En la present exposició, utilitze l'anàlisi multivariant en dues facetes: la primera, com a instrument d'observació d'una realitat econòmica concreta: les comarques del País Valencià, i per a determinar si hi ha desequilibris econòmics espacials; la segona, com a instrument d'agregació d'unitats que apleguen la condició d'homogeneïtat econòmica espacial. Per a realitzar l'anàlisi, tal i com he manifestat abans, és necessària la màxima informació possible, tant de variables econòmiques com de variables socials, polítiques, etc. És cert que els resultats obtinguts dependran fonamentalment de la qualitat de la informació; però la metodologia utilitzada assegura l'objectivitat del procés de càlcul.

Les tècniques d'anàlisi multivariant que hi he utilitzat apleguen una doble condició: ser un instrument adequat per al mesurament dels desequilibris econòmics espacials i fer-ne factible l'aplicació mitjançant l'ordenador i altres mitjans actualment imprescindibles.

En l'anàlisi de les variables i mitjançant la de components, obtinc una nova base de referència de la informació que aplega les propietats següents:

—Un petit nombre de les noves variables expliquen quasi tota la informació original.

—Les noves variables són independents entre elles.

Amb les noves variables reprenc l'estudi de les comarques, la qual cosa comporta una simplificació molt considerable. Però, a més, dins d'aquest mateix apartat, obtinc un indicador complex de la riquesa, que té l'avantatge sobre el de la renda per càpita d'enclore informació sobre tots els aspectes contemplats per mitjà de les variables considerades tot al llarg de l'exposició.

MODEL EMPRAT: ANÀLISI DE COMPONENTS PRINCIPALS.

Partim d'una matriu de dades, X , que en el present cas tindrem en columnes les comarques i en files les variables per tal de donar major agilitat als càlculs; suposaré que les variables hi són tipificades. El problema consisteix en la transformació de les variables primitives en d'altres noves anomenades components, que es caracteritzen perquè un petit nombre d'aquestes n'explica la major part de la varianza de les originals, i, a més, aquestes noves variables són independents.

Partim de la següent igualtat:

$$[X] = [A] \cdot [P]$$

on:

[X] és la matriu de dades.

[A] és la matriu de ponderacions.

[P] és la matriu de components.

Podrem escriure:

$$\frac{1}{N} [X][X]' = [R]$$

³ Benzecri, J.P.: "L'analyse des données". Edit. Dunod. París, 1976.

on:
 $[R]$ és la matriu de correlacions.
 N és el nombre de comarques.

Però, a més:

$$[A][A]' = [R]$$

$$[A]'[A] = [A]$$

on: $[A]$ és la matriu en la diagonal principal de la qual hi són els valors propis de $[R]$ i en la resta dels llocs n'hi ha zeros.

El problema s'ha reduït a la pretensió d'un nombre determinat de valors pròpies distintes segons serà el criteri que s'elegisca:

- 1er) Primer criteri: Selecció d'un nombre suficient de valors pròpies que en suma n'expliquen un determinat % de la variances, fixat d'antuvi.
- 2on) Segon criteri: Retenció d'un nombre de valors pròpies, prèviament elegides.
- 3er) Tercer criteri: Deixar que l'investigador resolga d'acord amb el cas particular que estudia.

Per a poder fer servir les components haurem d'establir una relació prèvia entre les components i les variables originals, partim de la següent relació:

$$[X] = [A][P]$$

Si pre-multipliquem per $[A]^{-1}$ obtenim:

$$[A]^{-1} [X] = [P]$$

Els elements de la matriu $[A]$, per exemple a_{ij} , elevats al quadrat són la proporció de variances de la variable i explicada per la component j .

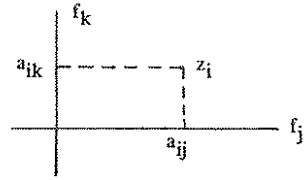
REPRESENTACIÓ DE LES COMARQUES I LES VARIABLES SOBRE LES COMPONENTS PRINCIPALS.

Una vegada obtingudes les components principals, i amb el fi d'interpretar-les millor, podem referir-ne les variables a una nova base, formada per les components principals.

També podem estudiar les comarques veient en quina quantia influeixen sobre

aquelles cadascuna de les components resultants.

Hem vist el coeficient a_{ij} que n'és el de correlació entre la variable i i la component j ; si volem representar gràficament la variable i sobre el pla format per les dues primeres components j i k tindrem:

Així mateix podem projectar les comarques sobre components; si n'elegim un parell estarem sobre el pla.

Malgrat que les projeccions de les variables i de les comarques sobre les components no tenen el mateix significat, les podem representar simultàniament en la mateixa gràfica⁴ amb el fi de facilitar la interpretació dels resultats.

RESULTATS CONCRETS.

La metodologia abans exposada s'aplicà a un cas concret, el País Valencià; partim de les trenta-dues comarques que el componen⁵ i de trenta variables que vaig classificar de la següent forma:

Demogràfiques: Densitat de Població i Grau d'Urbanisme.

Educació: Ensenyament I, Ensenyament II i Formació.

Sector Primari: Mecanització agrícola i Mecanització hortícola.

Sector secundari: Dotació Industrial, potència instal·lada i capacitat de llocs de treball a la indústria.

Sector terciari: Dotació de serveis i oferta turística.

Sector públic: Pressupost comarcal.

Transport i comunicació: Nombre de camions, correspondència nascuda, correspondència morta, línies telefòniques i estacions telefòniques.

⁴ L. Judez: "Analyse des donnees". I.A.M. Montpellier, 1977.

⁵ Lluch, E. i altres: "L'estructura econòmica del País Valencià". Edit. L'Estel. València, 1970.

Consum energètic: Consum d'energia elèctrica industrial, consum d'energia elèctrica residencial, consum d'energia elèctrica serveis.

Institucions i activitat financera: Bancs, Caixes d'Estalvi, Imposicions Caixes Postals d'Estalvi, Reintegraments Caixes Postals d'Estalvi, Girs imposats, Girs pagats.

Transmissions patrimonials: Instruments notariaus.

Economia general: Renda per càpita.

Oci: Espectacles.

Les vàlues pròpies retingudes de la matriu de correlacions entre variables són les següents:

Nº. del Valor propi	Valor propi en ordre decreixent	Proporció acumulada de variança en 0/0
1	13,02	0,43
2	3,69	0,55
3	2,73	0,64
4	2,42	0,73

Hem retingut les quatre primeres components que contenen el 73 0/0 de la variança total, puix que la resta expliquen individualment menys del 4 0/0.

Amb el fi d'interpretar el sentit socio-econòmic de les components i determinar l'ordenació socio-econòmica de les comarques, he representat simultàniament les projeccions de les comarques i variables sobre parelles de components: (1 i 2), (1 i 3) i (1a. i 4a.); la primera parella explica 55,7 0/0 de la variança, mentre que la segona i la tercera parella al voltant del 52 0/0 de la variança (veure gràfics 1, 2 i 3).

Si ens centrem en el Gràfic nº 1, en el qual es representen les projeccions comarcals sobre la primera i segona components, observem que les comarques s'agrupen en quatre zones:

- 1a. Deprimida.
- 2a. Hortícola-artesanal.
- 3a. Industrial-altament poblada.
- 4a. Turística.

El primer i el quart grups estan molt ben delimitats. El primer, compost per comarques d'alta muntanya i deprimides; respecte al quart grup, és compost per tres comarques; una, netament polaritzada turística: la Marina Baixa, amb un centre turís-

tic de primer ordre, Benidorm, i les altres dues: la Marina Alta i el Baix Maestrat, econòmicament menys polaritzades però amb un predomini agrícola-turístic.

El segon grup és integrat per les comarques preponderantment agrícoles que, a la volta, posseeixen indústries artesanals; evidentment, la seua agricultura és fruit-hortícola.

El tercer grup és format per comarques econòmicament més heterogènies, però que, juntament amb el quart grup, en són costeres, salvat de l'Alcoià, la Foia de Bunyol i l'Alt Vinalopó.

Quant a les projeccions comarcals sobre la primera i tercera components, veure el gràfic nº 2, es mantenen pràcticament els grups primer, segon i quart, mentre que el tercer s'ha dividit en dos, l'un format per zones altament industrials: El Baix Vinalopó, l'Alcoià i Alt Vinalopó, i l'altre per les tres que regenta la capitalitat provincial: Alacant, Castelló i València.

Quant a les projeccions comarcals sobre la primera i quarta components, es comprova (veure gràfic nº 3) l'existència de tres àrees ben definides: deprimida, turística i altament poblada, que coincideixen amb els grups definits anteriorment, mentre que la resta té un enquadrament més difícil.

D'un lleu examen conjunt dels gràfics nº 1, 2 i 3, hi comprovem l'existència de grups que més o menys es mantenen a la llarga de les tres anàlisis; però la manca de persistència per part d'algunes comarques pot analitzar-se per mitjà d'altres tècniques d'anàlisi multivariant.

Les representacions de les projeccions comarcals possibiliten altra anàlisi, la contemplació dels desequilibris econòmico-socials determinats per la distància euclidiana

entre comarques. Evidentment, els desequilibris obtinguts depenen de les components elegides sobre les quals es realitzen les projeccions. Per a una millor visualització, he elegit el pla per a les representacions, sent factible observar, mitjançant els gràfics nos. 1, 2 i 3, les distàncies-disparitats inter-comarcals, al mateix temps es pot comprovar que aquestes s'apinyen formant els grups que he comentat abans.

TAULA 1

CLAU DE LES COMARQUES

Comarques	número de clau
L'Alacantí	1
La Plana Baixa	2
El Baix Vinalopó	3
L'Horta	4
L'Alcoià	5
La Marina Baixa	6
La Safor	7
Alt Vinalopó	8
La Vall d'Albaida	9
La Plana Alta	10
La Ribera Alta	11
El Camp de Morvedre	12
La Costera	13
Vinalopó Mitja	14
Les Valls del Vinalopó	15
La Ribera Baixa	16
El Baix Maestrat	17
La Foia de Bunyol	18
La Plana d'Utiel	19
L'Alcalatén	20
La Marina Alta	21
Els Ports	22
El Camp de Túria	23
Alt Palància	24
Baix Segura	25
El Comptat	26
La Vall de Cofrents	27
L'Alt Maestrat	28
La Canal de Navarrés	29
Els Serrans	30
Alt Millars	31
Racó d'Ademús	32

Font: Elaboració propia.

TAULA 2

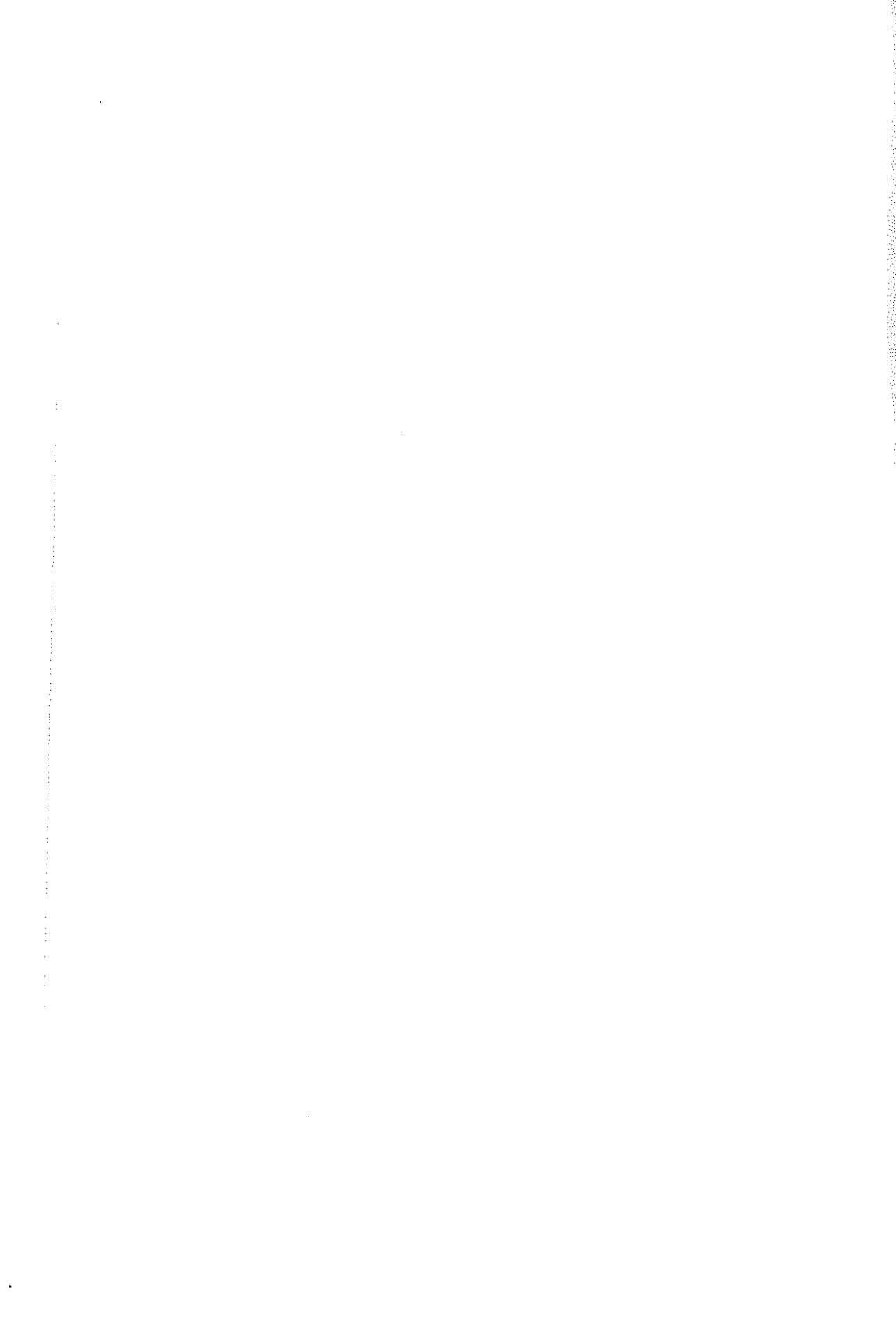
MATRIU DE DADES CENTRADES

Variables

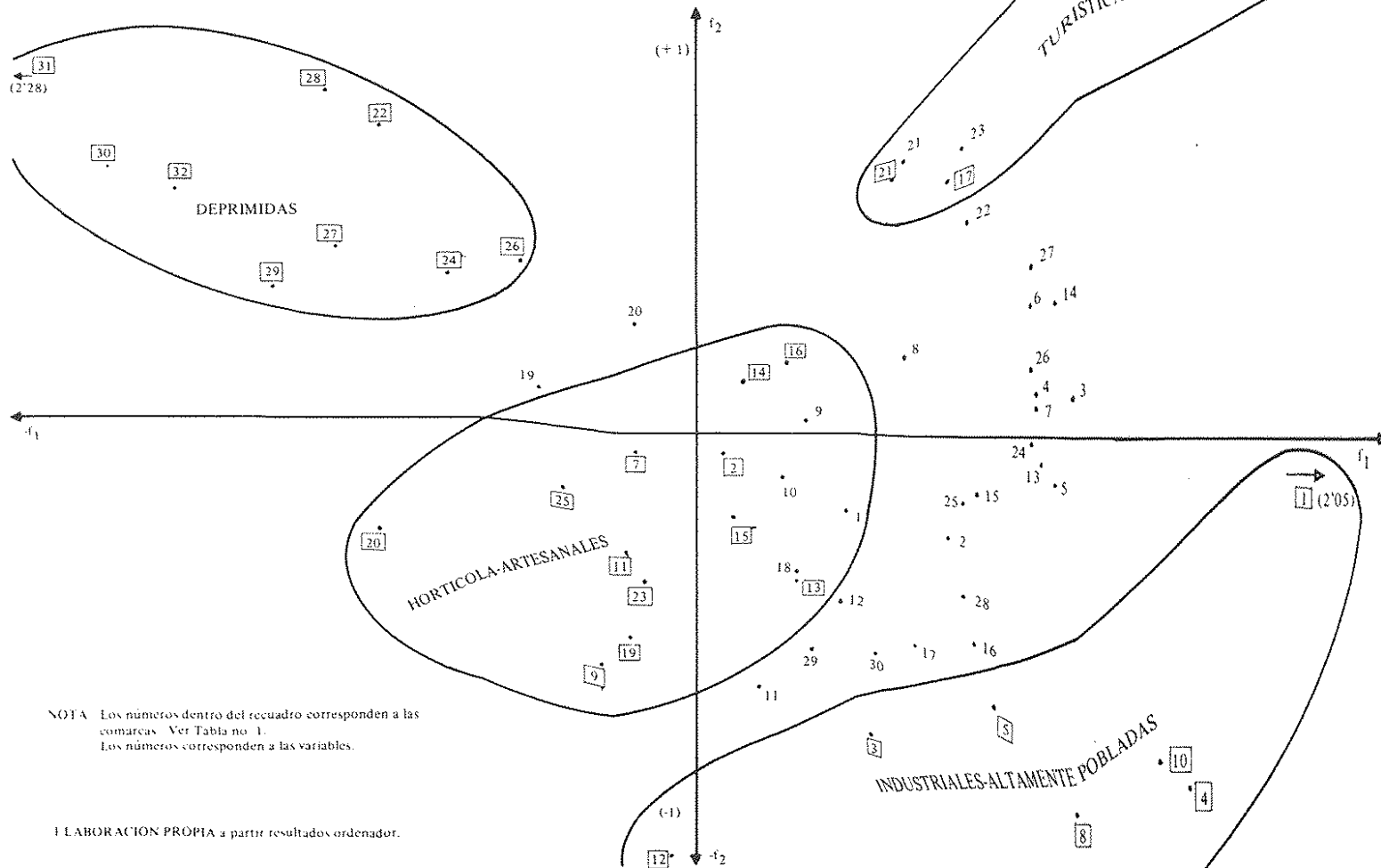
Comarcas

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1	0,641	1,290	2,131	1,109	1,419	1,437	2,167	0,440	0,103	-0,523	0,062	-0,029	2,781	2,035	0,943	1,131	1,535	-0,080	-1,020	-0,995	0,088	1,213	0,889	1,983	3,454	1,920	2,449	0,923	0,407	0,637
2	0,183	1,129	0,004	1,441	0,277	-0,142	-0,009	0,150	-0,691	0,576	0,781	1,345	-0,344	-0,288	0,573	-0,070	0,312	-0,424	-0,929	0,996	-0,282	-0,410	-0,315	-0,230	-0,562	-0,383	-0,492	-0,106	0,362	-0,161
3	0,564	1,419	0,532	0,445	0,295	0,684	0,479	-1,110	-0,324	0,326	0,702	1,328	0,687	0,665	0,331	0,836	-0,486	-0,100	-0,682	-1,322	-0,282	-0,853	-0,293	0,086	-0,458	0,345	0,136	1,477	0,221	0,158
4	5,269	1,136	1,346	0,556	0,333	0,250	1,991	0,440	5,040	-0,848	-0,733	-0,244	1,989	1,415	-0,424	0,471	0,811	0,973	-1,053	-1,235	-0,297	0,066	-0,060	-0,039	1,399	1,502	0,723	1,311	-0,283	1,109
5	0,016	0,930	0,904	2,033	0,520	0,008	-0,531	0,440	-0,250	2,451	0,367	2,159	1,271	0,735	0,217	0,759	0,013	-0,201	-0,690	-0,973	-0,290	0,531	-0,169	0,747	-0,119	0,606	0,408	1,053	-0,120	0,061
6	0,198	0,007	2,507	2,923	2,261	3,927	2,548	2,160	0,631	-0,548	-0,525	-0,633	1,673	3,813	1,129	0,331	0,080	-0,282	-0,599	1,061	5,368	3,751	5,192	2,100	1,072	2,207	3,622	-0,217	0,111	0,079
7	0,344	0,556	0,500	-0,412	-0,304	0,244	0,296	-0,140	-0,397	0,073	-0,327	-0,126	0,062	-0,105	0,530	0,036	0,479	-0,019	-1,011	-0,168	0,016	-0,954	-0,225	-0,239	-0,326	-0,532	0,075	0,036	-0,475	-0,235
8	0,091	1,120	1,671	0,412	0,277	0,662	0,768	-0,430	-0,250	1,876	-0,266	1,757	0,968	0,619	0,245	0,999	0,687	1,884	-0,673	-1,329	-0,308	0,630	-0,037	1,129	0,102	2,553	0,276	0,232	0,276	0,145
9	-0,215	-0,224	-0,120	-0,733	-0,566	-0,641	-0,281	-0,575	-0,250	-0,073	-0,864	0,427	0,026	-0,083	0,160	0,362	0,354	3,443	-0,410	1,725	-0,301	-0,637	-0,414	-0,207	-0,398	-0,197	-0,372	0,118	-0,025	-0,358
10	-0,051	1,123	0,898	1,009	0,845	0,335	1,951	0,295	-0,471	0,551	0,221	0,325	0,863	0,826	0,274	1,419	0,895	0,669	-0,476	-0,059	0,144	1,010	0,480	1,053	1,581	1,066	0,781	2,244	0,501	1,038
11	0,159	0,543	-0,566	-0,307	0,127	-0,231	-0,663	0,295	-0,397	-0,323	-0,382	-0,014	-0,187	-0,273	0,758	0,384	0,687	-0,161	-0,624	0,267	-0,330	-0,552	-0,359	-0,375	-0,438	-0,415	-0,290	0,242	-0,386	-0,356
12	0,248	0,113	-0,087	0,357	0,464	-0,123	-0,469	0,295	-0,324	1,101	2,697	1,826	-0,992	-0,782	-0,054	0,122	0,720	1,560	-0,797	0,093	-0,197	-1,238	-0,503	0,472	-0,349	-0,189	0,114	-0,662	-0,492	-0,698
13	-0,194	-0,129	-0,229	-0,230	0,445	-0,024	0,100	0,005	-0,544	-0,698	-0,118	-0,109	0,202	-0,041	0,630	0,593	1,427	1,054	-0,813	0,278	-0,327	0,397	-0,177	0,718	0,887	-0,016	0,264	0,351	-0,080	-0,273
14	-0,153	1,021	0,002	-0,180	0,033	-0,279	0,428	0,440	-0,250	0,626	0,036	0,349	-0,270	-0,203	1,043	0,055	-0,935	-0,748	-0,228	1,758	-0,327	1,492	0,180	0,176	-0,692	-0,100	0,041	1,573	0,183	0,083
15	-0,237	1,128	-0,216	0,069	-0,116	0,384	-0,559	0,005	0,117	0,576	-0,213	0,476	0,419	0,176	0,117	0,720	-1,035	-0,748	0,069	-0,614	-0,325	-0,429	-0,347	0,382	-0,337	0,711	0,035	0,524	0,135	0,044
16	0,191	0,572	0,128	0,522	0,595	0,241	0,115	1,890	-0,397	-0,348	-0,460	-0,533	-0,082	-0,136	0,844	0,401	-0,187	-0,558	-0,649	-0,190	-0,011	0,170	0,298	-0,939	-0,473	-0,447	0,091	1,327	-0,433	0,035
17	-0,405	0,418	0,590	0,556	1,269	0,310	1,068	0,150	0,044	1,101	-0,118	-0,002	0,160	0,387	1,157	-0,714	0,479	-0,596	1,354	-0,277	1,098	1,174	0,683	1,162	0,100	1,097	0,249	0,069	0,039	0,086
18	-0,440	-1,270	-0,023	0,058	1,231	0,432	0,095	-0,140	-0,397	-0,923	4,275	0,081	0,176	0,041	0,060	0,848	2,666	-0,161	1,091	-0,375	-0,246	-0,330	-0,303	0,490	1,638	-0,762	-0,499	0,242	5,038	4,883
19	-0,473	0,989	-0,538	-0,440	0,595	-0,545	0,392	-0,575	-0,324	-0,923	-0,280	-0,872	-0,634	-0,543	0,089	0,463	1,468	2,026	2,583	-1,340	-0,237	-0,065	-0,180	0,522	0,607	-0,506	-0,355	-0,565	-0,136	-0,310
20	-0,469	-1,270	-1,097	-0,694	-0,772	-0,703	-0,708	1,745	0,411	0,451	1,209	1,230	-1,043	-0,825	-0,353	-0,008	-1,567	-0,748	-0,138	-0,244	-0,246	-0,697	-0,528	-1,282	-1,266	-0,775	-0,747	-0,838	1,107	-0,494
21	-0,146	-0,504	0,716	0,567	0,857	1,119	-0,310	1,310	0,264	0,301	-0,441	-0,555	0,400	0,254	1,214	0,180	-0,328	0,143	-0,401	1,279	0,023	-0,295	0,342	0,685	0,018	0,815	1,403	0,073	-0,401	-0,059
22	-0,517	-1,270	0,250	-1,280	-1,502	-1,568	-0,880	0,730	-0,544	1,026	-0,636	-0,645	-0,653	0,584	-0,595	-2,025	-0,544	-0,748	1,445	-1,180	-0,225	0,449	-0,071	-0,076	-0,050	-0,131	-0,129	-1,315	-0,574	-0,513
23	-0,295	-0,658	0,140	0,216	-0,023	0,038	0,002	-0,140	-0,250	-0,473	-0,799	-0,383	0,416	0,018	1,100	1,374	-0,370	-0,693	0,357	-0,342	-0,324	-0,576	-0,444	-0,466	-0,505	-0,968	-1,045	0,977	0,071	0,040
24	-0,265	-1,270	-0,517	-0,938	-0,116	-0,579	-0,810	-0,575	-0,030	1,051	-0,379	-0,187	-0,197	-0,385	-0,652	-0,680	-0,320	-0,554	0,720	1,573	-0,296	-0,122	-0,185	0,260	0,083	-0,605	-0,797	-0,668	-0,558	-0,483
25	-0,116	0,536	-0,710	-0,323	-0,435	-0,017	-0,437	-0,720	0,338	-0,873	-0,545	-0,789	-0,513	-0,183	-0,139	0,540	0,587	-0,323	-0,352	-0,005	-0,229	-0,459	-0,234	-0,501	-0,439	-0,328	-0,184	-0,293	-0,233	0,320
26	-0,330	-0,117	-0,106	-0,727	-0,528	0,728	-0,943	-1,619	0,030	1,026	-0,782	1,138	0,224	-0,120	-0,196	-0,335	-1,201	-0,748	-0,311	2,182	-0,338	0,458	-0,378	-0,147	-0,842	-0,734	-0,441	-0,513	-0,224	-0,270
27	-0,514	-1,270	-1,249	-0,560	0,090	-0,614	-0,180	-0,430	-0,250	-1,298	-0,728	-1,558	-1,742	-1,320	-0,082	-0,322	-1,260	-0,748	0,217	-0,854	-0,235	-0,836	-0,489	-0,459	0,035	-0,539	-0,542	-0,742	-0,771	-0,544
28	-0,494	-1,270	-1,256	0,047	-1,071	-0,743	-0,966	0,875	1,072	0,002	-0,283	-0,290	-1,228	-0,890	-1,179	-1,377	-1,293	-0,748	2,409	0,039	0,011	0,241	-0,263	-0,676	-0,861	-0,361	-0,304	-1,270	-0,345	-0,446
29	-0,465	-1,270	-1,121	-0,622	-0,416	-0,883	-0,554	-1,155	0,117	-1,598	-0,692	-1,186	-0,797	-0,780	-0,467	-0,301	-0,794	-0,120	-0,418	-0,212	-0,338	-0,377	-0,544	-2,036	-1,196	-1,017	-0,984	-0,930	-0,539	-0,660
30	-0,501	-1,270	-1,238	-1,137	-1,633	-0,672	-0,734	-1,431	-0,103	-1,673	-0,145	-1,327	1,107	-0,983	-1,650	-2,033	-1,118	-0,748	2,187	-0,255	-0,239	-1,172	-0,590	-1,333	-0,518	-1,087	-0,821	-1,295	-0,763	-0,842
31	-0,517	-1,270	-1,220	-1,894	-3,037	-1,568	-1,441	-2,751	-1,426	-0,023	-0,764	-1,517	-1,419	-1,179	-3,445	-3,025	-1,567	-0,748	-0,022	1,518	-0,181	-1,668	-0,705	-2,726	-1,731	-1,441	-1,466	-1,317	-0,790	-0,989
32	-0,505	-1,270	-1,700	-1,576	-1,314	-1,568	-1,441	0,005	-0,030	-1,823	-0,754	-1,593	-1,110	-0,980	-2,177	-1,014	-0,195	-0,748	-0,138	-0,799	-0,338	0,091	-0,240	-0,231	0,640	-1,294	-1,309	-1,803	-0,765	-0,833

Nota: les variables considerades son les descrites en la ponència i les comarques se descriuen en la Taula 1.

GRAFICA 1: Representación simultánea de las variables y comarcas sobre las componentes primera (f_1) y segunda (f_2).

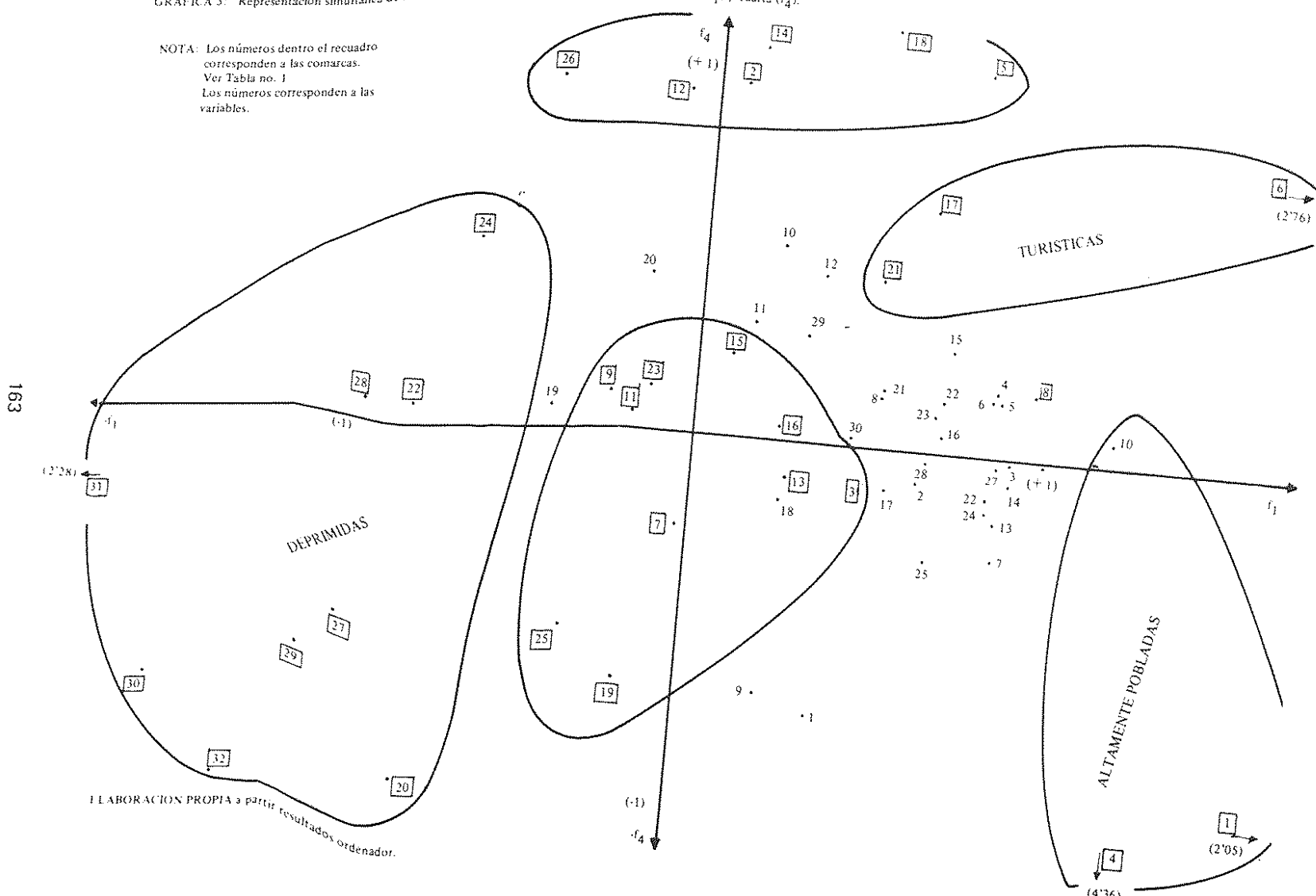
NOTA Los números dentro del recuadro corresponden a las comarcas. Ver Tabla no. 1.
Los números corresponden a las variables.

ELABORACIÓN PROPIA a partir resultados ordenador.

GRAFICA 3: Representación simultánea de las variables y comarcas sobre las componentes primera (f_1) y cuarta (f_4).

NOTA: Los números dentro el recuadro corresponden a las comarcas. Ver Tabla no. 1. Los números corresponden a las variables.

CREIXEMENT INDUSTRIAL I ESPECIALITZACIÓ. UNA ANÀLISI COMPARATIVA PAÍS VALENCIÀ-PROVÍNCIA DE BARCELONA

Ernest Reig

L'anàlisi de l'articulació, al si de l'espai econòmic espanyol, de les diverses regions i nacionalitats que el constitueixen, ha estat tradicionalment terreny fàcil per a l'especulació política. Pel que fa als Països Catalans, certs sectors de la classe dominant valenciana han utilitzat freqüentment, per a llur joc polític, una argumentació basada en la contraposició de tota una sèrie de característiques diferencials de l'estructura econòmica de Catalunya, respecte de la del País Valencià. L'associació més freqüent era la de Catalunya industrial i proteccionista, enfront de la de València agrària i lliurecanvista. La investigació en història econòmica, l'estudi de la diversitat comarcal i l'expansió industrial viscuda pel País Valencià els darrers 15-20 anys, han contribuït seriosament a privar de base científica tota una sèrie de tòpics relacionats amb el tema. Tanmateix, seria prou erroni pensar en termes d'"homogeneïtat industrial" i oblidar que, a partir d'un cert nivell de desenvolupament, els percentatges de població activa en el sector secundari no són instrument gaire útil per a conèixer el lloc que ocupa una determinada àrea econòmica, en el context internacional i interregional de la divisió del treball. És això el que es pretén explicar en aquestes pàgines, utilitzant-hi una de les tècniques més aplicades a l'estudi del creixement regional: L'"anàlisi dels desplaçaments" o "Shift Analysis". Breument, aquest mètode es basa en l'atribució de discrepàncies que apareixen en el comportament de determinades magnituds econòmiques -com ara, l'ocupació o el valor de la producció-, entre la mitjana nacional i les diferents dades regionals, al llarg d'un període

de temps determinat, a dos fenòmens diferents, anomenats desplaçaments proporcionals i desplaçaments diferencials.

Els desplaçaments proporcionals tenen llur origen en el fet que, a nivell nacional, unes indústries creixen més de pressa que les altres. Aquelles regions, l'estructura productiva de les quals presenta una forta especialització en indústries de creixement ràpid a nivell nacional, experimentaran efectes de desplaçament proporcional nets "cap amunt", alhora que les que arrossegueu una presència proporcionalment elevada d'indústries de creixement lent experimentaran desplaçaments proporcionals nets "cap avall". El factor determinant, doncs, és la composició de l'estructura regional o "industry-mix" i els factors que influeixen en el creixement sectorial a nivell nacional, com ara canvis en la tecnologia, en els gustos dels consumidors, en l'elasticitat de la demanda per a diversos productes, etc. També, les possibilitats que cada economia regional ofereix per a especialitzar-se en indústries de creixement ràpid o de creixement lent.

Els desplaçaments diferencials deriven del fet que una determinada activitat industrial expandeix més ràpidament els seus nivells d'ocupació i/o producció en unes regions que en altres. Mostraran efectes de desplaçament diferencial net "cap amunt" aquelles regions de les quals l'avantatge comparatiu per al desenrotllament d'una rama industrial determinada haja augmentat respecte de les altres regions en el període que es considere. I en mostraran "cap avall" aquelles regions que, en el període assenyalat, hagen experimentat una pèrdua neta

d'atractiu per a la localització de determinades activitats. Ací entra en joc l'anàlisi de la localització. Per tal de comprendre el caràcter d'aquest tipus de desplaçament per a una regió concreta, cal estudiar els avantatges comparatius, respecte de les altres regions que aquella puga haver generat, en aspectes com facilitats d'accés als *inputs* i als mercats, capacitat d'atracció d'indústries sense vincles específics de localització ("footloose industries") que sovint es desplacen per buscar mà especialitzada (electrònica) o bé d'importants economies d'aglomeració.

Hem pres com a punts de referència, quant al temps, els anys 1958 i 1975, i quant a l'espai, la província de Barcelona i el País Valencià.

Si no estenem la comparació a tot el Principat de Catalunya és perquè preteníem comparar dues àrees amb un nivell de desenvolupament manifestament diferent -País Valencià i Àrea Metropolitana de Barcelona-. La inclusió de les províncies de Girona, Lleida i Tarragona, no hauria millorat substancialment els resultats i, potser, hauria entebolit en part els perfils industrials que preteníem contrastar.

El període elegit respon al desig de reflectir tota la importància que per a la industrialització valenciana ha tingut el nou marc econòmic vigent a Espanya després del Pla d'Estabilització. Poder disposar del Cens Industrial del 1958 permetia conjugar les necessitats d'informació estadística i el pre-començament d'un període molt significatiu de

la història econòmica recent. El segon punt temporal, 1975, respon al desig d'aproximar-nos al màxim, a l'hora de determinar la data límit, a la situació actual. Hom ha utilitzat el "*Registro de establecimientos industriales. Tabla provincial de frecuencia por grupos*", corresponents a l'any 1975, per a cada una de les unitats provincials incloses en l'estudi, així com la corresponent "*Tabla nacional*". Totes recullen la informació que els Registres Provincials de les Delegacions d'Indústria envien als serveis centrals del Ministeri. En la pràctica equivalen a un Cens Industrial disposat d'acord amb la Classificació Nacional d'Activitats Econòmiques, del 1952. Al nivell de tres dígits és possible la comparació amb les dades del Cens del 1958, i ha estat aquesta la base estadística aplicada. (Dades d'ocupació).

La necessitat d'obtenir la major desagregació possible a nivell sectorial per a les regions que ens ocupen ens ha oblidat a treballar amb dades de l'ocupació. No ha estat possible fer-ho simultàniament amb altres referents al valor afegit. Amb tot i això, els resultats, "a posteriori", semblen prou coherents, una volta consultades algunes fonts d'informació. L'estudi ha estat limitat a la indústria manufacturera, que ofereix perspectives més interessants per a aquest tipus d'anàlisi que no els restants sectors industrials d'Aigua, Gas i Electricitat, Indústries Extractives i Construcció. Tots grups estudiats pertanyen a les divisions 2 i 3, "Indústries Fabriles", de la C.N.A.E. del 1952.¹

¹ La formulació utilitzada ha estat la següent:

Desplaçament regional total:

$$E_T = E_{jt} - \left(\frac{E_t}{E_o} \right) E_{jo}$$

Efecte diferencial per a cada sector industrial regional:

$$e_d = E_{ijt} - \left(\frac{E_{it}}{E_{io}} \right) E_{ijo}$$

Efecte estructural per a cada sector industrial regional:

$$e_e = \left[E_{ijo} - E_{io} \cdot \frac{E_{io}}{E_o} \right] \left[\frac{E_{it}}{E_{io}} - \frac{E_t}{E_o} \right]$$

Desplaçament regional total = $E_T = e_d + i e_e$ essent:

E_{ij} = ocupació en el sector i , de la regió j

E_j = ocupació regional total

E_i = ocupació nacional en el sector i

E = ocupació nacional total

o, t = moment inicial i final del període considerat.

DESPLAÇAMENTS TOTALS.

Tal com apareix en el quadre I, la indústria manufacturera ha crescut, tant al País Valencià com a l'àrea barcelonina, a un ritme que supera àmpliament el ritme que ha caracteritzat, tot al llarg del període 1958-75, el conjunt de la indústria manufacturera espanyola. Això s'ha traduït en desplaçaments globals voluminosos i de signe positiu per a les dues regions que estudiem, la qual cosa és significativa del fet que els desequilibris regionals absoluts han anat agreujant-se a l'Estat Espanyol, des de l'Estabilització fins avui, tenint en compte la pertinença, matisacions a banda, del País Valencià i de la conurbació barcelonina al "Nord" o zona desenvolupada de l'economia espanyola.

Si observem ara com es descompon el desplaçament total en dos sumatoris dels efectes diferencials i dels estructurals, obtindrem una deducció significativa. En ambdós

casos els dos sumatoris donen un signe positiu -evidència acumulativa a favor de la persistència i agreujament dels desequilibris regionals en l'economia espanyola-, però la proporció que hi guarden no és simètrica. Comparativament, l'efecte estructural global -sumatori dels individuals- té més importància a Barcelona que al País Valencià, de cara a l'explicació del volum del desplaçament total. Tot plegat tradueix una situació distinta davant el creixement industrial dels darrers anys en les dues regions.

En la més antiga, desenvolupada i diversificada, hi ha una estructura industrial especialitzada en sectors de ràpid creixement a l'àmbit general de l'economia espanyola i generadora d'un entorn adient, tant pel volum del mercat com per la complexitat de les relacions interindustrials, per a l'aparició i expansió de noves activitats industrials. Això es reflecteix en la major relevància explicativa de l'efecte estructural o proporcional que

QUADRE I

DESPLAÇAMENTS INTERREGIONALS EN L'OCUPACIÓ DE LA INDÚSTRIA MANUFACTURERA. MAGNITUDS AGREGADES.

	<u>País Valencià</u>	<u>Barcelona</u>	<u>Estat Espanyol</u>
Ocupació Ind. Manufacturera 1958	268.510	524.938	2.563.206
0/o sobre el total espanyol	10'475	20'479	100'000
Ocupació Ind. Manufacturera 1975	368.407	678.674	2.947.972
0/o sobre el total espanyol	12'496	23'021	100'000
(A) Augment en l'ocupació 1958-75	99.897	153.736	384.766
Augment en 0/o sobre l'any base	37'204	29'286	15'011
(B) Augment hipotètic en l'ocupació 1958-75, si el ritme de creixement de la ind. manufacturera regional hagués coincidit amb el de la ind. manufacturera nacional	40.306	78.798	
A-B=Desplaçament regional total	59.590	74.937	
(C) Σ ; efectes diferencials	51.641	43.988	
(D) Σ ; efectes estructurals	9.296	33.581	

NOTA: Les diferències que fan que C + D no coincidesca exactament amb A-B es deuen possiblement al bandejament de decimals al llarg del càlcul aritmètic dels efectes diferencials i estructurals dels 106 sectors o grups de la C.N.A.E. que han estat utilitzats (divisions 2 i 3).

recull, per la seua formulació, aquestes circumstàncies. Al País Valencià, altrament, la balança s'inclina en una proporció molt més gran cap al desenvolupament d'avantatges comparatius adequats per a captar proporcions creixents d'ocupació -en sectors dinàmics o no, l'àmbit espanyol-, com a factor explicatiu.

La capacitat d'aprofitament d'una especialització en sectors de tecnologia avançada, cedeix el pas a factors tals com el menor cost d'una mà d'obra hàbil, bona accessibilitat als principals mercats interiors i fàcils comunicacions amb l'estranger, desenvolupament d'economies d'aglomeració a nivell comarcal per a determinades indústries, etc.

A continuació passarem a fer una anàlisi més detallada, amb més desagregació sectorial. Els quadres II i III recullen, per al País Valencià i Barcelona, respectivament, els setze sectors industrials en què ambdues àrees han obtingut majors guanys comparatius al llarg del període considerat.

Com que un guany comparatiu en un sector industrial, per part d'una regió determinada, pot reflectir una varietat de situacions, convé de distingir quina ha operat en les àrees regionals que considerem. Tant al País Valencià com a la província de Barcelona, entre els setze sectors amb major guany comparatiu, n'hi ha deu en els quals aquestes dues regions han assolit *proporcions creixents d'indústries creixents*, i sis en què el component diferencial reflecteix només *proporcions creixents d'indústries en decadència*. Diem "indústries creixents" aquelles que han assolit una taxa d'increment de la col·locació a nivell estatal superior a la taxa d'increment mitjà de la indústria manufacturera. Indústries "en decadència" són les que bé no creixen tant en termes relatius com el conjunt de la indústria manufacturera, bé registren, fins i tot, disminucions en llurs xifres d'ocupació, entre 1958 i 1975.

Ací acaben, tanmateix, les similituds entre les dues àrees industrials. Les principals activitats industrials amb guany comparatiu al País Valencià i "dinàmiques" (creixement superior a la mitjana) a nivell estatal són la del calcer, segona transformació de la fusta i mobles de fusta.

A Barcelona es tracta de la fabricació de productes químics diversos, construcció de material electrònic i fabricació d'instruments professionals i científics de mesura i control. Les diferències no poden ésser més evidents, i resta ben clar que resulta plenament aplicable al creixement industrial valencià -atès el tipus d'especialització a què s'ha vist abocat-, l'opinió de Carles A. Gasòliba que "la producció industrial espanyola se ha configurado como una economía dirigida básicamente a satisfacer una demanda interna basada en bienes de consumo duradero y semiduradero, más algún tipo de productos alimenticios superiores, y a ir supliendo una demanda exterior en unos productos cuyos sectores iban en franco declive en las naciones más desarrolladas".²

Aquestes diferències tenen quelcom a veure amb la diferent posició d'ambdues zones de cara a la captació de les innovacions en processos industrials o en nous béns de producció i de consum que contínuament es produeixen en uns pocs països capitalistes molt desenvolupats, i llur transcendència cara a l'elaboració de les polítiques industrials escaients en els pròxims anys -si els Estatuts d'Autonomia respectius esdevenen una realitat suficientment sòlida-, no ha d'ésser subvalorada.

Un coneixement realista de l'estructura i dinàmica industrial valenciana i catalana pot contribuir i ha de contribuir que el País Valencià, amb un teixit industrial menys avançat, pugui beneficiar-se de la proximitat de l'aglomeració industrial barcelonina.

² GASOLIBA, C.A.: "Industrias punta: Un renovado intento de determinación". Banca Catalana. Publicación de Información Económica, núm. 38. Setembre, 1975, pàg. 13.

QUADRE II

ACTIVITATS INDUSTRIALS AMB MAJORS GUANYS COMPARATIUS.

Efectes diferencials majors de signe positiu. PAÍS VALENCIÀ.

241. Fabricació de calcer (excepte de goma)	12.014,2
252. Segona transformació de la fusta	5.318,6
261. Mobles de fusta	4.657,3
351. Fabricació d'articles de ferreteria, ferreria i fumisteria	3.902,8
333. Ceràmica, terrissa fina i gerreria	3.883,3
243. Fabricació de peces de vestir (excepte calcer)	3.411,8
231. Preparació, filat, eixit i acabat de tèxtils	3.133,9
206. Elaboració de productes de fleca	2.223,5
203. Conservació i envasament de fruites i llegums	1.958,8
308. Calcer de cautzú i articles per a aquest	1.958,8
355. Estris domèstics i articles d'oficina	1.646,1
208. Productes derivats del cacau, xocolata i confiteria	1.607,8
331. Fabricació de productes d'argila per a la construcció	1.563,8
301. Obtenció del cautxú	1.513,9
384. Reparació de vehicles automòbils i bicicletes	1.482,3
262. Mobles metàl·lics	1.462,5

Font: Elaboració pròpia.

QUADRE III

ACTIVITATS INDUSTRIALS AMB MAJORS GUANYS COMPARATIUS.

Efectes diferencials majors de signe positiu. PROVÍNCIA DE BARCELONA.

243. Fabricació de peces de vestit (excepte calcer)	6.982,4
231. Preparació, filat, teixit i acabat de tèxtils	6.731,1
319. Fabricació de productes químics diversos	5.895,0
351. Fabricació d'articles de ferreteria, ferreria i fumisteria	4.555,8
374. Construcció de material electrònic	3.907,9
209. Indústries alimentàries diverses	3.226,4
391. Fabricació d'instruments professionals i científics de mesura i control	2.774,3
361. Mobles de fusta	2.772,9
399. Indústries fabrils no classificades en cap altre lloc	2.655,5
342. Indústries bàsiques de metalls no ferris	2.341,0
311. Fabricació de productes químics industrials i essencials	2.327,8
341. Indústries bàsiques del ferro i de l'acer	2.171,2
362. Maquinària per al treball dels metalls	1.794,6
206. Elaboració de productes de fleca	1.666,6
281. Tipografies	1.642,6
377. Construcció d'equips d'electromedicina i electrodomèstics	1.576,9

Font: Elaboració pròpia.

PROCÉS D'URBANITZACIÓ I PROMOCIÓ INMOBILIÀRIA A LA COMARCA DE L'HORTA (1960-1975)

Josep Sorribes i Monrabal

A) DESENVOLUPAMENT CAPITALISTA I PROCÉS D'URBANITZACIÓ.

La hipòtesi teòrica de sortida del present article és que l'anàlisi del procés de formació de la conurbació de l'Horta ha de tenir en compte, tractant d'integrar-los en un sol cos teòric, dos elements fonamentals. Per una part, *el procés de concentració territorial*, com un dels resultats bàsics del procés d'urbanització capitalista que ha tingut lloc al País Valencià els darrers anys de forma paral·lela al procés d'industrialització, establint-se relacions complexes de dependència mútua entre ambdós processos. Per altra part, caldrà analitzar *les estratègies i pràctiques dels agents urbans* que han intervingut en aquest procés de formació, en la doble vessant de l'especificitat de les transformacions territorials i de l'especificitat de la política urbana engegada, política urbana que és, sense dubte, una variable fonamental en la conformació d'un determinat tipus de creixement urbà.

Sembla necessari explicitar, en primer lloc, el nexce que s'estableix entre procés

d'urbanització i desenvolupament capitalista. Aquesta coincidència històrica entre desenvolupament capitalista i "acceleració"¹ del procés d'urbanització pot explicar-se considerant l'aportació decisiva que el procés d'urbanització fa a l'augment de la productivitat del treball, via extensió de les "condicions generals de producció".² La creació d'una nova força productiva socialitzada, composta per un *conjunt de valors d'ús complexos*,³ és element indispensable per a la producció i reproducció del capital (entès com a conjunt de mitjans de producció), i de la força de treball, circumstància aquesta que explica el caràcter biunívoc i acumulatiu dels processos d'urbanització capitalista i d'urbanització. L'extensió del mode de producció capitalista impulsa i estén la concentració urbana fins a cotes mai no assolides abans, produint modificacions qualitatives profundes en els assentaments urbans.⁴ Al mateix temps, aquest procés de concentració urbana accelera el propi desenvolupament capitalista.⁵

Aquest procés dialèctic no és, tanmateix, lliure de contradiccions. La socialització

¹ Parlem "d'acceleració" del procés d'urbanització ja que aquest és, evidentment, anterior a l'aparició i desenvolupament del mode de producció capitalista, pertanyent a la primera i més important decisió social del treball: la que s'estableix entre camp i ciutat. Aquesta precexistència històrica del procés d'urbanització dona una aparent autonomia al fenomen urbà respecte als successius modes de producció. Tanmateix, es pot afirmar que tant la "dimensió" com, sobretot, el "contingut" del procés d'urbanització tenen una estreta relació amb el mode de producció dominant (Manuel Castells: "La Cuestión Urbana". Siglo XXI. Madrid, 1974. Caps. 1 al 4).

² Lojkin, Jean: "Contribución a una teoría marxista de la urbanización capitalista", a Documents d'Anàlisi Urbana n° 2. Publicació del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1975.

³ Preteceille, Edmon: "La Planification Urbaine. Les contradictions de l'urbanisation capitaliste", en Economie et Politique. Mars, 1974. Aquests valors d'ús complexos (infraestructures, equipaments de tot tipus, etc.) són generadors del que en l'economia urbana tradicional es denominen "economies d'aglomeració".

⁴ Aymonino, Carlo: "Orígenes y Desarrollo de la Ciudad Moderna". Ed. Gustavo Gili. Barcelona.

⁵ Les més adequades "condicions generals de producció" existents a les àrees urbanes, condicions que es desenvolupen amb el propi creixement urbà, són l'element determinant de la concentració geogràfica de la inversió i de la tendència acumulativa cap al desequilibri territorial. Veure en aquest sentit:

– Holland, Stuart: "Capitalismo e squilibri regionali". Ed. Laterza. Roma-Bari, 1976, pág. 185.

– Lusso, Gino (a cura di): "Economia e Territorio". Franco Angli Editori. Milano, 1974, págs. 4-5.

creixent de les forces productives provocada pel procés d'urbanització es troba en llur desenvolupament amb l'obstacle de les relacions socials de producció capitalista que impedeixen l'adequada formació dels valors d'ús complexos, contingut bàsic del procés d'urbanització. "Los límites capitalistas a la financiación de los medios de comunicación y consumo colectivos", "la competencia anárquica entre los diferentes agentes que ocupan y transforman el espacio urbano" i "el papel de la renta del suelo en la ordenación urbana" són, seguint Lojkin,⁶ els principals elements "perturbadors". L'aparent "col·laboració" beneficiosa de la urbanització capitalista al desenvolupament de les forces productives es veu, doncs, mediatitzada de forma important per la contradicció bàsica assenyalada.

En aquest context, la política territorial i urbana de l'Estat capitalista es pot explicar en bona mesura com un intent de "racionalitzar" i mitigar aquestes contradiccions.⁷ Aquesta política urbana variarà en funció de la relació de forces existent a nivell polític,⁸ el que explica que en períodes autoritari-feixistes no existesquen els mecanismes de "compensació" dels estats capitalistes amb sistema polític pluralista, amb el corolari d'una major explotació i segregació social i d'una molt deficient formació dels valors d'ús complexa.

Si les proposicions anteriors poden ser vàlides al nivell genèric de la relació entre procés d'urbanització i desenvolupament capitalista, és evident que adquireixen modalitats específiques en les diferents formacions

socials. El desenvolupament desigual del capitalisme a nivell mundial amb la consegüent especialització internacional del treball, l'específica gènesi històrica de les diferents classes i fraccions de classe i les diferents polítiques urbanes aplicades com a resultat complexa dels elements anteriors, són alguns dels factors bàsics que poden explicar aquesta especificitat. L'estudi de les transformacions territorials específiques de cada formació social exigeix, entre altres coses, fugir de la visió excessivament localista (visió encara dominant en la història urbana), tractant d' esclarir la unitat bàsica del procés, arribant fins i tot a plantejar la possibilitat d'establir tipologies que puguen agrupar les diferents formacions socials amb el criteri de la semblança de les transformacions territorials produïdes.⁹

B) EL PROCÉS D'URBANITZACIÓ RECENT AL PAÍS VALENCIÀ I LA FORMACIÓ DE LA CONURBACIÓ DE L'HORTA.

En el cas concret del País Valencià, i de la comarca de l'Horta en particular, es pot afirmar que, a la dècada dels seixantes, coincidint amb l'etapa expansiva del conjunt de l'economia espanyola, té lloc un fort procés d'industrialització basat fonamentalment en l'expansió dels sectors productors de béns de consum. Aquesta expansió es deu a l'impacte d'una forta demanda, tant interior com exterior, que incideix sobre una estructura industrial preexistent d'un caire prou artesanal.

En aquest sentit, es podria defensar la hipòtesi que l'expansió industrial del País Valencià és una conseqüència del desenvolupa-

⁶ Lojkin, Jean: "Contribución a una teoría...".

⁷ Açò no s'ha d'entendre com una mena de "vàlvula de seguretat" automàtica. Com el mateix Lojkin explica a l'article esmentat, el paper exercit pels moviments de protesta i reivindicació populars en la política urbana aplicada (per mig de la "por" als "trastorns socials") ha estat fonamental. En altres ocasions, l'actuació de l'Estat respon més directament als interessos "generals" de la burgesia (cas de la reproducció dels mitjans de producció). Veure, en aquest sentit, l'interessant article de Buscaglia, Augusto: "Contraddizioni urbani, interventi dello Stato e organizzazione del territorio", així com el de Folin, Mariano: "Appunti sulla produzione (capitalistica) delle "condizioni generali", ambdós en Capitale e Territorio.

⁸ Una excel·lent anàlisi, teòrica i pràctica, es pot trobar a:

— Lojkin, Jean: "La politique urbaine dans le région parisienne 1945-1972".

Ed. Mouton. París, 1972.

⁹ Secchi, Bernardo: "La formazione di squilibri regionali a la "prima fasi" dello sviluppo economico", en Economia e Territorio... págs. 186-205.

ment desigual del capitalisme en la mesura que aquest creixement industrial es deriva en bona part de la translació a nivell internacional de determinats tipus de produccions que són assumides per països capitalistes "second comers", amb un menor cost de la mà d'obra i, per tant, amb avantatge comparatiu en aquest tipus de produccions "extensives" en treball.¹⁰ L'existència d'un teixit industrial previ ha actuat en aquest cas com a condició de localització concreta en el marc de l'Estat Espanyol.¹¹ Hi cabria matisar que, si bé és cert que aquesta expansió industrial és la causa fonamental de l'extraordinària acceleració del desenvolupament capitalista del País Valencià en els darrers quinze anys, l'expansió turística (explicable també en el marc de la divisió internacional del treball), i els propis processos de creixement autosostingut generats pel procés d'industrialització, són també elements d'importància a considerar.

Aquesta acceleració¹² del procés de desenvolupament capitalista del País Valencià,

basada en un fort procés d'industrialització ha tingut una localització espacial concentrada; determinada, en general, per l'existència tant d'un teixit industrial previ com d'unes condicions generals de producció adequades. El desenvolupament capitalista implica per tant, de forma desigual al conjunt del territori del País Valencià, concentrant-se de forma molt sensible en unes poques àrees: L'Horta, l'Alacantí, les Planes, el Baix Vinalopó... De forma paral·lela, s'ha produït en els darrers quinze anys un fort procés d'urbanització, de concentració creixent de la població i la producció en unes poques zones, mentres que extenses àrees geogràfiques han caigut, de forma difícilment reversible, en un estat de regressió crònica. Com a resultat de tot açò, els desequilibris territorials interns, ja rellevants a principi de la dècada dels seixants, han assolit cotes molt importants.¹³ A mode d'exemple, oferim a continuació la participació relativa de set comarques (d'un total de 32), en relació a algunes macromagnituds bàsiques.

	°/o inversió Industrial 1966-1972	Llocs de tre- ball creats 1966-1972	°/o Població 1975	°/o Renda global 1971
Baix Vinalopó	5,89	10,38	5,31	4,76
L'Alacantí	4,77	4,78	8,01	9,62
L'Alcoià	3,89	4,50	3,04	3,11
Ribera Alta	3,05	5,10	5,33	4,57
L'Horta	29,04	32,95	34,68	39,93
Plana Baixa	5,41	7,47	4,88	3,48
Plana Alta	29,01	5,54	4,42	4,70
TOTAL	81,06	70,72	65,67	70,17

¹⁰ Lluch, Ernest: "Tamaño de empresa y País Valenciano. Unas aproximaciones", en Estudio Económico (Región Valenciana). INDUBAN. Madrid, 1975.

Reig, Ernest: "Análisis Regional y Crecimiento Industrial: el caso del País Valenciano (1958-1975)". Tesis Doctoral. Facultad de Ciencias Económicas. Universidad de Valencia. Diciembre, 1977.

¹¹ Lluch, Ernest: "Modelos de industrialización e ideologías en el País Valenciano", en I.C.E. Enero, 1974.

¹² El "peculiar" procés de desenvolupament capitalista del País Valencià, que assoleix nivells importants els darrers anys, ve exposat amb gran propietat a: Martínez Serrano, J.A.; Reig Martínez, Ernest i Soler, Vicent: "Evolución de la economía valenciana 1878-1978". Monografía del Centenario de la Caja de Ahorros. Valencia, 1978.

¹³ Sorribes, Josep: "Desenvolupament Capitalista i Transformacions Territorials al País Valencià (1960-1975): el cas de l'Horta". Tesis Doctoral. Facultad de Ciencias Económicas. Universitat de València. Febrer, 1978, págs. 159-178.

De forma coherent amb aquesta situació fortament desequilibrada a nivell espacial, els moviments migratoris interns han estat molt considerables. Així, entre 1962 i 1975, 307.125 persones han canviat el seu lloc de residència al País Valencià. És evident que la gran majoria d'aquests canvis no són sinó emigracions des de les zones endarrerides cap a les zones en creixement. La importància d'aquesta xifra és palesa si la comparem amb les persones que han vingut d'altres àrees de l'Estat Espanyol en el mateix període: 360.589.

És important posar de relleu que la gravetat assolida pels desequilibris territorials no és independent del tipus de desenvolupament capitalista del País Valencià des de principis dels seixantes fins al començament de la crisi. Aquest desenvolupament ha estat del tipus "extensiu" en la terminologia utilitzada pel professor Secchi.¹⁴ Aquest "model" ve caracteritzat pel predomini dels sectors "extensius" en mà d'obra (incloent el sector de la construcció i el turístic), pel creixement moderat de la relació capital producte com a conseqüència d'allò que hem dit, pels elevats ritmes d'urbanització de la població, per l'agreujament dels desequilibris territorials interns, pel creixement de la inversió en vivendes, etc...

Aquest model "extensiu" de creixement ha estat a l'origen de contradiccions no secundàries. Els forts desequilibris territorials han provocat, (en el marc de la propietat privada de la terra i del model polític franquista), un important augment de la demanda de terra urbana, per a tot tipus d'utilitzacions, i un fortíssim increment dels preus del sòl urbà. Aquest fet pot estar minvant de forma sensible el propi ritme de creixement econòmic mitjançant:

a) L'efecte "desviació" de recursos financers.
b) La reducció del ritme de creixement de la demanda d'altres béns de consum deguda al continu increment dels preus de les vivendes.

c) El menor ritme de creació de nova capacitat productiva relacionable amb una distribució de la renda més favorable als propietaris del sòl que tenen una propensió mitja i marginal al consum superior a la de les altres classes socials.

d) La pressió que sobre els salaris exerceix el continu augment dels preus de les vivendes. Aquesta pressió no sols origina clars efectes inflacionistes sinó que, en determinades circumstàncies i per a determinat tipus d'empreses, pot estar minvant la taxa de beneficis.¹⁵

Aquestes contradiccions derivades del model de desenvolupament "extensiu" poden ser parcialment verificades per al cas concret del País Valencià. Així, segons una investigació realitzada,¹⁶ en el període 1960-1975 i sols en la ciutat de València, la despesa financera realitzada en la compra de solars per a edificació de vivendes fou de l'ordre dels 65.000 milions de ptes., mentre que la inversió industrial *en tot* el País Valencià en el període 1966-1972 fou tan sols de 21.266 milions de ptes. Per altra part, la despesa financera dirigida a la compra de vivendes de protecció oficial, en el mateix període i també per a la ciutat de València, fou de 44.388 milions de ptes., xifra que es pot acostar fàcilment als 90.000 milions de ptes., si poguérem computar les 33.279 vivendes lliures de les quals desconeixem el preu de venda. Aquestes xifres són, pensem, suficientment indicatives de "l'excessiu" pes que el sector immobiliari i de la construcció està jugant en l'economia del País València, almenys pel que fa a la desviació de recursos financers i al possible efecte ralentitzador del creixement de la demanda d'altres béns de consum derivat de l'encariment progressiu dels preus de les vivendes.

Si les característiques esmentades fins ara poden tipificar de forma convenient el procés de desenvolupament capitalista i d'urbanització que ha tingut lloc al País Valencià els darrers quinze anys, cal ara centrar l'anà-

¹⁴ Secchi, Bernardo: "Desequilibrios regionales y desarrollo económico: el caso italiano", en Crisis a la italiana. C.A.V., nº 31. Mayo-Junio, 1975.

¹⁵ Secchi, Bernardo: "El sector de la construcción e inmobiliario en un proceso de desarrollo económico", en El despilfarro inmobiliario (autores varios). Ed. Gustavo Gili. Barcelona, 1977.

¹⁶ Sorribes, Josep: "Desenvolupament capitalista i...".

lisi en el procés de formació de la conurbació de l'Horta, àmbit al qual referirem posteriorment les estratègies i pràctiques dels agents urbans i la política urbana instrumentada.

La comarca de l'Horta és, sense dubte, el vertader "pol" avançat del desenvolupament capitalista del País Valencià. L'existència tant d'un teixit industrial previ de certa importància com d'unes "condicions generals de producció" molt favorables (l'existència d'una gran ciutat com València i d'una xarxa urbana densa i estructurada són elements generadors d'un bon nombre d'economies externes), ha possibilitat un intens procés de desenvolupament tant industrial com de serveis. L'extraordinari desenvolupament de les forces productives que ha tingut lloc a la comarca de l'Horta té el seu reflex immediat en l'importantíssim pes relatiu que assolix aquesta comarca en relació a les macromagnituds bàsiques, tal i com hem indicat anteriorment: El "producte" d'aquest gran desenvolupament productiu de la comarca ha estat la formació d'una regió urbana o conurbació¹⁷ caracteritzada no sols per llur importància quantitativa sinó també i sobretot perquè aquesta conurbació constitueix en sentit estricte una nova unitat urbana on la creixent especialització funcional, segregació social i interdependència de tots els seus components amb una dinàmica independent de la contigüïtat geogràfica, són les notes dominants.¹⁸

La regió urbana no és, en definitiva, més que l'expressió espacial de les fases més avançades del capitalisme contemporani i la conurbació de l'Horta és la forma espacial que pren el desenvolupament capitalista del País Valencià en la seua concreció més avançada.

C) LA PRODUCCIÓ DE L'ESPAI I ELS AGENTS URBANS.

Fins ara hem parlat tant de les relacions que tant de manera genèrica com específica s'estableixen entre desenvolupament capitalista i procés d'urbanització com de les característiques bàsiques de les transformacions territorials que han tingut lloc en els darrers quinze anys al País Valencià, amb una especial referència al procés de formació de la conurbació de l'Horta.

Tanmateix, els processos assenyalats no són intel·ligibles si es fa abstracció de les estratègies i pràctiques dels agents urbans.¹⁹ La producció de l'espai en una formació social capitalista no és simplement un procés tècnic-econòmic sinó un procés social on són implicades les diferents classes i fraccions de classe amb interessos coincidents, complementaris o contradictoris respecte a aquesta producció de l'espai.

Abans de procedir a l'anàlisi de les estratègies i pràctiques dels agents urbans a la comarca de l'Horta, cal fer algunes precisions conceptuals. En primer lloc, existeix un requisit teòric previ que és la definició del concepte d'agent urbà. Si bé aquest concepte no pot ésser assimilat al col·lectiu de classe o fracció de classe, és evident que la pràctica dels agents urbans ve determinada, entre altres elements, per llur pertinença a una classe o fracció de classe social. Per tant, la determinació de les pràctiques dels agents urbans exigeix l'anàlisi de la gènesi històrica de les diferents classes i fraccions de classe d'una determinada formació social ja que, si no és així, l'anàlisi pot caure amb facilitat en l'òrbita del "fetitxisme de l'actor",²⁰ impossibi-

¹⁷ Ardigó, Archille: "La diffusione urbane. Le aree metropolitane e i problemi del loro sviluppo". Editrice A.V.E. Roma, 1967.

¹⁸ Castells, Manuel: "La Cuestión Urbana". Ed. Siglo XXI. Madrid, 1974. Cap. 2.

¹⁹ És obligat citar aquí el treball pioner de Massana, Carme i Roca, Francesc: "Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona", en *Economia Crítica: una perspectiva catalana*. Edicions 62. Barcelona, 1972, treball que introduí el tema dels agents urbans com a element fonamental en la comprensió de les transformacions urbanes. En la mateixa línia, veure l'interessant treball de Capel, Horacio: "Capitalismo y Morfologia Urbana en España". Los Libros de la Frontera. Barcelona, 1975.

²⁰ Topalov, Christian: "La promoción inmobiliaria: Un sistema de agentes económicos", en *Documents d'Anàlisi Urbana* n° 3. Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1975.

litant la integració en un mateix cos teòric de l'anàlisi de les transformacions territorials i de les estratègies i pràctiques dels agents urbans.

Al marge d'aquesta precisió teòrica, hi ha diferents opcions metodològiques que cal explicitar prèviament a l'anàlisi concreta. La primera d'aquestes opcions prové del corrent estructuralista que treballa amb la definició d'agent urbà considerat com a "agent-support", estant la seua pràctica determinada per "la articulació determinada de funcions de los que son el soporte, es decir, por su lugar en las relaciones de producción, circulación y distribución".²¹ Així doncs, cada procés de reproducció del capital determina una sèrie de "funcions" enteses no com un conjunt d'operacions tècniques sinó com una relació social. Aquestes funcions són desenvolupades pels "agents-support" i es defineix el sistema de llocs com "un estado típico de la articulación de funciones sobre soportes sociales y también por las contradicciones específicas que resultan de él y que determinan las modalidades de su cambio histórico".²² Aquest enfocament metodològic té l'inconvenient de deixar sense determinar quins són els processos de reproducció del capital bàsics que caldria individualitzar en un procés de creixement urbà i sense aquesta determinació esdevé força complicada la definició de les funcions, dels sistemes de llocs i dels agents urbans. Malgrat tot, cal acceptar el poder explicatiu que es desprèn d'aquest tipus d'anàlisi en el cas de la producció i distribució de la mercaderia vivenda que és un dels processos bàsics de tot creixement urbà.²³

Un altre enfocament metodològic possible és el desenvolupat per Francesc Roca.²⁴ Aquesta perspectiva teòrica neix del

concepte gramscia de "bloc històric" i es planteja l'anàlisi de les estratègies i pràctiques dels agents urbans (inclòs l'Estat) en base a la possible formació d'un "bloc urbà dominant" entorn de la classe o fracció de classe dominant. Aquesta elabora mitjançant els seus intel·lectuals "orgànics" una "visió", un "projecte" que s'imposa a la resta de les classes i fraccions de classe. El bloc urbà així definit està històricament determinat i les seves pròpies contradiccions internes junt amb el creixement i maduració teòrica de les classes antagoniques poden donar lloc a la crisi del "model urbà" proposat i, posteriorment, a la formació d'un nou bloc urbà dominant, amb una "visió" qualitativament diferent, elaborada pels propis intel·lectuals orgànics de les classes dominades. La capacitat explicativa d'aquesta perspectiva teòrica està suficientment avalada per l'interessantíssim estudi del citat autor sobre la política urbana realitzada al Principat de Catalunya entre 1901 i 1939.

Les dues opcions exposades no són, en principi, necessàriament excloents i el tema roman, afortunadament, obert a noves investigacions. Pel que fa al present article, amb dues perspectives són, de fet, utilitzades en l'anàlisi.

D) ELS AGENTS URBANS I LA PRODUCCIÓ DE L'ESPAI DE L'HORTA.

En principi, l'anàlisi de les estratègies i pràctiques dels agents urbans hauria "d'explicar" i fer intel·ligible el procés de creixement urbà de la comarca de l'Horta. En concret, hauria d'explicar les característiques assumides per aquest procés, tant en el que tenen de comú com d'específic respecte d'altres regions urbanes capitalistes: creixement explosiu en forme de taca d'oli, barraquisme

²¹ Ibid., pàg. 46.

²² Ibid., pàg. 46.

²³ A banda de l'article citat, veure també els treballs de Topalov, Christian:

— "Les promoteurs immobiliers. Contribution à l'analyse de la production capitaliste du logement en France". Ed. Mouton, París, 1974.

— "Capital et Propriété Foncière. Introduction à l'étude des politiques foncières urbaines". Centre de Sociologie Urbaine. París, 1973.

²⁴ Roca, Francesc: "Política urbana i pensament econòmic. Barcelona 1901-1939". Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona. Maig, 1977.

vertical generalitzat, forta segregació social, creixent especialització funcional, caràcter fortament centrípet del conjunt de l'aglomeració, intens procés de renovació-degradació del centre urbà, creixement espectacular dels preus del sòl, especulació generalitzada, grau sensible de congestió, etc... Es tracta, doncs, d'explicar una urbanització capitalista "salvatge" partint de l'anàlisi de les pràctiques dels agents urbans, de les seues interrelacions i de les relacions de domini internes que s'estableixen. Centrem l'anàlisi en l'estudi de la promoció immobiliària i de la política urbana aplicada en aquest àmbit.

E) ELS AGENTS URBANS IMPLICATS EN LA PRODUCCIÓ-DISTRIBUCIÓ DE LA MERCADERIA VIVENDA.

Seguint, en aquesta ocasió, el corrent estructuralista, podríem afirmar que l'anàlisi de les pràctiques dels agents urbans implicats en la producció-distribució de la mercaderia vivenda exigeix, en primer lloc, la definició del sistema de llocs creat en base al procés de producció i distribució d'aquesta mercaderia així com la determinació del seus mecanismes de transformació. En aquest sentit, i avançant les conclusions derivades de la investigació empírica realitzada, podem afirmar que les pràctiques dels esmentats agents urbans a la comarca de l'Horta han estat determinades per dos elements bàsics. Per un costat, la transformació del sistema de llocs de dominant "petit-burgesa", pròpia de la dècada dels seixantes en un sistema de llocs de dominant "monopolista"²⁵, que comença a pendre cos en els primers anys de la dècada present i que en l'actualitat es pot considerar ja com a dominant. Per l'altre, l'existència d'un marc polític autoritari que ha possibilitat tant la més absoluta impunitat de les contínues transgressions legals, com l'existència d'una política urbana no sols de "laissez-faire" sinó sovint de clara potencia-

ció dels interessos immobiliaris per damunt de qualsevol consideració d'interès col·lectiu.

El trànsit d'un sistema de llocs de dominant "petit-burgesa" a un sistema de llocs de dominant "monopolista" es pot defensar en base a una sèrie d'indicadors. En primer lloc, l'anàlisi de l'any de creació d'una mostra de 187 empreses promotores posa de relleu que, mentres que les 89 societats promotores constituïdes en la dècada dels seixantes (el 52,36 %) es caracteritzen per estar constituïdes en la seua majoria pel que s'ha denominat capital "patrimonial" (advocats, comerciants, enginyers, farmacèutics, petits propietaris de sòl, constructors, etc...), en canvi, en el darrer període 1971-1977, entre les empreses promotores creades (82 empreses, el 39,02 %), hi ha un cert predomini de societats formades per la fracció dominant del capital immobiliari així com de les societats "ad hoc" creades per aquest mateix capital per a la realització d'operacions puntuals de caire monopolístic (VIFASA, grup VICOMAN, grup ALCOSA-PROMOBANC, grup RODRIGO, COPRASA, TORRES DEL REAL, JARDINES DEL REAL, PLURFINSA, EDINVASA, INVERTESA, grup FICSA, etc...).

Un segon indicador és el grau important d'oligopolització assolit per la promoció immobiliària, oligopolització reforçada sensiblement els darrers anys. Aquesta situació és la conseqüència directa tant del desenvolupament desigual del propi capital immobiliària, com de la irrupció directa del capital financer i del gran capital industrial en els negocis immobiliaris. L'estudi dels Consells d'Administració de les societats promotores analitzades permet constatar aquesta estructura oligopolística. De forma molt resumida i fent referència tan sols a la fracció dominant, podem establir l'existència dels següents grups immobiliaris:

²⁵ Topalov, Christian: "La promoción inmobiliaria...", págs. 53-72.

Gp. IMMOBILIARI N° 1

CLEOP S.A., CONTRUCCIONES MARIOLA, INMOBILIARIA MONTEOLIVETE, URBANIZACIÓN STA. BÁRBARA, CIUDADELA S.A. DE INVERSIONES, SAMO S.A., COMERCIAL CASANOVA, CYSSA, EDIFICIO LEVANTE, COESA, VICOMAN, FICSA.

Gp. IMMOBILIARI N° 2

CONSTRUCCIONES RODRIGO, INVERSIONES Y EDIFICACIONES, ROYCASA, INMOBILIARIA RAVICOSA, COSEVASA, VIPROVASA, VIPROSA.

Gp. IMMOBILIARI N° 3

VICOMAN S.L., VICOMAN S.A., PROINADA I, II, III, IV i V.

Gp. IMMOBILIARI N° 4

PROMOCIONES ZACARIAS, VALINPROSA, PROMOGARES, EDIVASA.

Gp. IMMOBILIARI N° 5

PROMOTORA FERIA MUESTRARIO, PROMOTORA VARA DE QUART, PROMOTORA SAN MIGUEL DE SOTERMES, PROMOTORA TRES FORQUES, PROMOTORA DE LEVANTE, ALCOSA, ALCOCERSA, CUFISA, CIVSA, C.T.I., ATINVER, INVERTESA.

Gp. IMMOBILIARI N° 6

FICSA, FINANZAS INMUEBLES CISNEROS, FOMENTO INMOBILIARIO CISNEROS, SAPLAYA, RESIDENCIALES S.A., COLEMESA.

Gp. IMMOBILIARI N° 7

VIFASA, EDIFICIO LEONES S.A., JARDINES DEL REAL S.A., MAS CAMARENA S.A.

Gp. IMMOBILIARI N° 8

PROVISA, ORVIMAN, NOVOCASA, CONSTRUCCIONS CITANIA, ALARIFE, PROAREA, COVADESA, LEVANTINA DE COMERCIO, PROTUSA, VALMESA, TEINVASA, INMOBILIARIA CABAÑAL, URBANIZADORA SIERRA PERENCHIZA, KARA S.A., GROFAM. SALERVAL, EDINOVO, PROMOTORA CONSTRUCTORA LAS CORONAS, TERRENOS Y OBRAS, PROMOCIONES ZEUS, NOVAPLANTA.

Gp. IMMOBILIARI N° 9

CEPROIN, HABITAT 71, URVASESA, ESSEL S.A.

Gp. IMMOBILIARI N° 10

DOMSA, RESIDENCIALES S.A., SOPROSA, SAPLAYA.

Gp. IMMOBILIARI N° 11

ARVATE, INMOBILIARIA WAKSMAN, SALER 6, SALER 3A, SALER 3B, FISTINAR.

Gp. IMMOBILIARI N° 12

CONSTRUCCIONES GUADALAVIAR, LOMAR, PROMOTORA RIO BLANCO, PROCANET, PLAFISA.

Gp. IMMOBILIARI N° 13

VALENCIA URBANA, SILLA URBANA, TORRENTE URBANA.

Pel que fa a les operacions puntuals monopolístiques, l'estructura de relacions d'algunes de les més significatives és:

TORRES DEL REAL S.A.

CONSTRUCCIONES RODRIGO, ROYCA, INVERSIONES Y EDIFICACIONES, DIVERSAS ACTIVIDADES S.A., FICSA, IMSA, FINANCIERA AGRUPADA, NASA, VICOMAN, i a títol particular: Silvino Navarro Vidal, Vicente Rodrigo Cubells, Vicente Iborra Martínez, Alfredo Serratos Ridaura, Rafael Canovas Cobo, Carlos Cojarcía Ruiz, José Comallonge Margarit, Joaquín Muñoz Peirats, Mercedes Prat Gómez Trénor, José Paula Capilla, Alvaro Noguera Giménez, José Luis Sombrie de Rojas.

PLURFINSA S.A.

PLURINVER, SABA S.A., BANCO INDUSTRIAL DEL MEDITERRÁNEO, BANCA

MAS SARDÀ, i a títol particular: José M^a. Sanchis Granero, Primitivo Gómez Senent, Eduardo Melero Cervantes, Alfredo Corral Cervera, Juan Lladró Dolz, Enrique Tamarit Falaguera.

EDINVASA

ATINVER, C.I.T., CIVSA, ARCILLAS DE CORTES, VADEINSA, REGULO S.A., INIBÉRICA, FOMENTO INDUSTRIAL VALENCIANO, VEINSA, PROMOCIONES CASA-BLANCA, PROMOBANC.

TERRAMELAR S.A.

Urbanització residencial promoguda per la divisió immobiliària del Banc Hispano Americano, el Banc de Granada y la immobiliària Granadaban.

COPRASA

1970

José Serratos Nadal, Carlos Mañez Lafuente, Carlos Mañez Meliá, Cristóbal Peris Beltrán, Emilio Serratos Ridaura.

1971

José Serratos Nadal, Carlos Mañez Lafuente, José Luis Miguel Monfort, Francisco Torrens Noguera, Carlos Mañez Meliá, Bernardo Botella Briset, José Trullense Sanjuan, Joaquín Muñoz Peirats, José Ramos Costa, Enrique Pascual Ortega, Francisco Derqui Lleó, Miguel Mocholí García, José Aviñó Perez, Enrique Luis Peris Gimeno, Luis Estellés Ríos, José Martínez Pascual, Emilio Serratos Ridaura.

1972

Luis Cuñat Albiol (CTI), José Serratos Nadal, Adolfo Pizcueta Alfonso (CIVSA-Banco de Valencia), Eugenio Martín Antelo, Luis de Benito Bermúdez, Enrique Luis Peris Gimeno (ATINVER).

1973

Enrique Luis Peris Gimeno, Eugenio Posada Montero, Pedro Flores, Jesús Ferrer Marcón.

JARDINES DEL REAL S.A.

1974

José Meliá Sinisterra, Miguel Moreno López, Rafael García Nicolau, Joaquín Fernández Monasterio, Francisco Melia Goicoechea.

1974

Cubiertas y Tejados, INDHOVASA, Ricardo Fuster Fuster, Julian Lafuente Martínez, Hijos de Vicente Iborra S.A., Ernesto Martínez Colomer, Silvino Navarro Vidal, José Reyna Domenech, Ramón Rodrigo Cubells, Augusto Vicente Almela, Fidel García Guzmán.

1977

VIFASA.

En tercer lloc, hi cap parlar d'un cert retraïment del finançament oficial i un major protagonisme de les Caixes d'Estalvi i del capital financer privat, protagonisme que impulsa l'oligopolització del sector i es constitueix en un element determinant del trànsit d'un sistema de llocs de dominant "petit-burguesa" (en el qual l'abundància del capital de préstec desvaloritzat era condició necessària del seu desenvolupament) dins un sistema de llocs de dominant "monopolista".

Abans de passar a l'anàlisi de la política urbana de l'Estat (Central i Local) en relació

a la promoció immobiliària, és imprescindible conèixer el grau de poder econòmic-polític derivat dels negocis immobiliaris, grau de poder que explica en bona mesura la política urbana seguida així com la supeditació dels interessos "productius" als immobiliaris, element aquest bàsic a l'hora de comprendre la inexistència d'un bloc urbà-industrial dominant.

L'anàlisi de les components "personals" de la fracció dominant del capital immobiliari ofereix una informació d'indubtable interès en aquest sentit. En primer lloc, es

constata l'activa i molt important participació de la gran burgesia (tradicional i nova) de la ciutat de València en els negocis immobiliaris. Així, en els grups immobiliaris més importants i en les operacions puntuals monopolistes ens trobem cognoms sobradament coneguts. Per altra part, bé en col·laboració amb la gran burgesia de la ciutat de València, bé de forma aïllada, ha fet darrerament la seua aparició de forma explícita (la part submergida de l'iceberg ens és desconeguda) el capital financer tant autòcton (Banc de València-CIVSA i Promobanc) com d'origen estatal (Banco Hispano-Americano, Banco Industrial del Mediterráneo, Banca Más Sardá, Banco de Granada, etc...).

El pes, doncs, dels interessos immobiliaris és enorme, tant en l'aspecte econòmic com en el polític. Aquest darrer aspecte esdevé palès per la inclusió recent en la Comissió de Transferències Estat-Consell del País Valencià de persones tan lligades a aquests interessos com D. Vicente Castellano Sabater (grup VICOMAN), D. Alvaro Noguera Giménez (grup FICSA), D. Alfredo Corral Cervera (grup ALCOSA i PROMOBANC) i del diputat d'U.C.D., D. Ramón Pin Arboledas (financiera REGULO S.A. de PROMOBANC), així com per la presència de D. Joaquín Muñoz Peirats (també diputat d'U.C.D.) en algunes operacions puntuals monopolistes i de D. Ignacio Carrau Leonarte (actual president de la Diputació de València) en el grup WAKSMAN, sense oblidar la participació de l'actual regidor de l'Ajuntament de València D. Carlos Mañez Meliá en COPRASA i l'activitat promotora de la també regidora Dª Pepita Ahumada en el camp de les cooperatives de vivendes.

Teòricament, es pot parlar que existeix una clara contradicció entre els interessos immobiliaris i els interessos del capital industrial: Desviació de recursos financers, possible reducció del ritme de creixement de la demanda d'altres béns de consum com a conseqüència de l'encariment progressiu de les vivendes, obstaculització a l'adequada reproducció de la força de treball, tensions inflacionistes, etc...

Tanmateix, la gran presència del gran capital industrial "autòcton" en els negocis im-

mobiliaris i el comportament clarament especulatiu del gran capital industrial i de serveis "forani" (MACOSA, CAMPSA, CROSS, RENFE, etc...) mitjançant els seus desplaçaments i reconversió immobiliària "qualificada" dels antics emplaçaments, confirma el paper hegemònic dels interessos immobiliaris i l'absència d'una opció explícita d'aprofitament "productiu" i "racional" del territori. L'ofici de mercader del sòl és prou rendable perquè la peculiar burgesia valenciana s'adhereixca ferventment al ball de milions que ofereix el creixement urbà de lliure iniciativa a l'ús, sense necessitat de plantejar-se cap tipus de missió històrica. En aquesta situació, qualsevol demanda de "racionalitat" a la classe dominant del País Valencià, i de la ciutat de València en particular, és estèril i anacrònica i, en bona lògica, aquesta possibilitat resideix, factibilitat i problemes a banda, en les classes dominades.

F) POLÍTICA URBANA I PROMOCIÓ IMMOBILIÀRIA: FRANQUISME I SUPEDITACIÓ.

Hem fet referència a un dels elements determinats de les pràctiques dels agents urbans implicats en la producció-distribució de la mercaderia vivenda: el trànsit d'un sistema de llocs de dominant "petit-burgesa" a un sistema de llocs de dominat "monopolista". L'altre element determinat és, sense dubte, la política urbana instrumentada bé siga a nivell de l'Estat Central o de l'Administració Local. A nivell de l'Estat Central, i de forma coherent amb la situació política i amb la relació de forces existent, la política urbana i territorial ha estat prou clara: baixíssim nivell de construcció directa a càrrec de l'Estat, facilitats creditícies i potenciació de la promoció immobiliària privada, mal·lusionisme crònic dels equipaments col·lectius, planificació "formal" del territori, que malgrat la seua rigidesa burocràtica no obstaculitza, tanmateix, el lliure joc de les "forces del mercat", etc...

A nivell de l'Administració Local, i referint-se en concret a la comarca de l'Horta, podem incloure en una mateixa lògica la inoperància i la ineficiència de la planificació "general" (Pla del 46 amb propostes, ideològiques per irrealitzables en el seu context his-

tòric, que encara continuen en bona part sense realitzar-se; Pla Sud de 1959, que segons el llavors alcalde D. Adolfo Rincón de Arellano podia realitzar-se en dos o tres anys i que al cap de 20 anys està encara sense finalitzar; Pla General de 1966 amb nou folis de Memòria!; Pla Integral de Transports que no afegeix res de nou, etc...) i una planificació "parcial" i unes actuacions administratives plens de transgressions legals permeses, enderrocaments injustificats i plans realitzats "ad hoc" per a major glòria del benefici privat. El grau de supeditació als interessos immobiliaris de la política urbanística "local" és tan gran que és difícil evitar la temptació mecanicista d'analitzar la política urbana com a simple reflex dels interessos de la classe dominant. Els exemples són innumerable i, per raons d'espai, sols voldríem citar com a botons de mostra significatius:

- La kafkiana gestió municipal en "l'afaire" d'El Saler amb un parc natural destrossat i més de 1.700 milions de dèficit financer.
- La malvenda dels terrenys de l'Antiga Fira Mostrària amb cents de milions de benefici per als promotors privats (Jardins del Real S.A., Torres del Real S.A., Vicoman, etc...).
- Els injustificables "edificis singulars" (Edifici "Pont del Reial" entre altres molts).

- La política d'enderrocaments sovint innecessaris i moltes vegades destructors del patrimoni històric (sols en el centre urbà de València, en el període 1969-abril 1977 foren autoritzats 237 enderrocaments).
- Les modificacions de plans parcials per a legalitzar situacions il·legals (Pla Parcial Perelló-Perellonet, zona de les Facultats, etc...).
- La permissivitat demostrada en la venda dels terrenys de Renfe a promotors privats (Edinvasa-grup Alcosa-Promobanc) quan, segons la llei del Pla Sud, aquests terrenys haurien d'haver revertit al municipi.
- Les llicències d'obres il·legals a El Corte Inglés, Galerías Preciados, Lanas Aragón, etc...
- El projecte de reconversió en zona residencial "qualificada" dels terrenys industrials ubicats en el Pla Parcial 14-bis, etc...

Sembla lògic que la combinació d'una creixent oligopolització de la promoció immobiliària, el gran pes relatiu dels interessos immobiliaris tant a l'àmbit polític com a l'econòmic i una política urbana com la descrita, no puguen donar un altre resultat que el que es "pateix" a la comarca de l'Horta; urbanització "salvatge" o, amb major propietat, model franquista d'urbanització.

IMPACTE DEL TURISME SOBRE EL NUCLI ANTIC DE LA CIUTAT D'EIVISSA

Rosa Vallès Costa

I. METODOLOGIA I FONTS.

I-1. La delimitació del nucli antic de la ciutat d'Eivissa.

El primer problema que ens hem trobat ha estat la delimitació de l'àrea objecte de estudi, és a dir, el nucli antic de Vila (o ciutat d'Eivissa). En parlar a Eivissa de nucli antic, tot seguit ens ve a la memòria el recinte enmurallat encimbellat al puig de Vila i clarament precisat per les muralles renaixentistes que l'envolten, o sia el sector anomenat entre nosaltres *Dalt Vila*. Però creiem que la imatge de l'Eivissa antiga ens quedaria així incompleta i desfigurada. Tradicionalment, i ja des del moment de la seva fundació pels cartaginesos cap a la meitat del segle VII a.C., Eivissa ha estat

- a) una ciutat enmurallada, i
- b) un port, conseqüentment, un raval vora mar que gaudia també, en alguna manera, d'una protecció.

L'antic raval s'estenia al peu del puig de Vila aprofitant-ne les darreres ondulacions de la vessant nord (puig de Santa Llúcia) que vénen a morir al mar assenyalant l'entrada del port per el sudest, i poc més a l'occident, buscant els petits sectors rocosos que perme-

tessin uns fonaments enmig d'un litoral en formació de característiques palustres (construccions entorn al carrer del Mar, avui del bisbe Cardona).

El raval estigué protegit a l'oest per un mur, *s'estacada*, tombat definitivament a finals del segle XIX per la construcció del primer eixample que hom anomenà el "*Poble Nou*" de la Marina. Els estudis històrics realitzats fins ara no ens permeten determinar les característiques morfològiques del raval. La inseguretat constant i els freqüents atacs pirates feren que fos successivament destruït i reconstruït i que les edificacions no s'establistin d'una manera contínua.¹

Limitarem aquí el raval al barri de *sa Penya* deixant fora la part de la Marina entre els actuals carrers d'Amadeo i Pou a l'est i Montgrí a l'oest; per dues raons principals:

- a) Aquest sector de la Marina no presenta una unitat morfològica a causa de successives remodelacions al llarg dels segles XVIII, XIX i XX, en les quals també hom guanyà terreny al mar.
- b) En el seccionat del terme municipal d'Eivissa forma part del districte tercer, secció primera, junt amb l'eixample del "*Poble Nou*", aquest entre els carrers de

¹ Notes documentals sobre el raval, les trobam: a) disperses a I. MACABICH: *Historia de Ibiza*, 4 vols., Palma de Mallorca, Daedalus, 1966-67; b) a J. MARI CARDONA: *La conquesta catalana de 1235, Eivissa*, Institut d'Estudis Eivissencs, 1976; i c) a A. COSTA RAMON: *La triple muralla de la Ibiza àrabe*, Palma de Mallorca, Instituto de Estudios Ibicencos, 1962, hom hi troba també material gràfic d'interès.

Montgrí a l'est i del comte Rosselló i de Bartomeu Ramón Tur a ponent, cosa que suposa de moment, una dificultat a l'hora de la utilització d'estadístiques globals del barri.

Aquestes dues dificultats pensam que poden subsanar-se amb un posterior estudi analític dels fulls estadístics i dels fons de l'arxiu municipal, actualment en vies d'ordenació i classificació.

Així tractarem com a nucli antic el barri de *Dalt Vila*, ben delimitat per les muralles conservades en la totalitat, i *sa Penya*, el vell barri de pescadors que ocupa la vessant nord del puig de Santa Llúcia, al peu del baluard del mateix nom i d'aquest al port, per anar a morir al mar avançant per la punta de la *Consigna*, on antigament s'hi aixecava una torre.

En un nomenclàtor del segle XVIII² aquest sector oriental, junt amb algun altre nucli, queda integrat en l'anomenat *raval*, mentre de la part més occidental i de la més propera al mar hom deia *la Marina*. Un altre nomenclàtor, de 1909³ dóna el nom de *sa Penya* a tot el conjunt del barri fins al carrer de la Mare de Déu, i des d'aquest al moll ho denomina *barri de la Consigna*.

Aquí seguirem el seccionat oficial del municipi d'Eivissa, aprovat en sessió municipal de febrer de 1970 i que segueix la de B. Barceló en el seu estudi de la població eivissenca de 1960.⁴ Segons aquests, la relació de carrers i places compresos en el nucli antic d'Eivissa és la següent:

Dalt Vila: places: Desamparats, Espanya, Lluís Tur, Sol; carrers: Almudaina, bisbe Torres, Conquesta, Costa Vella, Escala de Pedra, Esperança, gral. Balanzat, gral. Franco, Ignaci Riquer, Joan Roman, Muralla, Pere Tur, Penya, Ponent, Portal Nou, regent Gotarredona, Rosari, Sagrada Família, Sant Antoni, Sant Benet, Sant Ci-

riaco, Sant Carles, Sant Josep, Sant Lluís, Sant Rafel, Santa Anna, Santa Creu, Santa Faç, Santa Llúcia, Santa Maria, Soledat. Extensió: 7,4 Ha.

Sa Penya: places: Bon Aire, Drassaneta; carrers: Alfons XII, Alta, Amadeu, Barcelona, Drassaneta, Estrella, Floridablanca, Gall, Garijo, Major, Mare de Déu, Miranda, Muralla, Nord, Olózaga, Obscura, Pedrera, Penya, Pou, Retir, Sant Pere, Santa Llúcia, València, Vicent Soler, Vista Alegre. Extensió: 3,35 Ha.

I-2. Delimitació del tema.

El segon problema és, dins dels múltiples efectes que ha pogut tenir el turisme a Eivissa, determinar-se aquells que ens semblen més específics de canvi. Ens ajustarem als següents, aplicats exclusivament al nucli antic:

- a) Efectes que l'expansió urbana d'Eivissa ha tengut sobre el nucli antic.
- b) Els canvis a la dinàmica poblacional.
- c) L'impacte sobre el paisatge urbà del nucli antic, tenint en compte els tres elements d'aquell: pla o traçat dels carrers, estil arquitectònic o edificació, i funció o ús del sòl.

I-3. Les fonts i el seu tractament.

Hem utilitzat les fonts estadístiques referents als censos de població de 1960 i 1970, a més del *padró municipal de població de 1975*, proporcionades per l'Exm. Ajuntament d'Eivissa, qui també ens donà una elaboració mecanitzada dels grans trets de l'estructura de la població el 1970 (sexe, edat, origen, i estructura socio-professional). Per al cens de 1960 disposam de l'estudi de B. Barceló⁴ i per al padró municipal de 1975 el nostre estudi del barri de Dalt Vila.⁵ Hem tractat d'unificar els resultats de les diferents

² FAJARNES TUR, E.: Topografía de la ciudad de Ibiza, "Los Archivos de Ibiza", año II, núm. XIV (Almería, 1903), pp. 105-108.

³ PEREZ CABRERO, A.: Ibiza, Barcelona, Imp. Horta, 1909.

⁴ BARCELÓ PONS, B.: Estructura de la población del municipio de Ibiza en 1960, "Bol. de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca", LXVI, núm. 644-645 (Palma de Mallorca, 1964) pp. 225-250.

⁵ VALLÈS COSTA, R.: Dalt Vila (ciutat d'Eivissa). Estudi de geografia urbana. Inèdit.

elaboracions a fi de fer-ne l'anàlisi estadística comparada.

Quant a les fonts estadístiques clàssiques per l'estudi de les funcions urbanes: matrícula industrial i comercial, guia telefònica, padró municipal d'indústries ..., s'han mostrat totalment insuficients per les característiques dels comerços (molts de tipus artesanal) de la zona i la manca de matriculació d'una gran part, a causa del seu caràcter conjuntural que fa que les variacions en detall siguin constants.

No ha quedat més remei que recórrer passa a passa cada carrer i cada racó del nucli antic per una coneixença directa de la situació actual. Pràcticament, tota l'anàlisi del paisatge urbà, l'hem feta d'aquesta manera, mètode només possible per la reduïda extensió del nucli i per la nostra domiciliació a Vila.

No ha mancat tampoc l'enquesta personal entre la població dels barris, tant entre la que hi és ara, com la que ha passat a altres sectors de la ciutat, per esbrinar les variacions sofertes des de l'arribada massiva del turisme a Eivissa, a través de les vivències de les persones afectades per els canvis i de les que han contribuït a ells. Enquestes no sistematitzades, presentades en plan de conversa casual, però que en un futur i per una major precisió poden fer-se més científicament.

Quant a publicacions recents ens han estat molt il·lustratives les realitzades per la Banca Catalana amb col·laboració amb la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de les Balears i el Banc Industrial de Catalunya, sobre els diferents aspectes de l'evolució econòmica de les Balears.⁷

Ens ha estat imprescindible la utilització de material gràfic, mapes i plànols de la ciutat

proporcionats, uns per l'Ajuntament i d'altres de fàcil adquisició a les llibreries per estar destinats a l'ús dels turistes que ens visiten.

Per fer-nos càrrec de l'importància del tràfic turístic a Eivissa hem prestat una atenció a les estadístiques publicades en els darrers anys per la Delegació del Ministeri d'Informació i Turisme amb les quals hem completat les sèries que ja teniem en un anterior estudi del turisme.⁶ Al final d'aquesta comunicació, hom podrà trobar l'evolució del turisme i de l'oferta hotelera a Eivissa en una sèrie estadística de 1960 a 1977.

II- LES MODIFICACIONS RECENTS DEL NUCLI ANTIC PER IMPACTE DEL TURISME.

II-1. *L'expansió urbana de Vila i els efectes sobre el nucli antic.*

Dir que l'economia illenca gira avui entorn del turisme és tan evident que pot semblar gairebé innecessària, aquesta afirmació. El turisme ha estat el gran motor del desenvolupament econòmic en funció del qual han sorgit tota una sèrie d'activitats, especialment dins els sectors terciari i secundari, que han precisat d'un espai, d'una mà d'obra i d'uns capitals.

El fet de ser Eivissa l'única ciutat de l'illa fa que en sigui punt preferent de localització. La demanda de sòl urbanitzable dóna lloc a una forta especulació, amb un "boom" de la construcció⁸ que fa augmentar l'espai urbà més del doble, neixen barris turístics (Figueretes, es Viver, Talamanca) i residencials de classe mitja (Can Escandell, puig d'en Valls, aquest encara al municipi de Santa Eulària) i actualment està enllaçant les cixamples noves amb els barris perifèrics.

⁶ VALLÈS COSTA, R.: Contribución al estudio del turismo en Ibiza y Formentera, "Bol. de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca, LXXIV, núm. 676-677 (Palma de Mallorca, 1972), pp. 107-168.

⁷ SERVEI D'ESTUDIS DE BANCA CATALANA: Les Balears. Evolució econòmica 1975. Evolució econòmica, 1976, Barcelona, 1976 i 1977. La sèrie d'aquests estudis comença l'any 1972 i en aquests dies ha sortit el de 1977. És també de gran interès per les referències al conjunt de la província: Mallorca, una introducció a la seva economia, firmat per V. GARAU, E. BERENQUER, P. BUCHENS i J.A. PIPO, Barcelona, Banca Catalana, 1974.

⁸ Entre 1960 i 1970 l'estadística d'edificis, segons l'I.N.E., passà al municipi d'Eivissa de 3.095 a 6.545 vivendes. Des de 1970 i malgrat la crisi de 1973-74 la indústria de la construcció no ha deixat de seguir activa, i encara sembla haver recuperat el ritme en els darrers dos anys, per això pensam que l'augment en el nombre actual de vivendes ha de ser prou notable.

El reduït terme municipal d'Eivissa (7,12 Km² el 1960) ha precisat d'una ampliació territorial (10,98 Km² el 1970, que suposa un 50 per cent més) que ha afectat als municipis veïns de Santa Eulària (que ha cedit Talamanca i Blanca Dona) i Sant Josep (d'on s'ha pres es Viver, mitja platja d'en Bossa i el sector de Can Escandell).

Tota aquesta expansió urbana s'ha fet tenint en compte algunes de les noves necessitats, sobretot el que atany a la circulació rodada, disposant uns eixos de circulació principal. Els dos més importants són les sortides a les carreteres de l'Aeroport i Sant Josep (avinguda Espanya) i la de Sant Antoni (avinguda d'Ignaci Wallis), divergents des del passeig de Vara de Rey). Entre aquestes dues avingudes, la d'Isidor Macabich, on es localitzen totes les terminals d'autobusos (illencs i urbans) i als voltants de la qual apareix un nou "centre comercial i de negocis", comunica amb el port a través de l'avinguda de Bartomeu Rosselló. La recent construcció del passeig de Ronda ha potenciat l'accessibilitat entre les tres avingudes principals i entre aquestes i la carretera de Santa Eulària i Sant Joan amb el passeig marítim, on hi ha el nou port esportiu i s'hi construeix el Casino, al temps que delimita un nou sector del sòl urbanitzable revaloritzat.

El creixement físic de Vila ha repercutit en el nucli antic convertint-lo en un sector marginal i cada vegada més allunyat. Però el fet que a tot l'eixample recent no hi hagi una sola zona verda i que els carrers de la ciutat antiga no siguin apropiats a la circulació rodada, és motiu que es considerin com d'esbarjo certs llocs de Dalt Vila i sobre tot la part baixa de sa Penya, especialment la coneguda com *la Bomba*, al llarg del carrer Garijo. La peatonització oficial d'uns carrers i l'obligada a d'altres per la topografia del terreny ha permès disposar d'uns espais lliures sense el perill del tràfic automobilístic que col·lapsa les altres vies de circulació a la ciutat... Però també la dictadura del transport n'ha fetes de les seves:

A Dalt Vila, on els cotxes poden entrar pel *portal de ses Taules* i pujar (amb un itinerari únic) fins al cap de dalt, a la plaça de la Catedral, han de retornar pel camí invers, però, per una major fluïdesa de la circulació, hom va tenir la brillant idea de fer-los sortir per un gran forat obert al mur del baluard de Sant Joan, que acursa el camí al passeig de Vara de Rey.⁹

El port, abans passeig d'estiu dels eivissencs, és ara, especialment a l'estiu, una càrrega i descàrrega contínua de vaixells i camions. Vehicles, grues i munts de caixes formen una barrera que impedeix la vista de la mar. A *sa Ribes*, al cap d'avall, on hi havia la platgeta dels pescadors, ha aparegut un bloc de ciment que fa de moll per atracar-hi els "rollons", transport massiu de mercaderies. L'escullera del far, "*es muro*", ha quedat inutilitzada com a passeig i lloc de descans: baranes i bancs d'obra per seure trencats per diferents parts, brutícia, remors per l'activitat del "rolons", i al peu, acumulació de containers, caixes i vehicles sense ordre aparent; així mateix les barques de pescadors i els yachts que eren amarrats a la part interior de l'escullera han estat expulsats del sector, unes al club nàutic i els altres al port esportiu "*Ibiza nova*", a l'altre extrem de la badia cada vegada més apetitada. Amb les barques desaparegué també el pòsit de pescadors i la llotja del peix.

Tanmateix la relativa tranquil·litat (gran en relació a la resta de la ciutat) i la possibilitat de gaudir d'una bella perspectiva sobre el mar per la situació elevada, sumades a l'encís que tanca tot barri antic, han estat motiu de revalorització d'aquells sectors més fàcilment accessibles. Generalment són estrangers qui han comprat i restaurat les velles cases destinant-les bé a segona vivenda, bé a negoci. Al mateix temps, els sectors d'accés més difícils es deterioren cada vegada més.

II-2. Els canvis a la dinàmica poblacional.

L'any 1960 marca per tota l'illa el pas d'una emigració secular a una immigració

⁹ Les muralles que junt amb la torre de la catedral foren declarades "Monument històric-artístic" disposen així d'una nova porta que cap observador no s'atreveiria a qualificar de "monumental" ni d'"artística".

realment notable. Les xifres oficials de la població de fet augmenten per gairebé doblar-se a Vila el 1975, al temps que és palesa la presència d'una població domiciliada de fet però no empadronada que a la ciutat pot

oscil·lar entre el 30 i el 50 per cent.

A les xifres donades als censos de població el creixement de Vila queda ben clar. Volem remarcar la forta densitat del municipi d'Eivissa, la més elevada de tota la província:

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ABSOLUTA I RELATIVA

Anys	Població 0/0			Densitat (hab/Km ²)		
	Illa	Eivissa	Vila sobre l'Illa 0/0	Eivissa	Illa	Illa sense Vila
1960	34.502	11.259	35,56	1.581,30	63,64	43,51
1970	45.075	16.943	37,58	1.709,08	83,28	52,94
1975	49.414	20.552	41,60	2.073,86	91,48	53,29

En canvi, les dades oficials mostren un descens de la població als barris antics, encara que possiblement siguin dels més afectats per la domiciliació d'immigrants no empa-

dronats. Tanmateix la pèrdua de pes específic en relació al conjunt de la ciutat és realment cospant:

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ AL NUCLI ANTIC

Anys	Eivissa	Dalt Vila	sa Penya	Total	
				nucli antic	0/0 sobre Vila
1960	11.259	2.055	2.582	4.637	41,18
1970	16.943	1.510	1.835	3.345	19,74
1975	20.552	1.115	1.362	2.477	12,05

A més a més, al llarg de tot aquest període hi ha hagut un fort desplaçament intraurbà des dels vells nuclis a les recents eixamples, deixant un buit demogràfic que s'ha reomplert, en part, pels immigrants. Amb la

particularitat, però, que, a Dalt Vila, encara hi queden algunes famílies dels antics "senyors". Un estudi sociològic fet cap a l'any 1970 ¹⁰ assenjala per al conjunt de la ciutat un 51 per cent d'immigrants que localitza

¹⁰ MIRA, E.: Estudio sociológico sobre la ciudad de Ibiza. Inèdit. Pot consultar-se a l'arxiu de la Fundació Jaume Bofill de Barcelona.

preferentment a Dalt Vila, sa Penya i Figueretes. Els percentatges varien a les apreciacions oficials, que donen un deu per cent

menys. De totes formes la variació és digna de cridar-nos l'atenció:

ORIGEN DE LA POBLACIÓ DEL MUNICIPI D'EIVISSA (% nats a:)

Anys	1960			1970		
	Ciutat	Eiv.-Form.	Forasters	Ciutat	Eiv.-Form.	Forasters
Eivissa	62,5	19,8	15,7	38,04	21,20	40,76
D. Vila	56,4	27,6	18,4*	35,33	19,29	45,35
s. Penya	81,5	13,3	5,2	39,01	19,65	41,34

* Es una immigració masculina "inflada" per la presència d'un regiment d'infanteria al Castell, que ja no compta en el següent cens.

La tendència immigratòria s'ha mantingut en els darrers cinc anys; Dalt Vila presenta al padró de 1975 un 48,4 per cent de forasters. No disposam d'una elaboració per la població de sa Penya, però a tota la part alta, des del carrer Retir, és immigrada (gitanos)

que han ocupat totes les vivendes disponibles.

L'aportació, important, de població forastera ha tengut també uns efectes positius sobre l'evolució de la natalitat, rejuenint la piràmide d'edats eivissenca:

EVOLUCIÓ DE LA NATALITAT I LA MORTALITAT AL MUNICIPI D'EIVISSA (% naixements i defuncions per mil habitants)

Index de:	1968	1969	1970	1971	1972
Natalitat	37,44	43,71	47,11	62,52	61,69
mortalitat	9,51	12,24	11,44	11,05	9,06

Com hom pot observar, les taxes de natalitat de la ciutat estan considerablement exagerades pel costum de venir a parir a la capital de l'illa, ja que aquesta reuneix la totalitat dels centres sanitaris. La comparació

amb les taxes quinquenals per al conjunt d'Eivissa i Formentera ens donarà una visió més realista de l'evolució dels moviments naturals a l'illa:

EVOLUCIÓ DE LA NATALITAT I LA MORTALITAT A EIVISSA I FORMENTERA (% per mil hab.)

Període	natalitat	mortalitat	creixement vegetatiu
1956-60	14,28	8,92	5,36
1961-65	17,08	8,91	9,17
1966-70	20,22	9,14	11,08

L'impacte del turisme s'ha reflectit en gran manera a l'estructura de la població activa. La variació és notable a la població activa primària que d'un 14 per cent del total

d'actius el 1960 ha passat a un 2,4 per cent el 1970, en benefici dels sectors terciari i secundari (amb poc més de la meitat de treballadors manuals):

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ACTIVA (percentatges sobre el total d'actius).

	1960			1970
	Sector I	Sector II	Sector III	Població activa agrària
Mun. Eivissa	13,95	31,44	54,61	2,40
Dalt Vila	7,91	34,98	57,11	0,13
sa Penya	26,81	38,16	35,03	0,21

L'any 1975, la proporció d'actius a Dalt Vila era de 0'46, 45'98 i 53'54 per cent respectivament per als sectors primari, secundari i terciari.

II-3. L'impacte del turisme sobre el paisatge urbà del nucli antic.

Dels tres elements estretament relacionats entre si que constitueixen el paisatge urbà, pla o traçat dels carrers, estil arquitectònic o edificació i funció o ús del sòl, hom pot dir que el primer és estructural i pot mantenir-se durant segles sense grans variacions, mentre el darrer és conjuntural i canvia amb rapidesa davant noves exigències econòmiques i socioculturals. Els edificis com a capital invertit i per raons econòmiques poden adaptar-se a usos i funcions alternatives.

A ambdós barris del nucli antic el traçat dels carrers ha seguit la topografia del puig sobre el qual van dibuixant cercles concèntrics en el sentit de les curves de nivell i saltant les diferències d'altitud per vies perpendiculars, freqüentment esgraonades. Al peu de sa Penya, tres vies transversals, més o menys paral·leles al port (carrers de la Mare de Déu, Major o *d'enmig* i Garijo o *la Bomba*) constitueixen els centres vitals del barri.

Els carrers, la majoria empedrats, són d'una amplària variable, des d'un metre d'alguns de sa Penya fins a uns cinc metres, sense vores, ja que sorgiren per a una circulació a peu. Les places són escasses, gairebé inexistents a sa Penya. A Dalt Vila es troben

a l'entrada de les muralles (Lluís Tur o *plaça de Vila, Sol*), a una tanca de l'antic convent de dominics (Espanya, amb uns miradors sobre el mar) i a l'espai lliure "oficial" entre la Catedral, el Castell i els edificis de la antiga "universitat" i casa de la Cúria (Catedral) espai que hom havia utilitzat com a cementiri i llotja comercial).

Els edificis tenen una major unitat morfològica a sa Penya, antic barri popular de pescadors i mariners: Planta baixa a la línia de la murada, una o dues plantes així com anam devallant, coberta plana, en terrassa, i blancs de calç.

Als carrers del "barri de la Consigna", s'hi poden trobar tres plantes per la proximitat de l'activitat portuària.

A Dalt Vila la complexitat és gran: La part occidental (ocupada des dels primers moments de la història de la ciutat) té semblances amb sa Penya, es tracta de les vivendes "populars". A ponent i al llarg de les grans vies d'accés a la plaça de la Catedral van alternant les grans vivendes senyorívoles amb d'altres de classe mitja; els edificis van des de l'època medieval fins a principis d'aquest segle amb un nombre de plantes que va des de les dues a les quatre. Domina el color blanc, però a les construccions més altes podem trobar també el roig.

Les obertures en forma de balcó dominen la ciutat antiga i en tenen totes les vivendes populars, amb els estenedors de roba, que s'eixuga al carrer. A la part noble dominen els finestrals.

L'estat de conservació és variable, des de ruïnós a molt bo i està en relació a l'antiguitat, qualitat i grau d'ocupació dels edificis.

Aquests elements morfològics han constituït una font d'atracció turística i de postals "típiques". Hi ha estrangers que han comprat cases (punta de la Consigna a sa Penya, part "noble" a Dalt Vila) n'han remodelat l'interior i renovat les façanes. A Dalt Vila s'ha produït el que qualcú ha qualificat de "febre restauradora": Desvetllament de finestrals, aparició de nous a imitació dels antics, reparacions d'edificis tant civils com religiosos, també amb efectes negatius (enderrocament de l'església del convent de Sant Cristòfol, del segle XVII). A sa Penya, mancades les cases d'espais lliures interns, s'han privatitzat petits sectors de carrer, apareixent murs que tanquen vies abans públiques.

Però les variacions més notables són, com es fàcil suposar, les hagudes sobre l'ús del sòl. Les tres vies longitudinals de baix sa Penya s'han convertit en el focus comercial i d'esbarjo del sector del port. Una línia contínua de terrasses-cafeteries i restaurants al llarg de *la Bomba* amb una variada clientela, de vegades, d'aspecte pintoresc; boutiques diverses amb el denominador comú d'estar dirigides al turista, més algun restaurant i "pub" per tot el carrer Major i esteses també ara pel carrer de la Mare de Déu. L'animació és exclusiva de la temporada turística; acabada aquesta, tanquen gairebé tots els comerços "especialitzats" i de les terrasses de *la Bomba*, només queda obert el restaurant "Juanito", el més occidental i l'únic que és propietat d'un eivissenc. Al carrer Major i algun altre petit tros de *la Bomba* s'hi localitza el mercat "hippie", en petites taules on es veuen exposats els objectes més diversos, muntat a l'estiu els dies feiners del solpost a mitja nit. Els tres carrers han estat tancats al tràfic i el *d'enmig* ha estat enrajolat.

Dalt Vila, per la seva prestància històrica,

es converteix en un centre d'edificis culturals. Al Museu Arqueològic, que ja ocupava l'antiga Universitat i després la casa de la Cúria, i s'amplia pel baluard adjacent (de Santa Tecla), s'hi vengué a sumar un Museu Etnològic (de curta vida) i el municipal d'Art Contemporani, aquest a les construccions deixades lliures per l'Exèrcit als baluards de Sant Joan i de Santa Llúcia. Al mateix temps apareixien les galeries d'art i les tendes d'antiguitats.

El Castell deixà la seva funció militar per adaptar-se també a diverses activitats culturals i recreatives. La *plaça de Vila i sa Carrossa* (avinguda general Franco) s'omplen de boutiques i restaurants i a la plaça d'Armes, a l'entrada del portal de *ses Taules* s'hi muntà el primer mercat "hippie" de l'illa. Les botigues amb venda de "souvenirs" i artesanies es distribueixen estratègicament pels carrers més recorreguts pels turistes.

Les primeres "boïtes" de Vila s'obriren també a sa Penya (la Oveja Negra, la Tierra) i a Dalt Vila (l'Amfora, la Cueva), alguna d'elles considerada com un símbol de l'Eivissa hippie.

Els darrers anys han vist l'aparició de les cabines telefòniques al sector del port i part baixa de Dalt Vila, amb una utilització massiva a l'estiu.

La intensitat de l'activitat econòmica a la temporada turística i la demanda de sòl, han revaloritzat els vells edificis. El que abans eren, moltes vegades, humils vivendes són ara actius centres comercials de dimensions reduïdes i ambientació exòtica.

L'altra cara de la moneda és la deterioració dels carrers menys accessibles, i abandonats pels eivissencs en el seu èxode a la recerca d'una vivenda a l'eixampla que els ofereixi millor qualitat de vida. L'empedrat dels carrers saltat, escombreries acumulades, reguers d'aigua bruta llançada després d'haver estat utilitzada (manquen els serveis d'aigua corrent i sanitaris a les cases "populars"), criatures moltes vegades descalces i mig desvestides i l'aspecte inconfusible d'una població gitana és la imatge actual a la part del barri "on no arriben els turistes".

APÈNDIX

EVOLUCIÓ DEL TURISME I DE LA CAPACITAT HOTELERA A EIVISSA (afegim els turistes de Formentera perquè forçadament han d'arribar a l'illa germana a través d'Eivissa)

Anys	Turistes		Estades	Places d'hostalatge*
	Eivissa	Formentera	Eivissa	en hotels a Eivissa
1960	30.119	1.166	269.178	unes 1.400
1961	41.253	1.489	108.615	unes 1.400
1962	44.413	1.841	479.644	unes 2.000
1963	55.984	2.160	709.620	unes 4.000
1964	84.678	2.353	1.004.684	6.438
1965	102.538	3.391	1.215.120	7.620
1966	113.415	3.468	1.256.281	9.331
1967	135.810	4.179	1.597.069	10.047
1968	161.675	6.525	1.830.623	15.260
1969	263.604	7.233	3.144.677	20.811
1970	350.806	11.864	4.296.619	29.662
1971	493.859	15.996	5.850.425	31.969
1972	515.052	19.406	6.127.990	33.026
1973	568.686	23.295	6.855.962	24.055
1974	496.825	22.276	4.972.381	34.414
1975	525.045	24.156	5.687.563	35.723
1976	496.733	27.579	4.901.696	35.463
1977	466.054	31.218	4.865.706	35.387

(*) Les places oficialment censades a Eivissa l'any 1975 aparentment són 6.104, quantitat molt inferior a la real.

INSTRUMENTS DE PERCUSSIÓ (MALLORCA)

Toni Artigues (text)

Pere Gelabert (dibuixos)

És als mestres que van adreçats aquests fulls, perquè coneixen la importància del ritme, ja des del parvulari, per a descobrir el moviment del cos, educar l'oïda i vibrar amb els sons. Saben, també, la utilitat de la fabricació d'instruments per a conrear l'habilitat constructiva, el coneixement de diversos materials i la capacitat d'observar la transformació de la primera matèria en instruments. Veuen, sobretot, la necessitat de conservar i de transmetre la riquesa instrumental popular per a trobar i expandir la pròpia identitat i saben quin paper pot jugar l'escola en aquesta expansió.

Limitam la següent enumeració d'instruments que s'usen a Mallorca per a marcar ritme de cançons i de ball, a descriure la seva fabricació i el seu maneig -ajudats dels dibuixos- i a posar un exemple de la seva utilització musical; deixam sense tractar aspectes històrics i d'emmarcament cultural.

LA GUITARRA I EL GUITARRÓ.

Aquests instruments, rascats amb força -fent ús d'una partida d'acords repetits i repetits-, fan un dels acompanyaments rítmics

més apreciats dels balladors. La melodia, la duu la veu o el violí.

TAMBORINO.

Material:

Dos trossos (de 30 a 50 cms. de diàmetre, segons la grossària que hagi de tenir el tambor) de pell de cabrit o de moix afaitada (de pergamí, en trobareu a una pelleteria o a can Perelló, Palma, però no va tan bé).

Una fusta de 3 o 4 mil·límetres de gruix, d'un pam i mig o dos d'amplària i de devers quatre de llargària. De lledoner diuen que és la millor. Vos haurà de fer la planxa un fuster.

Set o vuit metres de llandera de gruixa corrent.

Tatxes de llautó, amb cabota o sense, segons el vostre gust en l'acabat del tambor.

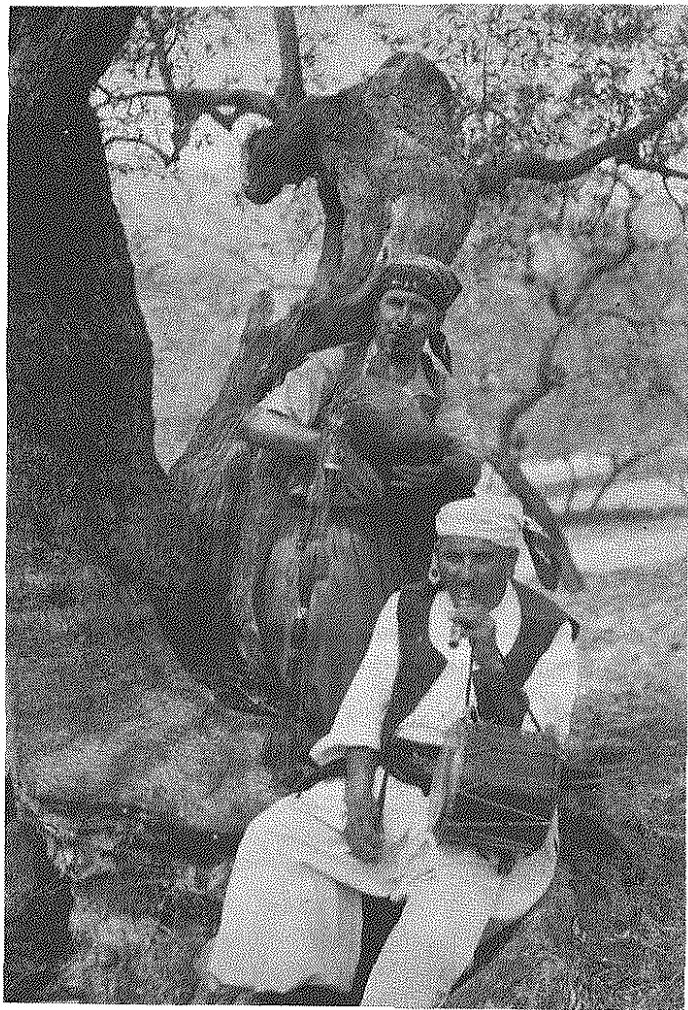
Dos verdancs d'ullastre de la gruixa d'un llapis (substituïble per fil de ferro).

Bocinets de cuiro.

Dos bocinets de fusta.

Una corda de budell.

Una maceta.

Fabricació:

La fusta, l'haureu de posar en remull (aigua teba) perquè se vincli bé i no se rompi. L'anireu vinclant sense forçar, gradualment, i fent cada vegada i tornant-la a posar en remull fins que estigui ben vinclada: un cap ha de tocar l'altre. Després clavareu els claus i llimareu el cap que quedi damunt a fi que no faci escaló sinó que vagi morint.

Els dos verdancs d'ullastre ben pelats, els doblegareu i els fermareu amb fil de ferro a fi de tenir dues riscles de l'amplada del tambor, i els deixareu assecar. Si feis les riscles de ferro, les haureu de soldar en haver vinclat la fusta per tal que s'ajustin a l'amplada del tamborino.

Les dues pells, de circumferència superior a la fusta (de cinc a deu centímetres més, voltant voltant), les posareu en remull (aigua teba) i quan siguin ben flonges les ajustareu a les riscles i les acoblareu una a cada cap de tambor. Anireu fent forat amb un objecte adequat (de ferro, amb punxa, de la gruixa de la llendera) i hi anireu passant la llendera una vegada a un cap i llavors a l'altre fins que estigui tot ben cordat, tal com veis al dibuix. Mirau de tenir la pell ben estirada i tibant.

Quant ja les pells siguin ben cixutes, estirareu una i altra vegada la llendera i fermareu de bell nou. Repetireu aquesta operació fins que la pell quedi ben tibant i soni bé.

Amb els bocinets de cuiro fareu uns passadorets per a ajustar les pells quan hagi de tocar (dibuix). Si no tocau, els passadors no han d'estar ajustats, per tal que la pell no s'affluixi.

Fareu també una ansa al tambor (dibuix).

A l'endret de l'ansa fareu un forat per a la maceta.

Qualsevol torner vos farà una maceta. Ha d'esser primeta, fent bolleta al cap, i convé que tengui regruixos a l'alçada dels dos dits que l'aguanten; així no llenega.

La corda de budell anirà de cap a cap de la pell que se faci sonar, i anirà lligada a dues clavilles -per tal de poder-la tensar, en haver de tocar-, les quals s'ajustaran a la fusta mitjançant dos forats fets expressament.

Ufff... Si l'heu acabat, ja podeu repicar. *Exemple del ritme del tambor.*

Se sol tocar per marcar el ritme del flabioli i les xeremies, i se sol pegar un toc per cada nota, com podeu veure al següent exemple. Se pica molt -o moltíssim, a gust del tamboriner- el primer temps de cada compàs

MATEIXA

Na Pixedis Torta

8

Xeremies
i fubiol

tamborino

Handwritten musical score for 'MATEIXA Na Pixedis Torta'. The score is written on ten staves. The first staff is for Xeremies i fubiol, and the second is for tamborino. The music is in 3/4 time and features a variety of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. There are several dynamic markings, such as *sf* (sforzando) and *p* (piano). The score includes repeat signs and a section labeled 'FINAL 3^a'. The piece concludes with a final cadence on the tenth staff.

Joan Pubil, Ses Salines, 1976

(com ho indica la senya >) a fi de marcar bé els punts als balladors.

XIMBOMBA.

Material:

Una canyeta de dos pams de llargària i de la gruixa d'un llapis.

Dos bastonets d'ullastre de quatre o cinc dits i un poc més gruixats que la canyeta.

Una pell de conill sencera (tallada pel ventre i sense perdigonades ni forats).

Un caduf. Pot esser de molt distintes mides: generalment oscil·la entre un pam i dos de llargària, i mig pam i un i mig de diàmetre. Com més gros més fosc sonarà la ximbomba. El caduf, el podeu trobar a comanar a una teulera (Pòrtol,...).

Cordellina o llendera prima.

Fabricació:

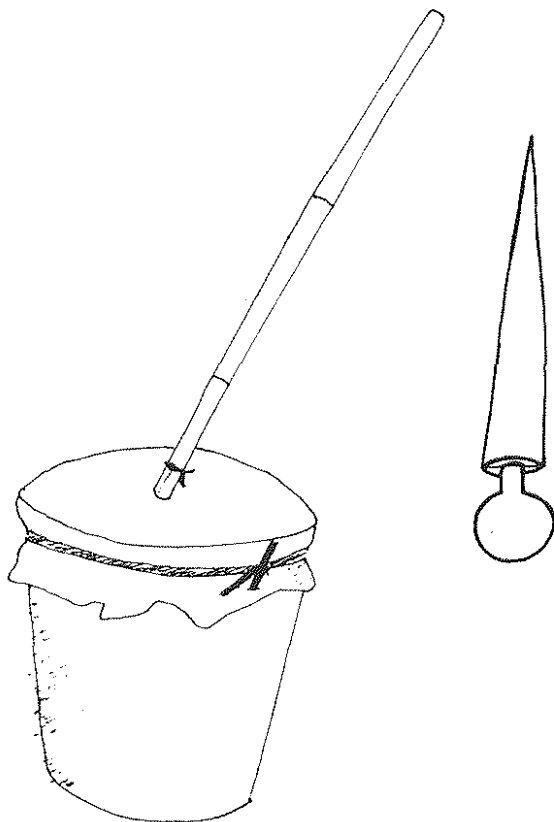
Quan haureu fet la pell al conill, l'estendreu damunt una post amb el pèl cap a fora

i la clavareu (per les voreres) amb tatxetes. Posau-la després a un lloc humit (ombrívol i airejat). Quan la pell se desferra sola de la post estarà a punt (hauran passat tres o quatre mesos). Abans de fer la ximbomba posareu la pell en remull amb aigua teba.

La canyeta, l'haureu pelada bé, i ben esmolats els nuus (alerta amb els escarrassos!); pensau que hi haureu de passar la mà amunt i avall.

Un dels dos bastonets d'ullastre, el treballareu donant-li la forma que indica el dibuix. Posareu la part esfèrica del bastonet ben al centre de la pell, que anirà amb el pèl cap a dins el caduf, i el fermareu ben fort.

La pell, amb la part llisa cap a fora i la punxa del bastó ben enmig, la posareu damunt el caduf i, mentre qualcú vos ajuda a tenir-la ben estirada per avall, la fermareu amb la llendereta. Haureu posat l'altre bastonet i un fil de porc entre el caduf i la llendera; fareu voltar el bastonet i el lligareu amb el fil a la llendereta ja ben fermada.

Ja només vos faltará passar un cap de la canyeta per la punxa d'ullastre; en passar-la s'esquerdarà una mica i llavors la fermau amb un filet. Vos convé tenir un parell de canyetes preparades perquè són bones d'espensyar.

No sonen si la pell no és ben eixuta; si abans de sonar l'encalentiu una mica (sol o foc) sonarà millor.

En tocar haureu de tenir tot el temps aigua a prop; la mà sempre ha d'estar ben

banyada. Si no teniu la ximbomba en la posició que indica el dibuix, els esquitxos i el regalim banyaran la pell i... malament.

Fixau-vos en la manera de posar el dit gros.

Vegeu l'acompanyament usual de la tonada de ximbomba.

La ximbomba també s'usa per acompanyar jotes, boleros, ... seguint qualsevol dels ritmes indicats al final per als distints instruments.

SA XIMBOMBA

Moderat.

Veu

Ximbomba

4 - Sa xim- bom- ba ja no so- na ni so-
na - ni so- na- rà, ni so- na ni so- no-
rà - per-què té la pell de ca - i sa
ca- nya. que no és bo- na i sa ca- nya que no és
bo- na.

MALLORCA: "cançons tradicionals".
Col·lecció Esplai.

CASTANYETES DE CANYA.

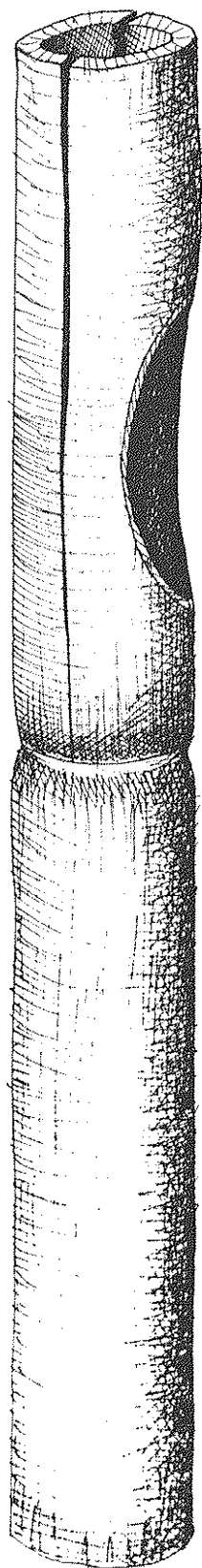
Agafau un bocí de canya de dos pams i del gruix d'una canya corrent o fins i tot de dos o tres cms. de diàmetre.

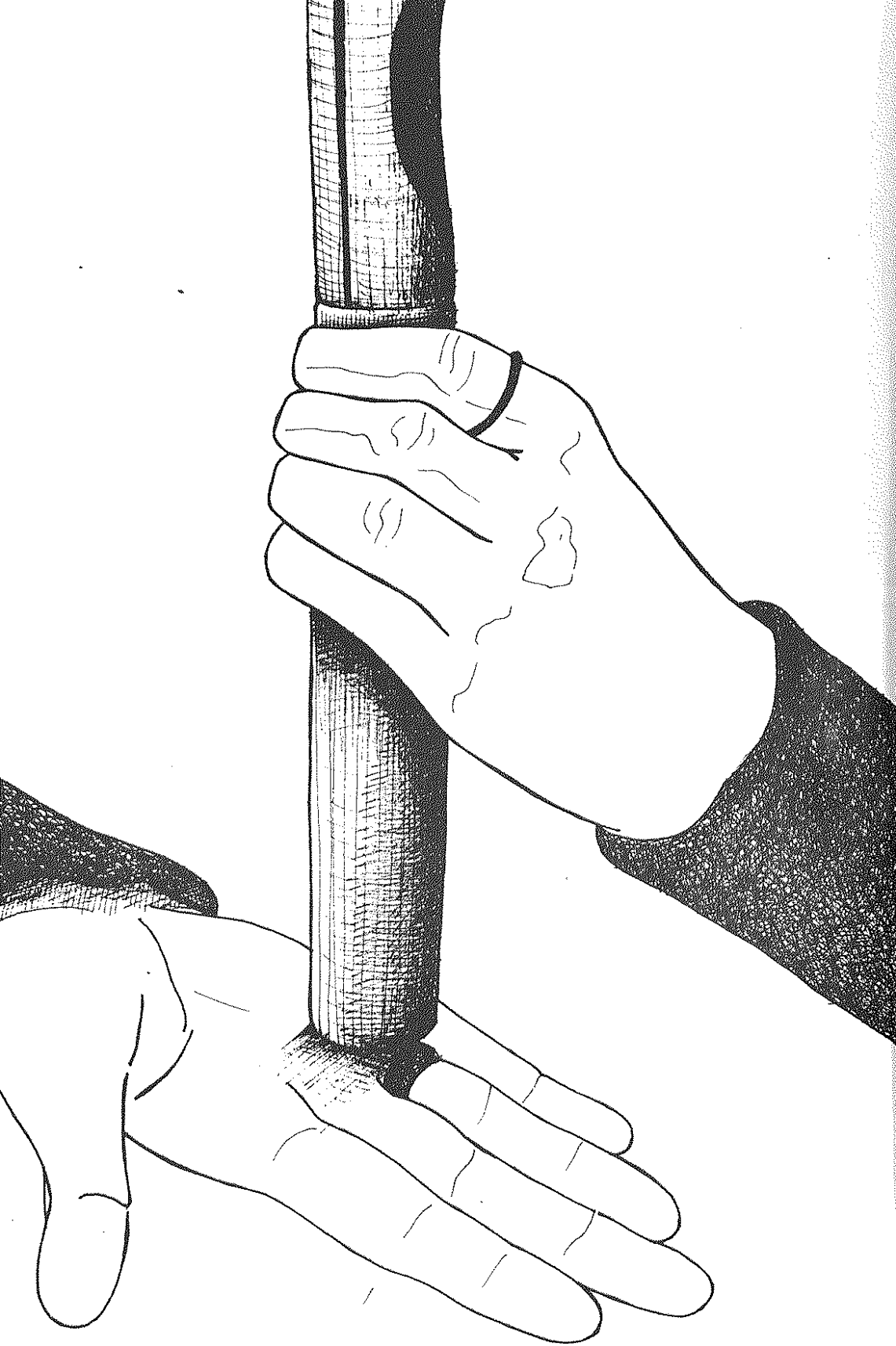
Per a fer qualsevol instrument de canya, les canyes han d'esser ben seques, i si són tallades amb la lluna de gener millor.

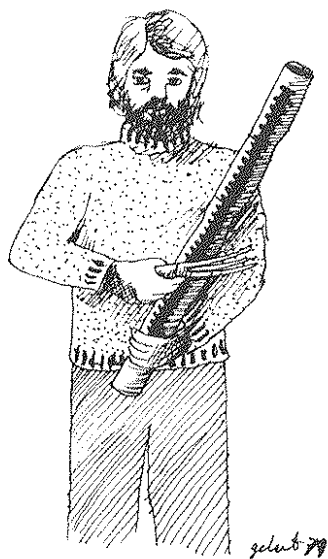
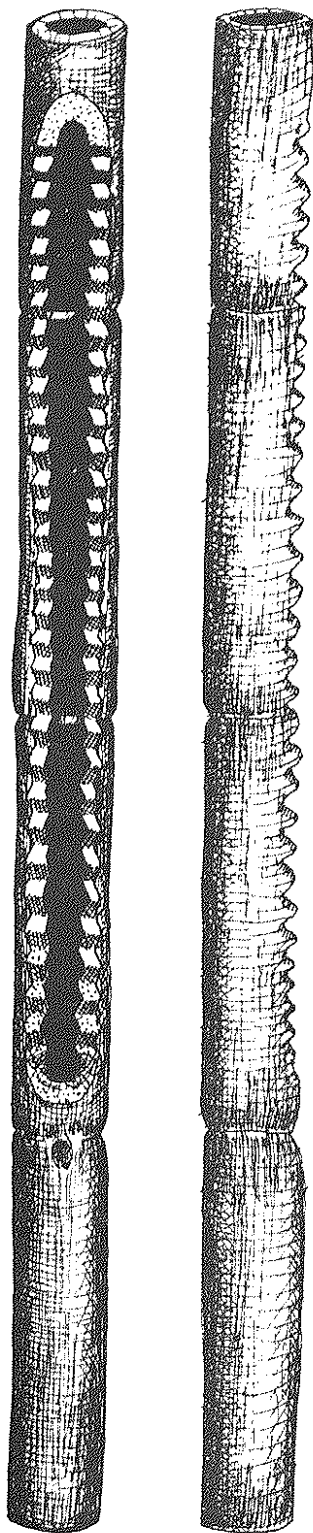
La canya tindrà un nuu enmig; en quedarà un pam a cada banda. Un dels dos caps el deixareu talment. A l'altre hi fareu una obertura d'un forc de llargària i d'un dit de fondària (dibuix), i després xapareu la canya de dalt a baix; l'obertura quedarà a una banda del xap.

En tocar, aquesta obertura quedarà a la banda de defora.

Els dibuixos mostren distintes maneres de tocar: cops secs amb la mà dreta, o bé passar els nuus de la mà per davall de la canya a fi que faci més vibració.

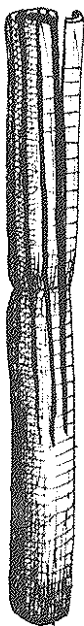

XERRAC.

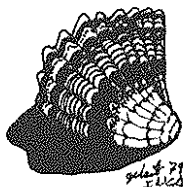
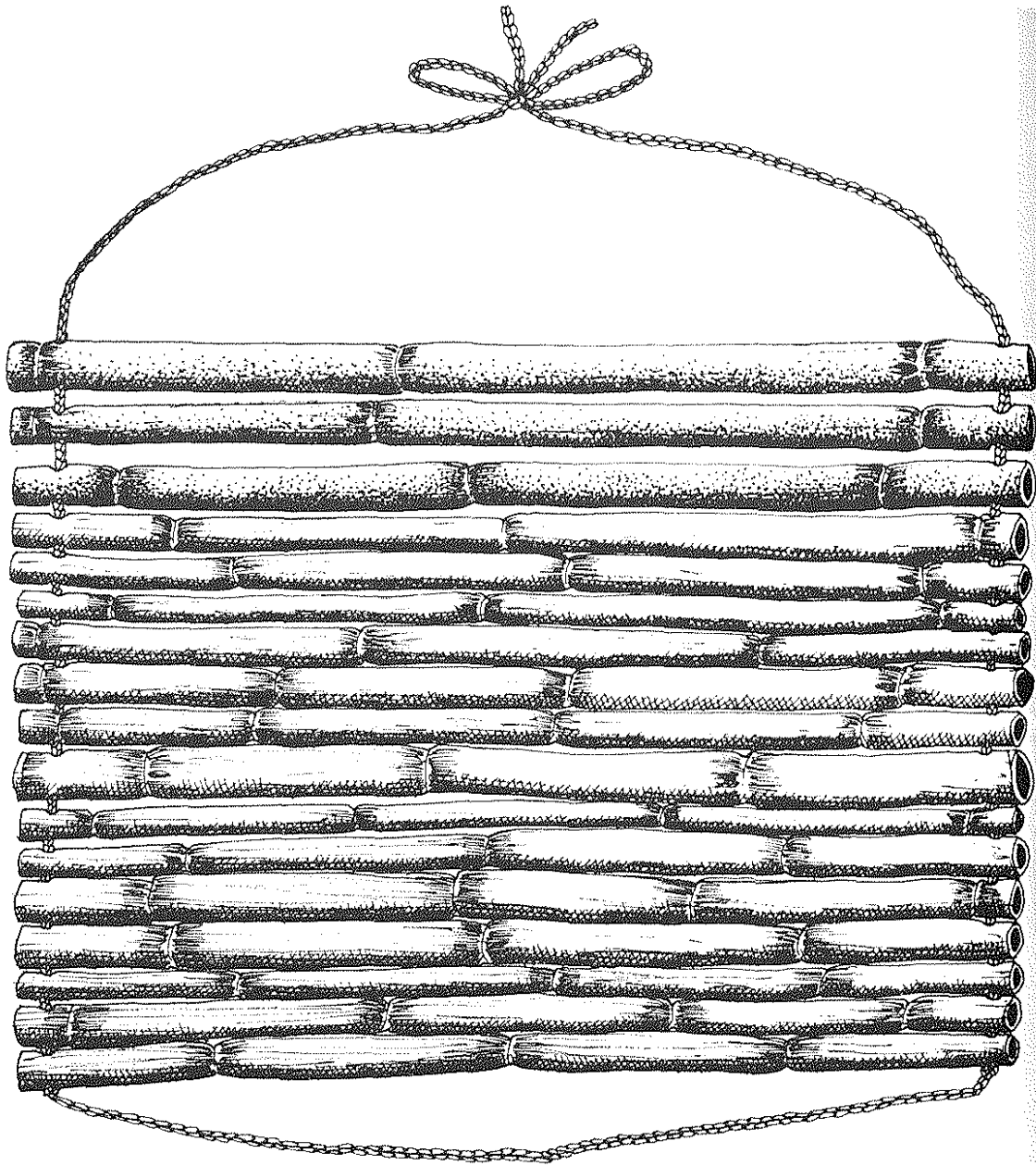
Agafau una canya de tres o quatre cms. de diàmetre i de tres o quatre pams de llargària. L'obrireu de dalt a baix (dibuix) deixant mig pam a cada cap. Llavors dentareu tot el tall que haureu fet mirant que les dents coincidessin a cada part (els nus, els fareu coincidir amb una dent que no ultrapassi l'alçada de les altres).

Si el voleu completar posareu un mànec de xerrac a un cap de la canya (dibuix).

Per a fer sonar el xerrac tendreu una canya de dos nusos, de gruix normal. Una trosada (la que tendreu dins la mà) sense esquerdar, i a l'altra (la que rascarà el xerrac) hi fareu sis o vuit talls longitudinals.

golats 79

OSSETS (O CANYÍS).

Ossets: agafareu deu o quinze o vint ossos de la cama d'un anyell.

Canyís: deu o quinze o vint bocins de canya de gruix corrent i d'un pam o dos de llargària.

Foradareu els extrems de les canyes o ossos i hi passareu una cordellina o llendereta. N'hi ha que cada vegada que han passat la corda per una canya o os fan un nuu, d'altres només fan nuu quan han acabat de passar la darrera canya.

Quan haureu passat la corda per un dels caps de totes les canyes o ossos deixareu dos pams de corda i, en sentit invers, l'anireu passant per l'altre cap de les canyes o ossets. Igualment al cap de dalt deixareu un pam o dos de cordellina a cada cap i després ferma-reu; serà l'ansa que passarà pel coll. L'ansa que haurà quedat a baix servirà per a subjectar els ossets amb la mà esquerra mentre amb la dreta anau rasant amb una castanyeta, o amb una copinya, o amb una canya.

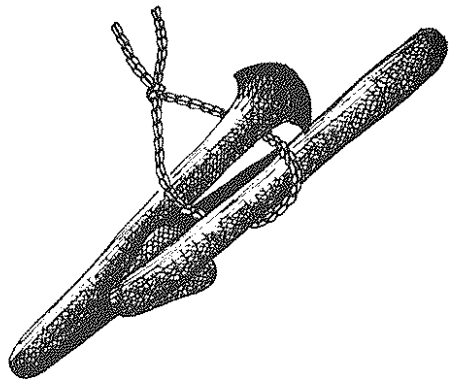
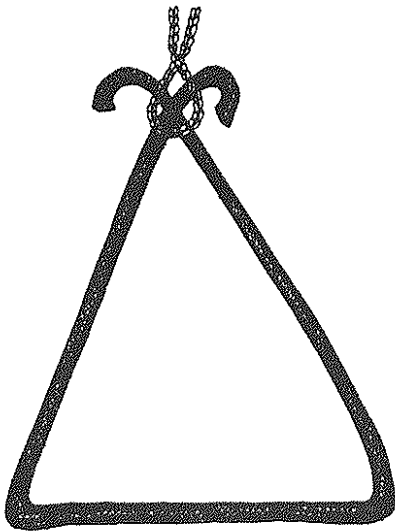
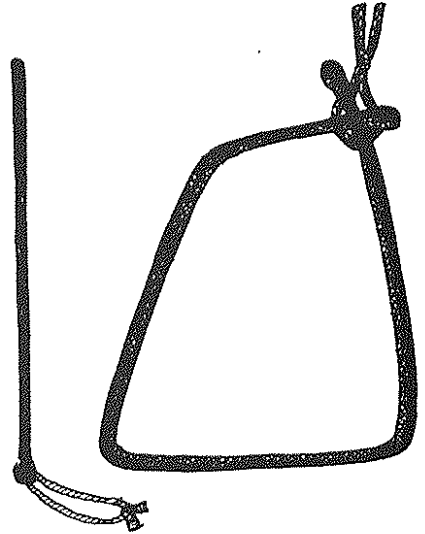
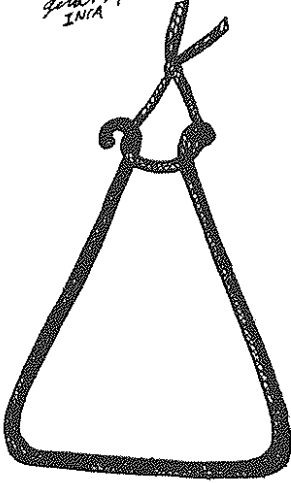
FERREGUINS.

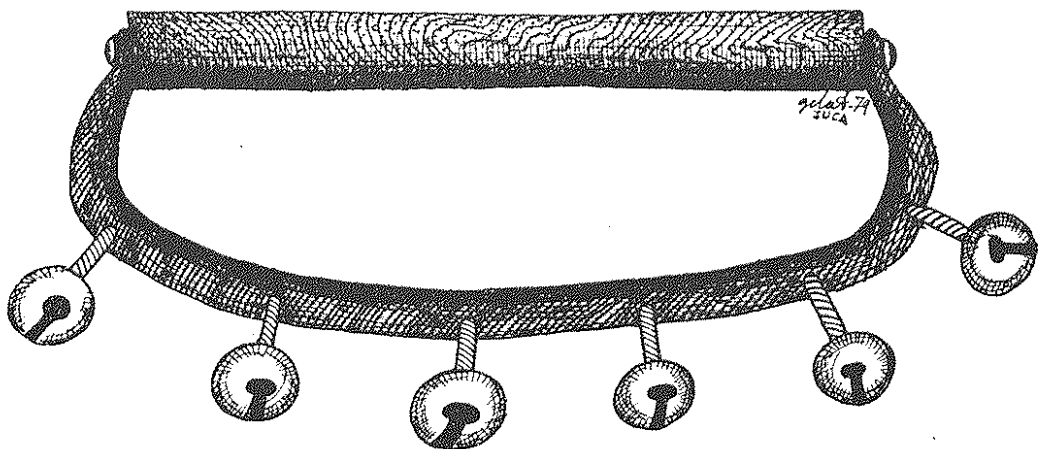
És un ferret vinclat més prim de gruix que un llapis; als caps, s'hi solen fer ornaments (un cop de mall i quatre unglades).

Qualsevol ferrer el vos farà. Observau les formes del dibuix; quan se topen els dos caps del ferro no s'han de tocar perquè no vibraria.

Se subjecten els ferreguins per la part de dalt amb una cordeta i se fan sonar amb un bocinet de ferro del mateix gruix i d'un poc més d'un pam de llargària (s'hi sol fer a un cap un foradet i s'hi passa un fil per penjar-lo quan no el fan servir).

gela 29
INIA

CASCAVELLS.

Els cossiers i cavallets amb cascavells a les cames marquen el ritme d'aquestes danses fantàstiques.

Amb un tros de fusta, dues tatxes i un tros de cuir amb cascavells és bo de fer un picaroler com aquest del dibuix.

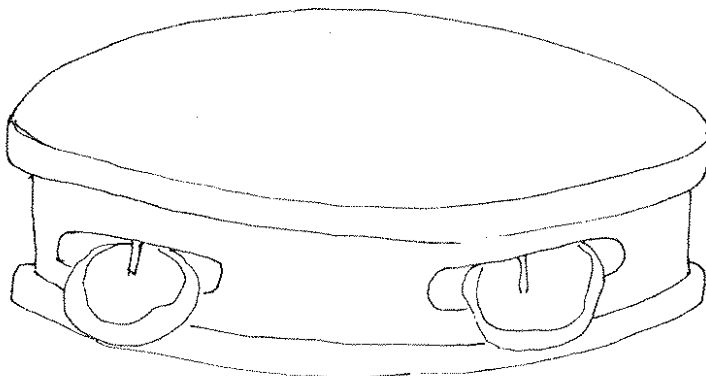
El seu dringar, agafat amb la mà o amb el peu, és fresc i amorós.

PANDERO.

Prou conegut.

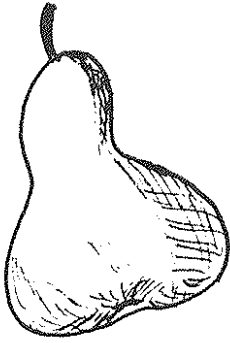
Amb una riscla de fusta, pergami i taps de trina o coca -esclafats i posats un contra l'altre amb un forat enmig- és fàcil fer-lo un mateix.

Se pega amb la mà pels voltants i se fa tremolar passant el dit gros per damunt el pergami.

ZACA-ZACA O MARACA.

Una carabasseta seca amb els pinyols de dins va de primera. S'hi peguen tocs a damunt amb la mà plana o amb els dits, o bé s'agafa pel cap prim (si és una carabassa de pelegrí; (*vid.* dibuix) i se sacsa.

MACS.

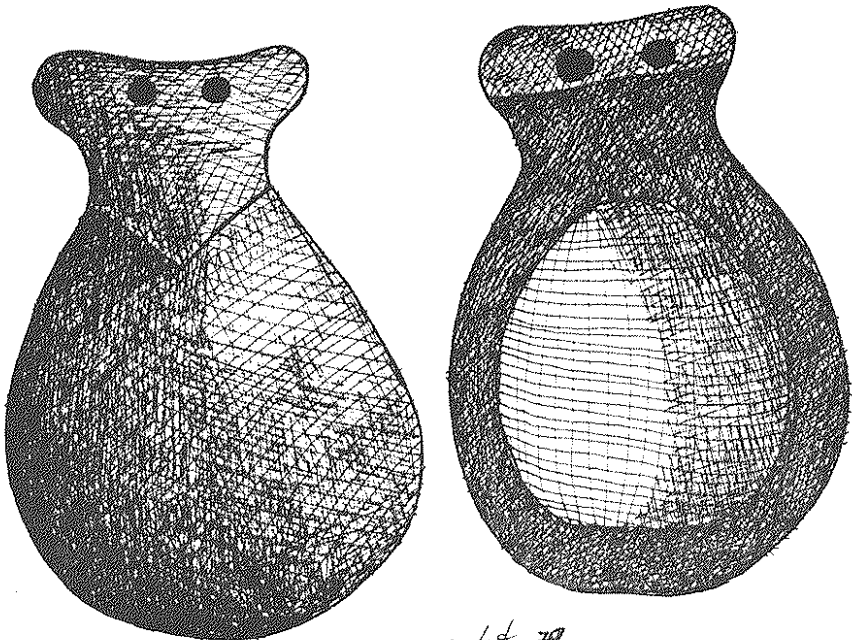
Quasi tothom disposa d'aquest percutor. Mamballetes, tocs amb la mà damunt una pastera o fusta,...

MANS.

Com ja escriuen els costumistes del segle passat -Maura, Penya-, qualsevol objecte pot servir per acompanyar una tonada. Fins i tot dos macs de torrent un a cada mà.

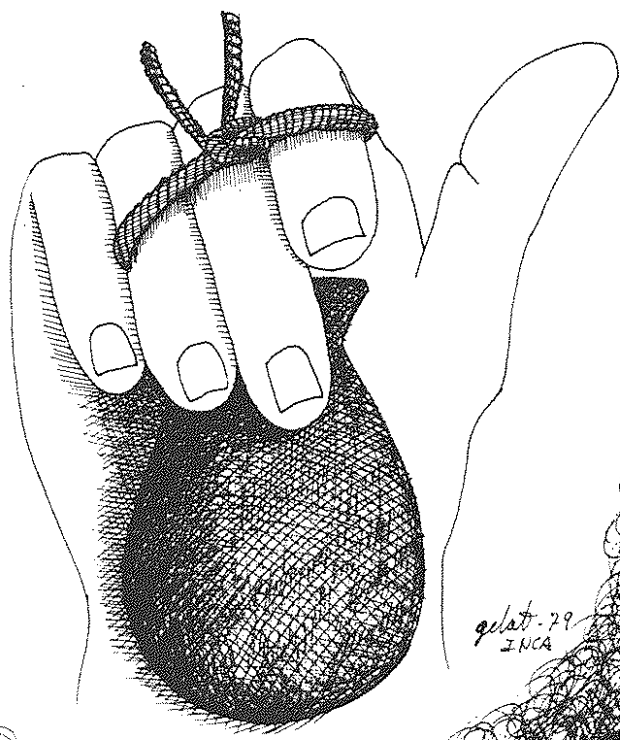
CASTANYETES.

(*Vid.* dibuixos).

gela -79
FUCA

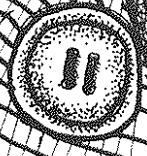

gelat-79
INCA

2017
11-1-19

CULLERES.

Dues culleres de fusta, juntes per la part cònca. Amb la mà esquerra s'agafen pel mànec, amb l'índex enmig. La mà dreta va movent les culleres -tal com indica el dibuix- les quals repiquen una contra l'altra, i la de baix, a més, damunt la cuixa.

OLLA I CULLERA.

Fent pegar una cullera per dins una olla, com que remenar el bullit.

BOTELLA I CULLERA.

Passant una cullera per damunt una botella rasposa, de palo, d'anís,...

Etcètera, etcètera.

RITMES MÉS USUALS.

Els percutors precedents juguen -entre altres- amb aquests ritmes, per al 3/4 (jotes, copeo,...).

S'ha de notar que sempre el primer temps del compàs és marcadíssim, molt més fort que els altres.

Cada usuari farà el ritme al seu gust.

*Exemples de ritme de
jotes i copeo*

1. *Van, gaites, violí...*
*1. Xerac, ximbomba, oboe,
contrabaix, gaites...*

2.

3.

4.

ALGUNES PUBLICACIONS I GRAVACIONS

Instruments populars catalans, dins GUIX núm. 9-10, estiu 1978, Barcelona.

La música a l'escola, dins PERSPECTIVA ESCOLAR núm. 20, desembre 1977, Barcelona.

MALLORCA, cançons tradicionals, Col·lecció "Esplai" núm. 27, Hogar del libro, Barcelona, 1977.

Jocs rítmics, Ed. Pilar Llongueres, Barcelona, 1976.

CANCIONES POPULARES DE MALLORCA, stereo, Ariola (gravat en directe al concurs Cançons Casolanes i del Camp de Mallorca, Llubí, 1972).

Per a ritme en general: Cara B, 9. Jotes i copeos.

Per a ximbomba: Cara A, 1, 6 i 11; cara B, 4 i 10. Cançons de picat.

Per a tamborino: Cara A, 4. Copeo; Cara A, 8. Jota; Cara B, 1. Mateixa; Cara B, 7. Bolero.

QUADERNS DE CULTURA POPULAR (en preparació). Edicions Cort (Cançons, Xeremies, glosades, romanços,...).

QÜESTIONARI SOBRE HISTÒRIA I CULTURA POPULAR D'UNA VILA MALLORQUINA DES PLA¹

Joan Miralles i Monserrat

És evident que des de fa algun temps entre els escolars i universitaris mallorquins es nota un interès creixent de conèixer més i millor la cultura popular tradicional del nostre país. Però també és igualment detectable la quasi subsegüent desorientació, i sovint descoratjament, que s'esdevé quan aquests estudiants es veuen mancats d'un text acceptable que els faci veure des d'una òptica suficientment àmplia i científica aquesta parcel·la de la nostra realitat. I aquest desencant i confusió és encara major quan es proposen dur a terme un treball de camp de recollida de materials sobre algun aspecte de la cultura popular o sobre qualque etapa de la nostra història més pròxima. Com que jo mateix m'he trobat en aquesta situació voldria contribuir de qualque manera a omplir aquest buit metodològic. És per això que ara i aquí sotmet a la vostra consideració aquest qüestionari sobre història i cultura popular d'una de les comarques mallorquines més representatives. Però, abans de més raons, voldria fi-

nar l'atenció dels oients en algunes advertències prèvies que consider d'interès.

1. Ja sé que existeixen tota una partida de qüestionaris o enquestes sobre recollida de materials folklòrics o etnogràfics, però en general no es refereixen a la realitat mallorquina i a l'estat actual de la qüestió, ja a les acaballes del segle XX. A Mallorca concretament, fa un centenar d'anys, l'arxiduc d'Àustria Lluís Salvador confeccionà un extens qüestionari, que fou traduït a diverses llengües, i del qual algun erudit ha parlat en termes francament lloatoris.² Però aquest treball és pràcticament introbable, i a Mallorca des de fa cent anys ha plogut ja una bona partida de vegades. L'any 1924, el mestre i folklorista artanenc Andreu Ferrer i Ginard publicà una *Classificació del folklore*, com a aplicació del sistema decimal.³ Permeteu-me, emperò, que vos digui que no acab de veure clar aquesta incondicional devoció al pitagorisme com a adequació perfectament

¹ Aquest qüestionari no és més que un esbós d'un altre repertori temàtic molt més ampliat que serà publicat pròximament a *Fontes Rerum Balearium*, de la Biblioteca March.

² *Tabulae Ludovicianae*, Prag, in selbstverlage, 1869; in 4° (mm. 220, h. 280). Es tracta d'una sèrie de qüestionaris amb les preguntes ja impreses i amb un espai en blanc per a les respostes. Inclou entre d'altres qüestions la posició geogràfica de la localitat estudiada, la raça i característiques dels habitants d'aquesta localitat, els usos i costums, aspectes lingüístics especials, proverbis, frases fetes, jocs de paraules, cançons, balls, estadístiques, artesanies, estris, mitjans de transport, fauna, flora, geologia, carrers, aigües, muntanyes, etc. Fou imprès en alemany, francès i italià, i possiblement també en castellà. Extrec aquesta informació de la ressenya que fa d'aquesta obra l'erudit Fiorello de Farolfi en el seu llibret *Un grande dimenticato*. L'arciduca Ludovico Salvatore di Toscana, extret de "Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria", v. XX-XXI della Nuova Serie LXXII-LXXIII della Raccolta-Trieste 1972-1973. Dec tota aquesta informació a l'amabilitat de l'amic Jaume Bover, de la Biblioteca March.

³ Aplicació del sistema decimal a la classificació del folklore, "Folklore Balear", vol. III (Artà 1924).

aplicable a la nostra realitat cultural, ni tampoc algunes distincions que hi fa, com és ara, entre els *nans* i els *homonets de colzada*, o el significat de qualque mot, com és el cas del que ell anomena *esqueix*, que no sabem si designa la desfeta de la virginitat, o vol al·ludir més tost a l'*escreix*, o arres matrimonials. Més sortat se'ns presenta el Principat, pel que fa als qüestionaris. Qui vulgui trobar-ne tota una tirallonga pot acudir a la *Iniciació al folklore* del conegut folklorista Joan Amades, inclosa en el tercer volum del *Folklore de Catalunya*.⁴ Aquí trobareu una relació prou minuciosa de qüestionaris o simples classificacions de materials, elaborats per diversos etnògrafs o folkloristes estrangers i de casa nostra. Podem citar, entre els primers, des de la classificació deguda al portuguès Teòfil Braga, de l'any 1885, fins a la que fa Arnold Van Gennep cap als anys trenta. I d'entre els catalans trobareu la de Cels Gomís, del 1912, fins a la de Rossend Serra i Pagès, del 1929. Per contra, no inclou ni ressenya, ni que sigui sumàriament, els qüestionaris que anà publicant l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya de la Universitat de Barcelona, els quals es caracteritzen per una gran minuciositat i un caràcter altament professional.⁵ Últimament el Congrés de Cultura Catalana, dins l'àmbit d'Antropologia i Folklore, ha donat a conèixer una comunicació: *Sobre la cultura popular al País Valencià*, que conté una breu relació de camps, temes o centres d'interès per a l'estudi d'aquest àmbit.⁶

2. Som conscient, d'altra banda, que el treball de camp, fonamentat sobre fonts orals, no basta, no és suficient, per a conèixer d'una manera cabal la cultura popular i la història del nostre país. Es tracta només

d'un mètode auxiliar. No hi ha dubte, per tant, que l'investigador, sigui etnògraf o historiador, s'haurà de servir també de les fonts escrites i de l'estudi de la mateixa realitat material en els seus diversos aspectes.

3. En principi, és clar que els materials a extreure a partir d'aquest qüestionari seran recollits per mitjà d'un magnetòfon o de les pròpies notes que l'investigador pugui prendre de boca de l'interviuat. Però no sempre hom pot actuar d'aquesta manera. En un bon nombre de casos s'haurà de servir així mateix d'altres mitjans, com és ara, la fotografia, els dibuixos, i fins i tot, els films, sonoritzats o no, segons els casos. Aquest és el cas, per exemple, dels trets culturals propis de la cultura popular material o de les danses o ritus culturals especialment dinàmics. De la mateixa manera, l'investigador cal que tingui present que es topará amb alguns punts o temes especialment dificultosos, considerats com a tabú per l'interviuat: el sexe, la higiene íntima, la Guerra Civil, etc. En aquests casos només la paciència, la prudència, l'habilitat i, no cal dir-ho, la mateixa experiència, són els únics antídots contra el desànim i la ineficàcia.

4. Torn a repetir que es tracta d'un qüestionari especialment preparat per a estudiar concretament una vila mallorquina des Pla i, encara, sense costa, sense mar. Ara com ara m'he limitat a aquesta comarca perquè és la que conec més i perquè actualment ocupa la meua atenció en tant que tema de recerca històrico-etnogràfica. No cal dir que en aquells casos de viles o llogarets de Muntanya o de Marina, aleshores, com és lògic, hom hi hauria de fer alguns afegitons, supressions i, en definitiva, canvis més o menys substancials.

⁴ Folklore de Catalunya. Costums i creences. Vol. III, Ed. Selecta (Barcelona, 1969).

⁵ N'existeix una recopilació en forma de llibret: Manual per a recerques d'etnografia de Catalunya (Barcelona, 1922). Com ja diu el proemi "constitueix un primer assaig de Manual per a recerques d'Etnografia de Catalunya, o més concretament, una guia per a les diverses seccions que actualment té organitzades l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Fonamentalment, és una codificació de les iniciatives i experiències dels sis primers anys d'activitat de l'Arxiu contingudes en les primeres Instruccions generals donades als col·laboradors, en les Circulars periòdiques, en els 12 Qüestionaris monogràfics publicats fins a la data, i sobretot en els volums I i II d'Estudis i Materials". Els autors d'aquest llibre foren J.M.ª Batista i Roca i T. Carreras i Artau.

⁶ Sobre la cultura popular al País Valencià. (València, 1977).

5. Aquest treball és un simple memoràndum, un simple recordatori, elaborat per a servir de guia de l'investigador en l'estudi de la temàtica que ens ocupa. Som conscient, no cal ni dir-ho, que, com a classificació o repertori temàtic que és, resulta susceptible d'ésser ampliat, reduït, capgirat, millorat, en suma. És per això que vull sotmetre aquest treball a la vostra crítica.

No em resta més que manifestar que aquest qüestionari no és, com és evident, una obra de síntesi, sinó un conjunt de temes bàsics, classificats de la manera que he conside-

rat més adient. Serà més tard quan els materials recollits d'acord amb aquesta guia podran ésser interpretats a la llum de les coordenades històriques i antropològiques de caire més estrictament teòric. Crec sincerament que la nostra generació, que possiblement serà la darrera que podrà dedicar-se a estudiar bona part dels elements culturals tradicionals, té un deure, un repte davant la història, que no podem deixar perdre de cap manera. Aquesta comunicació no pretén ésser sinó una petita contribució a aquesta gran tasca que ens queda per fer. Gràcies.

QÜESTIONARI

Data i lloc de la gravació magnetofònica.

I. AUTOBIOGRAFIA DE L'INTERVIUAT.

II. CONEIXEMENTS DE LA NATURALESA.

Toponímia.

Astronomia i metereologia.

Zoologia.

Botànica.

Mineralogia.

El cos humà.

III. LA CULTURA POPULAR MATERIAL.

La casa urbana i rural.

El mobiliari i d'altres accessoris casolans.

La indumentària.

Els productes de la collita i de la pesca. Queviures en general.

Instruments i estris de les feines i indústries casolanes.

Eines i objectes de la feina del camp i de la pesca.

Instruments, insígnies i estris dels diversos oficis, càrrecs, professions i entitats.

Monedes, pesos i mesures.

D'altres objectes casolans.

Mitjans de comunicació, desplaçament i transport.

IV. LA CULTURA POPULAR ORAL.

Rondalles.

Tradicions.

Llegendes.

Coverbos.

Acudits.

Fórmules idiomàtiques especials.

Endevinalles.

Refranys.

Comparances populars.

Oracions, serioses i burlesques.

Fórmules de caire màgic.

El cançoner: cançons curtes i llargues, codolades, glosades, dècimes desbaratades, romanços.

V. LA VIDA. USOS I COSTUMS.

1. Organització de la comunitat.

Estructura de la propietat.

La producció.

Transports i comunicacions.

Classes socials.

Entitats socials.

Oficis, càrrecs i professions.

La família.

2. Els cicles de la vida.

a) La vida de l'home.

La concepció, la gestació i el naixement.

La infància i la joventut.

La vida adulta.

La mort.

b) La vida quotidiana.

c) La vida durant la setmana.

d) La vida durant l'any.

3. Tècniques i moviments corporals.

El repòs.

Positures estàtiques de mortificació.

El vestir-se.

El menjar i beure.

La higiene personal.

Les necessitats corporals.

El sexe.

Els mètodes terapèutics.

D'altres activitats amb el cos en posició de repòs.

El parlar.

Les salutacions.

D'altres moviments, gestos o actituds corporals per a expressar un sentiment, una ordre, comunicar un fet, etc.

Moviments corporals en general que impliquen un esforç físic notable.

La gimnàstica i moviments de destresa corporal.

L'atletisme, els esports i els jocs en general.

Els balls i danses.

La lluita cos a cos i amb armes.

La feina.

Maneres de desplaçar-se.

Moviments, gestos i actituds de l'infant.

Moviments, gestos i actituds dels contrafets o gent anormal.

4. *Usos i costums de la vida familiar i comunitària en general.*

a) *Activitats bàsiques de subsistència.*

L'alimentació.

El vestuari.

La higiene.

La medecina popular.

b) *Activitats laborals.*

Feines casolanes femenines.

D'altres ocupacions casolanes.

Feines de fora vila i de la mar.

Oficis de menestralia.

Oficis i càrrecs municipals.

Professions lliberals.

D'altres ocupaciones, oficis, càrrecs o professions.

Oficis o activitats de caire ambulat.

c) *Activitats socials de caire acadèmic, religiós, polític, cultural i laboral.*

L'ensenyança.

Els actes religiosos.

Els actes polítics.

Activitats culturals.

El mercat i les fires.

d) *Activitats lúdiques.*

Els espectacles i competicions. La música.

El teatre.

El cinema.

Els toros.

El circ.

Les vetllades de gloses.

El futbol.

Les corregudes.

D'altres competicions.

Els concerts.

Les danses processionals.

Els balls de bot.

"Verbenes" i revetles.

D'altres activitats de caire lúdic o d'entreteniment.

La caça.

Les cercades.

El fumar.

Les lectures.

La conversa.

Els jocs.

VI. LES CREENCES.

Éssers i forces sobrenaturals.

Personatges relacionats amb la religió i la màgia.

Objectes, estris i animals relacionats amb la religió i la màgia.

Activitats de caire religiós, màgic o terapèutic.

La cultura popular oral màgico-religiosa.

Les creences màgico-religioses.

VII. LA HISTÒRIA.

Principals esdeveniments de caire polític, econòmic i social.

La Restauració borbònica.

La Dictadura del general Primo de Rivera.

La 2a. República.

La Guerra Civil.

La postguerra i el franquisme.

La monarquia de Joan Carles I.

Repercussions d'aquests fets polítics en l'àmbit local.

La producció.

Les obres públiques.

Les comunicacions i els mitjans de desplaçament en general.

L'emigració i la immigració.

Els fenòmens atmosfèrics notables.

Les epidèmies.

Els delictes, morts violentes i accidents en general.

Principals atemptats contra el medi ambient i el patrimoni cultural arquitectònic.

Troballes notables.

Les visites de personalitats o grups humans singulars.

Els personatges singulars.

LES FESTES POPULARS A CATALUNYA COM A MANIFESTACIÓ DE LA IDENTITAT CATALANA

Jesús Contreras

El que presentem aquí no és una comunicació fruit d'un treball elaborat, sinó tan sols unes reflexions sobre els continguts que hem cregut veure en les festes populars a Catalunya durant els darrers anys del franquisme.

De tota manera, abans de qualsevol consideració sobre les "festes populars" i per superficial que pugui ser, hem d'abordar el significat de "popular". Aquest no és un problema merament semàntic, ja que en aquest cas no valdria la pena tocar-lo aquí, sinó que és també una qüestió de contingut ideològic. El terme "popular" se'ns presenta avui en tal diversitat d'expressions que no és possible, a partir d'aquestes, intentar una definició mínimament precisa de "popular". Algunes, per exemple, són: "moviment popular", "masses populars", "unitat popular", "premsa popular", "teatre popular", "memòria popular", "sentiment popular", "cançoner popular", "caire popular", "biblioteca popular", "preus populars" etc. I una de les més controvertides, sobretot ara que tothom en parla, la "cultura popular", dins de la qual, teòricament almenys, s'haurien d'incloure les festes populars. L'existència, durant el franquisme, d'una "Dirección General de Cultura Popular", dificulta encara més una definició mínimament precisa. Es tracta, per desgràcia, de conceptes exageradament manipulats i gairebé sempre provistos d'una càrrega ideològica, i no precisament popular, a la qual, com es pot veure jo mateix no em vull sostreure.

Desgraciadament, no podem recórrer a consideracions tals com que "la cultura popular és la cultura del poble" i que "les festes populars són les festes del poble". "Poble" és també un concepte molt manipulat i amb molts significats, com per a formar part d'una definició mínimament precisa, fins a tal punt que de vegades penso que el significat del Diccionari General de la Llengua Catalana és un dels menys desencertats: "La gent comuna d'una població".

Seguint amb la ratxa de dificultats és obvi que "cultura" és també un concepte suficientment controvertit, com per a acceptar caracteritzacions tan simplistes com la citada més amunt, ja que la cultura:

"encara que tingui caràcter de massa, no és uniforme ni es desenvolupa de manera igual en tots els sectors, horitzontals o verticals de la societat. La cultura és la síntesi dinàmica, en el pla de la consciència individual i col·lectiva de la realitat històrica, material i espiritual, d'una societat o d'un grup humà, síntesi que comprèn tant les relacions entre l'home i la naturalesa com les relacions entre els homes i entre les categories socials. Les manifestacions culturals són les diferents formes que expressen aquestes síntesis, individualment i col·lectiva, en cada etapa de l'evolució de la societat o grup humà en qüestió" (A. Cabral, 1973: 16).

En aquest sentit, si considerem les festes populars com una d'aquestes formes de les

manifestacions culturals i, per tant, fruit d'una etapa de l'evolució d'una societat, s'hauria de dir que les festes tradicionals *quasi* han desaparegut per complet. I aquesta desaparició, o decadència en el millor dels casos, posa de relleu, sobretot, la decadència del món rural, així com el pessimisme o falta de perspectiva dels seus habitants.¹ Amb això no es vol afirmar, evidentment, que aquestes festes fossin patrimoni exclusiu dels àmbits rurals, ja que també n'hi havia i n'hi ha a les ciutats, sobretot als barris amb una identitat més forta. Però també és cert que a les ciutats les festes populars han decaïgut, o s'han "turistitzat" d'una manera més gran que als àmbits rurals.

Aquesta desaparició o decadència és més significativa encara si tenim en compte que la festa es caracteritza perquè:

"trenca provisionalment els rígids límits pels quals circula al poble la comunicació entre els diversos sectors d'aquest, posa entre parèntesis l'estructura social subjacent, redueix la distància i crea, per un moment, la il·lusió de la comunitat, el contrapunt necessari per a la seva negació en la realitat al llarg de l'any. La festa aproxima i dona consciència d'unitat. És un índex inequívoc i clar de la puixança de la vida local. D'altra banda, la decadència de les festes reflecteix clarament la decadència dels pobles, constitueix la consagració definitiva de l'escissió del poble en una pluralitat de famílies disperses, la mort d'una il·lusió" (Pérez-Díaz, 1971: 177).

Per a alguns, aquesta decadència del món rural i del "tradicional" és una conseqüència lògica del "procés de canvi social i de modernització". D'altres, consideren que l'única raó és la repressió cultural portada a terme pel franquisme. Independentment de

l'eufemisme ideològic que suposa, el concepte de "modernització", és obvi que hi ha alguna de les dues coses, almenys en el cas de Catalunya.

En qualsevol cas, a l'Estat espanyol aquest procés de "canvi social" s'ha caracteritzat també per ser un procés, més o menys parcial, d'uniformització cultural. Aquesta uniformització també ha estat més o menys forçada segons els casos i segons els continguts a "uniformitzar". Per aquesta raó, aquest procés s'ha d'anализar a partir de dos factors, conscients de l'exagerada simplificació que això suposa:

1) La implantació mitjançant la força d'un aparell administratiu-polític que, entre altres coses, suposava la supressió d'institucions pròpies de les nacionalitats. Això, com a resultat de la derrota republicana del 1939. A aquesta derrota, se l'anomena a Catalunya, la *desfeta* del 1939. La implantació d'aquest nou aparell administratiu-polític es caracteritza, a més, per suprimir i reprimir una sèrie de manifestacions culturals específiques, pròpies de les masses populars, així com d'altres que eren pròpies de les nacionalitats, la identitat de les quals es volia destruir. Així, varen ser prohibides o reprimides les llengües de les nacionalitats i els seus vehicles d'expressió pública, les festes (el carnaval seria l'exemple més típic, i no per primera vegada, i qui sap si haurà estat l'última), danses (com la sardana a Catalunya), símbols diversos i fins i tot instruments musicals característics, com a Euskadi. Paral·lelament, els "Ministerios del Movimiento" i de "Información y Turismo" i més concretament, la "Sección Femenina", es varen encarregar de "conservar" (per mitjà del sistema de la congelació), fent abstracció del context socio-cultural en

¹ Ens referim a la falta de perspectives dins el seu propi medi. En aquest sentit, l'emigració massiva del medi rural seria una de les seves concrecions més eloqüents. Per altra part, aquesta falta de perspectives no és tant un factor propi del medi rural sinó una conseqüència del tipus de desenvolupament capitalista, esdevingut a l'Estat espanyol. Com ja hem dit en una altra ocasió (Contreras, 1976: 9): "El que caracteritza el món rural al nostre país, ara, és el seu considerable grau de dependència respecte a *lo urbà* (concepte d'ús correlatiu per a expressar una relació d'oposició amb *lo rural*). La dependència en l'aspecte econòmic i la supeditació en el socio-cultural, responen a un procés ja molt avançat, d'industrialització capitalista. Aquest procés es caracteritza, quantitativament, per una disminució progressiva de la població dedicada a les activitats agrícoles i un augment de la dedicada a les activitats industrials i els serveis. Qualitativament, aquest procés es caracteritza per la desaparició, progressiva també, d'institucions pròpies de la vida rural i una assimilació del que podria anomenar-se l'orientació cognitiva del 'modus de vida urbà'".

què estava immers, el "rico patrimonio folklórico de España".

2) L'actual etapa del desenvolupament del capitalisme a l'Estat Espanyol i, fonamentalment, la que s'inicia després del període anomenat de *l'autarquia*. El desenvolupament industrial iniciat a mitjan dècada dels cinquanta, concentrat en uns escassos nuclis urbano-industrials, la tecnologia a l'exclusiu servei de l'increment del consum i del benefici i la salarització massiva que tot això comporta, són tots plegats factors que influeixen en el que s'ha anomenat la "progressiva urbanització dels *modus* de vida" de la majoria de la població. Això suposaria també una progressiva *homogeneïtzació* dels patrons de consum (alimentaris, vestits, equipament de la llar, etc.), patrons de comportament dins de la vida familiar i de les relacions entre els individus, comportament laboral, utilització del temps lliure, educació escolar, etc.

Un aspecte molt important, i que és concommitant a aquest desenvolupament del capitalisme a l'Estat espanyol, és el fenomen complex de l'emigració.

Sense entrar-ne en les causes, (encara que cal de dir que són bastant més complexes del que normalment s'ha dit per economistes i sociòlegs), l'emigració ha suposat un increment de la comunicació entre el camp i la ciutat, però també un desarrelament cultural, en molts casos, de les masses d'emigrats, i també una considerable modificació de les condicions socio-culturals a les zones de recepció massiva d'immigrants, com a la ciutat de Barcelona, per exemple, entre moltes d'altres.

Tot això, afegit a la repressió cultural sobre les nacionalitats tradicionalment receptors d'immigrants, com en el cas de Catalunya, ha afavorit aquest procés d'uniformització propi del capitalisme, així com el procés d'uniformització intentat per la persecució i la repressió de les manifestacions culturals pròpies de les nacionalitats portat a terme pel franquisme.

Evidentment, aquests dos factors se sostenen de manera recíproca. Un exemple el trobaríem en el paper i el contingut dels mitjans de comunicació de masses. Efectivament, el desenvolupament dels medis de comunicació de masses és paral·lel al desenvolupament tecnològic,² però simultàniament, a l'Estat espanyol, aquests mitjans de comunicació s'han caracteritzat per uns continguts molt definits i sempre d'acord amb l'aparell administratiu-polític franquista i la ideologia en què es basava. La importància dels mitjans de comunicació de masses com a instruments d'uniformització cultural és encara més gran si tenim en compte el rígid control que l'Estat hi ha exercit a sobre, tant a través de les limitacions per a accedir-hi com a través dels diferents mecanismes de censura.

Per totes aquestes raons, s'ha anat passant paulatinament de sistemes tradicionals d'intercanvi de missatges i altres continguts de valors, com per exemple en el cas del camperol tradicional, a través de fires, mercats, peregrinacions, festes familiars, locals i comarcals, viatges accidentals, etc., a una submersió de les fonts de comunicació a nivell dels mitjans de comunicació de masses. D'aquesta submersió, tant en participa el camperol com altres estaments del comerç, la indústria, els serveis, etc. igualant-se d'aquesta manera els continguts cognitius i els sistemes d'aspiracions: La ràdio, el cine, els diaris i, especialment, la televisió homogeneïtzen progressivament les aspiracions dels camperols i d'altres capes populars amb les dels seus manipuladors.

(Cf.: I. Terrades, 1973: 100).

Parlant ja de les festes populars, potser s'haurà d'agraïr al franquisme, encara que sigui paradoxal, que també les volgués suprimir d'una o altra forma ja que, contràriament, és possible que avui en dia ja no en quedés cap, i valgui l'exageració. Precisament perquè les festes populars formen part del patrimoni cultural d'un poble i perquè els pobles que senten amenaçada la seva cultura s'hi aferren i defensen cada una de les seves

² Cal tenir en compte, a més, l'especial ús o aplicació que el capitalisme fa de la tecnologia en general i dels mitjans de comunicació de masses en particular.

manifestacions, fins i tot aquelles que per altres raons estarien destinades a desaparèixer sense resistència, perquè aquesta defensa augmenta la seva cohesió social i permet una major resistència enfront de tota cosa imposada i externa. Efectivament:

"El desplaçament, la marginació dels elements culturals locals, els converteix automàticament en símbols i signes ètnics. Elements que formaven part de la cultura en sentit ampli, de l'estructura socio-política i que no tenien una especial significació ètnica, com a conseqüència del seu desplaçament es converteixen en símbols i signes ètnics" (J. Frigolé, 1978).

Això és aplicable al cas de les festes populars. Algunes de les quals no solament han sobreviscut sinó que fins i tot s'han potenciat o reforçat precisament per aquesta circumstància. També, en aquest sentit, podrien adequar-se les paraules d'Amílcar Cabral (1973, 13-14) a la nostra pròpia realitat quan diu que:

"La cultura constitueix un mètode de mobilització dels grups i, per tant, una arma en la lluita per la independència... Reprimida, perseguida, humiliada, traïda per certes categories socials compromeses per l'estranger, refugiada als poblats, als boscos i a l'esperit de les víctimes de la dominació, la cul-

tura sobreviu a totes les tempestes per després, gràcies a les lluites d'alliberament, recobrar tot el seu poder de floriment".

Centrats ja en les festes populars, podem dir que en els últims anys hem presenciat un procés que podríem denominar de "simbolització"³ d'algunes d'aquestes festes en la mida en què s'han convertit en símbols, igual que molts altres elements -coses, fets històrics, manifestacions, persones, etc.- de la identitat cultural de Catalunya en un sentit general i en el marc de reivindicacions concretes en un sentit més particular, més local i circumstancial. En el primer sentit, com és obvi, unes festes destaquen sobre les altres: la *Patum* de Berga,⁴ la *Festa Major* de Vilafranca, les *Revetlles* de St. Joan i St. Pere, *Carnestoltes* de Vilanova⁵ i de Barcelona i d'altres s'han convertit, malgrat el seu àmbit més o menys tradicional, en festes "catalanes" i "populars" per excel·lència. Aquesta catalanitat no ha vingut donada només per la seva tradició i història que s'hi sintetitza, sinó també i sobretot perquè com a tals "festes catalanes" han anat essent percebudes per la gent i, d'aquesta manera, han aprofitat aquestes ocasions per al lluïment de senyeres, adhesius de "Volem l'Estatut", etc. De la mateixa manera, aquesta "catalanitat" també els ha vingut donada perquè el seu marc ha estat aprofitat per a manifesta-

³ Estem d'acord, respecte a aquesta qüestió, amb el que diu J. Frigolé (1978): "Per estudiar el procés d'identificació ètnica és útil utilitzar el concepte de símbol o de nivell simbòlic en lloc del concepte de cultura. Aquesta substitució, que implica un nivell més alt d'abstracció, crec que té l'avantatge d'emfasitzar no la permanència d'elements culturals determinats, la qual cosa ens portaria a una posició essencialista, sinó de portar-nos a examinar els significats canvians d'aquests símbols i signes. Ens permet veure que la identificació ètnica està determinada per un context, veure-la de forma contextualitzada".

⁴ Es significatiu el que diu de la *Patum*, S. Armengou (1968, 63-64): "La *Patum* ha estat no solament una creació de Berga sinó també un instrument eficaç per a la perpetuació de l'esperit berguedà. Les tradicions comunitàries cohesionen els pobles i els mantenen viva la consciència de llur personalitat. La *Patum* ha ajudat a Berga a mantenir-se berguedana. L'escola del nostre patriotisme, l'anomenava el gran berguedà Mn. Ventura Ribera. Escola i forja de berguedans (...) Com un camp de batalla després d'un combat on l'esperit d'un poble que no vol morir ha assolit una victòria més".

⁵ El carnaval de Vilanova ha estat no només un dels més importants i tradicionals del nostre país sinó que avui, per aquesta raó i per les prohibicions imposades des del 1939, s'ha convertit també en un altre dels símbols de la reivindicació popular, de la seva tradició i identitat. I de la mateixa manera, no només un símbol d'identitat "vilanovina", sino barcelonina i catalana. Podem pensar que el zel del poble de Vilanova, manifestat en l'organització i desenvolupament del seu carnaval en aquests últims anys, no respon només al plaer de celebrar el carnaval com a antesala de la Quaresma, sinó també l'esforç per recuperar el que es considerava "robat" com a conseqüència de l'opressió sobre la tradició i desenvolupament de la cultura popular.

ció de catalanitat amb tota la dimensió política de cada moment. Un exemple d'això seria el fet que, fa dos anys, l'Assemblea de Catalunya va convocar tots els catalans a Berga amb motiu de la *Patum* i, de tota manera, també haurien contribuït a crear aquesta dimensió política els controls de la Guàrdia Civil per a dificultar l'accés a la ciutat de Berga. En qualsevol cas, l'assistència a aquestes festes i la profusió de símbols de les reivindicacions catalanes han estat progressives en els últims anys i moltes d'aquestes festes han transcendit el marc local que les havia caracteritzades.

El to reivindicatiu que ha envoltat i envolta moltes d'aquestes festes és de diferents tipus. De vegades la reivindicació ha consistit només a voler celebrar la festa (per exemple, els casos de *Carnestoltes* i les *verbenes* de St. Joan i St. Pere); en altres, a celebrar-les de determinada manera o a substituir les comissions organitzadores pròpies dels ajuntaments franquistes per altres de més representatives i lligades a les entitats ciutadanes amb una més gran participació dels veïns i dels joves.⁶ En altres ocasions, fins i tot, és la pròpia reivindicació que pren l'aspecte de festa popular, com seria el cas del "Ball de l'Estatut", celebrat el dia de St. Jordi del 1977 a Montjuïc, o en els casos de reivindicacions de zones verdes, etc.

Així doncs, com podem veure, les festes populars han arribat a constituir-se momentàniament en canals per a expressar les reivindicacions ciutadanes més sentides en cada moment, sense importar-ne ni el contingut ni l'abast. La participació del poble com a tal, individualment i col·lectiva, permet un espai per a cada una de les reivindicacions particulars i conjunturals, així com per a d'altres més generals.

Totes aquestes consideracions poden il·lustrar-se amb una de les festes més signifi-

catives de la tradició popular: el *Carnaval*. El *carnaval* del 1977 va ser el de l'explosió d'unes ànsies de llibertat que no s'havien pogut manifestar des de ja feia molts anys. Potser per aquesta raó, la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona va posar tant d'entestament en la seva organització. Va ser un carnaval extraordinàriament polititzat, com extraordinàriament polititzat era el moment. Tots els partits polítics, encara il·legals els d'esquerra, tenien les seves "parades". Adhesius o *pegatines* per a tots els gustos, des de la reivindicació més generalitzada d'"Amnistia" fins a d'altres més sectorials i també manifestacions com "*Abajo el matrimonio*" per part de persones integrants de moviments feministes.

Per altra part, un dels aspectes tradicionals més propis del carnaval ha estat la sàtira, sàtira que, independentment de la forma festiva en què s'expressa, suposa una percepció molt transparent dels problemes ciutadans: centrals tèrmiques o nuclears, contaminació de l'aigua, l'alça dels preus, la política municipal, els "caciquismes locals", el "carrerisme" electoral, etc., tot té cabuda satírica al carnaval i una conclusió festiva: "Vota carnestoltes, tindràs carnaval tot l'any".

Tot això posa de relleu el contingut essencialment dinàmic que tenen les festes populars. Efectivament, les festes populars, igual que la cultura popular,⁷ no constitueixen una realitat estàtica, fossilitzada, que hàgim de ressucitar artificialment per satisfer enyorances molt sovint reaccionàries o en el millor dels casos, romàntiques. Al contrari, es tracta d'una realitat viva, dinàmica i de la qual tots nosaltres, conscièntment, o inconscièntment participem. Això és així perquè en el transcurs del temps històric es modifica la composició dels grups socials o les relacions de poder entre aquests. O sorgei-

⁶ Potser un dels exemples més significatius d'això siguin les festes de la Mercè de Barcelona. Hom n'ha criticat l'organització excessivament "oficialista" i la falta de participació popular en l'organització. Com a conseqüència d'això, es pot explicar la falta d'arrelament popular d'aquestes festes tan "oficialitzades" i "apropiades" pel franquisme com és el cas de les Falles valencianes o les Festes del Pilar de Saragossa.

⁷ Escoltat a Joan Prat en una conferència pronunciada a Cervera: "La cultura popular i les formes de vida a Catalunya".

xen grups nous, amb els seus propis símbols, així com nous problemes que plantegen la necessitat de solucions específiques, i tot això és simbolitzat constantment, i aquesta simbolització és la que permet o configura una certa cohesió ideològica, necessària per a mantenir amb força la reivindicació i la lluita.⁸ Els continguts adquirits per les festes populars en aquests darrers anys, i als quals ens hem referit, o la cultura popular en un sentit més ampli, s'inscriuen en aquest procés i en són una part integrada i també ho són de la nostra quotidianitat.

De les festes populars volem destacar un últim aspecte: el seu èmfasi en la manifestació col·lectiva, en la comunitat i en el que és comunitari i, per tant, en la solidaritat i en la cohesió. En aquest sentit, podríem dir que, almenys en certa mesura, la festa suposa una certa subversió de les estructures existents o de la realitat "estructurada" en general,⁹ ja que:

- La igualtat priva enfront de la desigualtat.
- L'anomia enfront dels rígids sistemes de nomenclatura.
- L'absència de *status* enfront de la rígida estaticació social.
- La cosa pròpia enfront de l'externa.
- La realitat lliure enfront de la imposada.
- La reivindicació enfront del conformisme i del silenci.
- La llibertat d'expressió enfront de la censura i de la repressió.
- L'auto-organització davant l'organització imposada i jerarquitzada.
- La identitat popular i de comunitat real, concreta i empírica davant el patriotisme abstracte i buit.

De tota manera, cada cosa al seu lloc, les festes populars han estat sempre i són manifestacions episòdiques i temporals, puntuals podríem dir i, en aquesta mateixa mesura, la seva subversió no és més que una subversió simbòlica que, d'aquesta mateixa manera, podria ser fins i tot negativa, (negativa en el

sentit de servir de mera catarsi o compensació del que es reivindica i no suposés un increment del grau de consciència que servís per a potenciar la lluita). Però, altra vegada un però; també és cert que algunes festes populars, precisament pel contingut reivindicatiu de què hem parlat, essent alguna cosa més que meres celebracions episòdiques o periòdiques i algunes fins i tot s'han convertit en reivindicacions i símbols d'unes reivindicacions de les classes populars davant les classes dominats i una manifestació de la identitat ètnica davant el centralisme uniformitzador.

Per totes aquestes característiques pròpies de les festes populars, així com per la necessitat d'oposar la cohesió i la pròpia identitat enfront de la repressió i uniformització cultural, podem dir que les festes populars catalanes han contribuït a mantenir i encara a potenciar, (en la mesura en què es feien més "públiques", és a dir, en la mesura en què transcendien els marcs locals en què tradicionalment eren inscrites i en participaven o se'n feien ressò institucions i persones de tota Catalunya), una consciència nacional.

I ja que hem dit que la cultura popular és una realitat essencialment dinàmica, quin és el futur de les festes populars? Què passarà amb aquests continguts que han adquirit durant aquests darrers anys del franquisme? Possiblement alguns d'aquests continguts i els símbols que han suposat desapareixeran, alguns ja han desaparegut. En efecte, i independentment que el procés no ens satisfaci a tots almenys d'una manera absoluta, assistim a una certa recuperació de les institucions catalanes i pròximament serà sotmès a consulta popular l'Estatut de Catalunya. Així, doncs, cal esperar que les festes populars recuperaran, almenys parcialment, la seva "normalitat". Però també hem dit que algunes festes populars s'havien revaloritzat o mantingut precisament perquè havien adquirit aquest contingut nacionalista i reivindicatiu. Significa això que, recuperada la "nor-

⁸ Escollat a Joan Frigolé a l'acte inaugural de l'Institut Català d'Antropologia, a l'Auditori de la Biblioteca de Catalunya, el febrer del 1978.

⁹ En aquest plantejament, seguim la conceptualització de Turner sobre la "communitat" i l'"estructura" (Cf.: Turner, 1969).

malitat", tornem al procés de desaparició dels elements populars i tradicionals? No per força. Aquests continguts, per més que hagin estat, o siguin, conjunturals i fruit d'unes circumstàncies històriques molt concretes, poden haver servit perquè la joventut valori d'una manera diferent "lo popular". Per altra part, sembla que existeix un cert cansament del que en podríem dir "les formes capitalistes de diversió" (que tant han suposat per a la definitiva pèrdua d'importància i de participació dels joves en les Fes-

tes Majors i altres tipus de festes populars) que es caracteritzen per constituir un valor de canvi en lloc d'un valor d'ús que és el que caracteritzaria les festes populars (Cf.: S. Amin, 1975). Partint de consideracions d'aquest tipus, potser ens podríem atrevir a dir que les festes populars i en un sentit més ampli, la cultura popular, poden contribuir en un futur a una certa conscienciació de classe de la mateixa manera que en un determinat moment, han contribuït, en més o menys grau, a una conscienciació ètnica.

Bibliografia

- AMIN, Samir: *Elogio del socialismo*. Cuadernos Anagrama, Barcelona, 1975.
- ARMENGOU, Josep, Mn.: *La Patum de Berga*. Edicions del Museu Municipal de Berga, Berga, 1968.
- CABRAL, Amílcar: "La cultura, fundamento del movimiento de liberación", en *El Correo de la Unesco*, XXVI, Paris, Unesco, 1973.
- CONTRERAS, Jesús: "Cultura rural, educación escolar y dependencia campesina", en *Cuadernos de Pedagogía*, pp. 8-11. Barcelona, Mayo 1976.
- FRIGOLÉ, Joan: "Inversión simbólica e identidad étnica: una aproximación al caso de Cataluña". Pròxima publicació a *Quaderns. Revista de l'Institut Català d'Antropologia*, 1978.
- PEREZ-DIAZ, Víctor: *Emigración y cambio social*. Ariel, Barcelona, 1971.
- TERRADES, Ignasi: *Antropología del campesino catalán*. Redondo, Barcelona, 1973.
- TURNER, Victor: *The ritual process*. Routledge and Kegan Paul, Londres, 1969.

RAONS PER A UNA TELEVISIÓ CATALANA

Anna Balletbò

El descobriment dels mitjans de comunicació de masses és un esdeveniment que data solament de fa unes desenes d'anys, però que ha produït i està produïnt canvis generals en l'ambient cultural en què ens movem. Es en aquest marc que la màquina televisiva capaç de comunicar, divertir i educar és, sens dubte, un dels agents més actius. Però encara cal dir més; avui la tecnologia dels *mass media* està reclamant un lloc cada cop més important, envaint el nombre d'hores dedicades a l'esbarjo i estenent, per tant, la seva poderosa influència. En conseqüència, hi ha una pregunta cabdal per a nosaltres: ¿Què està passant i que passarà amb les distintes cultures dels països econòmicament dèbils enfrontats a l'agressió de les productores multinacionals dels països altament industrialitzats i fabricants en gran escala de productes pseudo-culturals?, i més concretament, quin és l'esdevenidor de les cultures sostingudes per una llengua no estatal? En definitiva, ¿quin futur espera a la cultura d'aquell país, poble o nació, que no disposi d'una televisió pròpia i s'hagi d'aconformar a rebre productes culturals o pseudo-culturals que li són aliens a través d'una televisió forània? Aquest és el cas dels Països Catalans.

LLENGUA I CULTURA.

Durant molts anys, el català, a més de perseguit, ha hagut de competir amb una altra llengua, la castellana, que disposava de mitjans molt més poderosos d'introducció i

generalització, alhora que gaudia d'un paper més rellevant en el món de la cultura en general. La cultura catalana, és, entre altres factors, el resultat d'haver tingut i mantingut una llengua pròpia. Una llengua és un fet cultural particular: en certa manera dóna compte del contingut d'una cultura. Hi ha una relació molt estreta entre llengua i cultura, de manera que molts canvis lingüístics poden ser deguts a necessitats socio-culturals.

Moltes i molt diverses són les tesis respecte a si la llengua és unitària, i per tant interclassista o si, al contrari, la llengua és una categoria supraestructural i en conseqüència sempre té una naturalesa de classe. Sense entrar a fons en aquesta polèmica, que avui sembla sortosament superada, acceptem aquí com a base de discussió la tesi de Giacomo Devoto, per a qui la llengua és una supraestructura, que neix exclusivament a través d'un procés natural de sedimentació i ritme molt lent, i que es desenvolupa sempre en relació -però sempre en retard- amb el desenvolupament de la base, per la qual cosa la llengua no és pròpiament classista, però acusa unes conseqüències de les diferències entre les classes socials. Malgrat que *a priori* pugui semblar que el que estem dient té poc a veure amb la finalitat d'aquest treball, he cregut interessant complicar una mica l'itinerari per tal que quedi clar que els destins extrems de les llengües van lligats als esdeveniments que afecten la societat, tal com assenyala Marcel Cohen,¹ i també que en principi les llengües

¹ COHEN, Marcel: Pour une sociologie du langage. Ed. Albin Michel. Paris, 1956, pp. 38.

no poden ser estrictament classistes, cosa que no vol dir que la llengua no pugui ser utilitzada amb finalitats classistes tal com ha esdevingut en el cas de la diglòssia que s'ha donat i que es dona en els Països Catalans i en la programació televisiva imposada a aquestes mateixes zones.

BILINGÜISME I DIGLÒSSIA A LA TELEVISIÓ.

Els lingüistes classifiquen el bilingüisme en distintes categories segons la seva tipologia. No entraré aquí a fer una explicació sumària, que tampoc no em correspon de fer, però recolliré algunes consideracions generals, tot i prenent nota de la recomanació de Lluís V. Aracil quan diu que "l'afirmació del bilingüisme sol anar carregada d'un elevat potencial valoratiu que la situa al marge de la simple constatació objectiva",² i també de Rafael Lluís Ninyoles i altres autors, que ens recorden que el bilingüisme ha servit sovint per amagar realitats conflictives i que per tant "cal posar-nos en guàrdia per tal de no caure en els diversos paranys ideològics que trobarem en el nostre camí".³

Si acceptem com a mètode de treball l'ordenació tipològica del bilingüisme que fa Francesc Vallverdú,⁴ recollida d'Uriel Weinreich, considerarem que el bilingüisme és neutre, quan l'ús de l'una i l'altre llengües és lliure, no conflictiu, mentre que el bilingüisme és diglòssic, quan l'elecció no és lliure, perquè hi ha distribució de funcions: les funcions altes per a la llengua A i les baixes per a la llengua B. Continuant pel mateix camí tindrem que el bilingüisme diglòssic pot ser parcial o total. És parcial quan el canvi a favor de la llengua A es produeix per pressions externes de caràcter polític (ocupació estrangera, opressió nacional-, o social -emigració-, però sense que els parlants atorgin a la seva llengua nativa la consideració de llengua B. El bilingüisme diglòssic és total quan el canvi de llengua respon plenament a la divisió de funcions altes i baixes de la llengua respectiva.

Quan a començament dels anys seixanta, des dels mitjans de comunicació de masses es comença a introduir el català, es reproduïx aquesta situació de bilingüisme diglòssic total; recordem el teatre còmic i els discos de Capri. Però la cosa greu és quan des dels mitjans de comunicació específicament controlats pel règim, la ràdio i la televisió, s'ha fomentat una programació diglòssica total. Recordem programes com el retransmès per Ràdio Barcelona (finals dels cinquanta inicis del seixanta) amb el títol "La comarca nos visita". El personatge central era un pagès que, "en la seva ignorància", solament parlava català, o deia catalanades, que provocaven la hilaritat del públic que es trobava a l'estudi; hi havia la mateixa reacció quan intentava parlar la llengua culta, la llengua A, el castellà en aquest cas, cosa que naturalment no aconseguia donada la seva situació de membre de la classe popular pagesa...

Coses semblants estan passant i passen encara en la programació televisiva.

EL CATALÀ A LA TELEVISIÓ.

El primer programa català va ser retransmès per televisió l'octubre de 1962: *La ferida lluminosa*. A partir d'aquell moment, es va emetre mensualment un espai teatral català. Tres anys després, el març de l'any 1967, començà l'espai informatiu-literari "Mare Nostrum". El mes d'octubre de l'any 1970 es dona una nova orientació a l'espai, on els temes informatius tractats solien ser "Les festes de Pasqua", etc; generalment es donava un tractament nostàlgic als temes fins que, amb la reestructuració esmentada, hom comença a incloure temes més vius i actuals. Durant aquest mateix any, s'emet la representació de l'obra de Salvador Espriu, *Antígona*, dins l'espai de "Teatre Català". Com es veu, l'entrada del català a televisió segueix un procés lent i "segur". Sis anys separen l'emissió de l'obra de Josep Maria de Sagarra de la de Salvador Espriu. La programació catalana continua sent un fet esporàdic, ca-

² ARACIL, Lluís V.: Un dilema valencià, pp. 18-19.

³ NINYOLES, Rafael Lluís: Conflicte lingüístic valencià. Ed. Tres i Quatre. València, 1969, pp. 34.

⁴ VALLVERDU, F.: El fet lingüístic com a fet social. Ed. 62. Col. A l'abast, Barcelona, 1973, pp. 42.

sual, quasi anecdòtic. L'any 1973 es dona un nou pas amb la filmació i l'emissió dels primers musicals. El mes d'abril comença l'espai informatiu "Giravolt", que en aquesta primera època és mensual. L'any següent, el 1974, es reestructura "Teatre Català" que passa a anomenar-se "Lletres Catalanes" i que a partir d'aquest moment incorporarà texts novel·lístics. "Giravolt" passa a ser quinzenal i apareixen els nous espais "Nova Gent", "Mirador" i "Taller de Comèdies". L'any 1975, comencen els nous espais "Tot Art", "Temps de Cançons" i "Barcelona RTVE". Un altre petit pas es dona l'any següent, 1976, en què comença l'espai per a infants "Terra d'Escudella" i s'emeten lliçons de català: "Català amb Nosaltres". Els espais catalans són repetits pel canal UHF.

Paral·lelament, l'octubre de 1974 apareix un informatiu diari, en un principi de quinze minuts de duració, i uns mesos després de mitja hora, que porta el nom de "Panorama" (regional), i que, malgrat fer-se a Catalunya i ser retransmès en el mal anomenat circuit "Catalano-Balear" és completament castellà en el seu plantejament i contingut, i per descomptat en el llenguatge. Tot el primer any d'emissió de "Panorama" es desvetlla una forta campanya perquè aquest espai sigui emès en català, mentre que els responsables, tant directes com d'última instància, es neguen a atendre la reivindicació popular tot argumentant que el país es bilingüe, i a més que el castellà "Pentén tothom". I aquí hem de recordar novament Ninyoles quan ens avisa que cal posar-se en guàrdia per no caure en el parany ideològic que ha utilitzat sovint el bilingüisme per amagar realitats conflictives. A part que la noció de bilingüisme té uns límits imprecisos, en la tossuderia dels directius de televisió hi havia un intent d'amagar sota la definició d'un bilingüisme natural, que definim com la pràctica d'usar alternativament dues llengües, una situació de bilingüisme diglòssic. En aquest cas la llengua *A*, el castellà, és usada per a funcions serioses: administració, ensenyament, mitjans de comunicació, i l'altra llengua, la *B*, el català, "molt entranyable i plena de seny", és usada per a funcions orals quotidianes. Fins

al mes d'octubre de 1977, es va aconseguir lentament la incorporació del català en l'informatiu diari de distintes maneres; primer permeten que l'entrevistat contesti en català tot i que les preguntes les fan sempre en castellà; després deixen fer també les preguntes en català però mantenint l'esquema del programa en castellà, i parlant en castellà els locutors i els presentadors.

En la pràctica, es produïa una classificació dels temes i les notícies per part dels responsables del programa, que responia a l'esquema de bilingüisme diglòssic total ja explicat. Totes les notícies que feien referència al món oficial (som als anys 1975-77), ajuntaments, diputacions, governs civils, vagues (les poques que es donaven), incendis, inauguracions, etc., es donaven en la llengua "cultura", la llengua *A*; en castellà. I per altra banda, totes aquelles notícies que feien referència als aspectes anecdòtics o que tenien connotacions folklòriques, com per exemple la mostra de vestits de paper de Mollerussa, la monumental paella d'arròs que cada any couen a Calella de la Costa, el passebre vivent d'Andorra la Vella, la festa major d'Ulldecona i fins i tot la restauració d'alguna ermita al Pirineu, eren temes tractats en la llengua *B*, en català. També es van fer en català les entrevistes als guanyadors del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, del Sant Jordi i alguna altra cosa que segurament oblidó, però en la pràctica el tractament de bilingüisme diglòssic total que es practicava en les notícies quedava perfectament delimitat. Aquest informatiu diari va canviar posteriorment el nom pel de "Miramar" però la concepció i l'estructura continuà essent la mateixa fins el mes d'octubre de l'any 1977, en què la programació catalana rep un nou i important impuls, frenat novament l'octubre de 1978. Però, abans de donar per enllestit aquest tema, recordem novament que fins el mes d'octubre de l'any 1977 la carcassa del telediari català va continuar essent castellana i en aquesta llengua es presentava i s'acomodava el programa, malgrat que es llegien i es feien algunes entrevistes i reportatges en català, segons els temes tractats, de manera que el resultat va ser fins l'últim dia un plantejament de guió de bilingüisme diglòssic total. Re-

cordem que els arguments que els directius de televisió donaven a favor d'aquesta fórmula eren que "Catalunya és bilingüe i que el 40 0/0 de la població no és catalana". Mai, però, no varen atendre les raons de denúncia de la fallàcia de l'aritmètica usada malament (del conjunt d'hores que emet televisió ja ens conformaríem els catalans que un 60 0/0 fossin en català).

I aquí novament recordem Lluís V. Aracil: "La hipostatització i exaltació del bilingüisme reflecteix, al nivell ideològic, una situació real de conflicte. En un país on dues llengües entropessen a cada moment i l'una desallotja l'altra, la mitificació del bilingüisme com a valor suprem tendeix inequívocament a neutralitzar, idealment almenys, les inevitables tensions del conflicte. Lloar el bilingüisme és clarament una manera de buscar la conciliació, de fer compatibles dues opcions antagòniques.⁵ Però, el bilingüisme, mai no el lloen els nadius. Notoris defensors del bilingüisme han estat Fernández Almagro, Menéndez Pidal, Julián Marías.

Si la mort del general Franco, el novembre de 1975, no va produir canvis notables en la programació catalana, sí que, en canvi, van marcar una fita important les eleccions generals celebrades el 15 de juny de 1977 i que a Catalunya van donar el triomf a l'esquerra, mentre que el 85 0/0 dels vots emesos van ser a favor dels partits o coalicions inequívocament catalans. Aquest esdeveniment històric no va passar pas desapercebut als màxims responsables de la programació televisiva (ens referim als elements més reformadors) i de juny a octubre es van refer els projectes adaptant-los millor a la nova situació política, que en la pràctica va significar incrementar la programació catalana i alhora obrir les portes a la incorporació de nous professionals considerats fins el moment "de poca confiança". A l'arribada de la tardor de 1977 la programació incloïa nous espais catalans, "De Bat a Bat", "Personatges", "Miramar Esportiu", i continuaven "Taller de Comèdies", "Català amb Nosaltres", "Tot Art", "Lletres Catalanes", "Gira-volt", que esdevenia setmanal, "Terra d'Es-

cludella". La majoria dels programes eren repetits al vespre per la segona cadena, de manera que el total d'hores de programació catalana a la setmana era, al quart trimestre de 1977, de 10 hores 30 minuts. La programació total incloïa a més 7 hores i mitja de repetició de programes. Es també a començament del mes d'octubre de 1977 que l'espai d'informació diari "Miramar" passa a ser un telediari pròpiament català, tant en l'estructura com en el tractament i els continguts.

Avui, un any de programació catalana sembla haver estat suficient per a tranquil·litzar aquells que temien perdre el control absolut del poder televisiu. El mes d'octubre de 1978 es produeixen canvis sensibles en els departaments directius de televisió a Madrid i Barcelona; com a conseqüència es manifesta un important retrocés en la programació catalana, no precisament en el nombre d'hores, aproximadament les mateixes, sinó en el tractament i el contingut dels programes, on hi apareixen novament elements de diglòssia, mitificació estereotipada del folklore i fins i tot introducció d'elements de jerrouxisme: Entrevistes a Josep Maria Gironella, Miquel Núñez,...

QUELCOM MÉS QUE PARLAR EL CATALÀ.

La programació catalana ha estat sempre condicionada per importants limitacions, tant de tipus organitzatiu com de programació. Horaris improcedents i poc accessibles al gran públic. Manca de cobertura del canal UHF, la qual cosa redueix la importància de les repeticions. Manca d'autonomia en la programació catalana en relació a la programació general de TVE. Manca de mitjans econòmics i d'infraestructura tecnològica. Exclusió d'espais i "spots" publicitaris en el circuit de Catalunya i les Illes i, evidentment, la continuació dels mètodes repressius de censura i de manipulació informativa. I, malgrat totes aquestes dificultats, la programació catalana agrada, almenys agrada en general més que la castellana, i no únicament pel fet de parlar en català, sinó, com diu el públic, per la seva mateixa concepció i realització, per la manera com els professionals

⁵ ARACIL, Lluís V.: Un dilema valencià.

s'asseuen i es mouen davant la càmera. En definitiva, per un conjunt de coses. A què es deu, aquesta impressió del públic?

Herder i Humboldt són a l'origen d'un corrent ideològic que podem sintetitzar dient que no hi pot haver pensament separat de la llengua. Seguint el fil d'aquest raonament, arribarem al postulat segons el qual tot sistema lingüístic conté una anàlisi del món exterior que li és propi, de manera que cada llengua és un sistema que opera una selecció a través i a costa de la realitat objectiva. De fet, cada llengua crea una imatge de la realitat, completa, que es basta a si mateixa. Cada llengua estructura la realitat a la seva manera i, precisament per això, estableix els elements de la realitat que són propis d'aquesta llengua donada. Això explicaria en bona part aquesta impressió del públic davant la programació catalana. Se sent més identificat amb el tractament televisiu que es dona perquè, en definitiva, aquest tractament és d'acord amb la seva mateixa manera d'entendre la seva pròpia cultura i el món exterior amb referència a aquesta.

Hi ha encara algun altre element que vindria a reforçar aquesta impressió; el llenguatge dels gestos que acompanya el llenguatge verbal, és a dir la cinesi. La cinesi inclou tot el conjunt de posats, petites expressions de la cara, de les mans, dels ulls, etc., que formen part del procés de comunicació no verbal i que actuen complementàriament a l'ús del llenguatge parlat. Els estudiosos del tema asseguren que cada cultura té el seu propi sistema de comunicació no verbal. En el nostre cas, podríem dir que en els mitjans audiovisuals que emeten en català, generalment (no sempre), la cinesi dels professionals que hi apareixen és catalana i per això més familiar i fàcil de descifrar per part dels televidents catalans. Sense entrar de ple en un tema tan especulatiu, el cert és que la imatge tensa de *fotomatón* que tenen en general els presentadors de televisió millora sensiblement i guanya en naturalitat en alguns programes catalans, excepció feta d'aquells en què els qui hi intervenen han après la professió en castellà i que tenen l'entonació i el ritme castellanitzats, i també el seu llenguatge no verbal.

CAP A LA NORMALITZACIÓ. CATALÀ ESTÀNDARD A TELEVISIÓ.

La importància de la universalització de la cultura per la via dels *mass media* és un condicionant tan important avui dia per la normalització de la cultura catalana, que fa indispensable que el català hi tingui accés normal amb plena disposició d'horari i autonomia de programació. Avui, a la ràdio i a la televisió la cultura catalana viu en tensió entre els elements catalans i castellans. És un fet que, en aquests grans mitjans de comunicació de masses, hi treballen homes i dones catalans però de cultures diferents, la qual cosa provoca una mescla no ja únicament idiomàtica, sinó també en la manera d'idear i desenvolupar una tasca cultural. Però aquest no és el problema més greu. Allò que és autènticament inadmissible és l'esperit de servilisme i dependència de les directrius "oficialistes" que arriben des d'alguns despatxos de Prado del Rey i que res no tenen a veure amb la cultura catalana, i poc amb la cultura en general. És aquesta estructura de poder, aquest colonialisme vergonyant del "*centro regional*" el que ha de ser tallat de soca-rel si volem realment avançar cap a la recuperació de la nostra identitat.

La normalització de la llengua comporta un procés d'unificació que ha de cristallitzar amb l'aparició d'una llengua comuna. De la mateixa manera com a l'Alemanya moderna l'aparició dels *comics* ambulants va comportar que, per fer-se entendre, deixessin de banda pronúncies massa locals o dialectes, i es va crear un alemany d'escena, a casa nostra aconseguiríem grans progressos si aconseguíssim un català estàndard als mitjans de comunicació de masses i, especialment, a la televisió. Això no obstant, sense deixar de banda els elements dinamitzadors dels dialectes catalans.

LA TELEVISIÓ CATALANA COM A SERVEI PÚBLIC.

La televisió desenvolupa un paper cada cop més important com a font d'informació i de cultura popular; per això no pot estar subjecta al lliure joc comercial, entre altres raons perquè la comunicació no és una simple distribució de mercaderies que puguin

deixar-se a la disposició del millor postor en un mercat "suposadament" lliure. És clar que amb això no vull pas dir que pel fet que l'estat assumeixi la tasca d'organitzar els serveis de televisió, la informació i els béns culturals que per ella circulen tindran els requisits necessaris per servir al conjunt d'una societat determinada, de forma plural, sinó que es donen casos en què, a l'igual que les televisions comercials, tot aquest potencial és un instrument més del poder d'una classe. Cal que l'Estat estableixi els mecanismes que garanteixin i possibilitin el ple exercici de la comunicació, però de tal manera que aquest principi no sigui merament una declaració formal de tipus "liberal".

A Espanya, l'Estat ha exercit el monopoli absolut sobre la pantalla lluminosa sense la intervenció de qualsevol altre poder moderador; per això, pels defensors del servei públic, la història de la nostra pròpia televisió no és pas un element favorable. Tots i cadascun ens hem sentit tantes vegades agredits dins de la mateixa intimitat de la llar que hem perdut una mica la capacitat de creure. I, en canvi, a l'Estat espanyol estan establertes les bases materials d'una televisió pública a partir de la qual la reforma del mitjà és possible i, si s'aconsegueix, ha de donar resultats infinitament millors que els dels països en què la concurrència de cadenes privades produeix un accés d'informació per saturació dels canals dedicats a la comunicació social que comporta l'entropia, la dispersió i la incoherència. Una televisió forta en mans d'un Estat democràtic amb l'actuació de poders moderadors, no solament no pot constituir un atemptat contra la llibertat, sinó que, pel contrari, és garantia de llibertat. En un estat modern i democràtic, la informació i la comunicació en l'ordre de l'interès privat ha de garantir-se, sobretot atenent la dignitat de la persona humana, però el que no es pot confondre és l'interès del públic amb l'interès públic.

Avui ningú no dubta que existeix un autèntic poder radiotelevisiu, i que és un poder col·lectiu que ha d'estar lligat als interessos de *tota* la societat, és a dir ha de constituir un *poder social*; doncs bé, pretendre com intenten els defensors de la televisió

comercial, que els béns socials han de sotmetre's a l'ús individual de les persones físiques sense consideració dels interessos socials, per no lesionar la seva llibertat individual, equival a negar la llibertat d'expressió a tot el grup social.

Però fins aquí estem parlant d'un marc d'estat en general i cal puntualitzar més. Ja he manifestat, en un altre lloc d'aquest treball, que una cultura com la nostra, que ha passat per tantes vicissituds, difícilment podrà recuperar-se plenament, en un present i un futur cada cop més dominats per la tecnologia, si no té al seu favor els mitjans de comunicació de masses: ràdio i televisió. Però avui, en el camp de la imatge no es tracta únicament de combatre el colonialisme de Prado del Rey, sinó que cal també tenir present que fer televisió catalana és quelcom més que parlar en català a la televisió. Per això precisament, els intel·lectuals i els professionals que defensem la televisió catalana com a servei públic, ho fem entre altres raons perquè som conscients que les televisions comercials d'arreu del món no fan una programació que contempli els interessos de petites o grans minories culturals per raons de costos y guanys.

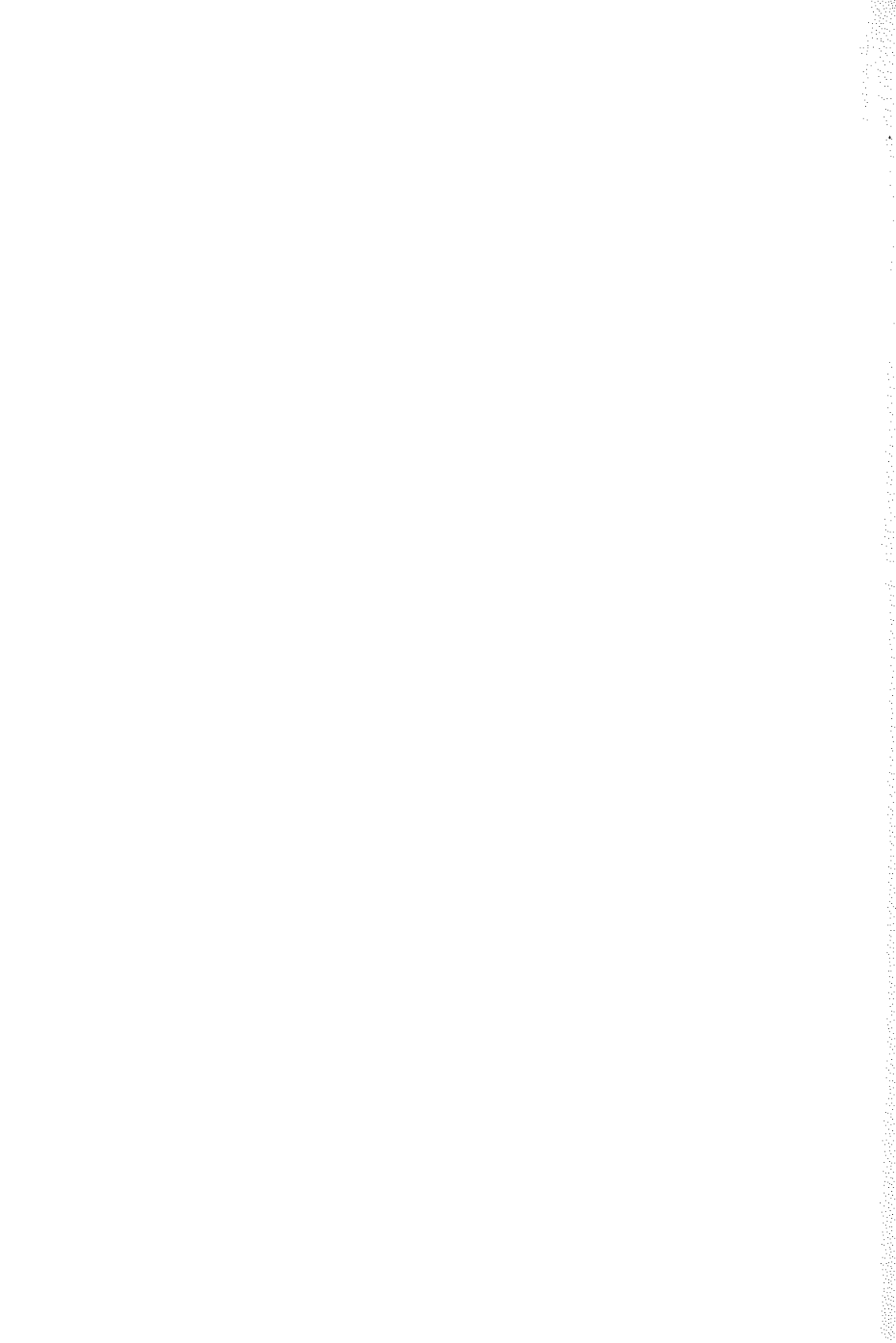
El mercat internacional és avui pràcticament controlat per grans distribuïdores, principalment nord-americanes, que venen els coneguts telefilms a preus molt econòmics, de manera que les televisions privades planifiquen la quasi totalitat de les seves programacions amb un material mitjançant el qual s'exporten els valors de la societat nord-americana, del seu govern i del seu aparell militar i que, naturalment, tot i que són doblats en la llengua del país on s'emeten, res no tenen a veure amb la seva cultura.

En el cas concret dels Països Catalans, la ràdio i la televisió són avui per avui elements imprescindibles per reafirmar la nostra consciència de poble. Caldria encaminar l'acció en el sentit que les autonomies del Principat, les Illes i el País Valencià obtinguin plena competència en matèria de ràdio i televisió, entenent la importància dels serveis públics de televisió en el desenvolupament d'una autèntica tasca cultural popular, cosa que implica establir els correctius democrà-

tics necessaris per a fer-ho possible, integrant-los en organismes independents supervisats pels respectius Parlaments autonòmics, i sense oblidar la necessitat de reorganitzar la infraestructura tècnica de manera que cada zo-

na dels Països Catalans disposi d'una cobertura racional del territori i que sigui possible la interconnexió entre els tres centres emissors.

HOMOGENEÏTAT

HETEROGENEÏTAT LINGÜÍSTIQUES

Isidor Marí i Mayans

És habitual que, en parlar dels factors d'homogeneïtat entre els Països Catalans, s'atribueixi un paper important al fet lingüístic: l'homogeneïtat lingüística seria un dels signes més evidents de l'existència d'una comunitat cultural i nacional.

Per fonamentar aquesta implicació mútua *comunitat lingüística-comunitat nacional*, solem invocar les tesis de Herder i Humboldt (la llengua com a suprema representació de la mentalitat col·lectiva o "esperit nacional") i les de Sapir i Whorf (el paper cohesiu de la llengua en el si d'un sistema sociocultural i les implicacions lingüístiques de la visió que té del món una determinada comunitat).¹

Ara bé: tant la filosofia alemanya del llenguatge -possiblement per les seves vinculacions als mites nacionalistes romàntics-, com la tradició antropològica -aquí probablement pel fet de centrar-se en societats simples, primitives o precapitalistes-, partien d'unes concepcions que exclouien tota consideració de

l'heterogeneïtat interna i dels conflictes que poden derivar-se'n. Tant la llengua com la societat eren vistes com a realitats homogènies.

Naturalment, cal evitar simplificacions abusives per no caure en formulacions nacionalitàries que, tot i recórrer en ocasions a la idea de "lluita de classes", encobreixen en altres casos les tensions existents.

Si volem arribar a plantejaments lúcids de la qüestió, haurem de partir de la consideració simultània (i dinàmicament integrada) dels factors d'homogeneïtat i d'*heterogeneïtat* existents en la constant relació recíproca entre llengua, societat i consciència,² tenint present que l'organització lingüística d'una comunitat forma part dels elements més autònoms i duradors de la seva superestructura.

Si estam disposats a avançar per aquest camí, no sembla que ens pugui ser gaire útil adoptar la hipòtesi del dèficit de B. Bernstein,³ per més que aparentment integri la

¹ Una interessant aproximació a aquest tema és la de S. SERRANO: *Lingüística i qüestió nacional*. Ed. Tres i Quatre, València, 1979. Vegeu també MARCELLESI/GARDIN: *Introduction à la sociolinguistique*. Ed. Larousse, París, 1974 (versió espanyola a l'ed. Gredos) i MILLER: *The linguistic relativity principle and humboldtian ethnolinguistics*. Ed. Mouton, The Hague-Paris, 1968.

² Vegeu B. SCHLIEBEN-LANGE: *Iniciación a la sociolingüística*. Ed. Gredos, Madrid, 1977.

³ Segons Bernstein, hi ha dos codis lingüístics diferents (codi restringit/codi elaborat); els parlants que no coneixen més que el codi restringit pateixen un dèficit lingüístic (que implica també un dèficit cognitiu) que és causa de discriminacions socials. S'han criticat els conceptes lingüístics i socials dels quals parteix -aplicació de valors preconcebuts i estàtics propis de la societat burgesa-, errors metodològics en la recollida de dades, i sobretot les conseqüències pràctiques que s'han derivat dels seus plantejaments: l'emancipació dels parlants del codi restringit (~ classe treballadora) només es planteja en termes lingüístics (programes d'educació compensatòria per donar-los accés al codi elaborat = integració), oblidant que el dèficit lingüístic (suposant que existeixi) seria conseqüència, abans que causa, d'un dèficit social que és el que cal combatre en primer lloc. És clar que mentre no s'hagués superat aquest dèficit social caldria tenir una estratègia lingüística o altra.

Vegeu més extensament aquestes qüestions a N. DITTMAR: *Sociolinguistics*. Ed. Arnold, Londres, 1976.

contraposició de classes socials. En la meua opinió, més aviat convé partir d'una base analítica més complexa i menys apriorística: un model de la diversitat sociolingüística existent en el si d'una comunitat, que ens permeti establir correlacions entre els fets socials i els lingüístics.

Només així serà possible arribar a una definició operativa de la nostra comunitat lingüística. Mentrestant, no sabrem si atribuir la primacia a una delimitació basada en el sistema (comunitat lingüística seria el conjunt d'usuaris d'un sistema o subsistema lingüístic) o en les relacions socials (comunitat lingüística seria aleshores qualsevol grup humà amb una intensa interacció lingüística interna, independentment que aquesta interacció es fes en un o més d'un idioma). Ara que, tant en un cas com en l'altre, cal tenir en compte que un sistema lingüístic o un sistema de relacions socials són produccions històriques en evolució, i no absoluts estàtics.

Al mateix temps, un model així ens permetrà analitzar críticament les actituds associades a cada varietat lingüística i a les relacions entre elles, i aclarir com s'han generat i quin pes poden arribar a tenir sobre l'evolució de la comunitat.

D'acord amb una exposició recent,⁴ hi ha dues categories superposades de factors de diversitat lingüística, que determinen diferències *dialectals* per una banda i *diatípiques* per l'altra.

La diversitat dialectal va lligada a factors cronològics, geogràfics i socials que donen una identitat concreta a les macro-varietats usades pels diferents grups.

Així, els factors cronològics de diversitat originen la distinció entre la llengua de fa tres-cents anys i la d'avui (o entre la llengua dels joves i la dels vells) i permeten delimitar *dialectes temporals* o "cronolèctes".

Els factors geogràfics configuren les diferències entre les varietats regionals o locals d'un idioma, anomenades *dialectes geogràfics*.

Els factors socials, per la seva part, donen lloc a varietats pròpies de determinats grups socioeconòmics, professionals, etc. (no definits per la seva procedència geogràfica ni per la seva edat). Aquestes varietats s'anomenen *sociolectes* o *dialectes socials*.

De fet, aquests factors actuen de manera equivalent, ja que els efectes diversificadors procedeixen de la intensitat d'interactuació lingüística que comporta la proximitat (major o menor) geogràfica, social o cronològica. Les diferències dialectals procedirien, doncs, de les diferències *en la quantitat* de les interaccions lingüístiques en el si d'una comunitat, que donarien lloc a grups amb graus diversos d'homogeneïtat lingüística.

Observem, a més, que els dialectes (temporals, socials o geogràfics) se solen excloure mútuament en la immensa majoria dels parlants (cada parlant domina només el dialecte propi d'un temps, d'un lloc i d'un determinat grup social). Per això, els dialectes ens donen la màxima informació sobre la identitat (procedència temporal, social i geogràfica) del parlant: La diversitat dialectal es vincula a característiques relativament estables o permanents en cada individu.⁵

Per altra banda, el procés d'interacció a escala de tota la comunitat lingüística exigeix i genera progressivament (i en general amb la intervenció conscient d'alguna institució) una modalitat universal o comuna, un supra-dialecte o *standard*, que permet anivellar i superar les barreres que la diversitat temporal, social o geogràfica representa per a la comunicació intel·ligible. La modalitat estàndard és, doncs, almenys en principi, a la vegada condició i resultat de la interacció entre els dialectes, i reuneix de cada lloc, de cada temps i de cada grup social les característiques més útils per a la comunitat globalment considerada.

Així com els dialectes donen una màxima informació sobre la procedència i la individualitat dels parlants (a l'extrem, cada parlant posseeix una varietat lingüística pròpia, reflex de la seva identitat individual, l'*idio-*

⁴ GREGORY/CARROLL: *Language and situation*. Ed. Routledge & Kegan Paul, Londres, 1978.

⁵ En la mesura en què aquestes característiques deixin de ser estables (p. e., per gran mobilitat social o geogràfica), els límits dialectals perdran nitidesa.

lecte), la modalitat estàndard és la forma més neutra de l'idioma, la que fa menys identificable l'usuari. Per aquest motiu és preferida en aquells usos en què la individualitat dels interlocutors no és significativa i pot ser obviada.

Com es desprèn de tot això, aquesta varietat estàndard és la més homogènia i homogeneïtzadora de les formes de la llengua, tot i que sol presentar matisos regionals (estàndards regionals).

A la modalitat estàndard s'associen⁶ unes funcions simbòliques primordials de la comunitat lingüística en conjunt:

- Unificadora, respecte a la diversitat interna.
- Separadora, delimitant les diferències en relació als idiomes més pròxims.
- Prestigiadora.
- Model de referència per a tots els usuaris.

Aquestes funcions van acompanyades de les actituds corresponents: lleialtat lingüística, orgull, acceptació de la norma. Cal tenir en compte, emperò, que totes les altres varietats comporten funcions i actituds similars, en la mesura que la seva existència va acompanyada d'un cert grau de consciència col·lectiva: cada grup lingüístic conscient de si mateix posseeix una valoració simbòlica identificativa vinculada a la seva varietat, que li serveix per a inspirar cohesió interna i delimitar l'entitat del grup de cara a l'exterior.

Observem, finalment, que la modalitat estàndard, en el procés històric de la seva formació, es veu condicionada per la relació de forces en el si de la comunitat i, per tant, en la seva configuració, hi pesen, a part de la intel·ligibilitat general (o dels factors de "prestigi"), els mecanismes (o les institucions) de poder social, econòmic o polític-administratiu.

Idiolectes, dialectes (geogràfics, cronològics, socials) i modalitat estàndard són varietats dialectals; ja hem vist, però, que existeixen altres factors de diversitat, que configuren la variació *diatípica* d'un idioma. Així

com els dialectes són el resultat de factors vinculats a la quantitat de les interaccions lingüístiques, la variació diatípica és fruit de la intervenció de condicionaments que influeixen sobre la *qualitat* de les interaccions lingüístiques concretes. A més, mentre els dialectes sorgeixen de grups estables i nombrosos que se solen excloure mútuament (són macro-varietats), la variació diatípica dóna lloc a una gamma de *registres* (tipus específics de llengua) vinculats a situacions o funcions concretes. Els dialectes es vinculen als usuaris; els registres, als usos. Aquestes micro-varietats no s'exclouen entre si, sinó que coexisteixen en un mateix parlant (per més que no tots els parlants dominen els mateixos registres), que selecciona el més adequat a cada cas.

El sistema de registres d'un idioma (especialment si volem arribar a precisions detallades) pot arribar a tenir una extraordinària complexitat.

Per més que les comunitats culturalment pròximes solen posseir un marc general de registres que *grosso modo* és equivalent, en rigor cada comunitat disposa d'una gamma de registres peculiar, concomitant amb la seva especificitat cultural.

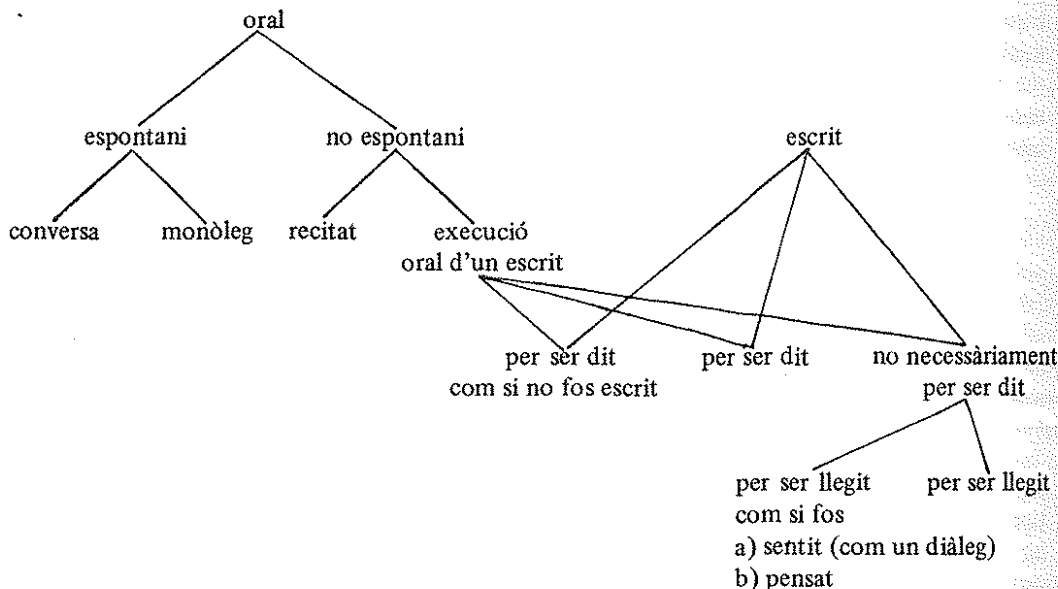
Els factors que intervenen en la delimitació dels registres són:

a) El *CAMP* (*field*) i la seva especificitat: el tema o assumpte del qual es tracta condiciona sovint l'elecció d'uns trets lingüístics determinats. Així, pot establir-se una gradació entre els camps més generals i els més tècnics o especialitzats (que arriben a regular explícitament el seu propi llenguatge).

Alguns autors consideren inclòs en el camp (*field of discourse*) el *ROL* (*purposive role*). Efectivament, en els usos altament especialitzats (p. e., el llenguatge legal), és difícil destriar el tema de la funció social. Per altra banda, hi ha uns usos quotidians (p. e., converses fortuïtes o cartes entre amics) en què es toquen temes diversos (el temps, la família, la salut, les notícies...) sense que la unitat de registre desaparegui, donat que el rol és estable.

⁶ GARVIN: The Standard language problem, a HYMES: Language in culture and society. Nova York, 1964.

b) El MODE, canal o mitjà de relació lingüística. Vet aquí un factor que ha canviat vertiginosament en els darrers temps, amb la difusió de la premsa, el telègraf, el telèfon, la ràdio, la televisió, els discs i magnetòfons, el cinema... Cal tenir en compte, però, que cada un d'aquests mitjans conté la seva pròpia

gamma de registres (més àmplia o més restringida) al mateix temps que imposa determinades condicions. Les matisacions poden arribar a un refinament notable, com en el cas de la classificació que fa Gregory⁷ dels diversos modes orals i escrits:

c) El TENOR (*tenor of discourse*), que per a Gregory/Carroll no tan sols es refereix a la formalitat (*personal tenor, formality*), sinó també a la intencionalitat (*functional tenor*) dels actes lingüístics. Tant el tenor personal com el funcional depenen del tipus de relació que s'estableix entre els participants en un acte lingüístic. Ara, el tenor personal depèn del status relatiu dels participants i del grau de respecte o de familiaritat existent entre ells. Segons això, els textos varien gradualment dels nivells vulgars, familiars o col·loquials, als mitjanament formals, formals o solemnes (graus de formalitat). Els sistemes de tractament (tu, vós, vostè, senyor, honorable, excel·lència, etc.) són l'índex més clar d'aquestes distincions de tenor personal. El tenor funcional, per la seva part, depèn de la finalitat o la intencionalitat de l'acte lingüístic (ensenyar, persuadir, divertir, insultar,...).

La relativa independència d'un i altre tenors es pot advertir si consideram que una conferència (o fins i tot un insult) pot fer-se amb un grau de formalitat màxim o amb una gran familiaritat. El tenor personal és variable, encara que es manté el tenor funcional (didàctic o expositiu).

La diversitat (heterogeneïtat) lingüística procedeix de la superposició de dialectes i registres. En cada comunitat lingüística, el model es concreta d'una manera diferent, segons el pes relatiu dels diversos dialectes, la seva influència en la fixació d'un estàndard, el grau més o menys avançat del procés d'estandarització, els registres disponibles en el conjunt de la comunitat i a cada àrea dialectal en concret, els registres associats a l'estàndard o a una altra modalitat dialectal, etc.

En tot cas, una precisió important ha de ser tinguda en compte: la funcionalitat (és a

⁷ V. op. cit. pàg. 47.

dir, la utilitat i l'adequació) d'un idioma pot exigir (d'això en som tots conscients) un cert grau d'homogeneïtat (i un control d'aquesta homogeneïtat); però no es pot oblidar que també és imprescindible a tot idioma (si vol ser flexible i adaptable a qualsevol ús) un cert grau d'heterogeneïtat lingüística. Una homogeneïtat massa rígida o una heterogeneïtat supèrflua són igualment problemàtiques si es vol estendre l'ús d'un idioma.

En el nostre cas, hi ha un factor extralingüístic que condiona enormement les relacions internes: L'heterogeneïtat administrativa. Que la comunitat sigui administrada per estats diferents (en la formació de la voluntat dels quals tenim un pes minoritari),⁸ i que dins l'estat espanyol es reparteixi en tres comunitats autònomes diferents⁹ no facilita gaire que l'evolució lingüística sigui coordinada. No és només per raons administratives que ha sorgit l'heterogeneïtat, però aquesta fragmentació sotmesa a controls externs a la nostra comunitat és l'origen de greus buits institucionals, de moltes actituds de prejudici (promogudes per la ideologia uniformista i centralista) i de desfasaments o manques de sincronia entre els Països Catalans: El fet que el Principat de Catalunya hagi disposat de períodes de relatiu autogovern ha fet que el procés de normalització lingüística hi hagi avançat deslligat dels altres Països Catalans.¹⁰

En els darrers temps, es nota una tendència a cercar fórmules de cooperació per damunt de les fronteres administratives: La Constitució i l'Estatut de Catalunya ho preveuen. Tot i això, caldrà afrontar adversitats polítiques bastant notables per fer-ho realitat: Hi ha sectors, dins i fora dels Països Catalans, interessats a augmentar aquests desajustaments i a favorir l'heterogeneïtat.

Un altre fet d'heterogeneïtat lingüística a tenir en compte és l'existència de territoris no catalanoparlants a l'interior de les demarcacions administratives abans al·ludides. N'hi ha que no han estat mai llocs de llengua

catalana; d'altres són espais descatalanitzats (potser cal fer aquesta distinció). Encara que no ens plantejem ara si formen part o no dels Països Catalans (una delimitació exclusivament lingüística els en deixa fora), qualsevol política lingüística democràtica ha de comptar-hi. No dubtem, a més, que els mateixos que han ignorat sempre les minories lingüístiques clamarien justícia per aquestes comarques. (També hi ha casos complexos, com és ara la Vall d'Aran, on l'idioma propi no és cap dels oficials).

Ara que, indubtablement, el problema més greu, el factor d'heterogeneïtat més perturbador, és la presència del castellà (o del francès), en el si de la nostra comunitat. Aquest és el *conflicte lingüístic* per excel·lència.

La penetració del castellà o del francès, intensament impulsada pels poders centrals, ha arribat a nivells extraordinaris: són en vies de desaparició els unilingües catalans; per contra, cada dia augmenten els unilingües castellans o francesos. El flux té un balanç clarament unidireccional: Penetració del castellà o del francès dins el català. Només a Catalunya sembla que es pot equilibrar pròximament la situació.

El castellà (i segurament més encara el francès) ocupa avui estrats socials considerables: Sectors immigrants obrers, funcionariat, classes mitjanes o benestants que han fet defecció del català. Generacionalment, es noten processos de signe contraposat: Al costat d'una militància lingüística creixent dels joves, jo mateix he constatat que a Palma de Mallorca ja és norma d'ús adreçar-se als infants en castellà (fins i tot dins d'una conversa entre adults en català!). No cal dir que, per a molts de parlants, el castellà (el francès), és l'únic estàndard en què confien -encara que estiguin lluny de dominar-lo-. El castellà (el francès) és l'usat per adreçar-se a desconeguts i fins i tot moltes vegades a parlants d'un altre dialecte català. Finalment, hi ha registres d'enorme incidència social on

⁸ No sé si Andorra escapa a aquesta dependència.

⁹ O quatre, si comptam la franja de Ponent.

¹⁰ Es clar que això ha estat fruit de processos socials no tan sols administratius!

el català té una presència gairebé nul·la (cinema, ràdio, TV, diaris,...).

A més de totes les actituds (mites bilíngüistes, mentalitats diglòssiques i sublimacions compensatòries) associades a aquesta penetració, una greu conseqüència se'n deriva per a la mateixa salut interna del català: el castellà (o el francès) han suplantat l'estàndard català (o més exactament, els usos que haurien propiciat la seva gestació). El principal factor homogeneïtzador (la interacció a escala de tota la comunitat) s'ha vist en gran part bloquejat. Els registres caracteritzats pel recurs a la modalitat estàndard (tècnics o especialitzats, canals escrits o d'ampli abast públic, usos formals) han estat vedats a l'estàndard català.

Malgrat les dificultats, aquest estàndard s'ha anat fent, amb ritmes discontinus, graus de participació regional i social diferents, etc.¹¹ Hi ha contribuït gent de tots els Països Catalans, en la mesura que podien exercir com a usuaris de la llengua catalana, però era inevitable que el resultat fos parcialment insatisfactori: Eren massa condicionaments per sortir-ne aïrós. El problema de l'estàndard català (conseqüència sobretot de les circumstàncies socio-polítiques i de la penetració del castellà o del francès) no pot ser abordat com si només fos una qüestió de gramàtica normativa o de didàctica del català.¹² Cal afrontar en primer lloc les causes del problema: recuperar per a la nostra llengua els sectors socials i els usos que ha perdut, començant pels d'incidència més àmplia. En una paraula, s'ha de restablir la comunicació normal entre els Països Catalans si es vol que sorgeixi un estàndard equilibrat.

Caldrà vèncer alhora actituds d'excessiu purisme, que no s'adiriem gens amb la neces-

sitat d'estendre l'ús del català.¹³ Serà inevitable que es produeixin inicialment -mentre no s'hagin assentat els nous hàbits d'ús lingüístic- interferències de registres i dialectes, usats fora de context (p. e., ús de formes col·loquials i locals en casos que esperaríem trobar l'estàndard, i vice-versa, ús de l'estàndard en situacions en què escauria més un tipus de llengua més informal). També serà mal d'evitar que en alguns llocs on els trets dialectals són acusats es passi per un cert grau de diglòssia (en el sentit intern originari de Ferguson).

La normativa actual es pot prendre com a punt de partida -però no com a resultat definitiu i immutable- del procés: la llengua comuna serà un resultat, però encara no ho és més que en part. No oblidem que la majoria de catalanoparlants estableixen contacte ara per primera vegada amb l'estàndard. Per a ells, el procés secular d'estandarització comença ara mateix. L'estranyesa és natural. Per altra banda, davant la manipulació que es fa d'aquesta estranyesa (intents de promoure la substitució lingüística o de crear idiomes valencians o mallorquins autònoms), no és gaire convenient encobrir l'heterogeneïtat existent: el català normatiu és més respectuós amb l'heterogeneïtat interna que el castellà o el francès!

En resum, convé que s'incorpori (la consciència de) l'heterogeneïtat als sectors massa aferrats a l'homegeneïtat absoluta (especialment alguns sectors del català central que funcionen com si tot fos homogeni); a la inversa, s'ha de difondre entre la major part de catalanoparlants (la consciència de) l'homegeneïtat aconseguida, sense encobrir els condicionaments que ha patit. I sobretot, pro-

¹¹ L'aportació dels diversos dialectes no ha estat sempre igual: si al segle XIII fou decisiva l'aportació balear -R. Llull- i al segle XV la valenciana, al segle XX ho ha estat la barcelonina, gràcies als ressorts institucionals de què ha disposat. El suport social de la burgesia hi ha influït, però no tant com a vegades es diu: més que la burgesia com a classe social han estat els sectors cultivats i lleials a l'idioma els que han condicionat l'estàndard. I més en concret la utilització primordialment literària del català. Avui, l'apropiació del català per part de tots els sectors socials de tot el territori, i la pèrdua de prioritat dels usos literaris pot fer canviar substancialment l'evolució.

¹² Poc ens servirà perseguir només les incorreccions o les interferències!

¹³ No em refereix tan sols al purisme d'alguns ensenyants o correctors, sinó sobretot a l'actitud -relativament freqüent- de censurar els intents d'expressar-se en català amb frases com: "Si ho has de fer tan malament, més val que ho facis en castellà (o francès)".

piciar la interacció lingüística entre tots (i des de tots) els Països Catalans. Així creixerà una homogeneïtat compensada.

Si tornam ara al punt de partida, podem veure que l'homogeneïtat lingüística que s'addueix com a configuradora dels Països

Catalans és una realitat més articulada i dinàmica que no es dóna a entendre moltes vegades. Analitzar les relacions llengua-societat des d'aquesta perspectiva és un camp de treball vastíssim i que sens dubte depararà descobertes interessants.

